

Glant Tibor

A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése

GLANT TIBOR

A Szent Korona
amerikai kalandja
és hazatérése

DUPRESS

AMERIKA TEGNAP ÉS MA

4.

Sorozatszerkesztők:

FRANK TIBOR

GLANT TIBOR

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Glant Tibor: Kettős tükörben

Vajda Zoltán: A szeretet köztársasága

Puskás Julianna és Kovács Ábrahám: Amerikai magyar református lelkészek
életútja adattári rendszerben (1891–2000)

GLANT TIBOR

A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése

Második, javított kiadás

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

Debreceni Egyetemi Kiadó

Debrecen, 2018

A kötet megjelenését támogatta:
a Miniszterelnökség (Szent Korona Emlékév, 1978–2018)
a Debreceni Egyetem, Észak-amerikai Tanszék
Goblinface BT
MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona kutatócsoport
Magyarországi Baptista Egyház
Debreceni Mozgóképkultúra Alapítvány

Lektorok:
NOVÁK GYÖRGY
BALOGH MÁTÉ GERGELY

Az 1997-ben megjelent *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978* c. kötet jelentősen átirrt és átdogozott, bővített változata.

Borítóterv:
M. SZABÓ MONIKA

Tördelte:
MADARÁSZ GYÖRGY

A címlapfotót SZLUKOVÉNYI TAMÁS (MTI) készítette
(a részleteket ld. a 34. képnél)

© Glant Tibor
© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen
© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

ISSN 2060-4084
ISBN 978 963 318 767 8

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi és Fodor Pál
A nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2018-ban

Katának, Olíviának
és amerikai barátainknak

DUPress

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	11
Rövidítések jegyzéke	15
Bevezetés.	17

ELSŐ FEJEZET:

A Szent Korona német földre és amerikai kézre kerül

A Szent Korona elhagyja az országot.	27
A Szent Korona német földön	32
A koronázási ékszerek amerikai kézre kerülnek.	36
A Szent Korona amerikai őrizetben, német földön.	41

MÁSODIK FEJEZET:

A Szent Korona hányattatásai német földön

Bevezetés	45
Muzeológusok és fosztogatók az amerikai hadseregben	45
Wiesbaden	50
München.	53
Frankfurt és Friedberg	55
Klondike	59
Állagvédelem és legendák	62
Diplomáciai miértek.	65

HARMADIK FEJEZET:

Diplomácia és találgatások, 1953–1970

Bevezető gondolatok	75
Kétoldalú adok-kapok.	78

1956 után	85
A „hídépítés” buktatói, 1964–1968	87
A „normalizáció” kezdete, 1969–1970	90
Találgatások itthon és külföldön	91
Külügyi nyomozás	96

NEGYEDIK FEJEZET:

Enyhülés és normalizáció, 1969–1978

Bevezetés	101
1968: az Egyesült Államok tragikus éve	103
Enyhüléselméletek	105
Az enyhülési folyamat	106
Az amerikai–magyar kapcsolatok normalizálása	109
Amerika-kép Magyarországon a normalizáció időszakában.	121

ÖTÖDIK FEJEZET:

Diplomácia és találgatások, 1970–1976

Bevezetés.	127
Mindszenty és a Szent Korona	128
A Szent Korona a találgatások és a diplomácia útvesztőjében.	133
További találgatások és két kalandregény	138
Budapest és a Szent Korona.	141
A Ford-kormány és a Szent Korona	145
Kelet-Európa szerepe az 1976-os amerikai elnökválasztásban . . .	153
Kádár és az amerikai kultúra Magyarországon	156

HATODIK FEJEZET:

Carter és a Szent Korona: döntés és viták

Bevezetés	163
A Carter-kormány.	164
Carter és Kelet-Európa	167

Tiltakozások	175
Tüntetések.	177
A kongresszusi vita.	179
Az ügy a bíróságon	184
A döntés támogatói	186

HETEDIK FEJEZET:

A hazatérés előkészítése

Bevezetés	195
Magyarország „szalonképessé” tétele	196
Kaiser és Nagy tárgyalásai	205
Az első szakmai átvétel.	212
Ismét a „szalonképességről”	218

NYOLCADIK FEJEZET:

A delegációk és az ünnepség

Bevezetés.	221
A magyar delegáció	222
Az amerikai delegáció.	223
A szakmai delegáció és a sajtó képviselői	229
Az amerikai delegáció megérkezése és a második szakmai átvétel	233
Az átadási ünnepség.	236
Ünnepi emlékek	242
Utójáték másnap, január 7-én	248
Sajtóvisszhang	249
Utójáték	257
A történet képekben.	265
Bibliográfia	289
Felhasznált irodalom	295
Névmutató	311

Előszó a második kiadáshoz

2018 januárjában, húszévnnyi kutatómunkát követően jelentettem meg ennek a kötetnek az első változatát. Arra ugyan számítottam, hogy lesz valamennyi érdeklődés, de ilyen meleg fogadtatásban korábbi írásom még nem részesült. Január 6-ától (a hazatérés 40. évfordulójától) napi szinten adtam interjúkat, és a kötet Facebook-oldala is sok érdeklődőhöz elvitte a hírt. A Debreceni Egyetem sajtóirodája szerint az első 30 napban 150 médiamegjelenésünk volt. Rendeztünk könyvbemutatót Debrecenben és Miskolcon, az Akadémián és Dunaújvárosban, Bécsben és Los Angelesben is. Találkoztam a hivatalos koronaőrrel és a hagyományörző Magyar Királyi Koronaőrök Egyesületével is. Két parlamenti konferencia mellett együtt ünnepelhettem a baptistákkal, akik fontos szerepet játszottak a Szent Korona hazatérésében. Ellentétben a 20. évfordulás, egyszeri megemlékezéssel, 2018-ban Áder János köztársasági elnök úr, Boross Péter miniszterelnök úr, Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere és Soltész Miklós, az egyházi, nemzetiségi és civil kapcsolatokért felelős államtitkár úr személyesen vett részt a megemlékező tudományos konferenciákon is.

Az 1998-ban írt első könyvemhez sok (sokszor jogos, esetenként indokolatlanul éles) kritikát kaptam, így érdeklődéssel vártam, hogy 20 évvel később milyen lesz az új kötet fogadtatása. Úgy éreztem (és ezt számos interjúban el is mondtam), hogy a Szent Korona amerikai kalandjával és hazatérésével kapcsolatos kérdések döntő többségére válaszokat találtam, bár a kutatásnak soha nincs vége. A megoldásra váró feladatok közül a hazatérések áttekintését és a Szent Korona fotózásainak történetét tartottam legfontosabbnak.

Előbbit Pálffy Géza, a „Lendület” Szent Korona-kutatócsoport vezetője, utóbbit Csengel-Plank Ibolya, a parlamenti múzeum fotótörténésze vette kézbe. Év közben megjelent Kovács Ágnes könyve a müncheni gyűjtőközpontba került magyar műkincsekről és azok restitúciójáról, Pálffy Géza szerkesztésében egy közel 700 oldalas kötet a Szent Korona hazatéréseiről és a Rubicon nyári dupla száma (7–8. szám) is ezzel a témával foglalkozott. Időközben egy antikváriumban belebotlottam Harrison Fawcett (Fonyódi Tibor) 600 oldalas sci-fi-jébe, amely a 27. században játszódik, és onnan tekint vissza legfontosabb nemzeti kincsünk történetére.

2017. december elején lezárt kutatásaimhoz egy igazán fontos kiegészítést kaptam Woth Imrétől, a Koronaőr Egyesület vezetőjétől. A márciusi, parlamenti konferencián említette, hogy a Szent Korona (amerikai kézen) katonai helikopteren is utazott. Kérdeztem, hogy ezt mivel tudja bizonyítani, és két nappal később a kezemben volt egy alig ismert amerikai katonai újság, az *Inside the Turret* vonatkozó (1978. január 12-i) száma, és benne egy képes-szöveges beszámoló a Szent Korona katonai szállításáról Fort Knox és Little Rock között. Az előbbi helyen őrizték a Koronát, az utóbbiról katonai repülővel szállították az Andrews légitámaszpontra a hazatérést megelőző napon. Ennek megfelelően a kötethez mellékelt térképet átrajzoltuk, és a Pálffy-féle kötetbe is ez a változat került. Ugyancsak a Koronaőrök Egyesületétől kaptam meg Haranghy Miklós két könyvét: a Szent Korona 1944–45-ös hányattatásainak rövid összefoglalóját és a koronaőrök életrajzainak gyűjteményét. (Az itt felsorolt műveket ld. az irodalomjegyzékben.)

Ennek a második, javított kiadásnak a megjelenését a Miniszterelnökség Szent Korona Emlékév (1978–2018) programjának támogatása tette lehetővé. A döntéshozóknak ismeretlenül is köszönettel tartozom, és jó olvasást kívánok ehhez a remélhetőleg sokkal szélesebb közönséghez eljutó változathoz, melyből 100 darab számozott példány is készült.

Debrecen, 2018 karácsonyán

Köszönetnyilvánítás

Ennek a könyvnek az első változatát 1997-ben az akkor 92 éves atyai nagyapámnak ajánlottam, aki mindent szorgalmasan elolvasott, amit valaha magyarul írtam. Ezt az új változatot feleségemnek és kislányomnak, valamint amerikai és amerikai magyar barátainknak ajánlom, mert nélkülük soha nem készült volna el. Kata lassan másfél évtizede első olvasóm, Livike pedig novemberben az oviban már maga is könyveket rajzolt.

A tulajdonképpeni „felbujtó” az akkoriban a KLTE Történelmi Intézetében dolgozó Angi János barátom volt. Az 1996-os amerikai elnökválasztás során a sok „Tudod-e hogy?” kérdés között egy ízben szóba került a republikánus elnökjelölt, Bob Dole szerepe a Szent Korona hazahozatala elleni tiltakozó akciókban. János biztatására írtam az első rövid tanulmányt a témában a *Debreceni Szemle* számára.

Külföldi kutatásaim során bejártam az Egyesült Államokat. Az atlantai Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeumban először (1997) a Soros Alapítvány, másodszor (2015) a Campus Hungary támogatásával kutattam. Külön szeretném kiemelni Ceri McCarront (Ecsődi), aki elküldte nekem az 1998-as atlantai ünnepség anyagait és folyamatosan képből tartott a kutathatóvá váló anyagok ügyében, valamint Sara Saunderst, aki 2015-ben pályázatomban segített, majd az új képek beszerzésében. Hasonlóan hálás vagyok az Ann Arbor-i Gerald R. Ford Elnöki Könyvtár és Múzeum levéltárosainak, Geir Gundersennek, Kenneth G. Hafelinek és Jeremy Schmidtnek a nekem elküldött levéltári anyagokért és fotókért (1997-ben), illetve a szíves fogadtatásért 2013-ban (amikor a Grand Valley State Univer-

sity és a Debreceni Egyetem közös pályázatával végre eljutottam oda is). A Nixon-kormányzat elnöki anyagait Washingtonban láttam, az Archives II-ben (2001 tavaszán), majd Yorba Lindában, ahová végleg kerültek. Mindkét Fulbright-ösztöndíjam (2000/2001 és 2015/16) alkalmából kutattam a témát és interjúztam. A Yale Egyetem Sterling Memorial Librarayjében (2017) Stephen Ross csapata segítette kutatásaimat Cyrus Vance és Bancel La Farge irataiban. Deák István 1998-ban meghívott magához a Columbiára és megosztotta velem magánlevéltárának vonatkozó anyagait. A washingtoni Archives II visszatérő látogatója voltam az elmúlt 25 évben, és értékes anyagokat kaptam a Smithsonian Intézet Archives of American Art részlegétől, valamint a National Gallery of Art levéltárosától, Kurt Helfrichtől. Folyamatos segítséget kaptam két „örökös” amerikai könyvtáros barátomtól, Jim Niessentől (Rutgers) és Ken Nyírádytól (Library of Congress).

A külföldi sajtóanyagokat a chicagói Joseph Regenstein Libraryben, az atlantai Emory University könyvtárában, majd 2006-ban a Montclair State Universityn (külön köszönet amerikai mentoromnak, Pastor Péternek), valamint a Columbián tanító barátaim (Sanders Iván, Deák István) segítségével vizsgáltam át. Az Ecsődi család közvetítésével kerültem kapcsolatba az 1997 nyarán elhunyt Walter I. Framer százados családjával, akik elküldték nekem a Szent Koronára vonatkozó levéltári anyagok és a wiesbadeni Koronafotók másolatait. Az első kiadást a USIS és az akkori amerikai kultúrattasé, Bea Camp támogatta.

Hazai kutatómunkámat szokás szerint a KLTE (később Debreceni Egyetem) könyvtárosaival kezdtem el. Levéltári kutatásaimat a szegedi Vasváry-gyűjteményben kezdtem, ahol a mindig rendkívül szolgálatkész Kórácz Mária levéltáros segített a vonatkozó anyagok feltérképezésében. Az Országos Levéltár 1945 utáni gyűjteményében ifj. Lázár György külügyi szakreferens éjt nappallá téve dolgozott, hogy egyetemi kötelezettségeim mellett a kutatással is a megfelelő ütemben haladhassak. 1998-tól vált kutathatóvá az

Állami Egyházügyi Hivatal anyaga, majd 2015-től az állambiztonsági anyag is. Az ÁBTL-ben az akkori főigazgató, Gyarmati György biztatott kutatásra és hívta fel a figyelmemet a „Kincseskamra” dossziéira. Kutatásaim során Sz. Kovács Éva történész-levéltáros segített újabb és újabb részleteket feltárni. Egyházüldözési, szabadegyházi és baptista-kérdésekben (Billy Graham látogatása kapcsán) 2000-ben dr. Almási Mihály, 2017-ben Bereczki Lajos volt segítségemre.

Szeretném kiemelni az időközben elhunyt Simontsits Attila és Nagy Károly segítőkézségét. Simontsits Attila a Szent Korona hazahozatala ellen tiltakozó clevelandi magyarok egyike volt, aki a köztünk fennálló nézetkülönbségek ellenére első kérésre elküldte nekem kiváló dokumentumgyűjteményét, segített azonosítani a tiltakozó akciók főbb szereplőit, sőt több kép közléséhez is hozzájárult. Nagy Károly – az Anyanyelvi Konferenciák és a *Tanúk korokról* előadás-sorozat fő szervezője – szintén rendkívül segítőkézsnek bizonyult, amikor őt is az egyes szereplők azonosítására kértem. Csillag András Pulitzer-kutató barátom számos újságcikket küldött, köztük a *Népszabadság* alternatív címlapját a regáliák megérkezésének másnapjáról. Kószó Jenő és Rauzs József tartott képben Szvetnik-ügyben. Borhi László végigkutatta és dokumentálta az 1945 utáni amerikai-magyar kapcsolatokat, és rendszeresen átbeszéltek a Koronára vonatkozó új adatokat. Várdy Béla pittsburghi professzortól rengeteg szakmai segítséget, valamint az amerikai-magyar sajtóanyag egy részét kaptam. Az első változat megjelenése előtt elhunyt angliai témavezetőmtől, Callum A. MacDonald professzortól tanultam a kötet megírásához elengedhetetlenül szükséges háttérrel az 1945 utáni amerikai külpolitikáról. Édesapám, mint mindig, ezúttal is minden felmerülő ügyben segített.

Az elmúlt 22 év során igyekeztem minél többet elérni a Szent Korona amerikai kalandjának főbb szereplői közül. Többségük – külön öröömömré az egykori magyar külügyi vezetés több tagja is – rendkívül segítőkézsnek bizonyult. Szóban, telefonon, levélben, e-mailben és telefaxon jöttek a válaszok, és többen féltett fotóik

másolásához és közléséhez is hozzájárultak. A teljes névsort a szokásoknak megfelelően a bibliográfiában közlöm. Nagy Jánoshoz (volt sárospataki osztálytársához) nyelvész emeritus professzorunk, Korponay Béla ajánlott be 1997-ben. Tóth Csanád és Takács József szerepének tisztázásában a Budapesten élő Czirják László volt segítségemre.

Külön köszönettel tartozom Pálffy Géának, a Szent Korona Lendület-kutatócsoport vezetőjének a legújabb Korona-kutatások feldolgozása kapcsán nyújtott segítségéért, valamint Margit Boglárkának az MTI fotótárának mozgósításáért. Mindig úgy éreztem, hogy ennek a kötetnek a Debreceni Egyetem kiadójánál, konkrétan a 2008-ban indított magyar nyelvű sorozatunkban van a helye.

A kéziratot Novák György szegedi és Balogh Máté Gergely debreceni kollégám lektorálta. A kézirat egyes részeit Bereczki Lajos, Czirják László, Deák István és Pálffy Géza olvasta. A kötetet Székely Julianna és Molnár Margit korrektúrázta. Nekik külön köszönöm az értékes megjegyzéseket, kiegészítéseket.

Ebben a jelentős mértékben átírt és átdolgozott kötetben igyekeztem az első változat hibáit korrigálni és félreérthető állításait pontosítani. További interjúkat készítettem, időközben kutathatóvá vált anyagokat néztem át, és eljutottam olyan levéltárakba is, ahová 1997-ig nem. A képanyagot jelentős mértékben bővítettem. Jó olvasást kívánok hozzá.

Glant Tibor
Debrecen, 2017. október

Rövidítések jegyzéke

ÁEH: Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989)

ERR: *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (náci műkincsrabló egység)

HICOG: *High Commissioner for Germany* (a legmagasabb rangú amerikai diplomata a háború utáni Németországban, az NSZK megalapítása előtt, 1951 és 1953 között a helyettese felelt a koronázási ékszerekért)

IREX: *International Research and Exchange Board* (1968-ban alapított amerikai szervezet, amely az oktató-kutató cseréket bonyolította külföldi partnerekkel)

KKI: Kulturális Kapcsolatok Intézete (a nyugati cserekapcsolatokért felelős magyar kormány szerv, 1949-ben jött létre, később beolvadt a Balassi Intézetbe, mely 2016-ban a Külgazdasági és Külügyminisztériumhoz került át)

MFAA: *Monuments, Fine Arts, and Archives* (az amerikai hadsereg műemlékvédelmi alakulata)

MFN: *Most Favored Nation* (a legnagyobb (amerikai) kereskedelmi kedvezmény)

NGA: *National Gallery of Art* Washington, D.C.

NSDM: *National Security Decision Memoranda* (nemzetbiztonsági döntésekről szóló memorandumok Nixon és Ford elnöksége idején)

OSS: *Office of Strategic Services* (a CIA elődje a második világháború idején)

PD: *Presidential Directive* (elnöki direktíva Carter elnöksége idején)

SZEB: Szövetséges Ellenőrző Bizottság (Magyarország háború utáni megszállását felügyelő szövetséges hatóság)

SZER: Szabad Európa Rádió (*Radio Free Europe*, RFE), New York (1950), München (1951–1993)

USIS/USIA: *United States Information Service/Agency* (1953–1999) (az Egyesült Államok Információs Hivatala, nem hivatalos amerikai „propagandaminisztérium” a hidegháborúban, az amerikai kulturális diplomácia koordinálója)

VNEFB: Vietnami Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság

VOA: *Voice of America*, az Amerika Hangja rádió, New York (1942–2004)

Bevezetés

Manapság a Szent Korona szerves része mindennapi életünknek: rendszeresen adnak ki róla emlékbélyeget, neveztek el róla könyvkiadót, rádiót, filmvállalatot, sőt gyufát is. *St. Stephan's Crown* néven etyeki fehér és egri vörösbort hoztak forgalomba az 1990-es évek végén. 2001-ben Koltai Gábor jegyezte a *Sacra Corona* című nagyjátékfilmet. A Szent Korona és az amerikai száműzetésből visszatért koronázási jelvényegyüttes (a palást kivételével) szabadon megtekinthető a Parlamentben. Ma már természetes, hogy „szent”-nek nevezzük, és 2012 nyarán külön Lendület-kutatócsoport alakult (elsősorban 1526 és 1916 közötti) történetének kutatására. Ez nem mindig volt így. A Szent Korona tana miatt a kommunista rendszer sokáig mélyen hallgatott a regáliákról, miközben 1945 és 1978 között a Korona, a jogar, az országalma, a kard és a koronázási palást az amerikaiak kezében volt. Ilyen sok időt korábban csak egyszer (1572–1608) töltött távol Magyarországtól, amikor előbb a bécsi, majd a prágai Habsburg-udvarban őrizték. Ennek a kötetnek az a célja, hogy a Szent Korona 33 éves amerikai kalandját ismertesse az érdeklődő közönséggel, aktualitását pedig annak az ünnepségnek a negyvenedik évfordulója adja, melynek során Cyrus Vance amerikai külügyminiszter Carter elnök személyes képviseletében Budapesten az amerikai nép nevében visszaszolgáltatta a regáliákat a magyar népnek. Mindez 1978. január 6-án délután négy óraker történt, és a magyar és nemzetközi sajtó részletesen beszámolt az ünnepségről. A Szent Korona visszaszolgáltatása óriási viharokat kavart amerikai belpolitikai körökben, és megosztotta az újvilági

magyar emigrációt is, hiszen Carter elnök döntésében sokan a Kádár-rendszer legitimálását látták.

A Szent Korona tana alighanem némi magyarázatra szorul: egyes magyar jogtörténészek – komoly és kevésbé meggyőző érvekkel egyaránt – az egész magyar történelemre visszavetítik ezt az elképzelést, melynek lényege, hogy a Szent Korona reprezentálja a magyarságot: annak része minden magyar ember és minden magyarlakta terület. Akinél a Korona, az az ország törvényes ura. Ehhez hasonló elképzelés nem ismeretes a modern európai jogtörténetben, aminek (részben) az a magyarázata, hogy a Szent Korona tanát ebben a formájában a Horthy-rendszer alakította ki és ültette be mélyen a magyar köztudatba. A tan szerint minden magyar terület – régiesen: a „Szent Korona országai” – is része a Koronának, és ezzel együtt az ezeréves magyar államiságnak: ez egyértelmű és nyilvánvaló, ugyanakkor érthető Trianon-ellenes revizionista érvelés. Ezt a politikai-jogi eszmét a Horthy-rendszer hivatalos állami ideológiává emelte: Magyarország király nélküli királyság volt, a bírósági ítéleteket pedig 1930-tól a Szent Korona nevében hirdették ki.¹ Mindez egyértelműen indokolja a politikailag aktív amerikai magyarság többségének heves tiltakozását az ellen, hogy a Szent Koronát kiadják egy olyan rezsimnek, amely Moszkvától függ, s amely nem szabad választások útján kerülhet hatalomra. Egy olyan rezsimnek, amely szovjet segítséggel buktatott meg egy szabadon választott kormányt (1947), majd szintén szovjet tankok segítségével verte le a magyar nép szabadságharcát 1956-ban. A Szent Korona tana értelmében, aki magyarnak születik, mindig magyar marad, és nem szakadhat ki a nemzet testéből.

¹ Anthony Endrey: *The Holy Crown of Hungary* (Melbourne: Hungarian Institute, 1977); Kocsis István: *A Szent Korona tana. Múltja, jelene, jövője* (Budapest: Püski, 1995); Tóth Zoltán József szerk.: *A magyar Szent Korona és a szentkorona-tan az ezredfordulón* (Budapest: Szent István Társulat, 1999); és Kardos József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus* (Budapest: Gondolat, 2012), 9–62.

1977-ben az amerikai döntés vitatói közül többen is amerikai állampolgárok voltak, hiszen emigrációjuk okán a kommunista diktatúra megfosztotta őket magyar állampolgárságuktól. A Szent Korona hazatérésekor, majd a huszadik évfordulóra 1997-ben megjelent könyvem kapcsán alkalmanként elszabadultak az indulatok. Ebben az alaposan átdolgozott, átgondolt és kibővített változatban csak az érdemi hozzászólásokra reflektálok, és bemutatom a visszaszolgáltatás mellett és ellen felhozott érveket is.

A Szent Koronát az amerikai levéltárak – a sok évszázados magyarországi gyakorlatot is követve – helytelenül „the Crown of St. Stephen” vagy „St. Stephen’s Crown”, azaz Szent István koronája néven tartják számon. Számos művészettörténész bizonyította már, hogy ez a korona nem lehet azonos azzal, amelyet II. Szilveszter pápa adományozott első királyunknak, valamint azt, hogy a fejék egyik része egyértelműen bizánci eredetű, és minden bizonnyal az 1070-es években, tehát Szent István halála után készült. A korona felső része, az ún. latin korona viszont készülhetett egy első királyunkhoz kapcsolódó tárgyból is. Az öt amerikai kézre került jelvény közül csak a palást származik Szent István korából, azt ugyanis valószínűleg Gizella királyné készítette.²

A Szent Koronát bárki szabadon megtekintheti a Parlamentben. Ma már ezt tartjuk természetesnek, pedig 1978. január 31. előtt ez nem volt így. A koronázási ékszereket a koronaőrség védte, s azokat évszázadokon át nyilvánosan általában csak koronázások alkalmával lehetett megtekinteni. Az utolsó királykoronázás 1916-ban volt. (Erről ld. Maczó Ferenc új kötetét a bibliográfiában.) 1938-ban, a Szent István-émlékév alkalmából szintén kiállították a koronaékszereket. 1977-ben, az előkészítő tárgyalások során ki-

² Kovács Éva és Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási ékszerek* (Budapest: Corvina, 1980) és Tóth Endre és Szelényi Károly: *A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások* (Budapest: Kossuth, 2005). A fekete háttér előtt „lebegő” Szent Korona Szelényi ikonikus fotója.

emelten hangsúlyos amerikai követelés volt a koronázási ékszerek nyilvános és állandó kiállítása. Ez a későbbiek során érdekes komplikációkhoz vezetett: a klenódiumok tanulmányozására létrehozott Koronabizottság ugyanis pl. 1978 decemberében ki akarta kérni a Koronát a Nemzeti Múzeumból, hogy alaposabban megvizsgálják, de Washington heves tiltakozása miatt erre nem kerülhetett sor. A történet röviden a következő: 1978. december 3-án Lovag Zsuzsa interjú adott az AP újságírójának arról, hogy vizsgálat céljából néhány napra kikérik a Szent Koronát. A klenódiumok kiadása ellen több ízben határozottan tiltakozó Gereben István (a Szabadságharcos Világszövetség akkori alelnöke) azonnal jelezte az amerikai külügynek, hogy a kommunisták el akarják tüntetni az eredeti fejéket. Így akkor a Szent Korona végül maradt a Nemzeti Múzeumban.³ A Szent Koronát 2000-ben, az első Orbán-kormány idején szállították át a Parlamentbe. Ma az újjáalakult koronaórség felügyeli és biztosítja.

A Szent Korona első, már valóban komolyabb szakmai vizsgálatát – nem számítva Révay Péter koronaőr legkorábbi leírását (1613), majd az 1790. évi részletes bemutatásait – a 19. század legvégén az Ipolyi Arnold vezetése alatt álló akadémiai bizottság végezte. 1938-ban ismét lehetőséget kaptak a tudósok a koronázási ékszerek vizsgálatára, de a Koronát meg sem érinthették. Ötvösmunkát így nehéz megvizsgálni. 1938-ban Petrás István készített egy sor kiváló (fekete-fehér) fotót a Szent Koronáról és a többi regáliáról. 1977 decemberében a koronaékszerek azonosítására és szakmai átvételére Amerikába küldött magyar szakértők (Kovács Éva művészettörténész és Szvetnik Joachim ötvös-restaurátor) is ezeket használták, s ekkor készültek az első színes felvételek a jelvényegyüttesről.

³ A vonatkozó iratokat ld. Folder: POLITICAL US-Hungary Crown Follow-up 1978, RG 59 GRDS Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729: Records Relating to the Hungarian Holy Crown (Crown of St. Stephen), 1979–1980, 1. doboz, National Archives II, College Park, MD.

Az amerikai hadsereg műemlékvédelmi alakulata által, 1946–47-ben készítettett (fekete-fehér) képek csak 1997-ben kerültek Magyarországra, Walter I. Farmer lányának jóvoltából. A képeket én adtam tovább az azóta már elhunyt Kovács Évának.

Ebben a kötetben azzal az öt koronázási jelvénnel (a Szent Korona, a jogar, az országalma, a kard és a koronázási palást, valamint a koronaláda és az ahhoz tartozó iratok) foglalkozom, amely 1945-ben amerikai kézre került. Kevésbé ismert, hogy a koronázási jelvényeink és kincseink listája ennél jóval hosszabb: számos koronázásnál használtak különböző keresztek, olajtartókat és kupákat, valamint az egyes alkalmakra készített miseruhákat, jogarokat, zászlókat és érmeket. Utolsó királyaink koronázáskor viselt cipői sokáig szintén a koronalárában voltak.⁴ Az amerikai kézre került koronaláda sem az eredeti volt. Az új láda 1939-ben készült, acélból, és jó ideig a régivel együtt őrizték. (Ma mindkettő a Nemzeti Múzeumban tekinthető meg.) Ehhez a koronalárához készítették azokat a bőrtokokat is, amelyekben a regáliák amerikai kalandjuk során utaztak.⁵ A későbbiekben bemutatandó 1944–45. évi események során azonban már csak ezt az öt tárgyat, valamint a Szent Jobbot mozgatták, majd vitték ki az országból a koronaőrök tagjai.

A Horthy-korszakban a két országos koronaőr – miként ez 1608 óta gyakorlatban volt: egy katolikus és egy protestáns főúr – mellett a koronaőrök (egy külön katonai alakulat) vigyázta a regáliákat a budai Királyi Vár északi szárnyában, egy külön erre a célra kiépített pánccsateremben. A két háború között a koronaőrök parancsnoka ezredes, parancsnokhelyettese alezredes, szolgálatvezetője

⁴ Hegedűs András szerk.: *Ius Coronandi. Koronázási emlékek az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményéből* (Esztergom: k. n., 2012); ez egy kiállítás katalógusa, számos képpel és tanulmánnyal a témában.

⁵ Szvitek Róbert József és Tóth Endre szerk.: *A koronázási jelvények okmányai*. Bibliotheca Humanitatis Historica XVIII. (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2003), 151–3. Ez a koronaláda 1939. szeptember 5-i felnyitásának a jegyzőkönyve.

alhadnagy, 24 tagja pedig altiszt volt. Az 1928. évi XXV. törvény részletesen leírta és szabályozta a Szent Koronával kapcsolatban álló személyek jogköreit és kötelességeit. Emellett tudni kell még, hogy ugyancsak 1608-tól a koronaörök esküt tettek a regáliák védelmére. Az 1715-ből származó eskü szövege így szólt:

Magyarország Szent Koronáját s a többi királyi és országos ékszereket [...] tehetségemhez mérten [...] gondosan és híven megőrzöm s megtartom, az annak őrzésére rendelt katonákat hű és gondos őrzésre intem, s annak megőrzésére nézve kellő feyelemben tartom; s a Szent Koronát és az a mellett lévő királyi s országos ékszereket semmiféle mesterkedéssel, semminemű csalással vagy ravaszsággal és semminemű úton s módon az országtól és a törvényesen megkoronázott királytól el nem idegenítem, Isten engem úgy segítjen, s boldogságos Szűz Mária s minden szentek.

A második világháború kirobbanásakor a két országos koronaőr báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Tibor, a koronaőrség parancsnoka vitéz Máriássy László, helyettese pedig vitéz Pajtás Ernő volt.⁶ Ahogyan azt majd látni fogjuk, ők és utódaik nem mindig tartották be koronaőri esküjüket.

Érdeemes megjegyezni, hogy az 1945 és 1978 közötti időszak nem az első kapcsolat az Újvilág és a Szent Korona között. Korábban egyszer már felmerült a terv, hogy az osztrákok elöl a tengerentúlra menekítik, s az 1920-as években egy amerikai pénzügyi szakértő is kapcsolatba került a Koronával, nem kis fejtörést okozva Horthy Miklós kormányzónak. Elevenítsük fel ezt a két történetet, melyek

⁶ Hahn Sándor: *A Szent Korona útja és sorsa a királyi vártól Fort Knox-ig, 1944–1978* (New York: magánkiadás, 1984), 14–8., 37. és 246–54. Ld. még Fazakas László, Hegedűs Ernő és Hennel Sándor: *A Szent Korona őrzése. A koronaörök, a koronaőrség* (Budapest: Heraldika, 2002).

közül az elsőt a néhai Sziklay Andor magyar származású amerikai diplomata és műkedvelő történész rekonstruálta, még kormány-szolgálatára idején, a másodikat pedig Sági Pál mesélte el a *Magyar Híradó* és az *Amerikai Magyar Világ* 1973. október 7-i számaiban.

1851–52. évi amerikai útja során Kossuth Lajosnál szolgálat-tételre ajánlkozott egy fiatal New York-i festő és újságíró, William James Stillman. Kossuth különleges feladatot bízott rá: Stillmannak Amerikába kellett volna vinnie a Szent Koronát. 1849 késő nyarán (a menekülő Kossuth tudtával) Szemere Bertalan miniszterelnök Orsovánál elásatta a koronaékszereket tartalmazóládát és a palástot, s azokat az osztrákok 1853-ig nem is találták meg. Kossuth azt szerette volna, ha a Korona nem kerül Ferenc József kezébe, mert ha nem koronázzák meg, akkor Magyarországon csak trónbitorlónak számít. Stillman el is utazott Magyarországra, de nem tudott kapcsolatba lépni Kossuth itthoni híveivel, így sikertelen küldetését feladva távozott Pestről. Harminc évvel később Kossuth már nem emlékezett, vagy nem akart emlékezni a történetre.⁷

A Szent Koronával kapcsolatos másik történetet Sági Pál így meséli el: „Az 1920-as évek elején Magyarországon óriási infláció dühöngött. Külföldi kölcsön kellett. A Népszövetség segítségével sikerült is 250 millió aranykoronás kölcsönt kapni. Ennek azonban egyik feltétele az volt, hogy az ország a Népszövetség pénzügyi felügyelete alá kerül. A Népszövetség Jeremiah Smith amerikai jogász-bankár pénzügyi szakértőt nevezte ki Magyarország pénzügyi főbiztosának. A Várban rendezték be főhivatalát. Segítségével a kormány egyensúlyba hozta a költségvetést. [...] Munkája befejeztével a kormányzó megkérdezte, hogy mivel szerezhetne neki örömet, milyen emléket vinne magával legszívesebben Magyarországról. Horthy Miklós legnagyobb meglepetésére azt felelte: szeretné meg-

⁷ Sziklay Andor: *Vakmerő diplomácia. Amerikai ultimátum egy magyar szabadságharcosért* (Budapest: Argumentum, 1997), 193–8.

nézni a Szent Koronát. Ez nem volt egyszerű dolog, a koronát nem szánták látványosságnak, nem lehetett csak úgy mutogatni. [...] Horthy végül koronatanácsot hívott össze, és előadta az ügyet.” Végül Smith megtekinthette a Szent Koronát.⁸ A koronáladához csatolt, már említett iratok ez utóbbi történetet nem igazolják: a felnyitások dokumentumai között nincs utalás Smithre.

Végül a Szent Korona amerikai kalandjával kapcsolatban mindenképpen meg kell említenünk néhány könyvet.⁹ Az első egy 1200 oldal terjedelmű dokumentumgyűjtemény, mely 1983-ban jelent meg Simontsits Attila szerkesztésében, Torontóban. A címe: *The Last Battle for St. Stephen's Crown* (Az utolsó csata Szent István koronájáért). Ez a kötet az amerikai tiltakozó akcióknak állít emléket, de számos rendkívül fontos korábbi dokumentum is helyet kapott benne. A második könyv New Yorkban jelent meg 1984-ben magyar nyelven, Hahn Sándor szerző magánkiadásában, és a Szent Korona amerikai kézbe kerülésének történetét dolgozza fel: *A Szent Korona útja és sorsa a Királyi Vártól Fort Knox-ig, 1944–1978*. Mindkét kötetet jelentős mértékben felhasználtam a vonatkozó fejezetek megírásakor, az azokkal kapcsolatos észrevételeimet és kiegészítéseimet a megfelelő helyen közlöm. A jelen kötet első kiadása óta eltelt húsz év legfontosabb hazai eredményei közül kiemelkedik Borhi László monográfiája a háború utáni amerikai–magyar viszony alakulásáról, mely *Nagyhatalmi érdekek hálójában: Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig* címmel jelent meg 2015-ben, és részletesen foglalkozik a Szent Korona körüli diplomáciai tárgyalások történetével is. A koronázási

⁸ Sági Pál: „Vietnam és a Szent Korona: II. rész” *Amerikai Magyar Világ*, 1973. október 7. Smith küldetéséről ld. Peterecz Zoltán: *Jeremiah Smith, Jr. and Hungary, 1924–1926: the United States, the League of Nations, and the Financial Reconstruction of Hungary* (London: Versita, 2013).

⁹ A könyvészeti adatokat ld. az első idézés alkalmával a lábjegyzetekben, valamint a kötet végén, a bibliográfiában.

ékszerekkel együtt 1978-ban visszakaptuk a ládához tartozó iratokat is, melyek a felnyitások, inspekciók történetét dokumentálják. Ezen dokumentumok kritikai kiadását Szvitek Róbert József és Tóth Endre tették közzé 2003-ban, *A koronázási jelvények okmányai* címmel. Hasonlóan fontos munkának tartom Németh Zsoltnak a Püski Kiadónál 2010-ben megjelent, *A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája* című kis kötetét. A Pálffy Géza vezetésével dolgozó, korábban már említett Lendület-kutatócsoport (tucatnyi kiváló szakmunka mellett) 2016-ban jelentkezett egy 65 perces dokumentumfilmmel, melynek címe *A Szent Korona és koronázási kincseink nyomában*.

A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése a hidegháború sokáig elfelejtett epizódja volt csupán. Amikor húsz éve, 1997 őszén lezártam a kéziratot, csak kevesen ismerték a történetet. A magyar külügyi iratok felülvizsgálata éppen folyamatban volt. Az atlantai Carter Elnöki Könyvtár és Múzeumban én voltam az első, aki a vonatkozó iratokat kikérte. Ma az intézmény honlapján külön oldala van a Koronának, és az 1998-ban, Göncz Árpád köztársasági elnök által Carter exelnöknek átadott felségjelvény-másolat az állandó múzeumi kiállítás része. A budapesti Amerikai Nagykövetség és a Hungary Initiatives Foundation honlapján egyaránt található külön, rövid összefoglaló a történetről. Így alakul a történelem, pontosabban a történelmi emlékezet. És akkor most lássuk a részleteket.

A Szent Korona német földre és amerikai kézre kerül

A SZENT KORONA ELHAGYJA AZ ORSZÁGOT

1944. március 19-én a német hadsereg megszállta Magyarországot, s Hitler Edmund Veesenmayert nevezte ki Magyarország teljhatalmú birodalmi helytartójává. Horthy kormányzó először Sztójay Döme altábornagyot, majd Lakatos Géza vezérezredest nevezte ki miniszterelnöknek. Megindult a szervezett ellenállás a náci megszállókkal szemben, s ezzel párhuzamosan Magyarország hadszíntérré változott, hiszen a nyugati szövetségesek bombázták az országot, és októberre a Vörös Hadsereg elérte a magyar határt. Közben folytatódott a zsidók deportálása is. Október és december között eldőlt az ország sorsa: Moszkvában Churchill és Molotov megkötötte az ún. „százalékos egyezményt” (egy papírdarabra írták fel, hogy kinek hány százalék befolyása lesz az egyes európai országokban), a Horthy által szeptemberben a szovjet fővárosba küldött Faragho-delegáció megkapta Molotovtól az előzetes fegyverszüneti feltételeket, s Molotov megegyezett Rákosi Mátyással a magyarországi kommunista hatalomátvétel ütemezéséről és részleteiről.¹⁰ A magyar kiugrási kísérletre válaszként a németek október 15-én elfogták Horthyt és családját, és arra kényszerítették a kormányzót, hogy a közben a börtönből kiszabadult hungarista „nemzetvezető”, a Nyilaskeresztes Párt első emberét, Szálasi Ferencet nevezze ki

¹⁰ Charles Gati: *Magyarország a Kreml árnyékában* (Budapest: Századvég, 1990), 23–48.

miniszterelnököknek. A szovjet hadsereg megkezdte Budapest ostromát, Szálasi és a németek pedig az ország kifosztását, s tovább folytatódott a zsidó lakosság szégyenteljes pusztítása.¹¹

Kevésbé ismert tény, hogy a Szent Korona amerikai kalandja is ez idő tájt kezdődött. Ahogyan azt már a bevezetőben említettem, a Koronát és a koronázási ékszereket a budai Várban a koronaőr-ség őrizte. A háború eseményei azonban aggodalommal töltötték el a Korona őrzőit, akik végül jelentős lépéseket tettek a regáliák biztosítása érdekében. Horthy kormányzó egy kitűnően felszerelt óvóhely-láncolatot építtetett a Vár alá, ahol külön helye volt a Koronának is. A háború első éveiben egy ízben rövid időre le is került oda a koronáláda, de végül visszavitték a Várba. 1942. szeptember 5-én azonban bombatámadás érte a fővárost, s a kormányzó utasítására a koronázási ékszereket ismét levitték az óvóhelyre.

Eközben jelentős változások történtek a Korona őrzőinek sorában. Először 1942. december 18-án Horthy Miklós kormányzó ünnepélyes keretek között beiktatta báró Radvánszky Albertet a gróf Teleki Tibor halála miatt megüresedett protestáns/evangelikus országos koronaőr hivatalába. Ezután 1943 februárjában Máriássy László koronaőr ezredest váltották le, s utódjául addigi helyettesét, Pajtás Ernőt nevezték ki. Pajtás helyettese korábbi tisztvárosa, Vály István alezredes lett. Pajtással szemben többen is fenntartásokkal viseltettek, hiszen köztudott volt, hogy (az akkor még közellenségnek számító) Szálásival együtt járt a Ludovikára, és hogy rendszeresen össze is jártak. Végül azonban a két országos koronaőr kiállt Pajtás mellett, s kinevezését a kormányzó is jóváhagyta.¹²

¹¹ A részleteket ld. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 3. kiad. (Budapest: Osiris, 2005), 252–70.

¹² Hahn: *Szent Korona útja*, 14–8. és 37. Ez az összefoglalás alapvetően Hahn művére épül.

1944 őszén, a Sztójay-Lakatos-cserét követően kezdett a kormány foglalkozni a Korona sorsával. Négy lehetőséget mérlegeltek: (1) a pápai nunciatúrával együtt Csákvárra menekítik, gróf Esterházy Móricz kastélyába, (2) Veszprémbe viszik, a Magyar Nemzeti Bank sziklatrezorjába, (3) Pannonhalmára szállítják az Apátságba, (4) vagy elássák valahol a Várban. Így kezdődött a magyar Szent Korona 1944. évi hanyattatása.

1944 októberének első napjaiban Lakatos Géza miniszterelnök, báró Perényi Zsigmond és báró Radvánszky Albert országos koronaőrök, valamint Pajtás Ernő ezredes, a koronaórség parancsnoka tanácskozáásra gyűltek össze. A fő téma a koronázási ékszerek biztonsága volt. Ezen a találkozón Pajtás azt javasolta, hogy a Koronát rejtse el a koronaórség épületének (Váralja u. 14.) szenespincéjében. A javaslatot az egybegyűltek elfogadták. Az előzetes terveknek megfelelően az október 10-ről 11-re virradó éjszakára két megbízható koronaórt, Horváth Kálmánt és Kapéter Józsefet (utóbbit más forrás szerint Kappéter Istvánnak hívták) osztottak be őrségbe. A hajnali órákban azután krimibe illő jelenetek zajlottak le a Várban és a koronaórség épületében: az őrt álló két tiszthelyettes előtt megjelent a miniszterelnök a két országos koronaőr kíséretében. Velük volt még Pajtás és helyettese, Vály is, valamint Borbély János koronaőr, aki a folyosón őrködött. A hivatalos formások mellőzésével felnyitották a koronaládát, és kiemelték belőle a Szent Koronát. A ládát ezután visszazárták, sőt még a rajta lévő port is elegyengették, hogy a nyomokat eltüntessék. A Szent Koronát egy börtasakba helyezték, és Vály a kabátja alatt kicsempészte azt az épületből.

A koronaórség szállásán azután Horváth és Kapéter koronaőrök a szenespincében egy vízhatlan katonai ételhordó ládába csomagolták a Koronát, majd elásták. Rajtuk kívül senki nem tudta pontosan, hol is van a Korona elrejtve. Eközben a koronaórség a ládát tovább őrizte úgy, mintha a Szent Korona is benne lett volna. Október 15-én éjjel a koronaládát kicsempészték a Várból, és Veszprémbe

vitték. A koronaörtség többsége úgy tudta, hogy a Korona is a ládában van.¹³

Október 30-án hirtelen meleg lett a helyzet, Szálasi ugyanis bejelentette, hogy a Szent Koronára kívánja letenni a nemzetvezetői esküt. Aznap éjjel a ládát visszaopták Veszprémből, majd a Koronát is visszacsempészték a szenespincéből. Szálasi az esküt november 4-én tette le, s erről a filmhíradó is tudósított. A „nemzetvezető” nyilvánvalóan azért akart a Koronára felesküdni, mert ezzel a Szent Korona tana értelmében legitimálni akarta hatalmát. Ugyanezért ragaszkodott a későbbiek során is a Koronához, és ezért vitette ki az országból.

November 7-én az országos koronaörök tudtával és beleegyezésével a koronázási ékszereket és a Szent Jobbot Veszprémbe, a Nemzeti Bank sziklatreorzójába szállították. A palástot azonban nem. Azt a koronaörök jelenlétében Szöllősi Jenő, Szálasi helyettese egy szakértővel megvizsgáltatta, majd 16-án Pannonhalmára küldte. A két országos koronaőr úgy gondolta, hogy ez az első lépése a koronázási ékszerek Pannonhalmára juttatásának. Ők ezt tartották volna a legjobb megoldásnak, hiszen az apátság a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt, s így bombatámadás nem fenyegette. Ezt a megoldást szorgalmazta Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Serédi Jusztinián hercegprímás és Mindszenty József veszprémi püspök is. Szálasi azonban másként döntött.¹⁴

December 5-én éjjel – ám ezúttal az országos koronaörök tudta nélkül – a koronázási ékszereket Veszprémből Kőszegre szállították. Szöllősi levélben tudatta Radvánszkyval és Perényivel, hogy mi is történt, s a fentebb említett 1928. évi törvényre hivatkozott, mely szerint a miniszterelnök (bár ő személyesen csak helyettes volt) kezdeményezheti a Szent Korona biztonságba helyezését a ko-

¹³ Bokor Péter: *Zsákutca. A Századunk sorozat interjúi* (Budapest: RTV-Minerva, 1985), ld. „A korona kálváriája” c. fejezetet, 243–94. A vonatkozó részt ld. 254–7.

¹⁴ Hahn: *Szent Korona útja*, 41–6.

ronaörök tudta nélkül is. A két országos koronaőr megpróbált Szöllőssivel személyesen is egyeztetni, de nem jártak sikerrel, és december 10-én hajnalban visszatértek Budapestre. Szöllősi egyik elejtett megjegyzéséből Radvánszky úgy vélte, hogy a nyilasok azért nem vitetik Pannonhalmára a koronázási ékszereket, mert attól tartanak, hogy a Habsburg-hű klérus Ottó főherceget megkoronázná. Ezt a lehetőséget nem lehetett teljesen kizárni, ugyanis a háború idején Habsburg Ottó Amerikában tartózkodott, s Rooseveltnél győzködte arról, hogy egy esetleges Habsburg-restauráció a Dunamedence hosszú távú békéjét is biztosíthatná.¹⁵

A vezető papok azonban nem adták fel a harcot ilyen könnyen. Kelemen főapát és Apor Vilmos győri püspök tervbe vették, hogy a koronázási ékszerek külföldre való hurcolását megakadályozandó, azokat egy tiszti különítménnyel elraboltatják Szálasitól, és ők maguk helyezik biztonságba. Kelemen korábbi kedves tanítványát, Gorondi Novák Sándort bízták meg azzal a feladattal, hogy utazzon Kőszegre, derítse fel a koronázási ékszerek rejtékelyét, és jelentse Győrbe vagy Pannonhalmára. Gorondi Novák azonban csak rész sikereket ért el, s a Szent Korona megmentésére kidolgozott utolsó akció is meghiúsult.¹⁶

A Szent Korona a második világháború utolsó karácsonyát Kőszegen töltötte egy iskolaépületben, december 27-én azonban a közeli Velem községbe szállították, egy külön erre a célra építtetett óvóhelyre, Szálasai közvetlen közelébe. Közben a koronaörök és a nyilasok között egyre nőtt a feszültség. A koronaörök biztonságát valószínűleg csak a Szálasai és Pajtás közti jó személyes kapcsolat garantálta. Ekkorra a koronáládára felszereltek három új zárat is, s a kulcsok Pajtás ezredeshez kerültek. A Korona utolsó hazai inspekciójára 1945 februárjában került sor.

¹⁵ A részleteket ld. Mark Imre Major: *American-Hungarian Relations, 1918-1945* (Astor, FL: Danubian Press, 1974), 10. fejezet.

¹⁶ Hahn: *Szent Korona útja*, 52-6. és 60-3.

1945. március 10-én Szöllősi utasítására elhozták Pannonhalmáról a palástot is. Így hosszú idő után először a koronázási ékszerek és a Szent Jobb mind egy helyen, a koronaőrség felügyelete alatt voltak Velemenben. Ez a törvényes állapot azonban nem tartott sokáig. Március 19-én a regáliákat ismét Kőszegre szállították, egy új óvóhelyre. Azután a március 27-ről 28-ra virradó éjszaka Szálasi utasítására a koronázási ékszereket felpakolták egy háromtonnás teherautóra: Pajtás Ernő ezredes és hét koronaőr, valamint két küldönc kíséretében a magyar nemzet egyik legféltettebb történelmi kincse – 1784 és 1853 után ismét – elhagyta az országot.¹⁷ A jelenlévők közül senki nem gondolta, hogy a koronaékszerek 33 év múlva, az Amerikai Egyesült Államokból térnek majd haza a kommunista Magyar Népköztársaságba.

A SZENT KORONA NÉMET FÖLDÖN

A Korona és a koronázási ékszerek kivitele az országból azonban korántsem volt egyszerű dolog. A korábban már említett ellenségeskedés a nyilasok és a koronaőrök között önmagában is komoly problémát jelenthetett volna, de ezenkívül is akadtak gondok. Szöllősi nem nagyon bízott meg Pajtásban, s arra próbálta rávenni főnökét, hogy a regáliák őrzését bízza másra. Szálasi végül saját szárnysegédjét, Gömbös Gyula volt magyar miniszterelnök századosi rangban szolgáló Ernő nevű fiát bízta meg a Korona mozgatásának megtervezésével és irányításával. Ez a későbbiek során egy igen csúf jelenethez és Gömbös ideiglenes eltávolításához vezetett. Ennek a feszültségnek az volt a legfőbb oka, hogy szárnyra kapott a hír, miszerint Szöllősi és/vagy Pajtás terve az, hogy a koronázási ékszereket Svájcban helyezik biztonságba. Ezt a feltevést megerősíti

¹⁷ Hahn: *Szent Korona útja*, 57–60. és 63–76.

az amerikai művészettörténész, Patrick J. Kelleher Koronánkról szóló munkájának előszava is, melyben szintén azt olvashatjuk, hogy az amerikaiak a koronázási ékszereket a Svájc felé vezető úton fogták el.¹⁸

A másik problémát maguk a koronaőrök jelentették. A koronaéri kiképzés szerves része volt a Szent Korona történetének tanulmányozása, így Pajtás csapata tudhatta, hogy a koronaőrség az 1608. évi törvény értelmében nem vihette ki a regáliákat az országból. Az 1849-ben menekülő Szemere is az ország területén ásatta el azokat. A koronaőrök beszámolója szerint ezt a kérdést Kőszegen meg is vitatták, s végül – alighanem Pajtás parancsára – a koronaőrséget kettéosztották. Vály alezredes és a koronaőrség többsége vonatra szállt, s Németországba utazott később meghatározandó katonai feladatok ellátására. Pajtás és a vele maradt hét koronaőr (Borbély János alhadnagy, Horváth Kálmán, Paizs János, Csontos István és Siklósi János főtörzsőrmesterek, valamint Bunda József és Kocsis József törzsőrmesterek) azután felszállt a Hangya Szövetkezettől rekvirált Opel-Blitz típusú, BK-784 forgalmi rendszámú teherautóra, és átlépte az akkori magyar–német határt.¹⁹ Ez esküjük megszegése volt, hiszen a koronaéri fogadalom részét képezte, hogy a koronázási ékszereket nem engedik kivinni az országból.

A teherautó Semmering érintésével március 28-án délután fél kettőkor ért Mürzstegbe, s a koronáládát a helyi kastélyban helyezték biztonságba. Három nappal később Szöllősi utasítására ismét útra keltek, s április 1-jén reggel érkeztek meg Mariazellbe. Innen este hétkor indultak tovább, s végül a St. Pölten melletti *Schloss Kammerben* szálltak meg éjszakára. A kastély ura Jeszenszky Imre első világháborús pilótatiszt volt, aki 1919-ben egy rövid ideig őrizte

¹⁸ Hahn: *Szent Korona útja*, 73–9. Ld. még: Patrick J. Kelleher: *The Holy Crown of Hungary*. Papers and Monographs of the American Academy in Rome Vol. XIII (Róma: American Academy, 1951), vii–viii.

¹⁹ Hahn: *Szent Korona útja*, 71. és Bokor: *Zsákutca*, 278–9.

már a Koronát. Jeszenszky a teherautót a koronaőrökkel és értékes rakományával együtt befogadta, Szálasit és kíséretét azonban be sem engedte kastélyába. Ezért a „nemzetvezető” és társai még aznap éjjel továbbindultak, s a közeli Attersee községben szálltak meg. Április 5-én megérkezett a Hangya teherautó is Atterseebe a Koronával és a Szent Jobbal együtt. Két nappal később a karaván továbbindult, s még aznap megérkezett Mattseebe, ahol Szálasit és kísérete már várta őket. Mindkét társaság itt állomásozott május 7-ig, amikor is az amerikai katonai csendőrség (Military Police) alakulatai letartóztatták őket.²⁰ Addig azonban számos említésre méltó dolog történt.

Mattseebe gyűltek a Szálasit-kormány megmaradt tagjai, s a közelben tartózkodott Veessenmayer is. Itt merült fel az az ötlet, hogy a Szent Koronát 12 darabra törjék, s minden kormánytag kap egy darabot. (Ez sem új keletű gondolat: korábban Kun Béla fontolgatott hasonló barbárságot.) Szerencsére ezt a tervet elvetették, miként Szöllősi javaslatát is, hogy vigyék a regáliákat Svájcba, s végül a háború során korábban is „jól bevált módszer” mellett döntöttek: a Koronát el kell ásni. Eközben Pajtás Ernő ezredes is a regáliák sorsával foglalkozott. Az igen vallásos koronaőr parancsnok rendszeresen járt a helyi apátságba, ahol összeismerkedett az ott szolgáló apát-plébánossal, Anton Strasserrel. Őt próbálta rávenni arra, hogy rejtse el a kincseket. Strasser a Korona kivételével vállalta is a kockázatot, de rezidenciájára végül, ahogyan később látni fogjuk, csak a palást és a Szent Jobb került.²¹

A hivatalos amerikai jelentések szerint 1945. április 26-án (a koronaőrök egybehangzó, de nyilvánvalóan téves állítása szerint május 5-én) éjjel került sor a koronázási ékszerek elásására. A koronaőrök kettéfűrészeltek egy dupla fenekű benzineshordót, és

²⁰ Hahn: *Szent Korona útja*, 75–89.

²¹ Hahn: *Szent Korona útja*, 88–92.

átalakították úgy, hogy a két részt egymásba lehessen tolni. Ezután kinyitották a koronládát, s a Koronát, az országalmát és a jogart belehelyezték a hordóba, majd a ládát, melyben ekkor már csak a kard maradt (ennek az lehet a magyarázata, hogy a kard nem fért bele a kettéfűrészelt hordóba), visszazárták. Kocsis József koronaőr szerint: „Mi tudtuk azt, hogy egyszer már elásták a koronát [ő nem tudhatta, hogy ez alig néhány hónappal korábban ismét megtörtént], 1849-ben, amikor Kossuth kimenekült az országból, de a koronát nem merete kivinni magával a határon túl, hanem elásatta Orsovánál, egy erdőben. Hogy csupán legenda-e, azt nem tudjuk, de mi úgy hallottuk, hogy a korona elásóit kivégezték. Ez nyugtalanított bennünket. Meg is mondtuk Pajtás ezredesnek: ha az elásásnál a nyilasok részéről akárki is jelen lesz, akkor mi ezt nem hajtjuk végre.”

A Korona elásásának helyét egy korábban kiépített, kiásott lövészárkokban jelölték meg. Április 26-án éjfélután Pajtás, Horváth, Csontos, Bunda, Kocsis és Borbély koronaőrök, valamint a mindig gyanakvó Szöllősi kivonultak a sziklafalhoz. Bunda és Csontos kiásták a mintegy három méter mély gödrot, ezalatt Kocsis és Borbély fent őrködtek, kibiztosított fegyverrel. Utána elegyengették a frissen megbolygatott földet. Másnap Bunda és Kocsis kiementek a helyszínre, gyeptéglákkal eltakarták az ásás nyomát, és pontosan bemérték a helyet. Az elásás pontos helyét egyébként a jelenlévőkön kívül minden bizonnyal ismerte még Szálasi és Gömbös is. A koronaőrök pedig az előírások szerint tovább őrizték az akkor már gyakorlatilag üres koronládát, a Szent Jobbot és a palástot pedig Strasser apát-plébános rezidenciájára szállították.²²

Mattseeben még egy különleges esemény történt: a Korona elásását követő második napon Szálasi feleségül vette régi szerelmét,

²² Hahn: *Szent Korona útja*, 92–3. és Bokor: *Zsákutca*, 283–7. Az előző bekezdésben olvasható idézetet Kocsistól ld. a 284. oldalon.

az akkor 38 éves Lucz Gizellát. A koronaőrség sorfalat állt, a lakodalom során a királyi étkezészetet használták. Később azután Szálasi a királyi étkezészet egy részét fizetségképpen a helyi fogadósnénak adta. A maradékot Pajtásnak kellett volna elrejtenie, de arra már ő sem tudta rávenni Strassert, hogy azokat is fogadja be. (Azóta sem tudjuk, pontosan mi is történt az étkezészettel.)²³

Május 2-án a koronaőrség átköltözött a Mattsee határában található Zellhofba, egy papi birtokra. Később tett vallomásuk szerint nem akartak Szálasiékkal együtt fogságba esni. Az amerikaiak azonban csak nem jöttek, ezért elküldték az egyik papot, hogy keresse meg őket, és közölje velük, hogy a magyar koronaőrség az elfogatásra vár. Ez május 7-én meg is történt. A 7. amerikai hadsereg egyik vezető tisztje büszkén üzenté meg Dwight D. Eisenhower főparancsnoknak, hogy a magyar koronázási ékszerek amerikai kézre kerültek. A koronaőröket és a ládát Eisenhower utasítására a Mattseetől 250 kilométerre lévő augsburgi főhadiszállás kihallgatótáborába vitték. A Szövetséges Hatalmak európai főparancsnoka pedig tudatta Truman elnökkel a hírt.²⁴ Azután robbant a bomba, ugyanis kiderült, hogy a ládában csak a kard van.

A KORONÁZÁSI ÉKSZEREK AMERIKAI KÉZRE KERÜLNEK

Az augsburgi táborban Pajtás ezredes Paul Kubala őrnagynak, a valatócsoport (magyarul és németül is kiválóan beszélő) parancsnokának adta át a koronaládát egy nyugta ellenében. Egy 1950-ben megjelent interjúban Pajtás azt nyilatkozta, hogy a koronaékszerek átvételéről kapott nyugtát, Kubala azonban csak a vasláda átvételét ismerte el. A koronaőrség parancsnoka azt mondta az amerikai

²³ Hahn: *Szent Korona útja*, 93–4. és 112.

²⁴ Hahn: *Szent Korona útja*, 96–101.

vallatőtisztnek, hogy aládában a magyar koronaékszerek vannak, de a kulcsok nincsenek nála. Végül a kulcsokat a Pajtásékat elfogó George Granville hadnagy (aki Budapestről kivándorolt amerikai magyar volt) Gömbösnél találta meg a salzburgi fogházban. Július 24-én ért vissza Augsburgba a kulcsokkal, és a ládát azonnal felnyitották. Mikor kiderült, hogy abban csak a kard van, Kubala a helyszínen főbe akarta löni Pajtást. A magyar ezredes azzal védekezett, hogy többször kért Eisenhower-től kihallgatást, hogy mindezt elmondja neki, de erre nem kapott lehetőséget. Az ugyancsak a szobában tartózkodó Worth B. Andrews Fort Worth-i alhadnagy erre felajánlotta, hogy elviszi Pajtást, és kiássák együtt a Szent Koronát. Ezt Kubala (állítása szerint) engedélyezni akarta, de kénytelen volt megtiltani, mert parancs volt arra, hogy a magyar koronázási ékszereket nem kereshetik tovább (ugyanis azt hitték, hogy azok mind megvannak). Ezt követően Andrews, Pajtás, Borbély és Daniel H. Scheel őrmester egy amerikai dzsippel útra keltek Mattseebe. Kubala vonakodásának hivatalosan soha el nem ismert oka az volt, hogy a koronálada a 7. amerikai hadsereg által megszállt területen, Mattsee és maga a Szent Korona viszont akkor már egy másik, a 3. amerikai hadsereg által megszállt területen volt. A két amerikai hadsereg között pedig egészséges rivalizálás folyt a náci által elrabolt műkincsek felderítése terén is, így hivatalosan nem kérhették az állítólag korábban már megtalált Korona kiadását.²⁵

A hivatalos amerikai változat szerint a négy szökevény egy lopott amerikai dzsippel elment Mattseebe, az éjszaka folyamán kiásta a Koronát tartalmazó hordót, majd másnap (július 25-én) reggelre (ébresztő előtt) visszaért Augsburgba. Ez a történet azonban

²⁵ Hahn: *Szent Korona útja*, 100–8. Az Andrews-interjúkat ld.: Simontsits Attila: *A Szent Korona története, 1945–1983. Egy texasi hadnagy szerepe a korona megmen-tésében a második világháború végén* (Budapest: Püski, 2001), 23–30. és 64–79. Ugyanerről ld. még: Sziklay Andor: „Koronatanúk 3. rész: Játék a láda körül” *Amerikai Magyar Népszava* 1978. július 7.

valószínűleg így nem igaz. Ez az út ugyanis 500 km (kétszer 250 km oda-vissza). Egyetlen éjszaka alatt, ellenőrzési pontok mellett, háborús övezetben, szétbombázott utakon ennyit autózni, a sőtétben a Korona pontos helyét fellelni, majd a hordót kiásni (ez Pajtás szerint két óráig tartott) nyilvánvalóan lehetetlen dolog. Az amerikai hadseregben a II. világháború során használatos dzsip maximális végsebessége 105 km/óra volt. Amikor a koronaékszerket 1953-ban Fort Knoxba szállították, sík amerikai terepen, nem ellenséges területen és nem szétbombázott utakon 60 km/óra átlagos sebességgel terveztek, és 20 km/óra sebességgel teljesítették az utat.²⁶ Ha feltesszük, hogy ezt a 60 km/órás sebességet Andrews és kísérete is teljesíteni tudta, az út egy irányban akkor is legalább 4 és fél órát vett igénybe, hiszen az egyes ellenőrzési pontokon meg kellett állniuk, sőt egy ízben rájuk is lőttek. Este 11 órás indulással és kilencórás vezetéssel számolva valószínűbb, hogy csak másnap délben értek vissza Augsburgba. Ezt támasztja alá Kubala utólag írt, hivatalos beszámolója is, miszerint július 25-én délben adták kezébe a Koronát, a jogart és az országalmát. Ez arra utal, hogy Andrews Kubala nem hivatalos engedélyével járt el.²⁷ A texasi alhadnagy történetét Simontsits Attila göngyöltette fel. Göncz Árpád köztársasági elnök 1992. augusztus 20. alkalmából a Magyar Köztársaság Tisztikeresztjével tüntette ki a Szent Korona Fort Worth-i megmentőjét. Andrews 1998 januárjában halt meg.²⁸ A *Texas Highways* magazin nekrológja meglepően pontosan számolt

²⁶ Hahn: *Szent Korona útja*, 232–6. Hahn a vonatkozó amerikai jelentés teljes szövegét közli magyar fordításban.

²⁷ Hahn: *Szent Korona útja*, 107–9. Kubala 1945. augusztus 2-án kelt jelentését (melyben Andrews déli megérkezéséről számol be) ld. Attila L. Simontsits (Simontsits Attila) szerk.: *The Last Battle for St. Stephen's Crown. A Chronological Documentation* (Toronto: Weller Publishing Co., 1983), 93–4.

²⁸ Simontsits: *Szent Korona története*, 122–5. A temetéssel és a kitüntetéssel kapcsolatos dokumentációt Ódor Zoltántól kaptam meg, aki a sitkei emlékpark vezetője volt az 1990-es évek végén.

be az eseményekről, és hangsúlyozta, hogy Andrews szerint a magyarok túlértékelték szerepét a Szent Korona megmentésében.²⁹

Bunda József minderről másként számolt be egy 1976-ban kelt gépelt feljegyzésben, majd két évvel később a Bokor-interjúban is. Bunda tanúvallomása szerint a koronaőröket az augsburgi gyűjtőtáborból már május 11-én máshová vitték, valószínűleg Salzburg környékére. Bunda és Kocsis az első adandó alkalommal, június közepén kereket oldottak, s visszatértek Zellhofba, arra a papi rezidenciára, ahol május elején Granville alakulata elfogta őket. Egy nap kimentek, és megnézték a Korona rejtékhelyét (ne feledjük, hogy ők ketten voltak azok, akik az elásást követő napon az utómunkálatokat végezték, és megjelölték a pontos helyet), s mindent rendben találtak. Elkezdtek tanakodni, hogy kiássák-e, és hazavigyék-e magukkal Magyarországra. Végül a rangidős Bunda úgy döntött, hogy nem ássák ki. 1945. június 22-én hazaindultak, de tettek egy utolsó kitérőt az ominózus lövészárók irányába. Nagy meglepetéssel tapasztalták, hogy a Szent Koronát időközben valaki kiásta. Azonnal szemtanúk után néztek, és találtak is néhány magyarul beszélő egyént, akik elmondták nekik, hogy két vagy három amerikai teherautó érkezett, legalább tíz emberrel, s hallottak angol és magyar beszédet is. Bunda ebből arra következtetett, hogy Pajtás és Granville vezethették a csapatot. A két koronaőr ezután hazatért Magyarországra. Itthon a Hadügyminisztériumban beszámoltak a Szent Korona külföldre hurcolásának és elásásának történetéről.³⁰

Az emlékezési nehézségekkel küzdő Bunda valószínűleg egy másik történetet szőtt bele az el- és kiásás legendájába. Június 17-én Mattseeben a 3. hadsereg egyik felderítő osztaga, James W. Shea

²⁹ Ld. <http://www.texashighways.com/eat/item/4388-crowning-achievement> (elérve 2017. október 17.)

³⁰ „Bunda József volt M. Kir. koronaőr tiszth. elbeszélése a Magyar királyi Szentkorona és koronaórség történetéről.” 1976. február 12. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár: Analekta 11.329. Ld. még Bokor: *Zsákutca*, 290–4.

hadnagy vezetésével először a királyi étkészlet Szálasi által el nem adományozott darabjait, majd a koronázási palástot és a Szent Jobbot is megtalálta. A palástot és a Szent Jobbot Salzburgba vitték, és a salzburgi érseknél helyezték letétbe. A Szent Jobbot a magyar kormány kérésére és Truman elnök engedélyével visszajuttatták Magyarországra. A szent ereklye az utolsó pillanatban meg is érkezett az augusztus 20-i körmenetre. A palástot a koronálása után vitték.³¹

A már többször idézett Sziklay Andor (akkoriban az OSS tagja) szerint Pajtás Szálasi tervét hajtotta végre akkor, amikor az üres koronálását adta át az amerikaiaknak. A terv az volt, hogy az amerikaiakat a Szent Korona elvesztése ürügyén szegénybe hozzák, Szálasi pedig a Koronával szándékozott hazatérni, az általa még mindig várt, végső német győzelem után. Más források szerint Pajtás Augsburgban mindent részletesen elmesélt Horthynak, aki arra utasította, hogy mondandóját közölje az amerikaiakkal is. A koronaőrség utolsó parancsnokát azonban hivatalosan nem hallgatták ki, egészen a koronálása június 24-én történt felnyitásáig.³² Pajtás motivációjától függetlenül az amerikai hadsereg félrevezetését nem nevezhetjük elégáns megoldásnak. Kubaláék joggal nehezteltek.

³¹ Sziklay Andor: „Koronatanúk. 9. rész: Színfoltok” *Amerikai Magyar Népszava* 1978. október 6. Sziklay itt közli a hivatalos értesítést arról, hogy Shea és csapata megtalálta a Szent Jobbot és a palástot. Ugyanerről ld. még: Hahn: *Szent Korona útja*, 109–16. és Szvitek és Tóth szerk.: *Koronázási jelvények okmányai*, 165–7.

³² Sziklay: „Koronatanúk. 3. rész” és Uő: *Kanyargós utakon: Amerikai kormány-szolgálatban. Államtitkok között* (Budapest: AD kiadó, 1993), 5–7. Pajtás verzióját ld. Hahn: *Szent Korona útja*, 104–7. Sziklay Andor C. Klay néven publikált angol nyelven. A rendszerváltás utáni hazai publikációiban mindkét nevet használta.

A SZENT KORONA AMERIKAI ŐRIZETBEN, NÉMET FÖLDÖN

Az amerikai hadsereg a Szent Koronát német földön összesen nyolc helyen őrizte 1945 és 1953 között.³³ A koronálását és a palástot 1945. július 31-én Seckenheimen keresztül Heidelbergbe szállították, a 7. amerikai hadsereg új főhadiszállására. Ott augusztus 3-án hivatalosan bemutatták a sajtónak, majd aznap Frankfurtba, a Német Nemzeti Bankba szállították James J. Rorimer felügyelete alatt.³⁴ Onnan szeptember 17-én vitték tovább az újonnan létrehozott wiesbadeni *Landesmuseum* épületében működő gyűjtőközpontba (Wiesbaden Central Collecting Point), mely az amerikai hadsereg egyik speciális alakulata, a magyarul „műkincsvadászok”-nak nevezett Műemlékek, Szépművészeti Alkotások és Levéltárak Védelmére létrehozott különleges alakulat (*Monuments, Fine Arts, and Archives Administration: MFAA*) felügyelete alatt állt. A központ parancsnoka Walter I. Farmer volt. Itt szolgált a korábban már említett Joe Kelleher is,³⁵ aki 1951-ben könyv formájában megjelentette a Szent Koronáról írt doktori disszertációját, majd részt vett 1977 novemberében a Fort Knoxban tartott szakmai átadáson, ahol az első hivatalos színes fotók készültek a Szent Koronáról.

³³ A Korona útját német földön Hahn Sándor munkája alapján foglalom össze (121–32. és 201–39. oldalak). Ebben az alfejezetben csak az egyéb forrásokat jelölöm külön.

³⁴ James J. Rorimer: *Survival. The Salvage and Protection of Art in War* (New York: Abelard Press, 1950), 157. Az emlékirat sajtó alá rendezését Gilbert Rabin végezte. A kézirat több változata is olvasható a washingtoni Smithsonian Intézet Archives of American Art (amerikai művészettörténeti archívum) gyűjteményében.

³⁵ Robert M. Edsel: *The Monuments Men. Allied Heroes, Nazi Thieves, and the Greatest Treasure Hunt in History* (New York: Center Street, 2009). Ebből készült a 2014-ben itthon is bemutatott *Műkincsvadászok* c. amerikai film. Ld. még Lynn H. Nicholas: *The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War* (London: Macmillan, 1994). Wiesbadenről ld. Walter I. Farmer: *The Safekeepers. A Memoir of the Arts at the End of World War II* (Berlin és New York: deGruyter, 2000).

A wiesbadeni központ bezárását követően, 1946. április 17-én a még működő müncheni műkincsraktárba vitték át a klenódiu-mokat. A magyar kormány részéről Hahn Sándor itt azonosította a koronaékszereket 1946 őszén. 1949. május 12-én a Szent Koronát és a többi kincset innen ismét Frankfurtba, a Német Nemzeti Bank trezorjába vitték. Az 1945. szeptember 17. és 1949. május 12. között eltelt három év és nyolc hónap során a koronázási ékszerek tehát amerikai muzeológusok felügyelete alatt álltak, így állagvédelmük megfelelően biztosítva volt. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért volt szükség a jelvényegyüttes elmozdítására 1949 májusában. A választ a nagypolitika adja meg: a szovjetek világossá tették, hogy ellenzik Németország egyesítését (a valutareform és a Marshall-terv elutasítása, valamint a berlini blokád), így a három nyugati megszállási övezetből ekkor hozták létre a Német Szövetségi Köztársaságot, röviden az NSZK-t. (A szovjetek 1949 októberében hozták létre a Német Demokratikus Köztársaságot, az NDK-t.) Ez egyben azt is jelentette, hogy a szövetséges katonai kormányzatot előbb-utóbb polgári német kormány váltja majd. A szövetséges katonai kormányzókat civil főmegbízottak váltották. Ennek volt folyománya a rablott műkincsek visszaszolgáltatásának befejezése, és a műkincsraktárak bezárása.

A magyar koronázási ékszereket 1951. augusztus 21-én Frankfurtból Friedbergbe, az amerikai hadsereg Európai Főhadiszállására szállították, és ott a 7752. számú Pénzügyi Központban helyezték el. Az újabb mozgatás oka is politikai volt: a Német Nemzeti Bank ekkor német polgári fennhatóság alá került, így csak a megszálló hadsereg pénzügyi lerakatai biztosíthattak teljes ellenőrzést a műkincsek őrzése felett. A frankfurti időszakról kezdve a Korona felügyeletét a mindenkori németországi amerikai főmegbízott helyettese látta el és felügyelte. 1951 augusztusában a Világbanktól január 1-jével kikért Chauncey G. Parker töltötte be ezt a posztot, aki az átszállítást személyesen felügyelte.

Parkert 1952. február 1-től az a Sam Reber váltotta, aki két hónapon át főmegbízottként is szolgált, 1952–53 fordulóján. Rebert meglepte a palást megromlott állapota, és április 7-én, a pénzügyi lerakatot vezető Samuel J. Taggart ezredes hozzájárulásával átvitette azt a Bonn melletti Bad Godesberg-i amerikai főmegbízott főhadiszállására.³⁶ 1952 második felében az amerikai külügy úgy döntött, hogy a magyar koronázási ékszereket az Egyesült Államokba szállítják. Október 11–20. között a koronaékszereket a később bemutatandó Gordon M. Kline restaurátor felügyeletével becsomagolták, és felkészültek a regáliák Amerikába történő szállítására.

A regáliák újvilági utaztatását Klondike-hadművelet néven ismerjük, és később részletesen bemutatjuk. Itt és most csak a száraz tények: a klenódiumokat 1953. március 11-én hajózták be Bremerhavenben az amerikai haditengerészet *General Greely* nevű hajójára. Az óceánjáró 21-én kötött ki Staten Islanden, és a koronázási ékszereket azonnal útnak indították Fort Knox felé. A szállítmány 23-án, helyi idő szerint délután fél 4-kor érkezett meg. Fort Knoxban nem csak az amerikai aranytartalékokat őrzik, van ott néhány tárolóhelyiség a külügy számára is fenntartva. A koronázási ékszereket ezek egyikébe, a 31. számú fülkébe vitték, és itt őrizték a hazatérésig. A fülke kulcsa a külügy mindenkori magyar referensénél volt, de ő is csak a Pénzverde (U.S. Mint) külön-engedélyével léphetett az épületbe. A magyar koronázási ékszerek itt töltötték a következő 25 évet.

³⁶ Reber megbízólevelét (1952. január 15.) és átvételi elismervényét a palástról (1952. április 7.) ld. Folder: Holy Crown 1949–1964/Inspection of Crown 1955–1978, RG 59 GRDS, Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729: 2. doboz, Archives II. Rebert 1953 májusában a McCarthy-isták kényszerítették lemondásra homoszexualitása okán.

MÁSODIK FEJEZET

A Szent Korona hányattatásai német földön

BEVEZETÉS

Az előző fejezetben röviden áttekintettük a Szent Korona útját a budai Vártól a Kentucky állambeli Fort Knoxig. Ebben a fejezetben részletesen megvizsgáljuk, mi történt a magyar koronázási ékszerekkel, amíg német földön, amerikai kézen voltak. Végigkövetjük útját a mattseei kiásástól Fort Knoxig, és bemutatjuk azokat a szereplőket, akik kapcsolatba kerültek a klenódiumokkal. A fejezet zárásaként az alábbi három kérdéskört járjuk körül: (1) Hogyan kezelték az amerikaiak a Szent Koronát állagvédelmi szempontból? Igazak-e azok a legendák, hogy a Szent Koronát „boldog-boldogtalan” felpróbálta? (2) Miért nem kaptuk vissza a koronázási ékszereket a második világháborút követő restitúció során, és miért nem került a Korona a Vatikánba sem? (3) Végül: hogyan és miért került a jelvényegyüttes Augsburgból Fort Knoxba? És most lássuk a részleteket.

MUZEOLÓGUSOK ÉS FOSZTOGATÓK AZ AMERIKAI HADSEREGBEN

Magyarországon a második világháború kapcsán általában a Holocaustra, valamint a náci német és szovjet megszállásra asszociálunk. A szovjet hadsereg viselkedését a megszállt területeken a történettudomány részben már feltárta. Amíg a rablás és fosztogatás gúnyos viccek témája lehetett már a kései Kádár-korszakban is, a szovjet hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszak kérdése ma is he-

ves érzelmeket, vitákat vált ki. A nyugati szövetséges hadseregek viselkedéséről azonban még ennyi szó sem esik.

A nyugati szövetségesek az európai háború utolsó fázisait amerikai parancsnokság alatt harcolták végig. Az olasz frontot az amerikai hadsereg nyitotta meg és harcolta végig, és a „második front” megnyitásában, továbbá a náci Németország legyőzésében is kulcsszerepet játszott. Az egyesített szövetséges hadseregek európai főparancsnoka (*Supreme Allied Commander for Europe: SACEUR*) is amerikai volt, Dwight D. Eisenhower tábornok, a későbbi elnök. Az általa vezetett szövetséges haderő katonái is fosztogattak, sőt ugyanazt a szót használták erre, mint a szovjetek: „felszabadítás”-nak (*liberation*) nevezték.³⁷ Ráadásul a szövetségesek részéről is volt példa nőekkel szembei erőszakra. A történelmet azonban a győztesek írják, így ez a téma az 1980-as évekig nem volt terítéken. Akkor is a szépirodalom vetette fel, s tette ezt elemi erővel, pl. Kurt Vonnegut, korának egyik legolvasottabb írója, *Kékszakáll* című, 1987-ben megjelent regényében Rabo Karabekian hermetikusan lezárt pajtájában egyes feltevések szerint Európából rablott műkincsek (és ismeretlen Jackson Pollock-képek is) voltak.

Mindezt elintézhetnénk annyival, hogy a fosztogatás és a nőekkel szembeni tömeges erőszak a háborúk velejárója, vagy azzal, hogy az amerikaiak sem különbek a többieknél. Az amerikai hadsereg azonban főszerepet játszott az európai műkincsek és műemlékek megőrzésében és visszaszolgáltatásában, és ezért mindenképpen elismerést érdemel. Maga a projekt a hadba lépést közvetlenül követő időszakra, 1942-re vezethető vissza. Ez a történet Magyarországon szinte egyáltalán nem ismert, és a külföldi szakirodalom is csak a hidegháború végén kezdte azt feldogozni. Néhány, amerikai

³⁷ Seth A. Givens: „Liberating the Germans: The US Army and Looting in Germany during the Second World War” *War in History* Vol. 21, No. 1 (2013), 33–54.

könyvtári szabadpolcon porosodó emlékiraton kívül csak az érintettek, személyes résztvevők őrizték az emlékezetét. Ez volt a helyzet akkor is, amikor húsz évvel ezelőtt a jelen kötet első változatán kezdtem dolgozni.

Az amerikai politikai vezetés és hadsereg fellépése nélkül ma egyáltalán nem biztos, hogy láthatnánk a *Mona Lisát* a Louvre-ban, vagy a *Genti oltárképet* a helyi katedrálisban.

1942 őszén amerikai muzeológusok és tudós társaságok körében felmerült a kérdés, hogy mi lesz Európa műemlékeivel és műkincseivel, ha az „öreg kontinens” továbbra is a totális háború színtere marad. Különösen aggasztotta őket a nácik által elkövetett műkincs-rekvirálások híre. Hermann Göring, Hitler bizalmasa ugyanis feltűnően érdeklődött addig számára elérhetetlen műkincsek iránt, maga a Führer pedig saját múzeumot tervezett, de nem az ő „zenialitását” fel nem ismerő Bécsbe, hanem édesanyja szülővárosába, Linzbe. A nácik által megszállt területek jelentősebb műkincseit a Rosenberg-kommandó (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg: ERR*) gyűjtötte össze és helyezte el különböző lerakatokban. Az önjelölt amerikai műkincsvédők érvelése logikus volt: hiába győzzük le Hitlert és szövetségeseit, ha közben Európa legfontosabb műkincsei és műemlékei (ha tetszik, az európai kulturális identitás alappillérei) elvesznek, megrongálódnak vagy elpusztulnak. 1942 decemberében azután megkeresték az Amerikai Legfelső Bíróság vezetőjét, Harlan F. Stone főbíró, aki Rooseveltnél eljuttatott üzenetet is az üzenetet. 1943-ban elnöki utasításra jött létre az ún. Roberts-bizottság, teljes nevén a Háborús Övezetekben Található Művészeti és Történelmi Emlékek Védelmére és Megmentésére Létesített Amerikai Bizottság (*American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas*). A hivatalosan 1943. június 23-án alapított bizottság élén Owen J. Roberts, a Legfelső Bíróság egyik tagja állt. Ez a bizottság látta el az amerikai hadsereget információkkal az egyes műemlékekkel és a műkincsek

háború előtti fellelhetőségével és kulturális jelentőségével kapcsolatosan.³⁸

Ugyancsak a Roberts-bizottság kezdeményezte egy speciális műkincsvédő alakulat, az előző fejezetben Wiesbaden kapcsán már említett MFAA felállítását az amerikai hadsereg kötelékében. Az első körben hat muzeológus besorozásával létrehozott egység első vezetője George L. Stout, a bostoni Harvard Egyetem Fogg Művészeti Múzeumának (*Fogg Art Museum*) munkatársa volt. A csapat tagja volt még a korábban a Szent Korona kapcsán már említett James J. Rorimer, a New York-i Metropolitan Múzeum kurátora és későbbi igazgatója, valamint Joe Kelleher és Walter Farmer is. A később mintegy 100 főre duzzadó egységben szolgáltak angolok, franciák és olaszok is. A háború befejezését követően a műkincsek kérdése politikai-diplomáciai síkra terelődött. Az MFAA és az amerikai külügy között Ardelia R. Hall (az MFAA korábbi tagja, ekkor a State Department munkatársa) közvetített.³⁹ Az egység korai történetét George Clooney dolgozta fel a *Műkincsvadászok* (*The Monuments Men*, 2014) című filmjében. Ebben Rorimert Matt Damon alakítja.

Ezen a ponton felmerül egy újabb kérdés: az amerikaiak tényleg ennyire értettek-e az európai műemlékekhez és műkincsekhez, és ha igen, honnan szerezték tudásukat. *Amerikai utazásom* (1858) címmel közzétett, akadémiai különdíjat nyert elemzésében Nendtvich Károly így írt az amerikaiak és az európai kultúra kapcsolatáról:

Méltányos dolog-e tehát Amerikától, mely oly sok tekintetben már is tulszárnyalt minket, még azt is követelni, hogy tudományos és művészi tekintetben 100 év leforgása alatt oda jusson, hová mi sok évezred lefolyása alatt alig valánk képesek

³⁸ Ruth Meyer: „The Roberts Commission” in Farmer: *Safekeepers*, 123–43. Ld. még *Report of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas* (Washington: Government Printing Office, 1946).

³⁹ Ld. Lynn Nicholas és Robert Edsel fentebb idézett munkáit a 35. jegyzetben.

vergődni? Amerikának nincsenek gazdag museukai, pompás képcsarnokai, melyekben az emberi művészet és tudomány gazdagságát évezredek óta halmozta össze. Azonban attól lehet tartani, hogy ezen kincsek egykor mind átvándorlandanak az oceánon, mint a virágzó művészet klasszikai művei egykor a süllyedő Görögországból átvándoroltak a felvirágzó Rómába.⁴⁰

A 20. század elejére a helyzet azonban megváltozott. Az új gazdasági elit (a „rablóbárók”) jelentős magángyűjteményeket hoztak létre, és azokat fokozatosan kezdték megnyitni az érdeklődő közönség előtt is. Az 1872-ben megnyitott New York-i Met (*Metropolitan Museum of Art*) mellett újabb múzeumokat hoztak létre. Helyi kezdeményezésre, 1903-ban alapították a Dallasi Művészeti Múzeumot (*Dallas Museum of Art*). 1937-ben, Andrew Mellon magángyűjteményére és pénzügyi támogatására alapozták a washingtoni Nemzeti Galériát (NGA), amely azóta kormányzati intézményként is szolgál. A gazdagabb magánegyetemek (pl. Columbia, Harvard, Princeton) is tartottak fenn saját múzeumokat és képtárakat. Ehhez pedig szakképzett stábra volt szükség.

Az MFAA számos tagja Európában is tanult, és jelentős angol, német és francia kapcsolatokkal bírt. Rorimer például két évig tanult Párizsban, és a középkori magyar művészet legjelesebb amerikai szakértőjének számított. A nációk által elrabolt műkincsek felkutatásában fontos személyes kapcsolata volt Rose Valland, a Louvre munkatársa, aki élete kockáztatása árán készített képeket és listákat azokról a francia műkincsekről, melyeket az ERR és/vagy Göring először a párizsi múzeumba vitetett, katalogizált, becsomagoltatott, majd német földre szállíttatott. A nyugati szövetséges csapatok elől

⁴⁰ A részleteket ld. Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013), 42–7. Az idézet az eredeti 1858-as könyvből a 244–5. oldalon található.

menekülő náciak azután német és osztrák réz- és sóbányákban és jól védhető kastélyokban helyezték el ezeket a rablott kincseket. A témát kutató történészek szerint legalább 110 ilyen lerakat létezett. Az amerikai hadsereg előretolt csapataival utazó MFAA-szakértők Siegenben (éppen húsvét vasárnapján) találták meg Beethoven VI. szimfóniájának eredeti kéziratát, Merkersben, a Kaiseroda sóbányában (április 6-án) a német aranytartalékokat, Neuschwansteinben (április 28-án) a Louvre kincseit.⁴¹

Az ERR működése minden idők legnagyobb műkincsrablási akciója volt. A náci Németország kapitulációját követően az MFAA feladata volt az elrabolt műkincsek felkutatása, állaguknak védelme, majd visszaszolgáltatása. És ennek köszönhetjük azt is, hogy a Szent Korona és a magyar koronázási ékszerek szakértő muzeológusok kezébe kerültek. A palást állagának megőrzéséért különösen hálásak lehetünk. A következőkben tekintsük át a koronázási ékszerek mozgását és őrzését Augsburgtól Fort Knoxig, és ismerkedjünk meg azokkal, akik legértékesebb nemzeti kincsünket megőrizték.

WIESBADEN

Az első fejezetben már láthattuk, hogy a mattseei kiásást követően 1945. július 25-én a koronaékszereket Augsburgba szállították, majd Eisenhower heidelbergi főhadiszállására vitték, és ott lefőtötték. Onnan telepítették tovább először Frankfurtba (augusztus 3-án), majd az újonnan létrehozott Wiesbadeni Központi Műkincsraktárba (szeptember 17-én). A koronaékszerek itt hét hónapot töltöttek, majd 1946. április 17-én átszállították azokat a müncheni gyűjtőközpontba.

⁴¹ Janet Flanner: *Men and Monuments* (London: Hamish Hamilton, 1957), 257–305. és Nicholas: *Rape of Europa*, 328–54.

A félig lerombolt múzeumépület kiürítése, helyreállítása, őrzése és a közeli náci lerakatokból érkező műkincsek feldolgozása komoly kihívás elé állította a központ vezetőjét és munkatársait.⁴² Itt került kapcsolatba a Szent Koronával az akkor 28 éves Joe Kelleher. 1945 karácsonyán ő helyettesítette szabadságon levő főnökét. Meg is hívta a központba Walter Kluss tábornokot, a restitúciós részleg katonai parancsnokát, valamint ifj. Thomas Carr Howe és Edith Standen MFFA-tiszteket. Vacsora után Kelleher elvitte őket a „kincseskamrá”-ba, ahol megmutatta nekik Nofertiti mellszobrát és a Szent Koronát is. A visszatérő Farmer keményen felelősségre vonta Kellehert ezért a magánakcióért.⁴³ Így kezdődött a princetoni művészettörténész kapcsolata a Szent Koronával.

1946 februárjában a gyűjtőközpont nyilvános kiállítást rendezett az ott tárolt műkincsekből. Ekkor a Szent Koronát is kiállították, lengyel templomi ereklyék és egy francia festmény társaságában, egy komódon elrendezve. Erről képek is készültek: egy csak a kiállításról, egy másik (ezt be is mutatjuk a képmellékletben) Kelleher és Standen részvételével. Ez volt a Szent Korona egyetlen hivatalos, nyugati kiállítása. A wiesbadeni és hasonló kiállításokat elsősorban amerikai katonák és a sajtó munkatársai látogatták.⁴⁴ A Szent Koronát és a koronázási ékszereket, ahogyan a többi műkincset is, katalogizálták és részletesen fotózták is. Ezt hivatalosan a Foto Marburg munkatársai végezték. Később Kelleher ezeket a fotókat használta fel doktori disszertációjához, majd annak könyvváltozatához.⁴⁵

⁴² Nicholas: *Rape of Europa*, 374–8.

⁴³ Farmer: *Safekeepers*, 84–5. Ld. még Thomas Carr Howe, Jr.: *Salt Mines and Castles: The Discovery and Restitution of Looted European Art* (Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1946, reprint 2014), 210–3.

⁴⁴ A kiállításokról ld. Flanner: *Men and Monuments*, 290. és 302. Rorimer iratai között, az Archives of American Art (Smithsonian) gyűjteményében a kiállítás katalógusa is olvasható.

⁴⁵ Kelleher: *Holy Crown*, viii. Kelleher összesen 83 fekete-fehér fotót közölt.

Wiesbadenhez kapcsolódik a korszak legnagyobb műkincsbotránya is, a *Westward Ho!* akció. A németországi megszálló csapatok főparancsnoka, Lucius D. Clay tábornok utasítást adott a központnak arra, hogy válogassanak ki és csomagoljanak be 202 kiemelten fontos németországi festményt, és küldjék azokat Amerikába. Farmer vezetésével az MFAA fellázadt és tiltakozó kiáltványt tett közzé. Az ún. *Wiesbadeni Kiáltványt* 32-ből 24 tag alá is írta. A deklarációt az egység frankfurti parancsnoka, Bancel La Farge megpróbálta eltussolni, hogy megvédje kollégáit a parancsmegtagadás következményeitől. A kiáltvány teljes szövegét Janet Flanner, a *New Yorker* párizsi tudósítója közölte le először a sajtóban. La Farge hivatalosan is tiltakozott, Charles Kuhn (MFAA) a *College Art Journal*ban tette szóvá a dolgot, s végül a *New York Times* is felvállalta az ügyet (1946. február 7.). Amerikai muzeológusok sora tiltakozott Truman elnöknél a képek ügyében.

Eközben a festmények 1945 decemberében Amerikába érkeztek, és a washingtoni Nemzeti Galériában (NGA) raktározták el azokat. A tiltakozások miatt végül csak 1948-ban állították ki őket, és 40 nap alatt közel egymillió látogatót regisztráltak a múzeumban. A festmények 1949-ben visszakerültek Németországba. Ezt volt a háborús jóvátételi kérdés rendezésének lakmusz-tesztje: ekkor dönt el, hogy műkincsek nem képezhetik a német jóvátétel részét. A 202 képre nyilvánvalóan leginkább vágyó amerikai múzeumok vezetői maguk szorgalmazták tehát a festmények visszaszolgáltatását. A képek hazaszállítása zárta a német restitúciót. 1949-re már minden MFAA-tag régen leszerelt. Senkit nem állítottak hadbíróság elé parancsmegtagadásért.⁴⁶

⁴⁶ Nicholas: *Rape of Europa*, 392–405. és Farmer: *Safekeepers*, 55–82. és 147–52. La Farge iratai a képekkel kapcsolatban a Yale-en vannak és feldolgozásra várnak: MS 24 La Farge Family Papers: Accession 1980-M-007: Additional Material: 2. doboz: 16–19. folder (németországi levelezése, benne elszórt utalásokkal a Szent Koronára is).

MÜNCHEN

A Szent Korona amerikai őrizetben, német földön a leghosszabb időt Münchenben töltötte. A wiesbadeni központ bezárását követően a koronaékszereket és a palástot a Müncheneri Központi Múkincksraktárba (*Munich Central Collecting Point*) szállították. Az itt töltött 3 év és 8 hónap eseményeiről sajnos még keveset tudunk, mert jelenleg nem állnak rendelkezésünkre megbízható források.

Könyvének bevezetője szerint Kelleher tovább tanulmányozta a Koronát Münchenben. 1946-ban szerelt le, disszertációját 1947-ben nyújtotta be a Princetoneon, könyv formájában pedig 1951-ben tette közzé Rómában. A kötethez, ahogyan azt már említettük, 83 fotót mellékel. Ugyanezeket a fotókat használta Deér József 1966-ban, német nyelven megjelent Szent Korona monográfiájában. Kelleher legközelebb 1977-ben került kapcsolatba a koronázási ékszerekkel, de erről majd később szólunk.

La Farge helyettese az MFAA élén ifj. Charles P. Parkhurst volt. Ő ideje java részét a müncheni központban töltötte, és itt került kapcsolatba a Szent Koronával. Memoárt nem írt, de 1988 végén készült vele egy hosszabb életútinterjú: a 97 oldalnyi szöveg harmada (61–94) foglalkozik az MFAA ügyeivel. A Korona kiásásának történetét nyilvánvalóan csak másodkézből ismerte, hiszen beszámolója nem is hasonlít a dokumentálható történethez. Szerinte a koronaörség csak egy igazi szakértőnek akarta átadni a klenódiумokat. „Végül Jim Rorimerre, aki középkorász volt, esett a választás. Ő mindent tudott a koronáról. Valahogy meggyőzte őket arról, hogy ő az az ember, akivel beszélniük kell. [...] Így aztán egy éjszaka titokban magukkal vitték Jimet, aki szerette a rejtélyes kalandokat, és kiemelték ezt a ládát abból a tóból, amelyben elsüllyesztették.” Azután a koronaékszereket egy csap alatt lemosták, majd Wiesbadenbe vitték. „Ott láttam a koronát. Még fel is próbáltam. Túl kicsi volt. Úgy éreztem, nem vagyok sem királynak, sem

szentnek való. Az a híres korona volt, a meghajlott keresztrel. [...] Ez volt az egyetlen keleti műkincs, amellyel kapcsolatba kerültem.”⁴⁷

Rorimer természetesen nem vett részt a Korona kiásásában, és ezt soha nem is állította. Ahogyan azt már korábban láthattuk, a koronáládát nem egy tóba süllyesztették, hanem elásták. Rorimer ugyanakkor részt vett a Szent Korona mozgatásában (Augsburgból Heidelbergbe, majd onnan Frankfurtba és tovább Wiesbadenbe), és erről meg is emlékezett 1950-ben megjelent memoárjában.⁴⁸ Parkhurst a Szent Koronát vagy az 1946. februári wiesbadeni kiállításán látta, de akkor aligha próbálhatta fel, vagy Münchenben. Az emlékezet Buda József koronaórhöz hasonlóan Parkhurstöt is megtréfálta. Charlie Parkhurst 1977–78-ban ismét kapcsolatba került a Szent Koronával, hiszen az NGA helyettes vezetőjeként részt vett a „Klondike visszaszolgáltatás” (*Klondike Return*) akció megszervezésében. Ez a hivatalos (amerikai és budapesti) szakmai átvétel kódneve volt. Ennek részleteit a visszatérés előkészületeit tárgyaló fejezetben ismertetjük.

A müncheni időszakra esett a bevezetőben már bemutatott Hahn Sándor tevékenysége a magyar restitúciós bizottság élén. Ekkor került haza az Aranyvonaton elhurcolt műkincsek többsége és a Magyar Nemzeti Bank arany- és ezüstartaléka, valamint a Szent Jobb is. Hahn több ízben is járt a müncheni központban, hiszen ott tárolták például a Szépművészeti Múzeum (később visszatért) kincseit. 1946 őszén ismét meghívták, ezúttal azért, hogy azonosítsa a koronázási ékszereket. Beszámolója szerint a klenódiumok alaposan és gondosan be voltak csomagolva, bár a palást ekkor Salzburgban volt még. Ekkor ismét alaposan lefotózták az ereklyéket. „Hivatalosan tanúsíthatom, hogy a magyar Korona és jelvényei kifogástalanul ép

⁴⁷ A. C. Viebranz interjúja Charles Parkhursttel, 1988. november 10. és december 6. Oral History Program, National Gallery of Art, Washington, D.C. Az idézetek a 91–2. oldalon találhatók.

⁴⁸ Rorimer: *Survival*, 154–8.

állapotban azonosak azokkal az ékszerekkel, amelyeket a korona-örökség Magyarországról elhozott.”⁴⁹ Minden bizonnyal ugyanekkor látta a Szent Koronát Oroszlán Zoltán művészettörténész is, aki szintén a restitúciós bizottság tagja volt. Hahn Sándor találkozása a Szent Koronával azért volt fontos, mert ez volt az első bizonyíték arra, hogy a koronázási ékszerek még mindig megvannak, és amerikai kézben, biztonságban, kiváló állapotban várják a hazatérést. Hahn be is nyújtott egy restitúciós igényt a jelvénygyűttesre, de a visszaszolgáltatásra akkor és ott nem került sor.⁵⁰

A müncheni időszakban három német szakértő is megvizsgálta a koronázási ékszereket. Közülük az egyik, Alfred Boeckler 1956-ban tanulmányt is írt a klenódiumokról német nyelven. Boecklert vizsgálódása során Karl Hermann Usener művészettörténész és Johan Michael Wilm aranyműves segítettek.⁵¹ A Szent Korona azonban a magyar kutatók elől elzárva maradt. A következő két magyar, aki bizonyíthatóan látta a Szent Koronát, Kovács Éva és Szvetnik Joachim voltak. Erre 31 évvel később, Fort Knoxban került sor, az első szakmai átvételkor.

FRANKFURT ÉS FRIEDBERG

A Szent Korona második frankfurti tartózkodásáról a dátumokon kívül jelenleg semmit nem tudunk. A müncheni központ bezárását és az NSZK megalapítását követően a Koronát nyilvánvalóan olyan

⁴⁹ Hahn: *Szent Korona útja*, 7–8. és 160.

⁵⁰ Kádár Gábor és Vági Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből* (Budapest: Osiris, 2001). Ld. még: Kenneth D. Alford: *The Spoils of World War II. The American Military's Role in Stealing Europe's Treasures* (New York: Birch Lane Press, 1994). A restitúcióról és konkrét visszaigénylésről ld. Hahn: *Szent Korona útja*, 133–201. ezen belül 168–75.

⁵¹ Németh Zsolt: *A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája* (Budapest: Püski, 2010), 95.

helyre kellett szállítani, ahol biztonságban van. Erre 1949. május 12-én került sor. Ahogyan azt korábban már láthattuk, innen 1951. augusztus 21-én vitték tovább Friedbergbe, hogy kizárólagos amerikai őrizetet biztosítsanak a klenódiumok számára. A restitúció ugyan ekkorra már befejeződött, de Washington később vázolt megfontolásokból úgy döntött, hogy a Szent Koronát nem szolgáltatja vissza. 1949-ben megszűnt Németország katonai kormányzása, így a koronaékszerek felügyelete az amerikai civil főmegbízott helyettesének feladata volt. A Szent Korona és a koronázási ékszerek költöztetésekor ezt a posztot a Világbanktól kikért Chauncey G. Parker töltötte be (1951. január 1. – 1952. január 31.). A külügyi levelezésben a klenódiumokat biztonsági megfontolásokból nem nevezték nevükön. A Szent Koronára „Hajlított Kalap” (*Bent Hat*), a koronázási palástra pedig „Öreg Kabát” (*Old Coat*) kódnéven utaltak.

Ekkoriban a Bonn melletti Friedbergben volt az amerikai hadsereg európai főhadiszállásának pénzügyi központja. Biztonsági szempontból csak a pénzügyi központok jöhettek szóba őrzési helyként. A 7752. számú központot Samuel J. Taggart ezredes vezette, így az ereklyék biztosítása az ő feladata lett, érdekes módon anélkül, hogy tudta volna, mi van a két csomagban.⁵² A Parkert váltó Samuel Reber nem tartotta a Taggart által kialakított helyet megfelelőnek a palást védelmére. A palást állapota és nem megfelelő őrzése annyira aggasztotta, hogy még azt is felvetette, hogy szállítsák azt Washingtonba, és restaurálják ott. Ez elől azonban az NGA igazgatója, David Finley mereven elzárkózott. Így a palást egyelőre német földön maradt, és Reber végül április 7-én átvitette az amerikai főmegbízott (HICOG) Bad Godesberg-i főhadiszállására. A helyettes főmegbízottként szolgáló Reber április 9-én kelt jelentésében így indokolta meg döntését:

⁵² Az átszállításról szóló jelentést magyar fordításban ld. Hahn: *Szent Korona útja*, 209–13.

Elszörnyedve láttam, hogy a tárgy extrém hőségnek van kitéve, hiszen a tárolóhelyiségben forró vizes csövek futnak. Most itt van a HICOG épületében egy tárolóhelyiségben, alaposan becsomagolva, teljes biztonságban. Jelen pillanatban két lehetőséget látok: vagy itt tartom további utasításig, vagy visszaviszem és újracsomagoltatom. Az utóbbira nagyon nem hajlok, mert nem tartom elfogadhatónak az őrzés körülményeit.⁵³

Végül a palást Bad Godesbergben maradt. Április második felében az akkor már ismét Washingtonban tartózkodó Parker futott még egy kört Finleyvel, de nem jutottak dűlőre. Így az amerikai külügy kelet-európai osztályának vezetője, Walworth Barbour abban állapodott meg Reberrel, hogy alkalomadtán egy amerikai szakértőt küldenek Bonnba. Ekkoriban Washingtonban már érett a gondolat, hogy a koronaékszereket elvigyék Németországból, hiszen viszsza szolgáltatásukról szó sem lehetett. A részletek feltárása nélkül érdeklődtek a londoni és párizsi amerikai nagykövetségnél, hogy el tudnának-e helyezni két nagyobb tárgyat, de hely hiányában mindkét diplomáciai poszt azt válaszolta, hogy ezt nem tudja megoldani. Ekkor merült fel a gondolat, hogy amerikai földön helyezték biztonságba nemzeti kincseinket. Ezzel együtt ismét előkerült a palást állagvédelmének kérdése.

Reber végül Gordon M. Kline személyében kapott szakmai segítséget a palást ügyében. Mivel az NGA nem vállalta a palást restaurálását, a külügy megkérdezte Finleyt, hogy kit javasolna. Ő az Amerikai Szabadalmi Hivatalhoz (*National Bureau of Standards*) irányította Barbourt. Így került a képbe Kline, akinek a palást megmentését köszönhetjük. Kline nem akárki volt: ő oldotta meg az amerikai Alkotmány és a Függetlenségi Nyilatkozat egy-egy eredeti

⁵³ Reber levele Walworth Barbourhoz, 1952. április 9. 1 old.: Folder: Holy Crown 1949-1964/Inspection of Crown 1955-1978, RG 59 GRDS Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729: 2. doboz, Archives II.

példányának állagvédelmét úgy, hogy azokat állandóan ki is lehessen állítani. Memoárt ő sem írt, de 1987-ben vele is készült egy hosszabb életútinterjú. A részleteket ebből, illetve külügyi levéltári forrásokból ismerjük.⁵⁴

Barbour 1952. május 13-án jelezte Rebernek, hogy Kline lelkesen vállalkozott a feladatra, és hogy tíz napon belül Németországba utazik egy konferenciára. Szeptemberben ismét oda készül, így ha az első látogatás után a palást Amerikába szállítását javasolja, a csomagolást a második út alkalmával el is végezheti. Kline júniusban négyoldalas jelentést írt a külügy számára a palást állapotáról és az őrzés körülményeiről. Ebből az derül ki, hogy az amerikai szakértő ideiglenes megoldásként egy fából készült, szaténnal bélelt tárolót készíttetett a palásthoz, hogy az ne gyűrődjön tovább. Hosszabb távon egy légmentesen záró, fémből készült, héliummal feltöltött tárolót tartott ideális megoldásnak. Az őrzési helyet betörésbiztosnak, de tűzvédelmi szempontból (részben a fából készült új tartó miatt) kiemelten veszélyesnek találta. Elsőként ő javasolta Fort Knoxot amerikai őrzési helyként, hiszen a legfontosabb amerikai történelmi dokumentumokat is ott őrizték a háború idején.⁵⁵

1952 nyarán a hadsereg egyre világosabban jelezte a külügy felé, hogy a 7752. számú pénzügyi központ szeretne megszabadulni a rábizott ládától. Július 8-án a koronaláda őrzésére biztosított tárolóhelyiséget visszavették, és egy folyosó végén alakítottak ki új őrzési helyet. Augusztusban Taggart ismét megkérte a külügyeseket, hogy a ládát őrizték más helyen. Szeptember elején már kész

⁵⁴ Az összes levéltári anyagot ld. Folder: Holy Crown 1949–1964/Inspection of Crown 1955–1978, RG 59 GRDS Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729: 2. doboz, Archives II. Jeffrey L. Meikle interjúja Gordon M. Kline-nal, 1987. május 15–16. National Institute of Standards and Technology Digital Archives, Gaithersburg, MD 20899. Az eredeti: Philadelphia: Chemical Heritage Foundation Oral History Transcript #0070.

⁵⁵ Ezt a dokumentumot magyar fordításban ld. Hahn: *Szent Korona útja*, 213–7.

tényként kezelték, hogy a koronaékszerek Amerikába kerülnek majd. Szeptember 17-én Barbour hivatalosan is értesítette Rebert a miniszteri szintű döntés megszületéséről. Kline felhatalmazást kapott arra, hogy a csomagolás ügyében októberi németországi útja során eljárjon. Október elején Reber egyeztetni kezdett a szállítás lehetséges módozatairól a haditengerészettel. Ez volt a Klondike-akció nulladik fázisa.

A korábban említett 1987-es mélyinterjúban (27. oldal) Kline így fogalmazott: „Ez a palást kimondottan nehéz volt. El nem tudom képzelni, Szent István hogy tudott egyáltalán felegyenesedni, amikor ez a palást a teste köré volt csavarva, és a nehéz korona a fején volt. Egyébként a méretei miatt mi is felpróbáltuk.” Az első háború utáni palástfotókat ő készítette. Ezeken a palást teljesen kiterítve, és az ideiglenes, fából készült tárolóban látható.

KLONDIKE

A Szent Korona Amerikába szállításának levéltári forrásait Hahn Sándor tárta fel példás alaposággal. Korábban többször idézett könyvében ezeket minden kommentár nélkül, kiváló magyar fordításban is élvezhetjük. A következő összegzés (kisebb kiegészítésekkel) erre alapul.⁵⁶

Reber október 9-i jelentésében azt olvashatjuk, hogy Adam E. Orem admirális szerint a két csomag szállítását a haditengerészet tíznapos előkészületek után gond nélkül meg tudja oldani. A küldeménnyel utazhat egy tengerésztiszt, diplomáciai futárként. A csomagok átvételét az amerikai kikötőben a külügynek kell megoldania. 1953. január 15-én külön katonai szállítóhajó visz egy kiállításnyi bajor múkincset Amerikába, ahhoz hozzá lehet adni a két csomagot.

⁵⁶ Hahn: *Szent Korona útja*, 217–36.

Barbour elfogadta a tervet, de végül úgy döntött, hogy a relikviákat külön hajóval szállítják az Újvilágba. Egyúttal megkezdődtek az egyeztetések a külügy részéről a Pénzverdével és a Fort Knox-i támaszponttal is.

Közben 1952 novemberében elnökválasztás volt az Egyesült Államokban. Ezt 20 év után először a Republikánus Párt nyerte meg, Eisenhower vezetésével. Reberben januárban fel is merült, hogy a kormányváltás befolyásolhatja a tervezett akciót, de Barbour megnyugtatta, hogy minden rendben megy. Február 13-án kelt levelében már a részletes tervet is közölte Reberrel. Március 3-án Reber a behajózás időpontját és a hajó nevét is tudatta legfontosabb washingtoni kapcsolatával. Leveléből az is kiderül, hogy a koronálada kulcsait időközben egy diplomatatársával hazaküldte Washingtonba. Reber március 9-én vette át a koronáládát Taggarttól. A futár-tengerésztiszt szerepére végül Philip W. Howisont jelölték, a csomagokat pedig ifj. Albert W. Sherer vette át a külügy kelet-európai osztálya nevében a kikötőben. A Szent Koronát, a jogart, az országalmát, a kardot és a palástot 1953. március 11-én, kedden hajózták be Bremerhavenben a *General Greely* fedélzetére. Sherer 20-án New Yorkba utazott, és egyeztetett a vámhatósággal arról, hogy a két csomag ellenőrzés nélkül kerülhessen amerikai területre. A hajó a tervnek megfelelően 21-én kötött ki. Barbour még aznap aláírta és elküldte Rebernek a hivatalos átvételi elismervényt. A koronaékszerek hivatalosan is amerikai földre léptek, és az amerikai külügy felügyelete alá kerültek. A Klondike-művelettel kapcsolatban is szárnyra kapott egy nem hétköznapi legenda, miszerint a *General Greely* legénysége úgy tudta, hogy egy UFO maradványait szállítják, természetesen a legnagyobb titokban. Ennek alapja az lehetett, hogy a klenódiumokat egy olyan konténerben szállították a hajóra, melyen „sugárveszély” és „repülő tárgy” felirat volt olvasható.

A szárazföldi szállításról a védelmi minisztérium gondoskodott. A két teherautóból álló szállítóalakulat parancsnoka ifj. Herman E. Kessler százados volt. Őt öt beosztott katona kísérte. A külügy

képviselésében Sherer mellett Thomas M. Recknagel is a csapattal tartott. A teherautók a *Greely*vel egyszerre értek a 11-es mólóhoz Staten Islanden. A regáliákat szállító járművet 15 matraccal párnázták ki, hogy a csomagok ne sérüljenek. A teljes utat 25 mérföld/óra átlagsebességgel tették meg, a tervezett 60 helyett. Az első éjszakát a Pennsylvania állambeli Carlisle Barracksben töltötték, az amerikai állami katonai akadémia (*Army War College*) területén. Március 22-én vasárnap 4.15-kor volt ébresztő, és reggel 6-kor indultak tovább. Este 8-ra értek az Ohio állambeli Columbusba, ahol egy katonai raktárban töltötték az éjszakát. Másnap ugyancsak 4.15-kor keltek, és 6-kor indultak. Helyi idő szerint délután 3.30-kor értek Fort Knoxba, ahol az objektum vezetője, Russell J. Van Horne fogadta őket. A két csomagot az „A” szektor 31-es számú fülkéjében helyezték el. A teljes út amerikai földön 1300 km, azaz 800 mérföld volt. Recknagel és Sherer kinyitotta a két csomagot, és listát készített azok tartalmáról, majd az esti 7.28-as géppel visszarepültek Washingtonba. Ott a kulcsokat átadták Robert M. McKissonnek, a kelet-európai osztály munkatársának. Sherer összefoglaló jelentése szerint a csomagok tartalmát senki nem ismerte, és csak spekulációk hangzottak el út közben atomfegyverekről és repülő csészaljakról.

Július 8-án Sherer még egyszer visszatért Fort Knoxba, ezúttal Kline, valamint a palást számára készített alumíniumtartó társaságában. Kline gondosan elhelyezte a palástot az új tokban: 1978-ban ebben kaptuk vissza. Utána még átvizsgálta a koronálada tartalmát is, és feljegyzést készített az egyes relikviák állapotáról és sérüléseiről.⁵⁷ Kline gondosságát és szakértelmét mi sem bizonyítja jobban, mint Kovács Éva értékelése az 1977. decemberi szakmai átvételt követően: „Nem kívántuk jegyzőkönyveztetni, de itt hangsúlyozzuk,

⁵⁷ Hahn: *Szent Korona útja*, 236–9. Kline erről csak 1978 januárjában nyilatkozhatott, amikor feloldották titoktartási kötelezettségét: „Now It Can Be Told” *NBS Standard* Vol. 23, No. 2 (1978. január 25.) 4–5.

hogy az 1938-as állapottal a tárgyak jelenlegi állaga megegyezni látszik, s viszonyítva hasonló korú ötvös, illetve textilművekhez, jónak mondható.”⁵⁸ Sherer tagja volt a Szent Koronát hazahozó hivatalos amerikai delegációnak 1978 januárjában.

ÁLLAGVÉDELEM ÉS LEGENDÁK

A jelen fejezet bevezetőjében felvetett három kérdéskör közül az első így hangzik: Hogyan kezelték az amerikaiak a Szent Koronát állagvédelmi szempontból? Igazak-e azok a legendák, hogy a Szent Koronát „boldog-boldogtalan” felpróbálta? E két, látszólag össze nem függő kérdést a Szent Korona tana kapcsolja össze. Kutatásaim során amerikai magyar körökben több ízben hallottam azt, hogy az amerikaiak „nem bántak megfelelő tisztelettel” a Szent Koronával, és „boldog-boldogtalan felpróbálta” legbecsesebb nemzeti kincsünket. Amennyiben a Szent Koronát valamiféle misztikus entitásnak tartjuk, ez lehet blaszfémia. A Horthy-korszak állami ideológiája azonban ma már a múlté.

Ha nincs a Roberts-bizottság és az MFAA, akkor a második világhéget követően a koronázási ékszerek sokkal nagyobb veszélyeknek lettek volna kitéve, jó eséllyel el is kallódhattak volna. A Szent Korona szakmai felügyeletét a kiasást követően szinte azonnal az a Jim Rorimer vette kézbe, aki pontosan tisztában volt a klenódiумok politikai és művészettörténeti jelentőségével. A koronaékszerek 1945 júliusától 1949 májusáig szakértő muzeológusok kezében voltak, teljes biztonságban. A következő két évet egy bank trezorjában töltötték. Ebből a második frankfurti időszakból nincs

⁵⁸ Kovács Éva és Szvetnik Joachim: „Jelentés a magyar koronázási jelvények állagának leírásával kapcsolatos szakértői munkáról” Budapest, 1977. december 27. 4 oldal. A jelentés másolatát Kovács Évától kaptam 1997-ben.

információink állagmegóvási intézkedésekről, de feltételezhetjük, hogy a koronázási jelvények legalább annyira biztonságban voltak német földön, mint itthon lettek volna ugyanekkor. A friedbergi időszak kulcsszereplője Reber volt. Ő kongatta meg a vészharangot a palást állapotát illetően, és ő szervezte meg a klenódiumok Amerikába szállítását európai oldalról. Ebben minőségi segítséget kapott a kiváló restaurátornak számító Kline-tól, akit a palást megmentőjének kell tekintenünk. 1997-es interjúnk során Kovács Éva, a koronázási palást európai szinten elismert legkiválóbb szakértője azt mondta, hogy ha nincs az alumíniumtok, akkor ma nincs palást. A fentiekből tehát az következik, hogy a koronázási ékszerek fizikai és állagvédelme a Szent Korona német földön, amerikai kézen töltött időszakában megfelelően biztosítva volt. Nemzeti ereklyénk sokkal nagyobb biztonságban voltak, mintha itthon lettek volna.

A felpróbálgatással kapcsolatos történeteket ennek tükrében érdemes értékelni. Kutatásaim során 1997-ig két ilyen incidensre találtam utalást. A Buenos Aires-i *Magyarok Útja* című lap egyik 1950. évi cikkében a szerző dühösen szidalmazta Granville hadnagyot. Tette ezt nemcsak az amerikai tiszt zsidó származása miatt (Grünwald), hanem azért is, mert József főherceg azt állította, hogy Granville a Koronával és a jogarral pózolt egy fotó erejéig, s ő ezt a képet látta is.⁵⁹ Hasonló történetet mesélt el Emil Langui belga politikus a brüsszeli magyar követség egyik dolgozójának (1965-ben). Langui a belga kormány megbízásából Wiesbadenbe utazott rablott belga műkincsek azonosítása végett. Állítása szerint Farmer százados esti poharazgatásra invitálta őt, majd a „műsor” fénypontjaként „megkoronázta” a belga szakértőt. Langui biztos

⁵⁹ Idézi Erdélyi István: „A Szent Korona XX. századi kálváriája” *Északi Vártán* 80–81 (1978), 9. Erdélyi szerint Szálasi volt Magyarország utolsó szabadon választott miniszterelnöke, tehát ez egy emigráns fasiszta sajtótermék.

volt abban, hogy mindez a valódi Koronával történt. Ezt Farmer és a szintén Wiesbadenben szolgált neje tagadták.⁶⁰

Újabb hűszévnvi kutatás után csak további három ilyen történetet olvastam. Sem az állítólag József főherceg által látott Granville-fotót, sem más, ilyen témájú fényképfelvételt nem találtam. Ez azért fontos, mert az Abu Ghraib-i fotók esete (2004-ből) világosan mutatja, hogy kényes témájú képek is könnyen kikerülnek a nagy nyilvánosság elé. Hetven év alatt azonban egyetlen ilyen „koronázós” fotó sem került elő.

Parkhurst beszámolóját a Korona felpróbálásáról Wiesbadenben már idéztük. Az angol eredetiben: „*I even tried it on.*” Kline is beszámolt a palást felpróbálásáról, és a fentebb bemutatott idézet tükrében joggal feltételezhetjük, a Szent Koronát is a fejére tette Bad Godesbergben. A palást kapcsán így fogalmazott: „*We tried it on for size, incidentally.*” És van egy harmadik, hasonló utalásokat tartalmazó interjúnk is, 1976-ból, az 1945 karácsonyi incidens kapcsán már említett (és idézett) ifj. Thomas Carr Howe-tól, szintén a wiesbadeni időkből: „Ott volt még Szent István híres koronája is, a meghajlott kereszttel, és azt rendszeresen felpróbáltuk. [...] Ezeket a relikviákat megfelelő tisztelettel kezeltük.” Az interjú eredeti szövege szerint: „*Then there was the famous Hungarian crown of Saint Stephen with the bent cross, and we used to try it on.*” Egyedül Howe használt olyan kifejezést, amely ismétlődő cselekvésre utal („*used to*”).⁶¹

⁶⁰ A Langui-történet a magyar külügyi anyagból származik: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00591-00591/7 (1965: 15. doboz). Langui ezt egy magyar diplomatának mesélte el. Ezzel az anyaggal a következő fejezetben részletesebben foglalkozunk még. Farmer memoárja még kéziratos formában volt 1997-ben, amikor lányával, Margaret Farmer Plantonnal leveleztem. Ő azt állította, hogy Langui látogatásának nincs nyoma édesapja iratai között. Később ezeket az iratokat a National Gallery of Artba adta be és ma már kutathatóak.

⁶¹ Paul J. Karlstrom interjúja ifj. Thomas Carr Howe-val, 1976. június 2. Archives of American Art, Smithsonian Institution, Washington, D.C. A vonatkozó idézet a 47. oldalon olvasható.

Ugyanakkor az a tény, hogy ezek az újabban feltárt beszámolók is csak 30–50 évvel az események után és csak baráti hangvételű életútinterjúkban hangzottak el, világosan mutatja, hogy Howe, Kline és Parkhurst is tisztában voltak azzal, hogy amit tettek, az nem volt elegáns. Viszont mindhárman képzett muzeológusok vagy restaurátorok voltak, tehát pontosan tudták, hogyan kell az ilyen műtárgyakhoz hozzányúlni. Az alternatíva az lett volna, hogy a koronázási ékszerek német földön elkallódnak és illetéktelen kezekbe kerülnek, vagy esetleg 1947 elején, közvetlenül a kommunista hatalomátvételt megelőzően hazakerülnek.

Az állagvédelem kapcsán egy utolsó megjegyzés: az első olyan összehasonlító elemzés, amely a Szent Korona állapotának alakulását az 1938-as Petrás-fotók, az amerikai (Foto Marburg) képek és az 1977. decemberi Sumits-fotók (és a későbbi Szelényi-féle felvételek) felhasználásával vizsgálta, csak 2010-ben jelent meg Németh Zsolt fizikus tollából. Ő is arra a következtetésre jutott, hogy a Korona amerikai kézen nem sérült.⁶²

DIPLOMÁCIAI MIÉRTEK

A jelen fejezet bevezetőjében felvetett második nagyobb kérdés-kör így hangzik: Miért nem kaptuk vissza a koronázási ékszereket a második világháborút követő restitúció során, és miért nem került a Szent Korona (vissza) a Vatikánba sem? Ennek megválaszolása elvisz bennünket a kétoldalú amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok korábban csak érintőlegesen tárgyalt területére. Ez a kapcsolatrendszer pedig rendkívül torz volt. 1945-ben az Egyesült Államok győztes nagyhatalomként olyan hadsereggel és gazdasági

⁶² Németh: *Szent Korona sérülései*, 95–6.

teljesítménnyel rendelkezett, amelynek nem volt párja a földön. Morális győztes is volt, hiszen megszabadította Hitlertől Európát és a japán fenyegetéstől a Távol-Keletet. Ezzel szemben Magyarország legyőzött kis ország volt, amely szovjet katonai megszállás alá került 1944 decemberében (és maradt is csaknem 50 éven át). Washington a nagypolitika szűrőjén keresztül nézte Magyarországot, Budapestnek pedig nem volt döntési jogköre, sőt mozgástere is alig. A Szent Korona sorsa körüli miérteket ebben a kontextusban kell értelmeznünk.

Magyarország háború utáni sorsa, ahogyan arra fentebb már utaltunk, 1944 késő őszén Moszkvában dőlt el. Churchill és Sztálin híres „százalékos” egyezménye mellett Molotov és Rákosi már a kommunista hatalomátvétel lehetséges módszereit egyeztette. A Horthy által Moszkvába küldött, fegyverszüneti tárgyalásokat folytató Faragho-misszió csak annyit ért el, hogy a kormányzót a háború után nem állították bíróság elé. Ezeket a megállapodásokat Jaltában szentesítették. Washington és London tehát már a háború lezárása előtt beleegyezett abba, hogy ne csak a balti államok, hanem Lengyelországtól Albániáig Közép- és Délkelet-Európa is közvetlen szovjet befolyás alá kerüljön. A publikus játékszabályokat a szintén Jaltában elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” (*Declaration on Liberated Europe*) foglalta össze: a náci német megszállás alatt álló területeket felszabadító nagyhatalmak részt vesznek az adott ország demokratikus rendjének helyreállításában, és olyan választásokat felügyelnek, amelyeken a korábban diszkreditálódott pártok kivételével mindenki indulhat. Utóbbi alatt a Holocaustban részt vevő pártok és mozgalmak kizárását értették, a több helyen betiltott kommunista pártok viszont indulhattak. A politikai irányítás az egyes országokban létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottságok kezébe került. Ez volt a helyzet Magyarországon is 1945 tavaszától.

Háború utáni történelmünk részletei közismertek.⁶³ 1945 novemberében tartották az első olyan választást Magyarországon, amelyet az általános, egyenlő és titkos választójog alapján hirdettek meg, bár ez szovjet katonai megszállás alatt történt. A választást a Független Kisgazdapárt nyerte meg, de szovjet nyomásra (a jaltai nyilatkozatra hivatkoztak) kénytelen volt koalíciós kormányt létrehozni. 1946 elején megszüntették a királyságot, és Magyarország köztársaság lett. 1947 februárjában aláírták a párizsi békeszerződést, amely még a trianoninál is kedvezőtlenebb határokat szabott Magyarországnak számára. 1947 nyarán a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc miniszterelnököt megszarolták: ha akarja még látni a családját, nem jön haza. Akarta. A kommunista vezetés alatt álló belügy (Rákosi) ezt használta fel a „köztársaság elleni összeesküvés” néven elhíresült puccshoz. A történet abszurd: a kisgazdák állítólag összeesküvést szőttek az ellen a kormányzat ellen, amelyben ők adták a parlamenti többséget, a miniszterelnököt és a köztársasági elnököt is.

A kormány megbuktatását követően, 1947 őszén újabb választásokat tartottak, immár korlátozott választójoggal. Ismert okokból ezt nevezzük „kékcédulás” választásnak. Ezzel párhuzamosan Magyarország, szovjet parancsra, elutasította az Egyesült Államok meghívását a Marshall-tervben való részvételre. 1949 nyarára elkészült az új, sztálinista alkotmány, a kommunisták „leszalámizták” maradék szövetségeseiket is, és 94% fölötti részvétel mellett megnyerték az újabb választásokat. Ez még formailag többpárti választás volt, az 1953. évi már nem. Magyarország ténylegesen is egypárti diktatúrává és szovjet gyarmattá vált a következő negyven évre. Mivel a SZEB-nek amerikai tagja is volt, Washington erről első kézből tájékozódhatott.

⁶³ Romsics: *Magyarország története*, 271–376. A második párizsi békeszerződésről ld. Uő: *Az 1947-es párizsi békeszerződés* (Budapest: Osiris, 2006).

Az Egyesült Államok kormánya számos gesztust gyakorolt Budapest felé azért, hogy próbálja csökkenteni a szovjet nyomást. 1945. augusztus 20-ára visszahozták a Szent Jobbot, visszaszolgáltatták a Szépművészeti Múzeum kincseit, az ország arany- és ezüsttartalékait, és felajánlották a lehetőséget arra is, hogy csatlakozzunk a Marshall-tervhez. Az 1947 nyarán végrehajtott puccs után azonban lemondtak Magyarországról. A két ország háború utáni kapcsolatainak első, átmeneti szakasza lezárult.⁶⁴

Az 1947–69 közti időszakot nyílt ellenségeskedés jellemezte. Megindultak a koncepciós perek, és ezeknek amerikai állampolgárok sora is áldozatául esett. A kommunista diktatúra alternatív valóságában a „fasiszta amerikai geopolitika” szolgálatában álló „amerikai kémek” folyamatosan „szabotálták” a „szocializmus építését” a Magyar Népköztársaságban. Ezekkel a kémekkel le kellett számolni. A két leghíresebb áldozat a kiváló amerikai kapcsolatokkal rendelkező Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek és Robert A. Vogeler amerikai üzletember volt. Előbbit 1949-ben, utóbbit 1950-ben ítélték el. A két kirakat- és koncepciós per döntően befolyásolta a Szent Korona sorsát is.

Az amerikai politikai és katonai vezetést nyilvánvalóan foglalkoztatta a Szent Korona sorsa. Pajtástól, a koronaőröktől, Rorimertől és az amerikai hadseregben szolgáló, magyar származású tisztectől értesültek a koronázási jelvények politikai jelentőségéről. A Korona státusza ugyanakkor különleges is volt, hiszen azt a koronaórség adta át az amerikai hadseregnek. A helyzet ezért úgy is értelmezhető volt, hogy a koronázási ékszerek nem tartoznak a restitúció tárgykörébe, mert nem a nációk és/vagy nyilasok hurcolták külföldre erőszakkal, és azokat nem elfogták, hanem megőrzésre átadták. Hahn Sándor 1946 őszi látogatása a müncheni központban azért

⁶⁴ Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig* (Budapest: Osiris és MTA BTK-TTI, 2015), 77–101.

volt kiemelten fontos, mert a koronaékszerek azonosítására szóló meghívás arra utalt, hogy az amerikaiak fontolgatják a Szent Korona visszaszolgáltatását. Az időzítésből arra következtethetünk, hogy ezt esetleg a békeszerződés aláírását követő időszakra tervezték. Végül az 1947-es párizsi békeszerződésben semmiféle utalást nem tettek a Szent Koronára, s ennek később még jelentősége lesz.

A Szent Korona sorsa 1947-ben dőlt el. Három olyan esemény történt, melyek következtében sem a koronázási ékszerek visszaszolgáltatására, sem a Vatikánban történő elhelyezésére nem került sor. Ezek közül az első és legfontosabb az volt, hogy a Nagy Ferenc vezetésével működő magyar kormány maga kérte Washington, hogy egyelőre ne küldjék haza a klenódiumokat. Attól félték ugyanis, hogy sok más magyar nemzeti kincssel együtt azok is Moszkvába kerülnek. Ezzel párhuzamosan Hahn restitúciós igényt nyújtott be a Szent Koronára.⁶⁵ A restitúciós bizottság vezetőjének lépése minden bizonnyal érzelmi indíttatású volt, hiszen a kormány munkatársaként ismernie kellett felettesei (és egyben megbízói) álláspontját és félelmeit az egyre erősödő szovjet befolyástól. Az amerikai külügy értetlenkedő gyanakvással fogadta a két jelzést: az egyik ezt mondja, a másik azt, és közben ott volt Pajtás „trükközése” a gyakorlatilag üres koronáládával. (Emlékezzünk arra, hogy az akkor az OSS kötelékében szolgáló Sziklay Andor szerint az egész elásás nyilas trükk volt az amerikaiak lejáratására.) Ebben a helyzetben Washington a visszaszolgáltatás ellen döntött.

Opcióként felmerült a Szent Korona vatikáni elhelyezése. Ne feledjük, hogy a legenda szerint a Koronát Szent István a pápától kapta. Mivel Magyarország köztársaság lett, logikus megoldásnak tűnhetett a Szent Korona visszaküldése a Vatikánba. Ezt szorgalmazta 1947 nyarán tett kanadai és amerikai útja során – az időközben veszprémi püspökből esztergomi érsekké előlépett –

⁶⁵ Hahn: *Szent Korona útja*, 165–75.

Mindszenty József hercegprímás is. Ebben támogatta őt Horthy Miklós kormányzó, valamint Mindszenty legjelentősebb amerikai kapcsolata, Francis J. Spellman bíboros is, aki ekkoriban New York-i püspök és az amerikai hadsereg (hivatalosan kinevezett) tábori (fő) papja volt.⁶⁶ Az amerikai külügy végül 1947-ben, majd 1948-ban is a regáliák vatikáni elhelyezése ellen foglalt állást, de ezt nem hozta nyilvánosságra. Előbbi esetben a Szentszék, utóbbiban a budapesti misszió elutasító álláspontja döntött.⁶⁷ Ezt követően a nagyközönség elvesztette a koronaékszereket a szeme elől, így maradtak a spekulációk. Ennek következtében még az 1960-as évek második felében is tartotta magát az a tévhit, hogy a Vatikánban található Szent Korona eredeti, és nem másolat. Ahogyan később látni fogjuk, azt egy műkincsekre szakosodott nemzetközi betörőbanda 1965-ben annak rendje s módja szerint el is rabolta.⁶⁸ A történet egy kalandregényírórt is megihletett később.

Míg a Mindszenty-perhez csak marginálisan kapcsolódott a Korona ügye, a Vogeler-ügyben fontos szerepet játszott, de csak utólag. Mindkét konfliktus a kétoldalú kapcsolatok drámai romlását tükrözte. Magyarország lelőtt egy, a légtérbe tévedt C 14-es amerikai szállítórepülő, de a roncsokat nem adta vissza. A legénységet is csak 123 ezer dolláros váltságdíj fejében engedték szabadon. Durva verbális támadások érték a Budapesten élő amerikaiakat, és kezdetét vette az amerikai tulajdonú cégek államosítása. A két külügy elkezdte egymás diplomatáit kiutasítani, és bevezették a diplomaták mozgási szabadságának korlátozását is. 1950–51-ben folytak ugyan kétoldalú tárgyalások,⁶⁹ de ezek célja nem a megegyezés volt, hanem annak demonstrálása, hogy a másik féllel nem lehet

⁶⁶ Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)* 2 köt. (Budapest: MTA BTK, 2015), 1: 661–7.

⁶⁷ Hahn: *Szent Korona útja*, 159–68. és 175–80.

⁶⁸ „Robbing Peter” *Newsweek* 1965. december 6.

⁶⁹ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 101–15.

korrekt módon tárgyalni. Ezt a konfliktust, nyilvánvalóan szovjet nyomásra, a magyar fél provokálta.

Vogeler ügyében is cserélték a fenyegető hangvételű *aide memoire*-okat. (Kutatásaim során soha, egyetlen ügyben sem láttam ilyen rövid időn belül ennyi *aide memoire*-t.) Hihetetlennek tűnik, de Budapest többek között a Szent Koronát követelte Vogeler szabadon bocsátásáért cserébe. Ezen a ponton vált nyilvánvalóvá, hogy Washington nem adhatja, és nem is adja vissza a koronaékszereket. Ezzel párhuzamosan vitték a regáliákat (1951 augusztusában) Frankfurtból Friedbergbe.⁷⁰

Az utolsó németországi áthelyezést követően az amerikai külügy komolyabban foglalkozni kezdett a Szent Korona sorsával. Az akkor már Washingtonban dolgozó Sziklayt megbízták azzal, hogy készítsen hírszerzési összefoglaló jelentést a Szent Korona történetéről és jelentőségéről, valamint második világháború utáni sorsáról. Mindkét jelentést 1952. április 9-én nyújtotta be. Az egyik „A magyar Szent Korona: története és jelentősége” címet viselte. 16 oldal terjedelemben, vázlatosan, mégis alaposan összefoglalta a Szent Korona eredetét és fizikai leírását, a koronaörök szerepét, valamint történetét és a Szent Korona-tant is. A jelentéshez egy-egy képet csatolt a koronáladában amerikai kézre került négy jelvényről (de a palástról nem).⁷¹ Ennél az Ipolyira, Werbőczyre és a két háború közti időszak standard alkotmánytörténeti munkáira épülő jelentésnél hosszabb távon a másik még fontosabbnak bizonyult.

⁷⁰ Martin Mevius: „Koronát Rákosinak! A Vogeler-ügy, a Szent Korona és a magyar szocialista rendszer nemzet(köz)i legitimációja, 1945–1978” *Múltunk* 2011/2. 145–74.

⁷¹ Sziklay: „The Holy Crown of Hungary: Its History and Significance” Intelligence Report No. 5792, 1952. április 9. 16 (+4) old. Folder: Holy Crown 1949–1964/Inspection of Crown 1955–1978, RG 59 GRDS Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729: 2. doboz, Archives II.

„A magyar Szent Korona: státusza a második világháború óta” különleges történelmi forrás. Sziklay amatőr történetíró (is) volt, a Korona háború utáni sorsa pedig kimondottan érdekelte. Ebben a tizenhét oldalas jelentésben tucatnyi forrás felhasználásával meséli el a fentebb már ismertetett történetet. Kitér a Mindszenty- és Vogeler-ügyekre és a lelőtt amerikai repülőgép sorsára is. Külön szól arról az esetről, amikor a magyar külügy a publikus diplomácia terébe helyezte a Szent Korona ügyét: Budapest ugyanis 1951. november 24-én nyíltan azzal vádolta meg az Egyesült Államokat, hogy „szisztematikusan ellenséges magatartást tanúsít” a Magyar Népköztársasággal szemben, és egyúttal azt is szóvá tette, hogy Washington visszatartja a Szent Koronát. Sziklay az emigráció kapcsán azt írja, hogy minden frakció egyetért abban, hogy a Szent Korona különleges jelentőséggel bír, és nem támogatják hazaküldését. A hivatalos amerikai álláspont továbbra is az, hogy a Szent Korona „nem esik a restitúció hatálya alá, de különleges státuszú (magyar nemzeti) tulajdonként kezelik”. 1977-ben az amerikai külügyesek ezt a jelentést használták fel (szinte szövegszerű egyezéssel) a visszaszolgáltatást támogató nyilvános tájékoztató anyagokhoz.⁷²

Sziklay maga is részt vett a State Department hivatalos és nyilvános állásfoglalásának megfogalmazásában. Ez volt a hazatérésig az egyetlen nyilvános amerikai kommuniké a témában, és az érdemi diplomáciai tárgyalások időszakában is minden alkalommal erre hivatkoztak. Íme a szöveg Sziklay saját fordításában:

Szent István koronáját, amelyet biztonsági megőrzés céljából az Egyesült Államok hatóságai vettek át, az Egyesült Államok kormánya mint biztonsági letétet őrzi. A koronát továbbra is mint megkülönböztetett jellegű tulajdont kezelik. Az Egyesült

⁷² Sziklay: „The Holy Crown of Hungary: Status since World War II” Intelligence Report No. 5867, 17 old. ld. az előző jegyzetet.

Államok kormánya a jelenlegi feszült helyzetben nem tartja az időt sem kedvezőnek, sem arra alkalmasnak, hogy a koronát illető rendelkezési jog tekintetében kezdeményező lépést tegyen.⁷³

A fenti néhány gondolattal egyben meg is válaszoltuk a bevezetőben felvetett harmadik kérdéskört is: Hogyan és miért került a jelvényegyüttes Augsburgból Fort Knoxba? A Szent Korona amerikai kalandjának első fázisa, a német földön eltöltött nyolc év (1945–1953) így zárult le.

Az ezt követő 18 évben (1953–1970) látszólag semmi nem történt. De csak látszólag. A Szent Korona ügye folyamatosan téma maradt a kétoldalú kapcsolatokban, bár a megoldásnak esélye sem volt. Az emigráció is elkezdett foglalkozni a Szent Korona sorsával, hiszen azt (az amerikai külügy beavatott munkatársain kívül) sem itthon, sem külföldön senki nem tudta, hogy egyáltalán hol is őrzik. Ezt váltotta a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának időszaka (1969–78), amikor a Szent Korona visszaszolgáltatása hivatalosan is napirendre került. Ahogyan majd látni fogjuk, a Nixon-kormányban 1970-ben felmerült a Korona visszaadásának lehetősége. Ez volt a Szent Korona amerikai kalandjában az utolsó szakasz (1970–1978) nyitánya. Ennek zárásaként hozta haza a Szent Koronát és a többi, amerikai kézre került koronázási jelvényt Cyrus Vance külügyminiszter vezetésével egy hivatalos amerikai delegáció 1978. január 5-én, és adta át azokat másnap a Parlamentben a „magyar nép képviselőinek”. Következő lépésként tekintsük át az 1953 és 1970 közti időszakot.

⁷³ Sziklay: *Amerikai kormányzatban*, 7.

Diplomácia és találgatások, 1953–1970

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A magyar koronázási ékszerek amerikai kézen töltött 33 évét a kétoldalú kapcsolatok 20. századi történetének ismeretében érdemes vizsgálni. Ez a kapcsolat soha nem volt szimmetrikus. Alapvetően meghatározta az a tény, hogy a két világháborút ellenséges oldalon vívtuk meg, és mi, magyarok mindkettőt a vesztesek táborában fejeztük be. Az első világhégestől kezdve az Egyesült Államok presztízse folyamatosan növekedett, és a második világháború után szuperhatalommá vált, míg Magyarország sorsát a két világháború utáni békeszerződések, majd a szovjet megszállás és a kommunista diktatúra határozta meg. Az érdemi együttműködést (talán éppen ezért) gyakran látványos gesztusok helyettesítették.

Az Egyesült Államok közép-európai politikáját a rövid 20. század (1914–89) során a regionális együttműködés és a politikai stabilitás igénye határozta meg.⁷⁴ A demokrácia terjesztésének wilsoni elve csak másodlagos volt. Az első világháború során Washington ketős tükörben látta Magyarországot: a kisebbik Központi Hatalom kisebbik feleként. A két háború közti időszakban Magyarország potenciális problémaforrásnak számított, hiszen nyilvánvalóan a trianoni békeszerződés (lehetőleg békés) revíziójára törekedett, s ebben irreális elvárásokat táplált az újvilági nagyhatalommal szem-

⁷⁴ Ezt részletesebben kifejtve ld. Glant Tibor: „Ninety Years of United States–Hungarian Relations” *Eger Journal of American Studies* Vol. XIII (2012), 163–83.

ben. Washington kész tényként fogadta el a demokratikusnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető Horthy-rendszert, de a „Trianon” szót hallani sem akarta. A Fehér Ház nem ismerte el a két bécsi döntést, sem a visszacsatolt területekkel módosított határokat. A második világháború során Washington Magyarországot ismét csak kettős tükörben, ezúttal a náci Németország (alkalmanként „vonakodó”) csatlósának látta. Az amerikai vezetés háttéralkukról hallani sem akart, csak a teljes kapitulációt volt hajlandó elfogadni. A korábban említett moszkvai, majd jaltai megállapodások során végül ismét a regionális integráció és stabilitás politikája kerekedett felül, amikor átengedték a teljes régiót a terjeszkedő szovjet birodalomnak. A kommunista megszállás alatt Trianon szóba sem jöhetett. A kétoldalú kapcsolatokban azonban ismét megjelent egy amerikai részről tabusított elem, a Szent Korona. Ahogy a két háború között Washington a „Trianon”, úgy 1947 és 1969 között a „Korona” szót nem akarta hallani sem.

Amíg az Egyesült Államok számára a közép-európai térségben a regionális együttműködés és a politikai stabilitás volt a legfontosabb, Magyarország számára az igazságtalan trianoni békeszerződések korrigálása élvezett prioritást. Ezt a természetes érdekütközést írta felül a szovjet megszállás és a nemzeti identitást évtizedekig fasizmusnak tituláló kommunista diktatúra. Később, a „kádári kompromisszum” része volt a „kommunista magyarságtudat” elfogadása és például a vicckultúrán keresztüli ápolása is. Ebbe a trendbe illeszkedett a Szent Korona hazahozatala és bekapcsolása a közbeszédbe, de természetesen csak „múzeumi tárgy”-ként, és Szent István is „I. István” maradt a rendszerváltásig. Erre a legjobb példa a bemutató pillanatában nemzeti rockoperává emelkedett *István, a király* (1983) szövegkönyve.

A kétoldalú kapcsolatok aszimmetriáját nemcsak a két ország mérete és nemzetközi súlya határozta meg, hanem az a tény is, hogy Magyarország a teljes 20. század során összesen alig három évtizeden keresztül dönthetett szabadon saját sorsáról. Az első két

évtizedet az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében töltöttük, s bár számos magyar arisztokrata játszott kulcsszerepet a dualista külpolitika alakításában, önálló magyar külügy nem létezett. A Gratz Gusztáv által „forradalmak korának” nevezett polgárháborús időszak (1918–20) után Magyarország megcsonkítva ugyan, de független lett. 1944. március 19-én azután a velünk szövetséges náci Németország hazánk megszállása mellett döntött. Az 1944–45-ben a Magyarországot a náci-nyilas uralom alól felszabadító szovjet hadsereg később „ideiglenesen” (1944–91) Magyarországon maradt. A Szent Korona amerikai tartózkodása idején tehát Magyarország *de facto* szovjet gyarmatként működött. Egy ilyen státusú ország nem lehetett a szabad világot vezető Amerikai Egyesült Államok komolyan vehető partnere diplomáciai téren.

Az érdemi politikai együttműködést ezért látványos gesztusok helyettesítették. Ezek sorát az 1902-ben Clevelandben felállított Kosuth-szobor nyitotta, majd 1906-ban Washington budapesti szobrának felavatása folytatta. 1910-ben Theodore Roosevelt Magyarországra látogatott, egy évvel később pedig gróf Apponyi Albert mondott beszédet az amerikai Kongresszusban. Az Egyesült Államok és Magyarország közötti 1921. évi különbékéből kimaradtak a trianoni határok, 1931-ben pedig két bátor magyar pilóta megállás nélkül átrepülte az Atlanti-óceánt: gépük neve „Justice for Hungary” volt. A második világháború után az amerikaiak visszaszolgáltatták a Szent Jobbot az 1945. augusztus 20-i körmenetre, majd a Magyar Nemzeti Bank aranykészletét is: ebből lett a forint. 1978 januárjában visszakaptuk a Szent Koronát, s tulajdonképpen a látványos gesztusok sorába tartozik Bush és Clinton elnökök magyarországi látogatása, majd hazánk NATO-csatlakozása is. Magyar részről a két budapesti Reagan-szobor felállítását, valamint a Szabadság téri Bandholtz-szobor helyreállítását tekinthetjük hasonló lépésnek.

KÉTOLDALÚ ADOK-KAPOK

Az 1947 és 1969 közötti időszak azonban még ebben a feszültségekkel terhelt kapcsolattörténetben is kivételt képez. A működő diplomáciai kapcsolatok gyakorlatilag megszűntek, így eltűnt az egyenlőtlenség, s a látványos gesztusok helyett látványos konfrontációk jellemezték az amerikai–magyar kapcsolatokat. Ebben a Szent Korona visszaszolgáltatásának kérdése kulcsfontosságú tényező volt. Ennek az a nagypolitikai háttere, hogy ekkor vette kezdetét a hidegháború, s a Truman-kormány *Europe first* (Európa mindekenelőtt) politikája értelmében a legfőbb harcfront Európában alakult ki.

Egy 1947 októberében kelt State Department-memorandum azt javasolja, hogy az Egyesült Államok adja fel Magyarországot. 1948-ban a két ország viszonya hihetetlen mértékben megromlott. Ebben szerepet játszott a Magyarország felé tett egyoldalú gesztusok elutasításától megfáradt amerikaiak fokozódó érdektelensége éppúgy, mint a szovjet nyomásra hirtelen Amerika-ellenessé váló magyar külpolitikai irányvonal. Lássunk erre néhány példát.⁷⁵

1948 januárjának utolsó napjaiban egy amerikai katonai vonat nyugatról telepített haza magyar állampolgárokat. A magyar határőrök, a korábbi egyezményekkel ellentétben ezúttal vízumot kértek a vonatot kísérő amerikai katonáktól, majd a szerelvényt kifosztotta egy szovjet szabadságos katonavonattal legénysége. Az amerikai tiltakozó jegyzéket a magyar külügy *ad acta* tette. Márciusban Molnár Erik külügyminiszter (a „kékcédulás” választás utáni kormány tagja) kérte Selden Chapin amerikai követtől a Szent Korona kiadását, de az Újvilág képviselője kereken megtagadta a kérés teljesítését. 1948 őszén Magyarország, szovjet nyomásra államosította a MAORT-ot (Magyar–Amerikai Olaj Rt.). Az amerikai

⁷⁵ A részleteket ld. Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 96–147.

kormány tiltakozó jegyzékét a magyar külügyi vezetés az ország belügyeibe való beavatkozásnak nevezte és elutasította. 1949 elején megkezdődött a Mindszenty-per, melyben az egyik fő vádpont az volt, hogy a hercegprímás arra ösztökelte az amerikaiakat, hogy ne adják vissza a Szent Koronát. (Ez egyébként már a második olyan per volt, amelyben kulcsszerepe volt a Koronának: a regáliák elidegenítése volt az egyik vádpont Szálasi Ferenc hungarista „nemzetvezető” perében is.) A Mindszenty-per vérlázító egyházellenessége mellett az amerikai-magyar viszony megromlását is siettette, hiszen Budapest hamis bizonyítékokkal belekeverte az ügybe Chapin amerikai követet, majd kikényszerítette visszahívását is. Ezután egyfajta „kiutasítási verseny” kezdődött a két ország között.⁷⁶ Eközben az Egyesült Államok és Anglia az ENSZ elé kívánta vinni a szovjet csatlós államokban a vallási vezetők ellen folyó kirakatperek ügyét, de a hágai Nemzetközi Bíróság 1950-ben elutasította keresetüket.

Az amerikai-magyar viszony drámai megromlásának azonban vitathatatlanul a fentebb már említett Vogeler-ügy volt a sarokköve.⁷⁷ Ráadásul ez az ügy szervesen kapcsolódott a Szent Korona visszaszolgáltatása körül kialakult kötélhúzáshoz is. A történet röviden a következő: Az ÁVH 1949. november 18-án szabotázs, kémkedés és embercsempészés vádjával letartóztatta az IT&T magyarországi leányvállalata, a Standard Elektromossági Rt. amerikai igazgatóját, Robert A. Vogelert, valamint Vogeler brit helyettesét, Edgar Sanderst, és a cég hét magyar alkalmazottját. Az interveniáló amerikai és brit követeknek három hónapon át azt sem engedték meg, hogy a vádlottakat láthassák. Válaszként a britek a Magyarországgal folytatott minden kereskedelmi tevékenységet beszüntettek, az amerikaiak pedig bezárták a clevelandi és New York-i magyar konzulátust, valamint megtiltották az amerikai állampol-

⁷⁶ A per részletes bemutatását ld. Balogh: *Mindszenty*, 2: 801-995.

⁷⁷ Borhi és Mevius fentebb idézett írásai mellett ld. még Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája, 1945-1950* (Budapest: Kossuth, 1988), 331-9.

gárok Magyarországra való beutazását. Ez sem vezetett eredményre, s Vogeler beismerő vallomását követően (amelyről szabadulása után azt nyilatkozta, hogy kényszer hatására történt) 1950. február 21-én Geiger Imre magyar vádlottat halálra ítélték, Vogelert 15, Sanderst pedig 13 évre. 1951. április 28-án azután Vogelert váratlanul szabadon engedték, és Bécsbe távozott.

A Vogeler-üggyel kapcsolatban ma már közismert tény, hogy a színpalak mögött folyt az USA és Magyarország között mind ez idáig a legádázabb diplomáciai pengeváltás. Az USA ugyanis 1947-ben megakadályozta Magyarország felvételét az ENSZ-be, az Amerika Hangja rádióadó Ausztriából a Kossuth rádió hullámhosszán sugározta adásait, s az Egyesült Államok kormánya befagyasztotta a restitúciót is. Erre válaszként Magyarország 1948-ban a MAORT-ot, 1949 decemberében pedig a Standard Elektromossági Rt.-t államosította, majd perbe fogta és elítélte Vogelert – az egyik legnagyobb amerikai távközlési cég vezető alkalmazottját. A State Department tagadta, hogy Vogelernek bármi köze lett volna az amerikai katonai hírszerzéshez, de ez sem segített. A színpalak mögött azonban heves alkudozás kezdődött, s Vogeler szabadon bocsátása fejében a magyar kormány négy követeléssel lépett fel: (1) nyissák meg újra a bezárt magyar konzulátusokat, és oldják fel az amerikai állampolgárok magyarországi utazásával kapcsolatos tilalmat; (2) szüntessék be a VOA adását a Kossuth rádió hullámhosszán; (3) folytassák a restitúciót; és (4) adják ki a Szent Koronát. A tárgyalások 1950. június 19-én azonban zsákutcába jutottak, mert a Koronára vonatkozó magyar követelés kiszivárgott: a *New York Times* (melynek akkoriban egyetlen tudósítóját sem engedték be Magyarországra) címlapon hozta a „Vogelert a Koronáért” alkudozás részleteit. Természetesen ezután amerikai részről a Szent Korona visszaszolgáltatásáról szó sem lehetett. Ez ugyanis azt jelenthette volna, hogy a Szovjetunió új „szövetségei” hasonló akciókkal arra kényszeríthetik az Egyesült Államokat, hogy teljesítse jogos vagy jogtalan követeléseiket. A Vogeler-ügy súlyára jellemző, hogy

az amerikai üzletember letartóztatása és Magyarországról való kiutasítása legalább nyolc alkalommal szerepelt a *New York Times* címlapján. Az amerikai-magyar kapcsolatok mintegy kétszáz éves történetében csak Kossuth amerikai látogatása és 1956 kapott ennél nagyobb publicitást az Újvilágban.

Washington végül teljesítette az első három magyar követelést. 1951. április 28-án Vogelert kiutasították Magyarországról. Ő azonban a Bécsben tartózkodó családjához utazott. A State Department először tagadta, hogy Vogeler kapcsán szóba került volna a Szent Korona visszaszolgáltatásának kérdése, majd az amerikai üzletember kiszabadulása után bejelentette, hogy csak a sajtó indiszkrétciója miatt húzódott az ügy megoldása oly sokáig. Nem nehéz kitalálni, hogy az amerikai külügy arra a bizonyos *New York Times*-cikkre utalt. A történet „lezárását” Vogeler nagy visszhangot kiváltó emlékiratainak kiadása jelentette.⁷⁸

A Szent Korona visszaszolgáltatása körüli tárgyalásokat a részben Sziklay Andor által megfogalmazott (és az előző fejezetben idézett) 1951. július 27-i nyilvános közlemény zárta rövidre. Ez röviden összefoglalva azt jelentette, hogy az amerikai külügy a Szent Koronát nem tekintette sem hadizsákmánynak, sem restituálandó műkincsnek. Washington egyelőre nem volt hajlandó azt visszaszolgáltatni, sőt azt sem közölte, hogy erre mikor kerülhet sor. Emlékeztetőül: a Szent Koronát 1951. augusztus 21-én szállították Frankfurtból Friedbergbe.

Eközben a hidegháborús adok-kapok tovább folytatódott: 1951 januárjában az amerikai diplomaták mozgását Budapeستől maximum 20 mérföldben határozták meg, válaszként a magyar diplomaták legfeljebb 18 mérföldre távolodhattak el a Fehér Háztól. (Ez az ún. „mozgáskorlátozás” a későbbiekben az amerikai-magyar

⁷⁸ Robert A. Vogeler: *I Was Stalin's Prisoner* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1952), a kötetet Leigh White rendezte sajtó alá. A történet első változatát a *Saturday Evening Post* tette közzé folytatásokban 1951-52 fordulóján.

viszony normalizálásának egyik kulcskérdése lesz.) 1951 augusztusában az amerikai Kongresszus megvonta Magyarországtól az 1925 óta érvényben lévő legnagyobb kereskedelmi kedvezményt (MFN). A következő MFN-megállapodásra egészen 1978 tavaszáig kellett várni. 1951 novemberében szovjet és magyar harci gépek leszállásra kényszerítettek egy Magyarország légterében kalandozó amerikai gépet. Ahogyan azt már említettük, az amerikaiak 123 ezer dollár váltságdíjat fizettek a négyfős személyzetért, de a gépet hiába követelték vissza. Végül betelt a pohár, s ismét bezárták a két magyar konzulátust, s megtiltották az amerikai állampolgárok Magyarországra való utazását. Ezekre a látványos konfrontációkra, valamint a koreai háború (1950–53) kapcsán kifejtett Amerika-ellenes magyar propagandára reagálva 1952 februárjában az amerikai Szenátusban javaslatot terjesztettek elő a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolatok megszakítására. Erre ugyan nem került sor, de az amerikai–magyar viszony csak papíron létezett. Az amerikai külügyben ekkor döntöttek a klenódiumok újjáélti elhelyezéséről.

Az amerikai kül- és belpolitikát a kommunista diktatúra elképesztő hangnemben ostromozta. Az új „közbeszéd” két legfontosabb fóruma (a napi sajtó „híradásai” mellett) az utazási irodalom és a politikai pamfletirodalom volt. Ezekre nézzünk egy-egy példát ebből a korai időszakból. 1952-ben jelent meg Gyetvai János *Ezt láttam Amerikában...* című úti beszámolója. A szerző az illegalitásba szorított magyar kommunista párt megbízásából ment Amerikába még a háború kitörése előtt, hogy az *Új Előre* című lapnál dolgozzon, bár saját bevallása szerint angolul is alig tudott. A kötet igazi érdekessége mégsem ez, hanem a Szent Korona amerikai kalandjában később még több ízben fontos szerepet játszó Boldizsár Iván előszava. „Az amerikai imperializmus útja és eszközei” címet viselő esszé nyitó mondata így hangzik: „Gyetvai János abban az időben mondja meg, mit látott Amerikában, amikor az amerikai imperializmus egyre leplezetlenebb agresszióra vetemedik, egyre szégyentele-

nebb bűncselekményekre ragadtatja magát.” Az FBI-t a Gestapóhoz hasonlítja, és a Marshall-terv „féregnyúlványai”-ról is értekezik.⁷⁹ Ugyanezt a hangot ütötte meg a többségében oroszból fordított politikai pamfletirodalom is. J. N. Szemjonov 1953-ban megjelent könyvének címe önmagáért beszél: *A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában*. A kötet konkrét kapcsolatot látta a hitleri és az amerikai politika között. Utolsó fejezetének címe: „Az amerikai fasiszta geopolitika az új világháborús gyujtogatók [sic] ideológiai fegyvere”.⁸⁰ Mindezt a budapesti amerikai követség folyamatosan jelentette Washington felé.

Sztálin halálát és az SZKP XX. kongresszusát követően azonban enyhült a nemzetközi feszültség, az új jelszó a „békés egymás mellett élés” lett. Eisenhower véget vetett a koreai konfliktusnak, továbbá sor került a német békeszerződés és az osztrák államszerződés aláírására, majd Magyarország felvételére az ENSZ-be. A hivatalos magyar állami propaganda hangvétele eközben nem változott. Az amerikai sajtó a „szabad világ” és a „rab nemzetek” (*captive nations*) kifejezéseket használta. A két tábor között kialakulni látszott valamiféle fegyveres semlegesség. Ezt jelezte az is, hogy 1955-ben Eisenhower elnök leállította McCarthy szenátort, és véget vetett az Amerika-ellenes kongresszusi vizsgálóbizottság működésének. Azután jött 1956: az elnökválasztás, a szuezi válság és a magyar forradalom és szabadságharc.

Az 1956. évi események részletes ismertetése ma már szükségtelen, hiszen a hazai és nemzetközi történész szakma kiváló publikációkban és dokumentumfilmekben számolt be a részletekről: ez a rendszerváltás utáni korszak leginkább kutatott (és átpolitizált)

⁷⁹ Gyetvai János: *Ezt láttam Amerikában...* (Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1952), Boldizsár előszava: 5-28.

⁸⁰ J. N. Szemjonov: *A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában* (Budapest: Szikra, 1953), az utolsó fejezet: 138-87.

témája.⁸¹ Ekkor természetesen nem került szóba a Szent Korona, de néhány, a későbbiekben fontos részletet elevenítsünk fel. Kádár kormánya november 4-én (napra pontosan 12 évvel Szálasi nemzetvezetői esküje után) szerezte meg a hatalmat, s tette ezt szovjet katonai támogatással. A forradalmat követő brutális megtorlás miatt a két ország ideiglenes ügyvivői szintre szállította le diplomáciai kapcsolatait, és egy évtizeden át semmiféle nyilvános előrelépés nem történt. A forradalmi Nemzetőrség vezetője, Király Béla tábornok az Egyesült Államokba menekült. A vidéki házi őrizetből Budapestre érkező (és a forradalom egyik legtöbbet vitatott beszédét elmondó) Mindszenty hercegprímás menedékjogot kért és kapott a budapesti amerikai követségen, s azt élvezte is 1971 szeptemberéig. A magyar külügy úgy vélte, hogy az amerikaiak csak Mindszenty miatt nem szakították meg a kapcsolatokat. Budapest a CIA-t és a „Horthy-fasiszták”-at hibáztatta az „ellenforradalom” kirobantásáért.⁸² 200 ezer magyar menekült kért segítséget Ausztriában és Jugoszláviában. Közülük 32 500 főt az Egyesült Államok fogadott be.⁸³ A kétoldalú kapcsolatok befagytak.

⁸¹ Ld. pl. Charles Gati: *Vesztett illúziók: Moszva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom* (Budapest: Osiris, 2006); Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom* (Budapest: Osiris, 2016); és Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban: a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956* (Budapest: Corvina, 2005).

⁸² *Ez történt. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról* (Budapest: Népszabadság-Kossuth, 1981). Ld. még Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. 2. kiad. (Budapest: Kossuth, 1981): Berecz a második kiadás előszavában azt írja, hogy az első kiadás (1969) óta történetek tükrében „sem éreztük szükségét a lényeges átdolgozásnak”. Ennél is durvább hangnemben íródott: Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* (Budapest: Kossuth, 1967) és Hollós Ervin és Lajtai Vera: *Hidegháború Magyarország ellen, 1956* (Budapest: Kossuth, 1982).

⁸³ Ennek hátteréről ld. Glant Tibor: *Emlékezzünk Magyarországra 1956. Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről* (Budapest: Kiss József könyvkiadó, 2008), különösen a Nixon ausztriai útjáról szóló fejezetet.

1956 UTÁN

A forradalom leverését követő időszakot (1956–62/63) a Kádár-rendszer konszolidációja, a magát „szocialistá”-nak nevező kommunista diktatúra természetéből adódó működési zavarai, az ENSZ-ben napirenden tartott magyarkérdés és a „nyugati nyitás” határozta meg.

A kádári konszolidáció első lépése a belső béke helyreállítása volt. Ezt terrorral, megfélemlítéssel és zsarolással érték el. Magyarország nemzetközi megítélése Nagy Imre és társai, valamint a fiatalok forradalmárok kivégzésének hírére történelmi mélypontra süllyedt. A politikai és koncepciós perek, valamint a kivégzések az 50-es évek végéig elhúzódtak. Megkezdődött a „legvidámabb barakk” imázsának felépítése: a rezsim viszonylagos jólétet ígért a belpolitikai békéért cserébe.⁸⁴ Az „ellenforradalom” fokozatosan kezdett átalakulni „sajnálatos októberi események”-ké. A rendszer politikai tisztje és egyben „hivatalos” kémregényírója, Berkesi András már 1958-ban megírta az *Októberi vihar*, majd egy évvel később a *Vihar után* című regényeit 1956 „politikailag korrekt” értelmezésével.⁸⁵ Így érkezünk el a forradalom ötödik évfordulójához 1961 őszén. Közben folytatódott Magyarország gazdasági (KGST) és katonai (Varsói Szerződés) integrálása a szovjet birodalomba. A mindehhez szükséges szovjet támogatást Kádár feltétel nélküli hűséggel, továbbá az 1968-as Csehszlovákia elleni katonai intervencióban való részvétellel hálálta meg.

Kiváló elemzésében Kornai János világosan rámutatott a „szocialista rendszer” alapvető működési zavaraira. Röviden összefoglalva az alapvető probléma az, hogy az esetenként napról napra változó

⁸⁴ Romsics: *Magyarország története*, 399–425.

⁸⁵ Madarász Imre: *Antiretró. Portrék és problémák a pártállami korszak irodalmi és tudományos életéből* (Budapest: Hungarovox, 2007), ld. különösen a Berkesiről (190–37) és a Szilvási Lajosról szóló fejezeteket (138–51).

politikai akarat (puha költségvetési korlát) automatikusan felülírta a hosszabb távú gazdasági racionalitást. A három- és ötéves tervek világában nem lehet spontán politikai akciókkal gazdaságot irányítani. Ez automatikusan válsághoz vezetett, arra pedig reformmal reagált a hatalom. A reform tulajdonképpen a gazdasági racionalitás megjelenése volt (pl. az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus), de soha nem mutat túl a kör négyesítésének kísérletén, mert ha következetesen végigviszik, az a szocialista tervutasításos gazdaság összeomlásához vezet(ne). Így alakul ki és állandósul a hiánygazdaság.⁸⁶ A „legvidámabb barakk” fenntartásához szükséges pénzt (főleg kemény valutát) a Kádár-rendszer külföldi hitelekkel finanszírozta, majd az 1980-as években folyamatos áremelésekkel termelte ki.⁸⁷ Ebben az összefüggésben érthetjük meg az 1960-as évek elején beindított „nyugati nyitás” politikáját.

Kádár gazdasági célja saját mozgásterének bővítése, politikai célja a magyar kérdés levétele volt az ENSZ napirendjéről. Előbbit az NSZK, utóbbit természetesen Washington meggyőzése útján kívánta elérni. Érdemi előrelépésre azonban csak az 1963-as „általános” amnesztiát követően került sor mindkét vonalon.⁸⁸ Washington ugyanis nem volt hajlandó elfogadni az évi rendszerességgel meghirdetett részleges amnesztiákat. Ehhez az is hozzájárult, hogy előbb a kubai rakétaválság (1962. október-november), majd a Kennedy-gyilkosság (1963. november 22.) fontosabb volt

⁸⁶ Kornai János: *A szocialista rendszer* (Budapest: HVG kiadó, 1993. Reprint: Kalligram, 2012).

⁸⁷ Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956-1990* (Budapest: Libri, 2012) és Honvári János: *Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig* (Budapest: Aula, 2005), 483-761. Ld. még Földes György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957-1986* (Budapest: Maecenas, 1995).

⁸⁸ Békés Csaba: „Magyar külpolitika a bipoláris világban, 1945-1991” *Külgügyi Szemle* Vol. 11, No. 4 (2011 tél), 95-127, különösen: 111-5.

Washington számára, mint a kétoldalú magyar-amerikai viszony rendezése.⁸⁹

Egy 1962-ben az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé terjesztett határozati javaslat szerint szükség van az amerikai-magyar viszony normalizálására, melynek egyik kulcsfontosságú kérdése Mindszenty ügye. A Vatikánnal is tapogatózó tárgyalások kezdődtek, de a tervezet szerint a Szentszékkal való tárgyalásokat „alá kell rendelni az amerikaiakkal való tárgyalásnak”. Magyar részről a kapcsolatok normalizálásának feltételeit öt pontban jelölték meg: (1) a diplomáciai kapcsolatok szintjének rendezése követcsere útján; (2) a magyar kérdés levétele az ENSZ napirendjéről; (3) kereskedelmi és kulturális egyezmény; (4) a vagyoni jogi kérdések rendezése; és (5) az „elrablott koronaékszerek visszaadása”. Magyar részről hajlandóságot kell mutatni az 1956-os ügyek lezárására és a Mindszenty-kérdés rendezésére.⁹⁰ Ezen irányelvek figyelembevételével meg is kezdődött az amerikai-magyar viszony rendezése.

A „HÍDÉPÍTÉS” BUKTATÓI, 1964-1968

A Washington által kikényszerített 1963. évi „általános” (valójában még mindig csak részleges) amnesztiát követően Budapest élénk gazdasági tárgyalásokba kezdett az NSZK-val, és megmozdult az amerikai-magyar kapcsolatok állóvize is.⁹¹ A magyar kérdést levet-

⁸⁹ Erről általában ld. Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek* (Budapest: Antall József Tudásközpont, 2014), 319-576.

⁹⁰ „Előterjesztés a Politikai Bizottságnak: Határozati javaslat a magyar-amerikai viszony normalizálásáról és a Mindszenty-ügyről folytatódó tárgyalások kérdésében” in Ólmosi Zoltán szerk.: *Mindszenty és a hatalom* (Budapest: Lex KFT, 1991), 88-90. Borhi azóta a teljes korszakot feldolgozta egy forráskiadványban is: *Magyar-amerikai kapcsolatok, 1945-1989. Források* (Budapest: MTA TTI, 2009).

⁹¹ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 200-52.

ték az ENSZ napirendjéről. 1964-ben Kádár kiegyezett a Vatikánnal, és kétoldalú tárgyalások kezdődtek Budapest és Washington között. Megindult az egyezkedés Mindszenty esetleges távozásáról is. 1965-ben Magyarország nevében Radványi János washingtoni ügyvivő közvetítési ajánlatot tett a vietnami háborúban,⁹² ám ugyanezen év februárjában egy vietnami háború elleni „spontán” tüntetés alkalmával „nemzetközi diákok” egy csapata betört az amerikai követség épületébe, és feldúlta annak földszinti helyiségeit. Míg a háború kapcsán a politikai pamfletirodalom hangneme nem változott, az utazási irodalom kezdett más, békésebb hangokat is megütni. Ugyanez a kettősség jellemezte a magyar külügy viselkedését is: tárgyaltak ugyan, de elsősorban nem azért, hogy közös erővel rendezzék a vitás kérdéseket, hanem azért, hogy demonstrálják, Washingtonnal nem lehet dűlőre jutni. A Szent Koronával kapcsolatban is csak abban állapodtak meg, hogy sorsa a később rendezendő ügyek közé tartozik.

1965 és 1967 között egyértelmű liberalizálódás figyelhető meg a magyar kultúrpolitikában, s ezzel együtt az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatokban is. Edward Alexander amerikai diplomata ennek krónikása, részben katalizátora is volt. A kulturális és sajtóattaséként egyszerre működő Alexander tudatosan ápolta és fejlesztette személyes kapcsolatait a budapesti, Amerika-barát értelmiségiekkel és művészekkel. Kultúrattaséként a „fellazítás” volt elsődleges célja: ő nyitotta meg a követség épületében az első amerikai könyvtárat a háború után, és ő kezdett amerikai filmeket is vetíteni. Alexander foglalkozott a Budapestre látogató Kirk Douglas amerikai színésszel, és összekapcsolta a félig-meddig passzív rezisztenciába kényszerült Kodály Zoltánt és a nálunk koncertező Sir Isaac Sternt. Sajtóattaséként az 1956-os forradalom tizedik évfordulója kapcsán

⁹² Szőke Zoltán: „Magyarország és a vietnami háború, 1962–1975” *Századok* Vol. 144, No. 1 (2010), 47–97.

joggal ideges magyar külügy megnyugtatója volt a feladata. 1966. szeptember 24-én azután hivatalában elhunyt közvetlen főnöke, Elim O'Shaughnessy, az ideiglenes amerikai ügyvivő. Budapest meglepetésére Washington ekkor azt javasolta, hogy a kapcsolatok ideiglenes ügyvivői szintről egyből nagykövetségi szintre emeljék.⁹³

1967-ben azonban Radványi János, a washingtoni ügyvivő (és Kádár bizalmasa) disszidált. Budapest a távollétében halálra is ítélte, és követelte kiadatását. Erre a Fehér Ház természetesen nem volt hajlandó.⁹⁴ A kényes évforduló elmúltával ismét megszorodtak a vietnami háború elleni tüntetések az amerikai nagykövetség előtt. Egy alkalommal Alexandernek súlyos fejsérülést okozott egy berepülő kődarab. Ősszel megérkezett az első amerikai nagykövet, Martin J. Hillenbrand is Budapestre. Őt Mindszenty azzal fogadta, hogy azonnal ott kívánja hagyni a misszió épületét, és kísétál a Szabadság térre.⁹⁵

Mindszenty végül maradt, de a Radványi körüli vihar 1968-ra is áthúzódott. Ugyanebben az évben Budapest felvételét kérte az IMF-be és a Világbankba, de szovjet nyomásra erre végül nem került sor. Augusztusban Magyarország részt vett a Prágai Tavasz elleni katonai intervencióban. Novemberben Richard M. Nixon nyerte az amerikai elnökválasztást. A „hídépítés” időszakában tehát izgalmakban nem volt hiány, érdemi előrelépés a kétoldalú kapcsolatok terén azonban nem történt. A „nagy nixon fordulat” viszont teljesen új helyzetet teremtett.

⁹³ Glant Tibor: „US-Hungarian Relations Ten Years After 1956” *Hungarian Cultural Studies* Vol. 9 DOI: <http://dx.doi.org/10.5195/ahca.2016.262> (elérve 2017. október 19.).

⁹⁴ M. Szebeni Géza: „A Radványi-ügy” *GROTIUS* 2011/5. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE> (elérve 2017. október 19.).

⁹⁵ Hans Tuch interjúja Edward Alexanderrel, 1988. július 26. Bethesda, MD, 34 old. (The Association for Diplomatic Studies and Training: Foreign Affairs Oral History Project: Information Series) www.adst.org/OH%20TOCs/Alexander,%20Edward.toc.pdf (elérve 2017. október 19.)

A „NORMALIZÁCIÓ” KEZDETE, 1969–1970

A „normalizáció” vagy „normalizálás” különleges hidegháborús kifejezés, és kontextustól függően egymástól markánsan eltérő dolgokat jelent. Szovjet kontextusban a kommunista rendszer elleni lázadások leverése utáni időszakot jelenti („a helyzet normalizálása” pl. 1956 és 1968 után), míg „amerikailul” a szovjet csatlós államokkal való működőképes kétoldalú kapcsolatok kialakítását. Az amerikai–magyar kapcsolatok „normalizálása” 1969 és 1978 között zajlott le. Leglátványosabb gesztuseleme a Szent Korona és a koronázási ékszerek visszaszolgáltatása volt.

1969 augusztusában, Nixon beiktatását követően a két külügy négy olyan kérdést jelölt meg, amelyet mindkét fél valóban rendezni is akart. Ez a tárgyalások új dimenzióját nyitotta meg: a látványpolitizálás (és egyoldalú gesztusok elvárása) mellett megjelent a valós megegyezési szándék. A tárgyalások első köre 1973-ban, a vagyoni jogi egyezmény aláírásával zárult. Mindszenty távozásával, a konzuli egyezmény aláírásával és a gazdasági kapcsolatok fellendülésével az amerikai–magyar viszony annyira „normális”-nak tűnt, amennyire normális kapcsolata lehet egy szovjet gyarmatnak a szabad világ vezető nagyhatalmával. 1973 után már csak három ügy várt rendezésre: az államközi kulturális, műszaki és tudományos csereegyezmény aláírása, a Szent Korona hazatérése és a háború után felmondott MFN-megállapodás újbóli megkötése. A normalizálási tárgyalások első körét a Nixon-kormány, a másodikat az 1977 januárjában hivatalba lépő Carter-kormány vezényelte le.⁹⁶

1970 júniusában William P. Rogers amerikai külügyminiszter nem hivatalosan fogadta (a korábban már említett) Boldizsár Ivánt, aki az 1960-ban indított *New Hungarian Quarterly* főszerkesztője-

⁹⁶ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 261–368. Ezt a történetet én rekonstruáltam elsőként 1997-ben megjelent könyvemben (51–85. oldal). Borhi 1968-tól számítja az enyhülést, én csak 1969-től.

ként tartózkodott az Egyesült Államokban. Rogers ekkor mondta el Boldizsárnak (akinek politikai szerepével nyilvánvalóan tisztában volt), hogy a Szent Koronát Fort Knoxban őrzik.⁹⁷ A magyar külügy számára véget ért a találgatások kora. Nyolc évvel később a relikviák már Budapesten voltak. Mielőtt azonban erre rátérnénk, vizsgáljuk meg azokat a találgatásokat is, melyek a Szent Koronával kapcsolatban az amerikai, a magyar és az emigráns sajtóban jelentek meg, s azt is, hogy a magyar külügynek mit sikerült megtudnia a Korona háború utáni sorsáról és hollétéről 1970 júliusát megelőzően.

TALÁLGATÁSOK ITTHON ÉS KÜLFÖLDÖN

Érthető módon a Szent Korona holléte és sorsa rendkívüli módon érdekelte mind az anyaországi, mind a külföldi magyarságot, s néha az angol nyelvű világsajtó is hozzászólt a kérdéskörhöz. Eközben a magyar külügy is próbált minél többet megtudni a regáliák sorsáról.

1947 és 1950 között tucatnyi írás jelent meg a hazai és külföldi magyar sajtóban a Szent Koronával kapcsolatban. Ezek egy részét maguk a résztvevők (pl. Himler Márton) írták, vagy velük készült interjúk voltak (pl. Pajtás, Hahn). A müncheni *Hungária* 1949-ben cikksorozatot közölt „A Szent Korona kalandos útja Budától Németországig” címmel, majd a Vogeler-ügy kapcsán, 1950-ben interjút készített Pajtás Ernő koronaőr ezredessel. Ezek a cikkek hosszú évtizedeken át a korábban bemutatott történet egyetlen nyilvánosságra hozott verzióját jelentették, s az ezekben közölt információkat sokáig mindenki készpénznek vette. A budapesti *Képes Figyelő* egyik 1948. januári száma interjút közölt Hahn Sándorral, aki elmesélte, hogyan azonosította a Szent Koronát 1946 őszén Münchenben.

⁹⁷ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 291–2.

Téma volt még Himler Márton szerepe, aki maga indította el a vitát a clevelandi *Szabadság* 1947. október 22-i számában megjelent írásával. Himlert ugyanis a jobboldali emigráció zsidó származása és kommunista kapcsolatai, valamint a magyar háborús bűnösök elfogása, kihallgatása és hazatoloncolása témájában megjelent könyve miatt rendszeresen gyalázta.⁹⁸ 1959 nyarán a *Hadak Útján* című müncheni emigráns lap közölt hosszabb összefoglalást a Szent Korona sorsáról.⁹⁹ A 60-as évek során azután további részletek kerültek nyilvánosságra, így pl. Emil Langui korábban már említett története az állítólagos wiesbadeni „koronázásról”, a belga A.B.C. című szocialista lap jóvoltából.

Mindszenty hercegprímás pere kapcsán ismét szóba került a Szent Korona sorsa. Payer Károlynak az *Amerikai Magyar Népszava* egyik 1949. márciusi számában megjelent cikke még csak találgatásokra épült. Sokkal érdekesebb a magyar külügy által begyűjtött cikk a *New York Herald Tribune* 1962. március 24-i számából. A New York-i lap 1962-ben 22 folytatásban közölte Robert I. Gannon tiszteletes Spellman bíborosról írt életrajzát. A 21. részben Spellman részletesen beszámol Mindszentyvel kialakított kapcsolatáról, s elismeri, hogy a hercegprímás kérésére a Szent Korona kiadása ellen lépett fel a hadügynél és a külügynél is.

A következő, a Szent Korona ügyét is érintő téma a korábban már szintén bemutatott Vogeler-ügy volt. A *New York Times* szintén fentebb említett cikkével párhuzamosan több amerikai napilap (pl. *Washington Evening Star*, *Washington Post*) is közölte a hírt, miszerint a magyar kormány a Szent Korona kiadását jelölte meg Vogeler

⁹⁸ Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege* (New York: St. Marks Printing Corp., 1958).

⁹⁹ „A Szent Korona és hányatott sorsa” *Hadak Útján. A magyar Harcosok Bajtársi Közösségének központi tájékoztatója* Vol. XI, Nos. 123–124 (1959. július–augusztus), 15–8.

váltságdíjaként. Elképzelhetjük, hogy a Szent Korona tanában feltétel nélkül hívó nyugati magyar emigráció hogyan reagált arra a hírre, hogy a szerintük a magyar államhatalmat reprezentáló relikviák esetleg a szovjet bábkormány kezébe kerülnek. Csak két szalagcím ennek érzékeltetésére: „Veszélyben a magyar Szent Korona” (*Hungária*, 1950. június 30.); és „Nemzetközi bonyodalmak és izgalmak a magyar Szent Korona körül” (*Nyugati Hírnök*, 1950. június 25.). A Vogeler-ügynek azonban volt egy pozitív hatása is: a nyugati magyarság elkezdett érdemben foglalkozni a Szent Korona múltjának eddig feltáratlan vagy kevésbé ismert fejezeteivel. 1950-ben Vasváry Ödön református lelkész és kutató két cikket is közölt a Szent Korona 1849. évi elásásáról, illetve a korábbi szakszerű vizsgálatokról (így az Ipolyi Arnold-féle MTA-bizottságról). Ekkortájt kezdett a Szent Korona ügyével komolyan foglalkozni a State Departmentben dolgozó Sziklay Andor is, s ekkor jutott a bevezetőben már ismertetett Kossuth-terv nyomára, hogy a Szent Koronát csempésszék Amerikába.

A Szent Koronával foglalkozó cikkek döntő többsége azzal foglalkozott, hogy hová is vihették azt az amerikaiak. A Vatikánal kapcsolatos találgatásokról korábban már beszámoltunk, de egy a *Newsweek* 1965. december 6-i számában megjelent, „Szent Péter kirablása” című cikk mindenképpen említést érdemel, ugyanis beszámol arról a kevésbé ismert történetről, miszerint egyházi kegytárgyakra szakosodott olasz műkincsrablók elrabolták a Szent Korona vatikáni másolatát. Horthy, Mindszenty és Spellman ez irányú, nyilvánosságra került javaslatai mellett ez a másolat (amelyet nyilvánvalóan a legtöbben eredetinek hittek) adhatott alapot arra a feltételezésre, hogy a regáliák a Vatikánban vannak.

A találgatások légkörét kiválóan érzékelteti egy *Az Ember* 1955. október 22-i számában megjelent írás: „Hol van a magyar korona? Amerikai kézben, az bizonyos – de hol?” A cikk összefoglalja a Szent Korona amerikai kézre kerülésének addig ismert részleteit, majd ismerteti a lehetőségeket: „Amerikai kézben van, azt tudjuk. De

hogyan hol, az titok. Az amerikai katonaság őrzi. Némelyek szerint a németországi megszálló főparancsnokságon, mások szerint már elszállították Washingtonba, ahol a Pentagon pincéjében van biztonságban. Állítólag a Vatikánt hivatalosan értesítették a magyar szent korona hollétéről, és azt Ottó főherceggel is közölték.” Ez a cikk is jelzi, hogy a kommunistabarátsággal korántsem vádolható magyar emigráció sem ismerte a Szent Korona - fentebb már vázolt - Amerikába szállításának részleteit.

1956 augusztusában azután Mattsee került az érdeklődés középpontjába, ugyanis az Actio Catholica ott Szent István-napi ünnepséget rendezett, majd emléktáblát helyezett el Strasser apát-plébános rezidenciájának falán. A Strasserrel készített interjúkat az augusztus 21-i Salzburg környéki lapok közölték, s erről a bécsi magyar követség (akkor Puja Frigyes volt a követ) is tudomást szerzett. Ekkor derült fény Strasser szerepére, és arra is, hogy a palástot a többi regáliától külön a salzburgi érsek őrizte.

Az amerikai kézen levő nemzeti kincseinkkel kapcsolatban alkalmanként fantasztikus hírek is szárnyra kaptak, így például a budapesti *Hétfői Hírek* 1959. október 26-i számában arról olvashatunk, hogy a csehek egy kutatócsoportot hoztak létre azzal a céllal, hogy az osztrák-cseh határon, Hainburgnál kiemeljenek a Dunából hat, a nácik által elsüllyesztett vasládát, melyek egyikében állítólag a magyar koronaékszerek vannak. A cikk írója meginterjúvolta Hajdú Gyula professzort, az ELTE Nemzetközi Jogi Tanszékének vezetőjét, aki elmondta, hogy ha a regáliák előkerülnek, azokat a békeszerződés értelmében vissza kell kapnunk. Ennek azért volt különös jelentősége, mert a magyarbarátsággal aligha vádolható Beneš vezette cseh külügy korábban azt javasolta, hogy a Szent Koronát az ENSZ múzeumában helyezték el.

Az amerikai-magyar viszony normalizálásának megindulása ismét felszínre hozta a Szent Korona ügyét, s a clevelandi *Plain Dealer* 1964. május 12-i számában megjelent az első találgatás a relikviák esetleges visszaszolgáltatásáról. Ezt követően a *New*

York Times 1965. július 14-én közölte C. L. Sulzberger amerikai újságíró budapesti beszámolóját „Külgügyek: betöltetlen püspökség, hiányzó korona” címmel. Sulzberger beszámol Péter János külügyminiszterrel folytatott hosszabb interjújáról. Az amerikai újságíró szerint az amerikai-magyar kapcsolatoknak két nagy problémája van: Mindszenty és a Korona kérdése. Ez utóbbiról a következőket írja: „Egy második problémás kérdés Szent István koronájának ügye. Azt a nációkkal együtt menekülő magyar fasiszták vitték el Budapestről, s végül az Egyesült Államokba került. Az, hogy jelenleg hol is van, valamilyen furcsa megfontolásból amerikai államtitok. Washington ugyan elismeri, hogy az a magyar nép tulajdona, de érthetetlen módon eddig nem adtuk vissza a hiányzó Koronát.” A cikk végén azután kiderül, hogy Péter János külügyminiszter szerint az amerikai-magyar viszony normalizálásának legfőbb akadálya nem Mindszenty, nem is a Szent Korona, hanem az USA magyarellenes propagandája. Ugyanezen lap augusztus 18-i számában jelent meg Lloyd Harrison cikke a regáliákról, majd szeptember 23-i számában a *Palm Beach Post* is foglalkozik a klenódiumokkal a „Szent István Koronája: hadizsákmány, mely a State Department kincse marad” című cikkében. Október 26-án a Kansas állambeli Witchita városkában a helyi *Witchita Eagle and Beacon Magazine* közölt cikket a relikviákról. Donald H. May újságíró „Az USA mélyen hallgat arról, hogy hol is őrzik Szt. István koronáját” című cikkében mesél a Szent Korona történetéről, közli a State Department 1951-es nyilatkozatát, és utal a Vogeler-ügyre. Továbbá találgatja, hol is őrizhetik a Koronát: szerinte esetleg nincs is az Egyesült Államokban, vagy ha ott van, akkor lehet egy washingtoni pincében, valahol a hegyekben, vagy akár Fort Knoxban. Ez az első ismert utalás az amerikai sajtóban a Szent Korona valódi őrzési helyére.

1966 során, amikor a két ország diplomáciai kapcsolatait nagyköveti szintre emelték, többen is felvetették, hogy a következő lépés a Szent Korona visszaszolgáltatása lehet. Így Richard H. Boyce a *Washington News* december 1-jei számában azt találgatja, hogy

Magyarország vajon hivatalosan visszakéri-e az ékszereket: „Amikor korábban ezen a héten Washington bejelentette, hogy a budapesti követséget nagykövetséggé lépteti elő, és hogy újakezdik Magyarországgal a megoldatlan kérdések rendezésére vonatkozó tárgyalásokat, felröppent a hír, hogy esetleg a Szent Koronáról is tárgyalnak. A kormány azonban tagadja ezt. Egyes megfigyelők szerint ez azért van így, mert a magyar kormánynak nem kell a Korona, ugyanis attól félnek, hogy az esetleg felkavarja a nemzeti érzelmeket a magyarok soraiban, akik tíz éve megpróbálták megszabadulni a kommunista igától. Eközben az amerikai kormány egy felbecsülhetetlen értékű ezeréves relikviát őriz valahol az országban, egy rejtett trezorban.” Boyce cikke két érdekes gondolatot vet fel: egyfelől azt, hogy a magyar kormánynak érdeke-e a Szent Korona visszaszerzése (erre a választ a későbbiekben adjuk meg), másfelől pedig azt, hogy a washingtoni lapok sem tudták pontosan, hogy a regáliák Fort Knoxban vannak. Ugyanakkor felmerül az a kérdés, hogy a magyar külügynek mit sikerült megtudnia a koronaékszerek sorsáról 1970 előtt.

KÜLÜGYI NYOMOZÁS

1964 decemberében Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes az iránt érdeklődött az amerikai követség ideiglenes ügyvivőjénél, hogy hol van a Szent Korona, és mikor adják vissza. Az 1965. január 6-án kelt hivatalos amerikai válasz szerint a Szent Koronát 1945-ben a koronaőrség adta át az amerikai hadseregnek, azóta megfelelően őrzik. Az USA tisztaban van a regáliák rendkívüli jelentőségével, és ennek megfelelően a legnagyobb titoktartás mellett őrzik; azok visszaszolgáltatását a kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok javulásától teszik függővé.

Ezután a Külügyminisztérium összegyűjtötte a regáliákkal kapcsolatos addigi anyagokat, sőt átkért egyes iratokat a Pénzügymi-

nisztériumtól, a Művelődésügyi és az Igazságügyi Minisztériumtól is.¹⁰⁰ Ezekből az iratokból a következőket tudhatjuk meg: 1947. február 1-jén Nyárádi Miklós restitúciós ügyekkel foglalkozó pénzügyminisztériumi államtitkár Nagy Ferenchez intézett levelében jelezte, hogy az amerikaiak vissza kívánják szolgáltatni a Szent Koronát, és ehhez szeretnének egy hivatalos kérelmet a magyar kormánytól. Nyárádi azt javasolta, hogy ezt a kérelmet maga Nagy Ferenc írja meg, s akkor a Szépművészeti Múzeum kincseivel együtt a koronaékszereket is haza lehetne szállítani. Ma már közismert tény, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök a koronázási ékszerek hazahozatala ellen foglalt állást.

A külügy tisztában volt Mindszenty szerepével Korona-ügyben, s a külügyi anyagban található a Spellman-életrajz korábban bemutatott 21. része is. Ugyanitt olvasható a *New York Herald Tribune* 1949. január 10-i cikke Spellman azon javaslatáról, hogy a Koronát vagy az amerikai hadsereg őrizze tovább, vagy vigyék azt a Vatikánba. Ehhez kapcsolódik a lap két nappal későbbi számából a következő cikk is a State Department 1949. január 11-i sajtótájékoztatójáról, melynek egyik témája a magyar Szent Korona sorsa volt: „A mai napon a State Department bejelentette, hogy egyelőre nem áll szándékában a magyar kormánynak visszaszolgáltatni Szent István történelmi értékű koronáját. Michael McDermott szóvivő egy sajtókonferencián elmondta, hogy a 950 éves Római Katolikus relikviát továbbra is a németországi amerikai haderők őrzik majd. A koronát 1945-ben az amerikai hadsereg találta meg egy osztrák sóbányában, ahol azt a náciak rejtették el.” A sóbánya itt új elem, ilyen spekulációt korábban még nem láttunk. A szerző minden bizonnyal az MFAA által megtalált egyéb műkincsek történetével keverte össze a Szent Korona sorsát.

¹⁰⁰ OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00591 (1965: 15. doboz): ez összesen hét dossziét tartalmaz.

A Vogeler-ügy aktáiból is kigyűjtötték a Szent Koronára vonatkozó részleteket. Ezekben szó van a titkos tárgyalásokban felvetett magyar követelésekről és a regáliákra vonatkozó elutasító amerikai válaszról. A mattseei emléktábla felavatása (1956. augusztus 20.) sem került el a magyar külügy figyelmét. Puja Frigyes bécsi követ egyik beosztottját inkognitóban Mattseebe küldte azzal a megbízással, hogy faggassa ki Strassert. Az apát-plébános megerősítette a lapokban közölt történetet, s a szakadó eső ellenére a táblát is lefotózták.

A többi külügyi anyag újságcikkekre és hírügynökségi jelentésekre épül: megtalálható itt mindhárom korábban bemutatott 1965-ös cikk és a hainburgi hat vasláda története, valamint az APA osztrák hírügynökség hivatalos jelentése, mely szerint a regáliákat „1956 augusztusában egy Wolff nevű volt SS ezredes kiásta, és a hírek szerint Shärdingnél Nyugat-Németországba szállította”. Ugyanitt található Langui cikke a wiesbadeni „koronázásról,” valamint az ezt megerősítő brüsszeli jelentés Lajti Tibor követtől, 1965. március 5-i keltezéssel. (Ebben Langui azt is közli, hogy Farmer szerint a Koronát Frankfurtba vitték.) Ugyancsak ebben az aktában olvashatjuk Radványi János washingtoni ügyvivő jelentését Stefan P. Munsinggal, a National Collection of Fine Arts különleges tanácsadójával folytatott beszélgetéséről: „Érdeklődésemre elmondta, hogy 1945-ben, amikor az ékszereket az Egyesült Államokba szállították, ő kapott megbízást, hogy ezeket átvegye a katonai hatóságoktól, és hogy megfelelő konzerválásukról gondoskodjék. Véleménye szerint az ékszerek kifogástalan állapotban vannak, karbantartásukról szakszerűen gondoskodnak. Munsing még elmondta, hogy a két részből álló korona, a jogar és a palást az eredeti ládában került a birtokukba, illetve a megőrzésre kijelölt hatóság kezébe.” Munsing az MFAA tagja volt, és a müncheni gyűjtőközpontban szolgált. Arra nem találtam utalást, hogy a Klondike-akcióban részt vett volna.

A Művelődésügyi Minisztérium anyagában megtalálható Zolnay László feljegyzése a Szent Koronáról, egy szintén Zolnay által össze-

állított irodalomjegyzék, egy interjúrészlet Oroszlán Zoltán művészettörténésszel, aki 1946-ban valószínűleg Hahn Sándor társaságában látta is a Koronát, valamint itt olvasható Joe Kelleher többször idézett könyvének bevezetője is, magyar fordításban.

Szerepel még a dossziében Puja Frigyes egyik 1958. évi jelentése Sík Endre külügyminiszter számára. Ebben a majdani külügyminiszter azt javasolja, hogy az osztrák Külügyi Hivatalt faggassák tovább a Szent Koronára vonatkozó információkért; valamint egy 1962. május 3-án kelt előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára Péter János külügyminiszter és Hollai Imre, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője tollából, melyben fellevenítik, hogy az amerikaiak a Vogeler-ügy kapcsán nem adták vissza a Koronát, s javasolják, hogy hivatalos jegyzékben kérjük vissza a regáliákat.

A vonatkozó magyar külügyi anyagok részletes bemutatását azért tartjuk fontosnak, mert úgy tűnik, hogy az amerikai-magyar kapcsolatok tényleges normalizálásának megkezdésekor, 1969-ben mindössze ennyit tudtak a Szent Korona háború utáni sorsáról. Az időközben kutathatóvá vált állambiztonsági iratok sem árulnak el többet. Bár a nyugati emigrációt intenzíven megfigyelték, és a hírszerzés is begyűjtött számos cikket a Szent Koronával kapcsolatban, ezek között alig találtam olyat, amely a külügyi anyagban ne lett volna meg.¹⁰¹ Az viszont mind a külügyi, mind az állambiztonsági anyagokból kiderül, hogy Budapestet nagyon is foglalkoztatta a koronázási jelvények sorsa és őrzési helye is. Amikor 1970 nyarán Rogers Boldizsár Ivánnal közölte a koronaékszerek őrzési helyét, a normalizálási tárgyalások már folytak. Ez a megbeszélés volt a Szent Korona nyolc évvel későbbi hazatérésének első lépése.

¹⁰¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-2011-88/-162/-163/-163a/-192. Ezek a „Szabadságharcosok” dosszié mellékletei.

Enyhülés és normalizáció, 1969–1978

BEVEZETÉS

A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok normalizálása egybeesett a szovjet–amerikai viszony látványos javulásával, az ún. enyhülési folyamattal. Ez a két párhuzamos folyamat tíz éven át tartott, 1969-től 1979 elejéig. Ebben az időszakban az amerikai–magyar viszony kilépett a nyílt ellenségességből, és visszaállt az 1947 előtti egyenlőtlen, de gesztusokkal teli üzemmódba. Ebben a fejezetben első lépésben röviden áttekintjük az Egyesült Államok történetében drámai változásokat hozó 1968-as év főbb eseményeit. Ezt követően ismertetjük az enyhüléssel kapcsolatos értelmezési vitákat és a folyamat főbb lépéseit. Zárásként áttekintjük az amerikai–magyar kapcsolatok normalizálását és az Egyesült Államokkal kapcsolatos közbeszéd átalakulását, egyelőre csak utalva a Szent Koronával kapcsolatos tárgyalásokra és találgatásokra.

Egy évtized ritkán hoz ennyire drámai változásokat, most azonban mind a magyar, mind az amerikai belpolitikában, valamint a kétoldalú kapcsolatok terén is ez történt. 1968-ban, Nixon megválasztása pillanatában senki nem gondolta volna, hogy éppen a harcias antikommunista republikánus politikus fog tárgyalóasztalhoz ülni Moszkvával és Pekinggel. Nehéz lett volna elhinni, hogy közös szovjet–amerikai űrprogram lesz, európai biztonsági konferenciát hívnak össze (Helsinki), és hogy Lengyelországot és Magyarországot meghívják a vietnami háborút lezáró fegyverszüneti ellenőrző bizottságba. Senki nem látta előre a jom kippuri háborút, sem az azt követő olajválságot. A magyar IMF-csatlakozás megtorpedózása

után elképzelhetetlennek tűnt a vagyoni jogi megállapodás megkötése Washingtonnal, az MFN pedig a távlati célok között lebegett. Az 1956-os forradalom tizedik évfordulóján kevesen gondolták volna, hogy öt év múlva Mindszenty már nem lesz az amerikai nagykövetség vendége, és hogy a huszadik évforduló alkalmából a hivatalban lévő elnök (Ford) ünnepi kiáltványából éppen legfőbb tanácsadói kihúzzák a szabadságharcunkra tett konkrét utalást. 1970 januárjában Budapest még azt sem tudta, hol őrzik a Szent Koronát, 1978. január 31-én már hivatalosan ki volt állítva a Nemzeti Múzeumban. A magyar külügy mindezt sikerként élte meg. Könyvem első kiadásának előszavában (a 9. oldalon) Esztergályos Ferenc, volt washingtoni nagykövet így értékelt: „Mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy a Korona hazatérése, hazahozatala egy jól szervezett csapatmunka eredménye volt, a magyar–amerikai együttműködés jó példája.”

Ám az 1969 és 1978 közti időszak (ezen belül a Szent Korona amerikai kalandjának utolsó nyolc éve, 1970–1978) nem csak sikertörténet volt. Minden egyes lépésre rányomta a bélyegét az, hogy a két ország kapcsolata nem az egyenlőségen alapult. Mivel Budapest inkább kért, mint adott (hiszen nem nagyon volt mit), előrelépés akkor történt, amikor az amerikai fél azt fontosnak tartotta. Ezt az időszakot súlyos konfliktusok is terhelték. Ilyen volt például Budapest elutasító magatartása a Holdon járt amerikai űrhajósok fogadása ügyében, a politikai pamfletirodalom gyűlölködő hangneme (főleg Vietnam, Izrael és 1956 kapcsán), valamint a Kossuthot kutató Deák István indoklás nélkül történt kiutasítása 1973-ban. Víták ugyanis nemcsak az amerikai külügyben, hanem az amerikai nyitás kapcsán az MSZMP-n belül is folytak, s a magyar külügy próbált magának mozgásteret teremteni Moszkva közvetlen felügyelete ellenére is.

1968: AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK TRAGIKUS ÉVE

1968 sorsfordító év volt az amerikai történelemben.¹⁰² Politikai gyilkosság áldozata lett áprilisban ifj. Martin Luther King, a fekete polgárjogi mozgalmak békés szárnyának vezetője, valamint júniusban, a demokrata színeken az elnökségért ringbe szálló Robert F. Kennedy, az 1963-ban meggyilkolt John Fitzgerald Kennedy öccse is. Az elnökválasztáson független jelöltként indult George Wallace, Alabama állam kormányzója, nem indult viszont a Demokrata Párt hivatalban lévő elnöke, Lyndon B. Johnson, aki ezt már március végén bejelentette. (Erre 1928 óta nem volt példa.) A korábban a demokratákat támogató radikálisok kihátráltak Johnson és pártja mögül, sőt utcai háborúval fogadták őket a chicagói elnökjelölő nagygyűlésen. A választást végül az a Richard M. Nixon nyerte meg (301 elektori szavazattal), aki Eisenhower alelnöke volt, majd 1960-ban Kennedyvel szemben vesztett. Nixon harcos antikommunista volt, és korábban aktív szerepet vállalt a McCarthy-féle kommunista ügynökvadászatban és boszorkányüldözésben. A Miami-ban rendezett republikánus elnökjelölő nagygyűlésen sikeresen verte vissza a legifjabb Nelson Rockefeller és Reagan összehangolt támadását, az „állítsuk meg Nixont” (*Stop Nixon*) kezdeményezést. Választási programjában a „csendes többséget” szólította meg sikeresen. Belpolitikai programja a „törvény és rend” helyreállítása volt, külpolitikai téren pedig „titkos tervet” hirdetett a vietnami konfliktus lezárására. A régi-új jobboldal győzelme egy nyolc éven át tartó, ellentmondásokkal terhelt liberális korszak végét jelentette. Ebben jelentős szerepe volt annak is, hogy a republikánusok

¹⁰² A részleteket ld. Roy Rosenzweig et. al.: *Who Built America? Working People and the Nation's History. Vol. 2: 1877 to the Present.* 3rd ed. (Boston és New York: Bedford/St. Martin's Press, 2008), 12. fejezet, valamint *1968: The Year That Everything Changed, with Tom Brokaw* (History Channel, 2008).

sikerrel hívták harcba a kommunistaellenes kelet-európai szavazókat a párton belüli „etnikai örökségi csoportok” (*Ethnic Heritage Groups*) megszervezésével.

1968 alfája és ómegája a vietnami háború volt. Január 30-án a Vietkong több mint 30 helyen intézett támadást amerikai és dél-vietnami célpontok ellen. Megtámadták és elfoglalták a demilitarizált zónától délre található Huét (a régi fővárost), és a saigoni amerikai nagykövetségre is betörték. Február 27-én Walter Cronkite, a CBS ikonikus híradós bemondója tudósított Vietnamból, és megkérdőjelezte a győzelmi retorikát. Március 16-án egy amerikai katonai osztag kiirtotta My Lai falu teljes lakosságát, asszonyokat és gyerekeket is. A hónap végén a hivatalban lévő Johnson elnök bejelentette, hogy nem indul a választáson. És még csak az előválasztások időszakában jártunk. Ezért tűnt annyira vonzónak a többség számára Nixon „titkos” terve a háború lezárásáról.¹⁰³

Augusztus 20-án a Varsói Szerződés egysített hadserege megtámadta a kommunista rendszer reformjával kísérletező Csehszlovákiát. 1956 és a szovjet–kínai határvillongások után itt volt a következő válság a Vassfüggöny túloldalán. Az Egyesült Államok azonban ekkor is csak a menekültek befogadásával segített.

King meggyilkolását követően faji zavargások törtek ki Chicagóban. Ugyanitt augusztus végén háborúellenes tüntetők és más radikális csoportok koordinált és a média számára felkínált („Minket néz az egész világ”) zavargásokat rendeztek a demokrata elnökjelöltő nagygyűléssel párhuzamosan. A rendőrség letartóztatta a hangadókat. A „chicagói nyolcak” perében a legendás Fekete Párduc, Bobby Seale esetét elkülönítették, és a bíróság megsértéséért négy

¹⁰³ Egy jó összefoglalás Vietnamból: Robert D. Schulzinger: *A Time for War: The United States and Vietnam, 1941–1975* (New York és Oxford: Oxford University Press, 1997).

év börtönre ítélték.¹⁰⁴ A többi hét vádlottat is elítélték. Közöttük volt az itthon is jól ismert Jerry Rubin, Abbie Hoffman és Tom Hayden, utóbbi a legendás *Port Huron-i Nyilatkozat* szerzője. Végül másodfokon mindenkit felmentettek. A chicagói zavargás a radikálisok és a demokraták közti szövetség végét jelentette. Ahogyan közeledett a választás napja, Nixon kampányszlogenje, a „törvény és rend” helyreállításáról egyre vonzóbbnak tűnt. Kezdek kifáradni a 60-as évek ikonikus mozgalmi, és a „csendes többség” érvényesítette az akaratát a szavazófülkében.

ENYHÜLÉSELMÉLETEK

A hidegháború egyik legtöbbet vizsgált időszaka az enyhülés volt. A korabeli, és máig legmeggyőzőbb értelmezés szerint a folyamatot Willy Brandt német külügyminiszter (a későbbi kancellár) indította el 1966-ban, amikor kétoldalú tárgyalásokat kezdett előbb a Szovjetunióval, majd annak közép-európai csatlósaival is. Végül az NSZK és az NDK felvették egymással a diplomáciai kapcsolatot. Ezt a vonalat folytatta 1969-től Nixon elnök és német származású nemzetbiztonsági tanácsadója, Henry Kissinger. A Moszkva és Peking felé nyitást nevezte az újbalos történetírás egyik ikonikus alakja, Lloyd Gardner, a „nagy nixoni fordulat”-nak, hiszen ezt talán tőle lehetett a legkevésbé elvárni.¹⁰⁵ Ennek a politikának volt egy kelet-európai vonala is, de erről később ejtünk szót.

¹⁰⁴ Seale-t a bíróságon megkötözték és a száját is betömtek. Erről az esetről írta Graham Nash a „Chicago” című számot (*Songs for Beginners*, 1971), melyet a Crosby, Stills, Nash & Young nevű csapat rendszeresen játszott, és a *4 Way Street* (1971) című koncertlemezre is felkerült.

¹⁰⁵ Lloyd C. Gardner: *The Great Nixon Turnaround: America's New Foreign Policy in the Post-Liberal Era* (New York: New Viewpoints, 1973).

A „hosszú béke” elmélete John Lewis Gaddistól származik,¹⁰⁶ és többen tovább is vitték a gondolatot. Eszerint az enyhülés már 1953-ban, Sztálin halálával, illetve a „békés egymás mellett élés” politikájának meghirdetésével kezdődött, s ebben csak pillanatszerű kisiklás 1962 október-novembere, a kubai rakétaválság. Egy másik felvetés szerint az enyhülést a rakétaválság váltotta ki, hiszen már a következő évben aláírták az első fegyverzetkorlátozási egyezményt.¹⁰⁷ Ezeknek az elméleteknek véleményem szerint ellentmond az 1960-as és 1970-es évek diplomáciatörténete közti markáns különbség. Meggyőzőbb érvelésnek tartom azt, hogy az Egyesült Államok kapcsán belpolitikában „hosszú” (1960–74), míg külpolitikában „rövid” (1960–68) 60-as évekről beszéljünk. Értelmezéstől függetlenül az amerikai–magyar kapcsolatokban Nixon színre lépése teljesen új korszakot nyitott. Ahhoz, hogy ezt jobban értsük, tekintsük át röviden az enyhülési folyamat főbb állomásait és leglátványosabb gesztusait a 70-es években.

AZ ENYHÜLÉSI FOLYAMAT

Kissinger klasszikus *bonmot*-ja szerint az enyhülés definíciója „nem a barátság, hanem a két ellenlábás közötti kapcsolat stratégiája”. Az enyhülés nem jelentette sem a hidegháború végét, sem pedig a szovjet blokk létezésének kritika nélküli elfogadását. Ez egy olyan új stratégia volt, amellyel Nixon és csapata „árukapcsolás” (*linkage*) útján próbálta elérni gazdasági és politikai céljait, többek között a szovjet tábor megosztását és a vietnami háborúból való, emelt

¹⁰⁶ John Lewis Gaddis: *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War* (New York és Oxford: Oxford University Press, 1987).

¹⁰⁷ Ezeket az elméleteket Békés Csaba dolgozta fel nagydoktori disszertációjában: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában, 1953–1991*. MTA: nagydoktori disszertáció, 2012.

fővel történő kihátrálást. Először a „békét emelt fővel” (*peace with honor*) programot hirdették meg, majd amikor a vereség elkerülhetetlennek látszott, átváltottak a „kivonulás méltósággal” (*decent interval*) retorikájára. Ez már azt jelentette, hogy az amerikai cél nem a háború megnyerése volt, hanem annak biztosítása, hogy az amerikai kivonulást Dél-Vietnamból ne kövesse azonnal kommunista bevonulás. A háború azonban 1975. április végéig elhúzódott.

1969-ben megkezdődtek a SALT I néven ismert, és 1972-ben véglegesített stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások. Ezzel párhuzamosan Párizsban folytak a vietnami fegyverszüneti tárgyalások, melyek eredményét csak Nixon újraválasztását követően, 1973-ban véglegesítették. Szintén még 1969-ben az amerikai elnök hivatalos látogatásra utazott Romániába: ez volt az egyetlen közép-európai állam, amely nem állt szovjet megszállás alatt, és nem vett részt a Csehszlovákia elleni háborúban.

Az 1972-es választási évben Nixon előbb februárban Pekingbe, majd májusban Moszkvába látogatott. 1973-ban azonban újabb arab-izraeli háború tört ki a Közel-Keleten (jom kippuri háború), az Egyesült Államok pedig puccsal megbuktatta Chile megválasztott kormányát (Salvador Allende). Ugyancsak 1973-ban szövetséges ellenőrző bizottságot hoztak létre a vietnami fegyverszüneti megállapodás betartásának ellenőrzésére. A négy meghívott ország közül kettő kommunista volt (Lengyelország és Magyarország), egy harmadik világbeli (Indonézia), illetve egy nyugati (Kanada). Szintén 1973-ban kezdődtek meg az európai biztonsági és együttműködési tárgyalások. Ezt a munkát az 1975 augusztusában elfogadott Helsinki Záróokmány zárta le. Ebben többek között garantálták az 1945 utáni európai határokat és az emberi jogokat is. 1974-ben a portugál, majd egy évvel később a spanyol fasiszta katonai diktatúra bukott meg.

Az enyhülési folyamat így csak 1975-ben kapott új erőre. Júliusban hajtották végre a közös Szozjuz-Apollo-űrprogramot. A két űrkapszula ma a washingtoni Nemzeti Repülés- és Űrrepülés-történeti

Múzeumban (*National Air and Space Museum*) van kiállítva. 1972 és 1975 között öt szovjet–amerikai csúcstalálkozó volt, ebből kettő Moszkvában és egy Vlagyivosztokban. A NOB 1974-ben Bécsben döntött arról, hogy a XXII. nyári olimpiai játékokat Moszkvában rendezik meg, négy évvel később pedig Athénban arról, hogy a következőt Los Angelesben.¹⁰⁸

1979 júliusában Carter elnök még találkozott Brezsnyevvel Bécsben, és aláírták a SALT II megállapodást. Ezt azonban az amerikai Kongresszus már nem ratifikálta, mert közben kitört a „második hidegháború”. November 4-én az iráni iszlám forradalom harcosai betörték a teheráni amerikai nagykövetségre, és túszoikat ejtették. Decemberben pedig a Szovjetunió – a hidegháború története során először – átlépte az 1945-ös határokat, és megtámadta Afganisztánt. Az Egyesült Államok közel-keleti birodalma lángokba borult. Carter elnök arra kérte a Kongresszust, hogy ne ratifikálja a SALT II megállapodást, és bejelentette a Szovjetunió elleni gazdasági embargót, valamint az 1980-as moszkvai olimpiai játékok hivatalos amerikai bojkottját. Az Iránba küldött amerikai mentőakció kudarcot vallott, Vance külügyminiszter tiltakozásul lemondott. A túszo elengedését végül az 1980-as választást elsöprő fölényvel (489 elektori szavazattal) megnyerő Ronald Reagan elnök érte el.¹⁰⁹ Ekkorra azonban az amerikai–magyar kapcsolatok normalizálása már befejeződött, így az újabb szuperhatalmi konfliktusok a Szent Korona sorsát már nem érintették.

¹⁰⁸ Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikája*, 547–62. Ld. még angolul Raymond L. Garthoff: *Detente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. 3. átdolgozott kiadás (Washington: Brookings Institution, 2011).

¹⁰⁹ Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikája*, 562–8.

AZ AMERIKAI-MAGYAR KAPCSOLATOK NORMALIZÁLÁSA

A Joan Hoff amerikai történész által szellemesen „nixingerizmus”-nak nevezett új amerikai külpolitika¹¹⁰ elfelejtett dimenziója a Szovjetunió európai csatlósai felé történt nyitás. Nixon bukaresti látogatása ugyanis nem elszigetelt esemény volt, hanem egy új stratégia egyik első lépése. Ezt a programot az elnök a Kongresszus előtt hirdette meg 1970-ben, s érdemes részletesebben idézni belőle. Az *Amerikai külpolitika a hetvenes évekre: új békestratégia* (1970) című kis kötetben, mely nyomtatásban is megjelent, Nixon külön fejezetet szentel Kelet-Európának:

Az Egyesült Államoknak nem célja az, hogy aláássa a Szovjetunió jogos biztonsági érdekeit. A modern technika fejlődésének köszönhetően elmúlt már az az idő, amikor a nagyhatalmak közül bármelyik is Kelet-Európában próbálna stratégiai előnyre szert tenni a Szovjetunióval szemben. Mi nem ezt a politikát követjük. A mi tárgyalókészségünk és enyhülési politikánk célja nem új konfliktusok teremtése, hanem a jelenlegi problémák megoldása. Ugyanezen megfontolástól vezetve az Egyesült Államok a kelet-európai országokat önálló államoknak tekinti, nem pedig egy monolitikus egység részeinek, s nem tudunk elfogadni egyetlen olyan doktrínát sem, mely csorbítaná ezen országok jogát, hogy kétoldalú kapcsolataikat javítsák akár velünk, akár másokkal. Hajlandóak vagyunk tárgyalásokat kezdeni Kelet-Európa népeivel a kapcsolatok fokozatos normalizálása céljából, és alkalmazkodni fogunk ahhoz az ütemhez és feltételekhez, melyekkel ezek az országok hajlandóak a kapcsolatok normalizálására.

¹¹⁰ Joan Hoff-Wilson: „Nixingerism, NATO, and Detente” *Diplomatic History* Vol. 13, No. 4 (1989. október), 501-25.

Ez tulajdonképpen a hidegháború megnyerésének hosszú távú stratégiája volt a szovjet függőség fokozatos visszaszorításával. Az üzenet is világos volt: aki tárgyal, azzal előrelépnek.¹¹¹ Külön preferenciát élvezett Lengyelország (hiszen az Egyesült Államokban 6 millió lengyel származású szavazó élt) és Románia, hiszen Ceaușescu „független” külpolitikát vitt. Ehhez a csoporthoz csatlakozott később Magyarország, mint „belpolitikai téren a legliberálisabb” szovjet „szövetséges”. A külpolitikai kormányutasításokat ekkoriban NSDM-nek (*National Security Decision Memoranda*: nemzetbiztonsági döntésekről szóló memorandumok) nevezték. Budapest valósúlyát Washingtonban jól mutatta, hogy ezek közül mindössze egy 1973-ban elfogadott dokumentum (NSDM 212) foglalkozott az amerikai–magyar kapcsolatokkal.¹¹² Konkrét, írásbeli elnöki utasítás híján az amerikai–magyar viszony normalizálása a külügyeket vivő Nemzetbiztonsági Tanács és annak vezetője, Kissinger kezében volt. Ezt a folyamatot próbálta több-kevesebb sikerrel alakítani az 1969-ben kinevezett új amerikai nagykövet, Alfred Puhán, aki bizonyíthatóan felvetette és támogatta is a koronaékszerek visszaszolgáltatását. Erre azonban a tárgyalások első körében nem került sor. Ezt a történetet elsőként én rekonstruáltam az 1997-ben kutatható magyar és amerikai levéltári anyagok tükrében, majd Borhi dolgozta fel és dokumentálta példás alapos-sággal.¹¹³

1969 augusztusában a két államfő közti levélváltás jelentette az első áttörést. Sikerült ugyanis megegyezni négy, a háború vége óta függőben lévő kérdésben: (1) a háború utáni ún. Surplus-kölcsön

¹¹¹ Richard M. Nixon: *U.S. Foreign Policy for the 1970's. A New Strategy for Peace* (Washington: Government Printing Office, 1970), 138–40.

¹¹² Az összes NSDM elérhető az interneten: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdm-nixon/> (elérve 2017. október 20.).

¹¹³ Glant Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978* (Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó, 1997), 53–9. és Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 281–342.

elszámolásakor egy dollár 30 forintnak felel meg; (2) magyar kereskedelmi alkirendeltséget nyitnak New Yorkban; (3) rendezik az átutalandó amerikai nyugdíjak kérdését; és (4) mindkét fél öt diplomatával és adminisztratív dolgozóval megemelheti nagykövetsége létszámát. Emellett a magyar Kulturális Kapcsolatok Intézete és az *International Research and Exchange Board* (IREX) között megegyezés jött létre a társadalomtudományi csereprogramról. Új lendületet vettek a Mindszenty Budapestről történő távozását előkészítő, valamint a vagyoni jogi és légügyi tárgyalások is. 1969 decemberében Budapest azonban nem volt hajlandó fogadni a Holdon járt amerikai űrhajósokat. Ezt Washington kimondottan zokon vette.

1970 a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának lelassulását hozta, elsősorban azért, mert Magyarország az Egyesült Államok kambodzsai beavatkozására hivatkozva egy időre elzárkózott a tárgyalások elől, és elhalasztották a KKI vezetőjének és az MTA delegációjának amerikai útját is. Kerekes József, a külügy amerikai referense szerint szerepet játszott ebben Nixon hidegháborús retorikája, valamint az is, hogy a könnyű eredmények után hosszú távú programot kell kidolgozni és végrehajtani, ehhez pedig idő kellett. Nagy János washingtoni nagykövet (1971–80 között külügyminiszter-helyettes) összefoglaló jelentéséből kiderül, hogy 1970-ben nem csak a régi hidegháborús reflexek működtek, hiszen végül is sor került a Straub F. Brúnó akadémikus vezette MTA-delegáció amerikai útjára (melynek eredménye egy újabb csereegyezmény volt), Gombos Zoltán clevelandi laptulajdonos szervezésében magyar művészek sora látogatott Amerikába, és Ady Újvilágba került kéziratait is hazahozták. Ráadásul május első napjaiban Magyarországra látogatott Emory K. Swank külügyi államtitkár-helyettes, a State Department kelet-európai osztályáról, majd az őszi ENSZ-ülésszakon sor került William P. Rogers amerikai és Péter János magyar külügyminiszter első hivatalos megbeszélésére is. Ebben a hidegháborús helyzetben jelentősnek mondható közeledésben

meghatározó szerepe volt Alfred Puhán amerikai nagykövetnek, aki 1969 őszétől négy éven át szolgált hazánkban.

A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatokban 1970-ben bekövetkezett kisebb megtorpanást 1971-ben egy sor látványos esemény követte, noha az amerikai hadsereg ezúttal Laoszban hajtott végre katonai akciót a Ho Si Minh-ösvény ellen. Március elején (1–4.) Magyarországra látogatott Richard T. Davies, a State Department kelet-európai ügyekkel foglalkozó államtitkár-helyettese, Swank utóda, valamint Fred R. Harris szenátor, a Szenátus pénzügyi bizottságának tagja (április 24–27.). Augusztusban engedélyezték a New York-i MALÉV iroda megnyitását, 1977-ben pedig az IBUSZ társasutazásokat szervezett az Egyesült Államokba. Ugyancsak 1971-ben elhárult a kétoldalú kapcsolatok rendezésének talán legfőbb akadályja: az USA, a Vatikán és a magyar kormány közti sikeres tárgyalások eredményeként szeptember 28-án Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek elhagyta Magyarországot. A megállapodás része volt az is, hogy a bíborost sem a Vatikán, sem Washington nem használja fel hidegháborús célokra. Ugyanakkor egy július 20-án kelt külügyi összefoglaló jelentés szerint az amerikaiak a „fő figyelmet elsősorban [...] a potenciális nagyhatalmakra”, a Szovjetunióra és Kínára irányítják. Ennek az a magyarázata, hogy az „oszd meg és uralkodj” elvét valló Nixon elérkezettnek látta az időt a szovjetek és a kínaiak esetleges összeugrasztására, tervezett pekingi és moszkvai látogatásával.¹¹⁴ Egy decemberi magyar külügyi jelentés a további megbeszélések fő feladatának nevezte a kereskedelmi, pénzügyi és légügyi kérdések rendezését, a „hazánkkal szembeni ellenséges USA-ban lévő szervezetek” elhallgattatását (ezt a problémát a közelgő amerikai elnökválasztás, valamint a Szent Koronával kapcsolatos találgatások elszaporodása és Mindszenty

¹¹⁴ „Jelentés az USA-magyar kapcsolatokról” 1971. július 20. 8 old.: OL XIX j-1-J KÜM Sz.T. 00700/16 (1971: 17. doboz).

távozása a budapesti amerikai nagykövetségről hozta a felszínre) és a koronaékszerek visszaszolgáltatását.¹¹⁵

1972-ben folytatódott a látványos közeledés, bár az amerikai kül-és belpolitikát az elnökválasztás, illetve Nixon pekingi és moszkvai útja határozta meg. Puhan amerikai nagykövet 1971 és 1972 folyamán négy ízben puhatolózott, hogy mit szólna a magyar külügy Nixon elnök személyes látogatásához. Magyar részről kikérték a Szovjetunió véleményét. Andrej Gromiko külügyminiszter azzal a feltétellel adta elvi beleegyezését, hogy ezt tegyék függővé Nixon elnök pekingi útjától és a nemzetközi helyzet alakulásától. A tervezett elnöki látogatásra végül nem került sor. Május 30-án, Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszter hivatalos amerikai látogatása során államközi szerződés formájában rendezték az évtizedek óta húzóódó légügyi egyezmény kérdését, júliusban Magyarországra látogatott Rogers amerikai külügyminiszter, akit Nixon személyes kérésére Kádár János is fogadott, noha erre korábban még nem volt példa. Rogers július 6-7-i látogatása során konzuli és tudományos egyezményt írtak alá a két ország képviselői. Emlékezhetünk, hogy a konzuli kapcsolatok az 50-es években gyakorlatilag megszűntek, most viszont lehetőség nyílt az egyik legfontosabb magyar követelés, a New York-i (és a clevelandi) konzulátus esetleges újranyitására. Ugyancsak a hidegháborús feszültség enyhülését jelzi, hogy februárban Kenneth Giddens, az Amerika Hangja rádió igazgatója munkaebédre hívta meg Fülöp Péter követségi tanácsost, melyen részt vett az európai műsorok főszerkesztője, a kelet-európai osztály vezetője és Takács József, a rádió magyar referense is. Ez nyilvánvalóan azt jelezte, hogy a VOA is finomítani szándékozik korábbi hangnemén és módszerein. (Emlékezzünk a Vogeler-ügy

¹¹⁵ Szombati Béla: „Javaslat a külügyminisztérium hatáskörébe tartozó kérdések rendezésére magyar-amerikai viszonylatban” 1971. december 6. 4 old.: OL XIX j-1-J KÜM Sz.T. 00700/27 (1971: 17. doboz).

kapcsán felmerült magyar panaszra, hogy a VOA a Kossuth rádió hullámhosszán közvetítette szovjetellenes adásait.)

1972 azonban kellemetlen meglepetéseket is tartogatott mindkét fél számára. Az elnökválasztási kampány során ismét a republikánusok zászlaja alatt dolgozott a „jobboldali magyar emigráció” számos vezetője, többek között Pásztor László, a GOP nemzetiségi osztályának vezetője, Hajdú-Németh Lajos, Pogány András, Gereben István és Budapest volt főpolgármestere, Kővágó József is, akik kivétel nélkül mind a Szent Korona kiadása ellen foglaltak állást. (A demokraták magyar „nagyágyúja” Gombos Zoltán volt, akinek jó kapcsolatai voltak Magyarországgal is, s aki Truman 1948. évi kampánya óta rendszeresen együttműködött a demokratákkal.) Nixon a választások előtt néhány nappal bejelentette, hogy a Párizsban tárgyaló Kissinger és Le Duc Tho megegyezésre jutottak a vietnami háború lezárásának kérdésében. Részben ennek köszönhetően Nixont elsöprő fölényrel újraválasztották, majd Kissinger mintegy hatvan módosítással utazott vissza a francia fővárosba. Válaszként Tho egyszerűen hazugnak nevezte őt, az amerikai válasz pedig a „karácsonyi bombázás” volt, melyet Kissinger „kalkulált barbarizmus”-nak nevezett, s melyről Nixon azt állította, hogy két hét alatt több robbanóanyagot dobtak le Vietnamra, mint a második világháború során összesen. Ez a lépés nem javította Washington viszonyát a szocialista táborral.

1973 januárjában azután megkötötték a vietnami fegyverszünetet, s ezzel látszólag elhárultak az akadályok a kétoldalú kapcsolatok további rendezésének útjából. Március első napjaiban Magyarországra látogatott John A. Armitage, Davies utóda a State Department kelet-európai osztálya élén, magyar részről pedig az Egyesült Államokba utazott Vályi Péter, a Minisztertanács elnökének helyettese. Vályi látogatása során május 6-án írták alá az 1945 óta függőben lévő vagyoni jogi egyezményt, mely nemcsak a két ország egymással szembeni második világháborús követeléseit rendezte, hanem az első világháborút követő Hoover-féle élelmiszer-szállít-

mányokért járó fizetség utolsó részletét is. Az egyezmény létrejöttében a State Department szerint fontos szerepe volt egy nem hivatalos szervezetnek, a Magyar–Amerikai Kereskedelmi Tanácsnak is.¹¹⁶ Megkezdődtek egy újabb, átfogó műszaki, tudományos és kulturális együttműködési szerződés előkészületei. 80. születésnapja alkalmából hazahívták Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzort. Az Anyanyelvi Konferenciák szervezésében jeleskedő Nagy Károly és a híres New York-i kiadó, Püski Sándor meghívására pedig amerikai előadókörútra ment Csoóri Sándor és Kósa Ferenc.

Természetesen 1973 sem múlt el konfliktusok nélkül. A magyar kormány rossz szemmel nézte a Magyar Szabadságharcos Világszövetség 7. kongresszusát, melyet az amerikai fővárosban rendeztek meg április végén (26–29.). Az MSZMP-n belüli belső harcok eredményeként az ortodox kommunista vonal került előtérbe. Ősszel, minden indoklás nélkül, 36 órás határidővel kiutasították az IREX-ösztöndíjjal Magyarországon kutató Deák István professzort. Deák készülő Kossuth-monográfiájához kutatott, mely 1983-ban azután magyar nyelven is megjelent. A miéltre csak annyit felelt nekik: „Tudja azt maga, elvtárs.”¹¹⁷ Deák kiutasítása amerikai tudományos körökben hatalmas vihart kavart, hiszen a Columbia Egyetem professzora az ottani Kelet-európai Intézet igazgatója volt. Tiltakozásként az IREX azonnal felfüggesztette magyarországi kapcsolatait, s csak a Rosta Endre és Alan Kassof (a KKI, illetve az IREX vezetői) közötti bécsi tárgyalások csitították el a vihart. Ezen tárgyalások

¹¹⁶ Honvári János: „Pénzügyi és vagyoni tárgyalások és egyezmények Magyarország és az Egyesült Államok között, 1945–1978” *Századok* Vol. 143, No. 1 (2009), 37–82. Angolul ld. Balogh Máté Gergely: *The Road to the Hungarian-American Claims Settlement – Hungarian-American Relations after 1956 and the Claims Settlement of 1973 between Hungary and the United States of America* (Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co., 2009).

¹¹⁷ Deák István: „Scandal in Budapest” *The New York Review of Books* Vol. 55, No. 16 (2006. október 19.) <http://www.nybooks.com/articles/archives/2006/oct/19/scandal-in-budapest/?pagination=false> (elérve: 2017. október 20.).

eredményeként Deák engedélyt kapott beteg édesapja meglátogatására 1974 nyarán, de az újabb magyarországi „fogadtatásra” azóta sem szívesen emlékszik vissza.

Az amerikai-magyar viszonyt a vietnami helyzet juttatta újabb válságba. A háborút lezáró párizsi egyezmény 6. fejezete 18. cikkelyének megfelelően létrehozták magyar, lengyel, indonéz és kanadai részvétellel a Vietnami Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságot (VNEFB), melynek a fegyverszünet betartásának ellenőrzése volt a feladata. A hivatalos amerikai álláspont és az amerikai sajtó szerint a magyar delegátusok az 50-es éveket idéző hidegháborús „szorgalommal” dolgoztak, míg a hivatalos magyar álláspont szerint mindezt (a lengyelekkel együtt) csupán az észak-vietnami fél érdekeinek maximális figyelembevételével tették. Ennek következtében a VNEFB-beli magyar magatartás visszafogása fontos amerikai követeléssé lépett elő, ezt azonban magyar részről természetesen elutasították.¹¹⁸ Eközben kirobbant a Watergate-botrány is, mely először Nixon politikai hitelességének elvesztéséhez, később pedig lemondásához vezetett. Tovább rontotta a Nixon-kormányzat nemzetközi megítélését az is, hogy eközben Spirow Agnew alelnök egy korrupciós botrányt követően lemondásra kényszerült, s Nixon a Kongresszus mindkét házának jóváhagyásával Gerald R. Ford re-

¹¹⁸ Erről részletesen ld. Szőke Zoltán: „Magyar békefenntartók Vietnamban” *Külpolitika* Vol. 5, Nos. 3-4 (1995), 149-75. és korábban idézett cikkét a Századok 2014/1-es számából. A magyar delegációt az az Esztergályos Ferenc vezette, aki a Szent Korona hazatérése idején washingtoni nagykövetünk volt. Kevésbé ismert tény, hogy a VNEFB-beli magyar delegáció és a Dél-Vietnamban állomásozó amerikaiak között kimondottan jó viszony alakult ki. A CIA saigoni igazgatója a magyar származású Tom Polgár volt. Őt egyik beosztottja egyenesen túlzott magyarbarátsággal vádolta. 1975 áprilisában, Saigon evakuációjának reggelén Polgár külön osztagot küldött ki azzal a feladattal, hogy szabadítsa ki a Thieu dél-vietnami elnök által túsul ejtett magyar és lengyel delegátusokat. A részleteket ld. Frank Snapp: *Decent Interval: An Insider's Account of Saigon's Indecent End Told by the CIA's Chief Strategy Analyst in Vietnam* (New York: Random House, 1977), 85-90. és 497-8.

publikánus párti képviselőt nevezte ki alelnöknek. A volt michigani képviselő Nixon bukása után, 1974 augusztusában úgy lett az Egyesült Államok elnöke, hogy sem elnöknek, sem alelnöknek soha addig még csak nem is jelölték. A kormányzó Republikánus Párton belüli erőviszonyokat jelezte, hogy alelnöke az a Nelson A. Rockefeller lett, aki az „állítsuk meg Nixont” kampányt vezette 1968-ban.

Végül a Fehér Ház 1973. május 2-i dátummal elfogadta az amerikai kelet-európai politikát szabályozó NSDM 212-es dokumentumot. A mindössze kétoldalas iránymutatás szerint a „kelet-európai országokra vonatkozóan általában a gazdasági tárgyalások menetét tegyük függővé nemzetközi ügyekben, a számunkra fontos kérdésekben való megfelelő együttműködéstől és a kiemelkedően fontos kétoldalú politikai kérdések rendezésének ügyében mutatott hajlandóságtól”. Magyarország kapcsán a vagyoni jogi kérdések további megvitatását, valamint a tudományos és kulturális csereegyezmény szorgalmazását nevezi elsődleges feladatnak. MFN-ügyben így utasít: „Meg kell indítani a kereskedelmi tárgyalásokat Romániával. Amikor ezek befejeződtek, vagy nagymértékben előrehaladtak, megkezdődhetnek a tárgyalások Magyarországgal. Ezt követően hasonló ütemezésben kell tárgyalni Csehszlovákiával, majd Bulgáriával. MFN-megállapodást is tartalmazó kereskedelmi egyezményt egyetlen országgal sem kötünk, amíg azok az Egyesült Államok felé fennálló, ki nem fizetett tartozásaikat nem rendezik.”¹¹⁹ Ez azt jelentette, hogy Nixon második ciklusának első évében amerikai részről befagyasztották a normalizálási tárgyalásokat.

1974 és 1975 során ezért lelassult a kétoldalú kapcsolatok fejlődése.¹²⁰ A nemzetközi érdeklődés középpontjában a Helsinkiben megrendezendő európai biztonsági konferencia és az afrikai hely-

¹¹⁹ A dokumentum teljes szövegét közöltem. Ld. Glant Tibor: „A Ford-kormány és a Szent Korona, 1974–1977” *Századok* Vol. 148, No. 1 (2014/1), 151–81. Az NSDM 212 szövegét ld. 166–7.

¹²⁰ A részleteket ld. az előző jegyzetben idézett munkámban.

zet állt. 1974 elején ismét szóba került Nixon esetleges magyarországi látogatása, de a Watergate-ügyben egyre nagyobb bajba keveredő elnök látogatásának feltételét magyar részről egyenesen a koronázási ékszerek visszaszolgáltatásában jelölték meg, ami gyakorlatilag elutasító válasz volt. A magyar külügy a korábban még Johnsonnál is veszélyesebb antikommunistának tartott Nixont 1973–74-ben már az enyhülés bajnokának, valamint a szélsőjobboldali fegyverlobbi áldozatának tekintette; és nyilvánvalóan nem értette a Watergate-ügy kapcsán kialakult alkotmányos válságot.¹²¹ A kétoldalú kapcsolatok fejlődésének lelassulásában szerepet játszott a korábban már említett Deák-ügy második felvonása, a VNEFB-beli magyar magatartás, a Nixon–Ford-csere a Fehér Házban, s végül a decemberben elfogadott amerikai kereskedelmi törvény Jackson–Vanik-kiegészítése, mely a kivándorlás liberalizálásától tette függővé a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény megadását. Ezt a törvényt magyar részről rendkívüli módon sérelmezték, és a tárgyalások megakasztására tett kísérletnek tekintették.

Ugyanakkor 1974-ben két jelentős eseményre is sor került: újból megnyitották a New York-i magyar főkonzulátust, és május közepén (10–12.) Budapestre látogatott a Federal Reserve Bank elnöke, Arthur F. Burns. Előbbi az 1972-es konzuli, utóbbi az egy évvel későbbi vagyoni jogi megállapodás folyamánya volt. A vagyoni jogi megállapodás aláírását követően, 1973-ban László Andor, az MNB elnöke az Egyesült Államokba látogatott. Itt találkozott és konzultált Burnsszel, és ekkor hívta meg Magyarországra. 1974 tavaszi európai körútja során azután Burns végiglátogatta a fontosabb kommunista országokat. Budapesten találkozott Huszár István miniszterelnök-helyettessel és Faluvégi Lajos pénzügyminiszterrel

¹²¹ OL XIX-J-1-j KÜM Sz.T. 002937-002937/5 (1973: 18. doboz) és 001223-001223/3 (1974: 18. doboz). Ezt William Seth Shepard amerikai diplomata (aki 1970 és 1973 között Budapesten szolgált, majd a külügy magyar referense volt 1975-ig) is szóvá tette egy hozzám írt levelében (1998. április 7.).

is. A Burns számára összeállított felkészítő anyagok világosan mutatják, hogy az amerikai–magyar pénzügyi kapcsolatok látványosan fejlődni kezdtek.¹²²

1975 nem elsősorban a kétoldalú kapcsolatok éve volt: augusztusban, Helsinkiben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten elfogadták a Helsinki Záróokmányt, mely elsősorban az emberi jogok biztosítását szorgalmazta. Ekkor sor került egy Kissinger–Puja külügyminiszteri találkozóra, de amíg Ford elnök Lengyelországban és Romániában vizitált, addig Magyarországra csak Robert Ingersoll államtitkárt küldték. Decemberben magyar részről Nagy János külügyminiszter-helyettes viszonzta a látogatást, s az év során végleg rendezték a mozgáskorlátozás ügyét. (Emlékezhetünk, hogy a rossz emlékű Vogeler-ügy kapcsán, magyar földön Budapeستől 20, amerikai részről a Fehér Háztól 18 mérföldben határozták meg a külképviseltek dolgozóinak mozgásszabadságát. A későbbiek során is csak annyit sikerült elérni, hogy ez alól mentesítsék a nagyköveteket, családjukat és sofőrjüket.)

S noha a Helsinkiben megrendezett konferencia előkészítése során az amerikai–magyar viszony sokat csiszolódott, mindkét külügynek maradtak fenntartásai. Budapest a kétoldalú kapcsolatokról így vélekedett: „1973-tól kezdve azonban – bár a kereskedelmi forgalom volumene a diszkrimináció ellenére is növekedett – a kapcsolatok egészére a stagnálás jellemző, s tovább tart az a helyzet, hogy a többi szocialista országhoz viszonyítva is lemaradás van a kapcsolatok normalizálása terén. A Nixon körüli bonyodalom, az elnökváltozás már eleve lelassulást hozott. Mindezt tetetétzte, hogy az amerikai törvényhozás számunkra elfogadhatatlan kereskedelmi törvényt szavazott meg.” A stagnálás okát abban látták, hogy a „magyar–amerikai kapcsolatok problémái – a gazdasági

¹²² A vonatkozó iratokat ld. Folder: Hungary May 10–12. 1974, B106-os doboz; valamint 5 darab „Russia and Hungary: Briefing Book” folder a B107-es dobozban, Arthur F. Burns Papers, 1969–78, Gerald R. Ford Elnöki Könyvtár, Ann Arbor, MI.

kapcsolatokat kivéve – kiesnek az USA felső vezetésének a figyelemköréből, s döntő mértékben a külügyminisztérium és az államapparátus más, középszintű szervei kezében maradnak. Ennek a számunkra egyértelműen negatív jelenségnek a szempontjából kedvezőtlen az is, hogy két éve – Rogers külügyminiszter budapesti, illetve Vályi Péter elvtárs washingtoni látogatása óta – nem került sor magasabb szintű, kifejezetten politikai jellegű érintkezésre a két kormány között.” A követendő politikát pedig így foglalják össze: „A magyar–amerikai kapcsolatok normalizálása érdekünkben áll, s összhangban van az enyhülési politikával. Kárt okozna, ha a normalizálás megállítást, elhúzását akaró amerikai körök törekvése érvényesülne. Célszerű, hogy néhány kérdésben kezdeményezzünk a továbblépés érdekében.”¹²³

Ennek megfelelően 1976-ban ismét megmozdult a kétoldalú kapcsolatok állóvize. Ennek fontos előfeltétele volt a vietnami háború lezárása (1975. április) és a VNEFB megszűnése is. Az év három kiemelten legfontosabb eseménye az amerikai elnökválasztás, az USA 200 éves fennállásának ünnepe és Szekér Gyula miniszterelnök-helyettes amerikai útja (május 3–11.) volt. Szekér amerikai útja során találkozott Ford elnökkel és kabinetje több tagjával is. Újvilági körútja során megfordult New Yorkban, Chicagóban, Detroitban és Kanadában is. Ford elnökkel folytatott megbeszélése során a magyar politikus szóba hozta a Szent Korona kérdését is. Erre korábban ilyen magas szinten még nem került sor. Ford állítólag a kérdés kivizsgálását ígérte, ám a döntést a Fehér Ház a republikánusok választási veresége után sem volt hajlandó felvállalni. (A részleteket a következő fejezetben tárgyaljuk.) Végül a Szent Korona és a koronázási ékszerek hazaküldéséről szóló döntést az 1976-ban győztes demokrata párti elnök, Jimmy Carter hozta meg. Mielőtt azonban

¹²³ „Előterjesztés a Politikai Bizottságnak” 1975. június 9. 8 + 2 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 003875 (1975: 27. doboz).

a Szent Koronával kapcsolatos találgatásokra és diplomáciai tárgyalásokra rátérnénk, vizsgáljuk meg a magyarországi Amerika-kép alakulását a normalizáció időszakában.

AMERIKA-KÉP MAGYARORSZÁGON A NORMALIZÁCIÓ IDŐSZAKÁBAN

A kommunista időszakban a mindenkori magyar kormány az Amerikai Egyesült Államokat ellenségnek tekintette. Az Amerika-ellenesség hivatalos kormányprogram volt és maradt mindvégig. Az amerikai kultúra tudományos igényű tanulmányozása az aczéli „három T” világában a tiltott és túrt határán ingadozott. 1962-ben Ország László, a hazai amerikanisztika megalapítója rövid cikkben hirdetett programot: oktatók, vendégprofesszorok, tanszékek, kézikönyvek és tankönyvek kellenek.¹²⁴ Erre a korábban bemutatott okokból 1969-ig nem kerülhetett sor, bár 1965 és 1967 között volt egy rövid, „olvadási” időszak. Ekkor jelent meg Ország amerikai irodalomtörténete (1965-ben) és Szuhay-Havas Ervin is publikálni kezdett a korai amerikai történelemről. Az Egyesült Államokkal kapcsolatos közbeszédet azonban továbbra is az utazási irodalom irányította. Ennek nyelvezete az 1960-as évek végén kezdett finomodni.

Az 1970-es évekre az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos publikációknak részben megváltozott a hangneme. Domináns maradt a kritikus hang: elsősorban gondosan szűrt szépirodalmi műveket, társadalomkritikai munkákat és politikai pamfleteket adtak ki. Ide sorolhatjuk például David Riesman *Magányos tömeg* (angolul 1963-ban jelent meg) című elemzését az 1950-es évekről, mely 1968 és 1983 között három kiadást is megért. A politikai

¹²⁴ Ország László: „Az amerikanisztika feladatai Magyarországon” *Hungarian Studies in English* II (1965), 121–6.

pamfletek sorába tartoztak az Egyesült Államok harmadik világbeli politikáját ostromozó Zrínyi-kiadványok és az amerikai kommunista mozgalom itthoni ismertetői. Ugyanakkor egyre több amerikai regény, novella, vers és színdarab jelent meg, sőt egy-két tudományos igényű munka is napvilágot látott. Utóbbira jó példa Magyar Bálint könyve, *Az amerikai film*, 1974-ből.

Az érdeklődő közönség számára a legelérhetőbb forrás Amerikáról továbbra is az utazási irodalom maradt. Ekkoriban már évente két-három ilyen kötet is megjelent. Noha Országgh 1972-ben egyetemi jegyzetként kiadhatta a *Bevezetés az amerikanisztikába* című tankönyvét, a kádári cenzúra a közvélemény „nevelését” a megbízhatónak tartott utazó írók kezében hagyta. Húsz évvel a Gyetvai-kötethez írt előszó után, 1971-ben (az 1966. évi négy hónapos ösztöndíjáról, de öt év késéssel) megjelent úti beszámolójában Boldizsár Iván már békésebb hangot ütött meg. Itt már nincs fasisztázás és féregnyúlványozás, de van egy külön fejezet „Alapfokú amerikanológia” címmel (44–79. oldal).¹²⁵ Ez a fajta „országismereti gyorstalpaló” a korszak útleírásainak visszatérő eleme, tehát biztosan központi utasításra került bele ezekbe a szövegekbe. Vitray Tamás esete mutatja, hogy ezt jobb lett volna szakértőkre bízni:

Míg a végrehajtó hatalom az Elnöké (akit négy évre választanak), a törvényhozás két testülete a képviselőház (tagjait két évre választják) és a szenátus (hat éves tagság) – addig a törvénykezés legfelsőbb szerve a Legfelsőbb Bíróság, amelynek mindössze kilenc tagja van, akiket a mindenkori Elnök nevez ki – egy életre. Az Egyesült Államok alkotmányának harmadik cikkelye ruházta a törvénykezési hatalmat erre a testületre, amely azután 1803-ban, nem sokkal az alkotmány megszületése után, döntést hozott, mely szerint, mint az alkotmány

¹²⁵ Boldizsár Iván: *New York percről percre* (Budapest: Magvető, 1971).

egyedüli hivatalos „értelmezője”, minden elfogadott törvényt felülvizsgál, hogy az vajon az alkotmány szellemében fogant-e, vagy sem. [...] Sokéves tapasztalat és gyakorlat, hogy a Supreme Court általában minimális különbséggel fogad el új törvényt, jobbára aszerint, hogy tagjait melyik párt elnöke nevezte ki.¹²⁶

Az amerikai Legfelső Bíróságra semmiféle törvénykezési hatalmat nem ruházott rá az alkotmány harmadik cikkelye és a testület természetesen nem automatikusan vizsgálja felül az egyes törvényeket. Ugyanez az „országismereti gyorstalpalói” szemléletmód érhető tetten az IBUSZ 75. évfordulójára (tehát 1977-ben, még a Szent Korona hazatérését megelőzően) megjelentetett kis füzetében, mely az *IBUSZ társasutazás az Amerikai Egyesült Államokba* címet viselte. Az 56 oldal terjedelmű pamflet közel egynegyede (3–17. oldal) általános bevezetőben ismerteti az utazóval, hogy mit kell gondolnia a célországról. És ebbe a trendbe illeszkedtek a Panoráma Kiadó gondozásában kiadott amerikai témájú útikönyvek is. Udvaros Miklós *New Yorkja* 1974-ben, Kis Csaba *Amerikai Egyesült Államok* című kötete 1976-ban jelent meg először.

Az Amerika-képet a budapesti amerikai nagykövetség sikeres kulturális diplomáciai tevékenysége és az amerikai filmek behozatalát egyre inkább támogató magyar kommunista elit is pozitív irányban befolyásolta. Puhan nagykövetségétől kezdve az amerikai kultúrattasék (és az USIA) egyre fontosabb szerepet játszottak a magyar kulturális élet alakításában. (Ahogyan az előző fejezetben láttuk, ezt Ed Alexander kezdeményezte 1965 és 1967 között, de a pártvezetés reakciója akkor még kimondottan elutasító volt.) Az 1960-as évek közepét-második felét jellemző ködobálás és tüsszentőporos idők elmúltak. A nagykövetség filmvetítéseit egyre többen látogathat-

¹²⁶ Vitray Tamás: *Amerikai mozaik*. Útikalandok 115. (Budapest: Táncsics, 1972), 52. Az utazási irodalom szerepéről a Kádár korszakban ld. Glant: *Amerika, a csodák és csalódások földje*, 228–31.

ták anélkül, hogy az állambiztonság komolyabban zaklatta volna a résztvevőket. Az 1980-as évek elején már videokazettát is lehetett kölcsönözni a nagykövetség könyvtárából. Így (például a pártvezetés által indexre tett filmek kölcsönzésével) az amerikai diplomáciai misszió tevékenyen hozzájárult a „második nyilvánosság” alakításához. Takács Róbert kutatásaiból azt is tudjuk, hogy az amerikai filmekkel szembeni korábbi pártállami fenntartások is oldódtak. Az 1970-es évek végére átlagban havi egy amerikai nagyjátékfilmet hoztak be a magyar mozikba, a filmmúzeumok pedig máshol nem látható filmeket is vetíthettek.¹²⁷ A kontrollálhatatlan műholdas televíziós adások azonban már 1972-től kezdve komoly fejtörést (és esetenként szórakoztató paranoiát) okoztak az MSZMP-nek.¹²⁸

Még történész körökben is kevésbé ismert, hogy a nyilvános közbeszéddel párhuzamosan, de szigorúan csak megbízható pártkáderek körében két szinten is minőségi diskurzus folyt az Egyesült Államokról. A Párt hivatalos kiadója, a Kossuth Kiadó „zárolt” sorozatában egymás után jelentek meg „érzékeny” amerikai témájú könyvek, természetesen a kiadási hely és idő megjelölésének, valamint a szerzői jogok tiszteletben tartásának mellőzésével. Így, akiket a rendszer arra érdemesnek talált, magyar fordításban is olvashatták Brzezinski, Fulbright, Harriman és Kissinger írásait.¹²⁹

¹²⁷ Takács Róbert: „A nyugati film és közönsége Magyarországon Sztálin halálától Helsinkig (1953–1975)” *Korall* 65. (2016), 149–75.

¹²⁸ Pálos Tamás: „Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a műhold közvetítésével sugárzott ellenséges televíziós propaganda várható alakulásáról” 1972. szeptember 16. In Cseh Gergő Bendegúz et. al. szerk.: *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó-, és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. Dokumentumok.* (Budapest: Osiris, 2004), 461–4.

¹²⁹ Sipos Anna Magdolna: „Az államszocialista *ancien regime* hatalmi attribútuma, avagy kik olvashattak rendszerellenes könyveket?” *Valóság* Vol. LVIII, No. 3 (2015. március), 16–39.

Eközben az állambiztonság is foglalkozott az Egyesült Államokkal, hiszen fel kellett készíteni az Újvilágba küldött diplomatákat, hírszerzőket és újságírókat is. Balogh Máté Gergely folyamatban lévő kutatásaiból tudjuk, hogy az 1960-as évek szovjet szerzői által írt és magyar nyelvre lefordított állambiztonsági tankönyveket az 1970-es években magyar szerzők munkái váltották a kiképzésben. Ezekből a szövegekből fokozatosan kopott ki a korai időszakra jellemző gyűlöletbeszéd. Az elemzések egyre jobbak lettek, de az elfogultság mindvégig tapintható maradt.¹³⁰ Ez a trend az 1980-as években is folytatódott, s később az utazási irodalomban is jelentős színvonal-emelkedéshez vezetett. Erre kiváló példa Kulcsár István *Tudósítás Átlagamerikából* című, 1987-ben megjelent munkája. Kulcsár 1978-tól a *Népszabadság* New York-i tudósítója volt, a kötetet pedig a fent már említett Panoráma USA-útikönyvet jegyző Kis Csaba lektorálta.

A közbeszéd fokozatos, de csak részleges átalakításával Budapest azt üzenete Washingtonnak, hogy a korábbi, konfrontációs idők elmúltak, de a hidegháborúnak még koránt sincs vége. Ez nyilvánvaló tárgyalási hajlandóságot is jelzett, hiszen 1973 után a normalizáció leállt, pedig a pártvezetés mindenképpen szerette volna rendezni a kereskedelmi kapcsolatokat (MFN) és a Szent Korona ügyét, lehetőleg a műszaki, tudományos és kulturális csereegyezmény aláírása nélkül. A régóta várt fordulatot végül Jimmy Carter győzelme hozta meg 1976-ban.

¹³⁰ Vonatkozó konferencia-előadásai: “From ‘the Bastion of Imperialism’ to ‘the Greatest Capitalist Economy’: How Détente Changed the Hungarian State Security’s Perception of the United States” (Organization of American Historians Annual Meeting, Atlanta, GA, 2014. április); “The Rotting Imperialist System Influences the Moral Views of the Americans’ – Americans Through the Eyes of the Hungarian State Security” (Hungarian Association of American Studies XI. konferencia, Pécs, 2016. május); és “The American Economy and Hungarian State Security” (Hungarian Society for the Study of English XIII. konferencia, Eger, 2017. január).

Az 1976. évi amerikai elnökválasztás egyik meghatározó jelenete volt, amikor Ford elnök a második televíziós vita során kijelentette, hogy „Kelet-Európában nem érvényesül a szovjet uralom”. Ezzel a hivatalban lévő elnök elidegenítette kelet-európai származású szavazóinak többségét. Így az országos politikai körökben gyakorlatilag ismeretlen (bár komoly politikai tapasztalattal bíró), és erre profi módon rájátszó James Earl Carter megnyerte a választást. Mielőtt azonban megvizsgálánk a Carter-korszakot, tekintsük át a regáliákkal kapcsolatos, 1970 utáni találgatásokat, valamint a Szent Korona kérdését az amerikai-magyar viszony tényleges normalizálásának korszakában, első körben 1976 végéig.

Diplomácia és találgatások, 1970–1976

BEVEZETÉS

Ahogy azt fentebb már láttuk, a Szent Korona sorsának rendezése része volt az 1969 és 1978 közti amerikai–magyar normalizációs folyamatnak: 1970 elején Budapest még azt sem tudta, az amerikaiak hol őrzik a regáliákat, nyolc évvel később pedig már Budapesten voltak. A tárgyalások főbb vonalait már áttekintettük, így ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy a Szent Korona sorsa konkrétan hogyan illeszkedett ebbe a folyamatba.

A State Departmentben már az 1970-es évek legelején felmerült a visszaszolgáltatás gondolata, és ebben a körben az ötlet újra és újra előkerült. Az 1970 és 1976 között Budapesten szolgált három amerikai nagykövet közül kettő bizonyíthatóan hivatalos formában is felvetette az ügy rendezését.¹³¹ Ebben szerepe volt Budapestnek is, hiszen a magyar fél ezen a vonalon szorgalmazta leginkább a kérdés rendezését. A Nixon–Ford-korszakban azonban a külügyi döntéseket nemzetbiztonsági szinten hozták meg, Nixon lemondása után pedig Kissinger jó ideig egyszerre szolgált külügyminiszterként és nemzetbiztonsági tanácsadóként is. A döntéshozatal legmagasabb szintjén, ahogyan azt látni fogjuk, végül úgy döntöttek, hogy „lépjen a következő elnök a gulyásba”.

¹³¹ Alfred Puhan (1969–73) és Eugene V. McAuliffe (1975–76) szerepéről ebben a fejezetben lesz szó. Richard F. Pedersen (1973–75) pedig a visszaszolgáltatás után Budapesten tett látogatása alkalmából állította magáról ugyanezt. Erről ld. a jelen kötetet záró Utójáték c. részt.

Ennek oka részben Budapest viselkedése (Vietnam, Deák-ügy), részben a Romániát preferáló elnöki utasítás (NSDM 212), részben pedig a sajtóban megjelenő találgatások körül kialakult, a Fehér Ház számára kellemetlen, sőt alkalmanként kínossá váló belpolitikai „rituálé” volt. Ezért a két vonalat (a találgatásokat és a diplomácia látszólag egymástól független ügyeit) a továbbiakban együtt kezeljük és mutatjuk be.

A magyar külügy talán a Szent Korona ügyében demonstrálta leginkább, hogy egyre jobban érti az amerikai politikai rendszer működését, és képes annak szabályai szerint játszani. Budapest egyszerre mozgatta a kongresszusi, külügyi és fehér házi szálakat, és ügyesen használta a téma iránt fogékony amerikai diplomatákat és újságírókat is. A koronaékszerek sorsa még Helsinkiben is téma volt. A magyar külügy (és nyilvánvalóan a háttérben maga Kádár) egyfelől Moszkva támogatását bírta ebben az ügyben, másfelől presztízs kérdést csinált a „magyar királyi korona” visszaszerzéséből.

Erre a „politikailag aktív emigráció” képviselői (akik a republikánusok kampányaiban részt vettek, itthon pedig „fasisztának” számítottak) szervezett belpolitikai akciókkal válaszoltak. Amikor a visszaszolgáltatás híre felmerült a sajtóban, hangos tiltakozó kampányokat szerveztek, és ebbe belevonták a többi kelet-európai politikai erő is. Ez az etnikai lobbizás 1970 és 1976 között sikeresen működött, 1977-ben azonban nem. Ezek a csaták tehát nemcsak a diplomácia, hanem az amerikai belpolitika terén is folytak. Most lássuk a részleteket.

MINDSZENTY ÉS A SZENT KORONA

Mindszenty ma már az egyik legtöbbet kutatott 20. századi magyar történelmi személyiség, és életének leginkább vizsgált korszaka éppen az amerikai (nagy)követségen töltött 15 éve. Könyvem írá-

sának pillanatában boldoggá avatása éppen folyamatban van. Bár amerikai-magyar diplomáciai viszonylatban Mindszenty ügye a kétoldalú kapcsolatok kulcselemeként szerepelt, a hercegprímás Budapestről való távozását háromoldalú (Budapest, a Vatikán és Washington) tárgyalások során hozták tető alá. Ezek már 1964-ben elkezdődtek, de csak 1971. szeptember végén, a Szentszék új, keleti nyitására meghirdetése után, de még az 1956-os forradalom közelgő, 15. évfordulója előtt eredményt hoztak. A hercegprímás már 1967-ben érzékelte, hogy kezd körülötte elfogyni a levegő. A kétoldalú kapcsolatok nagyköveti szintre emelése elleni tiltakozásként azzal fogadta Hillenbrandot, hogy ki kíván sétálni a kapun a Szabadság térre. Erről akkor és ott sikerült őt lebeszélni.¹³²

1969-ben, a normalizáció első lépéseként öt kisebb jelentőségű ügyet a két külügy gyorsan rendezett egymás között. Ezután tértek rá a nehezebb kérdésekre, így Mindszenty esetleges távozásának kérdésére is. És 1970-ben ezzel kapcsolták össze bizonyíthatóan a másik, sokkal inkább szimbolikus, mint diplomáciai ügyet, a Szent Korona sorsát is. A magyar koronázási ékszerek amerikai kalandjának utolsó nyolc évét három, szorosán összefüggő esemény nyitotta: egy újságcikk, egy levél és egy informális találkozó (és természetesen ezek következményei).

A nagy vihart kavart cikk a *New York Times* 1970. április 15-i számában jelent meg David Binder tollából. „Az Egyesült Államokat és Magyarországot elégedettséggel tölti el a kapcsolatok javulása” című, budapesti keltezésű írásában Binder a kétoldalú viszony javulásának kulcsát az élénkülő diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok fellendülésében látja, s megemlíti, hogy magyar részről feloldották Puhan nagykövet mozgáskorlátozását. Úgy érzi, hogy ha sikerül a vagyoni jogi egyezmény részleteit is tisztázni, hamarosan sor kerülhet a Szent Korona kiadására.

¹³² Balogh: *Mindszenty*, 2: 1049–280.

Magyar emigráns körökben ez az írás hatalmas felháborodást váltott ki. Május 12-i számában az *Amerikai Magyar Élet* című hetilap címlapon hozta a hírt, hogy „veszélyben a Szent Korona”, és le is közölt egy Nixon elnöknek címzett tiltakozó levelet. Pedig a lap nyilvánvalóan a republikánusokat támogatta, hiszen a Kent State Universityn (ez az egyik ohioi állami egyetem) négy egyetemista halálával végződő háborúellenes tüntetést Nixon szavaival („*campus bums*”) és „Rombolnak a békeharcosok” szalagcímmel vezette fel, szintén a címlapon.¹³³

Robert C. Toth a *Los Angeles Times* augusztus 19-i számában reagált Binder felvetéseire. „Szent István Koronája: az USA-nál van, Magyarország akarja” című írásában azt fejtegeti, hogy magyar részről Szent István születésének ezredik évfordulója alkalmából kérték vissza a regáliákat, melyek valószínűleg Fort Knoxban vannak. (Ez az általunk talált első határozott magyar utalás a klenódiumok valódi őrzési helyére.) A továbbiakban áttekinti a Szent Korona 1945 utáni történetét, ismerteti a State Department 1951. évi közleményét, utal Binder cikkére, és idézi Hahn Sándor véleményét, miszerint a Szent Koronát nem szabad kiadni a Kádár-rezsimnek. A cikket a kereskedelmi kapcsolatok javításának kérdésével zárja, s Binder cikkére utalva megjegyzi, hogy a vagyoni jogi egyezmény döntően befolyásolja majd a Szent Korona sorsát. Ahhoz azonban, hogy a későbbiek során Magyarország fizetni tudjon, arra is szükség lesz, hogy a két ország megadja egymásnak a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt. Így Toth szerint a sors iróniája, hogy

¹³³ A címlapon tárgyalt harmadik téma az ún. „Hard Hat Riot” volt. 1970. május 8-án (négy nappal a Kent State Egyetemen történt diákgyilkosságok után) háborúellenes tüntetést rendezett az új baloldal New Yorkban. Ezt az antikommunista régi bal (az AFL-CIO, a szakszervezeti szövetség felhívására) erőszakkal szétverte. Az amerikai történetírás ide vezet vissza a forradalmi új és az antikommunista régi baloldal szakítását. Érdekes ezt a három hírt egy amerikai magyar hetilap címlapján egyszerre látni.

a Szent Korona visszatérése „attól függhet, hogy mekkora vámkedvezményt engedélyeznek a magyar szalámira és a Bikavérre”.

Toth cikkével párhuzamosan megmozdultak az amerikai magyar közösségek is. Tiltakozó levelek tucatjai érkeztek a Fehér Házba, és nemcsak a Nixon-kampányban részt vevő republikánus érzelmetű emigránsoktól, hanem a Kongresszus fontosabb tagjaitól is. A hír ráadásul igaz is volt: Binder cikkét megelőzően az elnök által a Kongresszus számára küldött tájékoztató levelezésben (március 6. és 16.) ugyanis az szerepelt, hogy „a Korona sorsa, beleértve a visszaszolgáltatás lehetséges körülményeit és időpontját, a két kormány között aktív tárgyalási téma”. Végül a Fehér Ház a két csoportnak külön-külön válaszolt, ám mindkét levélben ugyanaz állt: „jelenleg nem szerepel terveink között a Korona visszaszolgáltatása”.¹³⁴

A helyzet ennél azonban bonyolultabb volt. 1970 kora nyarán Mindszenty levélben kérte Nixon elnököt, hogy ne adja ki a Szent Koronát „a Sátán eme követőinek”, és ezt a kérést 1973-ig több ízben megismételte. A Binder-cikk és a Mindszenty-levél kiváltó oka ugyanaz volt: Alfred Puhan amerikai nagykövet aktív szerepvállalása az ügyben. Puhan Jászi Oszkár tanítványa volt (Oberlin College), 1956-ban Bécsben szolgált a forradalom idején, nagykövetként pedig nemcsak a kétoldalú kapcsolatok normalizálását, hanem a Szent Korona hazatérését is nyíltan támogatta. Az amerikai diplomata hivatalos megbeszélést folytatott Szilágyi Béla külügyminiszter-helyetttel (többek között a Szent Korona sorsáról is), melyről március 6-i keltezéssel számolt be a State Departmentnek. Ezeket az eseményeket követte a korábban már említett, nem hivatalos megbeszélés William P. Rogers külügyminiszter és Boldizsár Iván között, 1970 nyarán, amikor is Washington „hivatalosan” közölte

¹³⁴ A vonatkozó levelezést ld.: Folder: EX HU 1969-1970, White House Central Files, Subject Files, 35. doboz, Richard M. Nixon Elnöki Könyvtár, Yorba Linda, CA.

Budapesttel a regáliák őrzési helyét.¹³⁵ A Fehér Ház fent idézett levelei lezárták az ügyet. Az első kármentési akció sikeres volt.

A következő naptári évben azonban ismét felmerült a Szent Korona visszaadásának lehetősége, ezúttal Mindszenty távozása kapcsán. Júniusban Kissinger kért elemzést a koronázási ékszerek visszaszolgáltatása ellen és mellett szóló érvekről, illetve a regáliák esetleges vatikáni elhelyezéséről. Az elemzés a koronázási ékszerek kiadása ellen foglalt állást, készítői pedig elfogadták azt az érvelést, hogy ellenkező esetben a republikánusok elvesztenék kelet-európai szavazóik többségét.¹³⁶ A nyár folyamán Lawrence J. Hogan republikánus képviselő (Maryland) kongresszusi határozatot (*House Resolution 385*) kezdeményezett a regáliák visszaszolgáltatása ellen. Október 28-án a *Salzburger Nachrichten* robbantotta a bombát: Kissinger egy „Mindszentyt a Koronáért” megállapodásról tárgyal Budapesttel. Ezt Kissinger természetesen tagadta. Mindszenty új-fent levélben kérte Nixont, hogy ne adja ki a koronaékszereket.¹³⁷

Paul Scott amerikai újságíró 1971. november 1-jén egyszerre mintegy hetven lapban párhuzamosan megjelent írásában állást foglalt a regáliák kiadása ellen. Scott közli, hogy Kissinger a vagyoni jogi egyezménytől függően akár már karácsonyra is elképzelhetőnek tartja a kérdés végleges rendezését, melyről egyébként Puhán nagykövet tárgyal Budapesten. Ismerteti még a Hogan képviselő

¹³⁵ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 286. és 291–2. Boldizsár június 11-én kelt beszámolóját Borhi teljes egészében közölte: *Magyar-amerikai kapcsolatok*, 566–71.

¹³⁶ A részleteket ld. Kissinger Magyarországgal kapcsolatos anyagai között: Folder: Hungary, National Security Council Files: Country File: Europe, 693. doboz, Nixon Elnöki Könyvtár. Itt található Sonnenfeldt Kissinger számára írt memorandum is: „The Crown of St. Stephen: Should We Return It?” 1971. június 9. 3 old.

¹³⁷ Mindszenty levelezését az 1956 és 1971 között szolgált amerikai elnökökkel ld. Somorjai Ádám szerk.: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971/Letters to the Presidents: Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States* (Budapest: METEM, 2011). Ez egy kétnyelvű forrásközlés. Mindszenty Nixonhoz intézett utolsó levelét 1973-ból ismerjük.

által beterjesztett kongresszusi határozatot, mely a Szent Korona kiadása ellen foglal állást. Scott december 1-jén a *Review of Reviews* című havilap hasábjain tovább folytatta kampányát „Ne áruljuk el a Szent Koronát” című írásában. Ugyanezt a kérdéskört boncolgatja december 4-i írásában Alan Shearer is, aki a magyar származású William Scherle-vel, Iowa állam egyik kongresszusi képviselőjével készített interjút. Aligha meglepő, hogy Scherle is a visszaszolgáltatás ellen foglalt állást. Ismét tiltakozó levelek tucatjai érkeztek a Fehér Házba, és az elnöki stáb ismét határozottan tagadta, hogy a Szent Korona visszaadásáról tárgyalnának. A második kármentő akció is sikerrel zárult.

A SZENT KORONA A TALÁLGATÁSOK ÉS A DIPLOMÁCIA ÚTVESZTŐJÉBEN

Az 1972 februárja és Nixon elnök 1974 augusztusában történt lemondása között eltelt két és fél év során a Szent Korona és a koronázási ékszerek sorsát a további találgatások mellett az amerikai külpolitikai döntéshozatal belső, bürokratikus küzdelmei határozták meg. A sajtóban tovább folyó csatározások pedig két angol nyelvű, magyar fordításban a mai napig nem olvasható kalandregényt is ihlettek.

1971 végére Kissinger nyilvánvalóan eldöntötte, hogy egyelőre nem adják ki a koronázási ékszereket, de amíg ő a Fehér Házban szolgált, a gyanú árnyéka rajta maradt. Ugyanakkor a State Department tovább foglalkozott az ügyel. 1972 februárjában azután ismét fellángolt a vita a sajtóban. A *New York Times* február 12-i vezércikkében a következőket olvashatjuk: A Szent Korona „a magyar nemzet tulajdona, s vissza kell juttatni Budapestre, függetlenül a rezsimtől, mely egyébként is nemzetközileg elfogadott, s melyet az Egyesült Államok is hivatalosan elismert”. A lap másnap számában erre választ is olvashatunk: Nixon személyesen ígérte

meg Mindszentynek, hogy nem adja ki a Szent Koronát, s ezt a hírt megerősítette a Katolikus Hírszolgálat is.

Rogers külügyminiszter júliusi magyarországi látogatását a *Washington Post* „Hasznos küldetés Kelet-Európában” címmel kommentálta, és a Szent Korona visszaszolgáltatása mellett foglalt állást. A cikk írója szerint, ha „az Egyesült Államok minden provokációs szándék nélkül ki kívánja fejezni nagyrabecsülését a kelet-európai nemzetek nemzettudata iránt, nem sok értelme van annak, hogy továbbra se adjuk ki Szent István ezeréves koronáját, a magyar nemzet kincsét és a magyar nemzeti önállóság szimbólumát, melyet az amerikai hadsereg zsákmányolt a második világháború során”. A „zsákmányolás” felvetése Budapest (50-es évekbeli) retorikáját visszhangozta, hiszen Washington minden alkalommal azt hangsúlyozta, hogy a regáliákat „megőrzésre vették át”. A cikk írója szerint „(e)gyszerűen aljasság, hogy Washington tárgyalási pozíciójának javítása, valamint egyes militáns amerikai antikomunisták megbékítése végett 27 éven át megtartotta a koronát. Az amerikai jóindulat igazolására Rogers külügyminiszter aligha tehetne a korona visszaadásánál látványosabb gesztust.” Ezt az írást a magyar emigrációs körök sem hagyhatták szó nélkül. Gereben István, a Magyar Szabadságharcos Szövetség társelnöke olvasói levélben válaszolt a *Post* vezércikkírójának. Levelében kifejti, hogy a Koronát Pajtás ezredes, a koronaőrség parancsnoka adta át az amerikaiaknak azzal a kéréssel, hogy Magyarország teljes felszabadulásáig azt ne adják vissza; és erre ígéretet is kapott. Rámutat arra is, hogy a Korona nem képezi alku tárgyát a két ország között, Rogers látogatását pedig nem ítéli meg annyira jelentősnek, hogy a Szent Korona kiadására sor kerülhetne. Szerinte az amerikai jóindulat legfényesebb megnyilvánulása nem a regáliák kiadása, hanem – éppen ellenkezőleg – a 27 évvel korábbi, Pajtásnak tett amerikai ígéret megtartása volna.

Ahogy már említettük, az újabb vita kirobbantója az amerikai külügy volt. 1972. március 15-i keltezéssel Sziklay Andor (akkor már

az Andor C. Klay nevet használva) egy közel 80 oldal terjedelmű jogi szakvéleményt nyújtott be Korona-ügyben. Sziklay az amerikai külügyminiszter jogi tanácsadójának európai ügyekért felelős szakértője volt. A hat részből álló dokumentum első két fejezete a Szent Korona történetét és alkotmányos jelentőségét foglalja össze, míg a harmadik a mai napig nem kutatható: sem a fejezet címét, sem terjedelmét nem ismerjük. A negyedik fejezet a koronázási ékszerek amerikai kézre kerülését foglalja össze, és felsorolja azokat az eseteket, amikor a magyar kormány hivatalosan visszakérte a regáliákat. Az elemzés felét kitevő utolsó két fejezet (42–78. oldal) a Korona esetleges visszaszolgáltatásának következményeit, valamint a visszaszolgáltatás lehetséges változatait ismerteti.¹³⁸ Sziklay nyilvánvalóan felkérték az elemzés megírására, a történet háttérében pedig az a Puhan állt, aki a Korona hazatérésével szeretett volna Budapesttől búcsúzni. 1972 ugyanis elnökválasztási év volt, és ilyenkor a nagykövetek automatikusan benyújtják lemondásukat.

Sziklay jelentésének semmiféle azonnali, kézzelfogható eredménye nem lett. Ahogyan azt már fentebb láttuk, az NSZDM 212-t is csak 1973 májusában fogadták el, és nem szerepelt benne a Szent Korona kiadása a Kádár-rezsimnek. Ez is bizonyítja, hogy a Nixon-korszakban a nemzetbiztonság irányította a külügyeket, és nem a State Department. Ennek tükrében az ügy 1973-ban történt újabb nyilvános megszéllőztetését részben Budapest akciójának (a téma életben tartása), részben pedig az amerikai külügyi döntéshozatalon belüli bürokratikus csatározások megnyilvánulásának tekinthetjük. 1973. április 29-én a *Washington Post*, augusztus 25-én pedig a *Baltimore Sun* röpítette világgá a hírt, hogy az USA és Magyarország ismét a Szent Korona visszaszolgáltatásáról tárgyal, ami egyszerűen

¹³⁸ Andor C. Klay: „The 'Holy Crown of Hungary' ('Saint Stephen's Crown'): Background, Significance, and Ramifications of Possible Return to Hungary” 1972. március 15. Office of the Legal Adviser to the Secretary of State, Sziklay Andor iratai: OSZK Kézirattár. Sziklay iratainak egy részét halála után felesége hazaküldte.

nem volt igaz. Erre az apropót nyilvánvalóan Vályi Péter amerikai útja és a vagyoni egyezmény aláírása szolgáltatta. Ennek ellenére a Szent Korona esetleges kiadása továbbra is terítéken maradt. Sági Pál cikke, „Vietnam és a Szent Korona” címmel a *Magyar Híradó* október 4-i és az *Amerikai Magyar Világ* október 7-i számában is megjelent. (Ennek második részében szerepel a bevezetőben ismertetett Jeremiah Smith-történet.) Sági úgy véli, hogy a Szent Korona sorsát Magyarország vietnami (a VNEFB kötelékében mutatott) magatartása dönti majd el: ha az anyaország „jól viselkedik”, visszakaphatja a Koronát. A korábbiakkal ellentétben, amikor is a sajtó feltűnően jól értesült a titkos amerikai-magyar tárgyalásokról, ezúttal csak találgatásról volt szó. Az év végén a magyar külügy Deák István professzor durva hangnemben történő kiutasításával akarva-akaratlanul az emigrációt is megnyugtatta, hiszen az 1960-as évek első felét idéző hangulatban a Korona kiadásáról szó sem lehetett.

A *Washington Post* Szent Korona-ügyben talán legnagyobb vihart kavarázó cikke a lap 1974. május 14-i számában (a Watergate-botrány kellős közepén, de még Nixon lemondása előtt) jelent meg. A „Hiddegháborús relikvia” címmel közölt vezércikk írója szégyenteljes dolognak tartja, hogy a Koronát nem adták még vissza, s idézi a hivatalos amerikai álláspontot, miszerint a Szent Korona visszaszolgáltatásának feltétele „az amerikai-magyar viszony jelentős javulása”. Ezután felsorolja az 1966 óta történt közeledés főbb lépéseit, majd Washingtont egyenesen Moszkvához hasonlítja: „Azzal, hogy csapatokat állomásoztat Magyarországon, Moszkva a magyar nemzettudatot tapossa sárba; s tulajdonképpen ezt teszi az Egyesült Államok is, amikor a magyarság legfontosabb nemzeti szimbólumát nem adja vissza.” Az ebben a kérdésben korábban sem az amerikai kormány politikáját támogató lap még ennél is továbbmegy:

Úgy gondoljuk, hogy a Korona visszatartásának valódi oka az, hogy az állami bürokrácia nem mer szembeszállni a magyar emigránsok egy kisebb csoportjával, mely alkalmanként ráve-

szi kongresszusi képviselőit arra, hogy militáns antikommunista határozatokat dobáljon a gépezetbe. Nem tudjuk elhinni, hogy ezen emigránsok többsége ne támogathná azt a nagylelkű gesztust, hogy Szent István koronáját visszajuttassák jog szerinti otthonába. Egy nagyhatalomnak képesnek kellene lennie arra, hogy a kis országokkal való viszonyát és a velük fennálló vitás kérdéseket az egyes ügyek fontosságának figyelembevételével rendezze, anélkül hogy egy relikviát nevezzen meg egy konkrétan meg sem határozott politikai lépés feltételeként.

Ez a cikk a Szent Korona tanát elfogadó emigránsok körében érthetően ismét rendkívüli felháborodást váltott ki. Ráadásul mindez Mindszenty (nyugdíjaztatását követő) amerikai körútjának előestéjén történt. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy május elején, a *Post* cikkét megelőzően a kelet-európai ügyekben elismert szakértőnek számító Eric Bourne, a *Christian Science Monitor* bécsi tudósítja bejelentette, hogy magyar részről ismét a koronaékszerek visszaadását szorgalmazzák. (Bourne egyébként azt is tényként közölte, hogy a Szent Korona Fort Knoxban van.)¹³⁹ Aligha meglepő, hogy a hír hallatán megindult az ötödik tiltakozási kampány, és a Fehér Ház ismét kármentő akcióba kezdett.

A tiltakozás heveségét jelzi, hogy a New York-i *Magyar Élet* június 1-i számában két témába vágó cikk is megjelent. A címlapon „Csikménsági” aláírással olvasható, „Ismét veszélyben a Szent Korona!” című cikk ismerteti Bourne írását, majd rátér a helyzet elemzésére. A Watergate-botrány miatt a bukás kapujában álló Nixon az enyhülési politika megmentése érdekében a Korona kiadását tervezi, s ebben partnere a Mindszentyt elmozdító Vatikán is, VI. Pál pápával az élen. A cikk végső megállapítása tulajdonképpen felhí-

¹³⁹ Bourne: „U.S. and Hungary build 'bridges'” *Christian Science Monitor* 1974. május 1.

vás: „Bármennyire kilátástalan is a helyzet, a Szent Koronát, mint a múltban, úgy most is egyedül a szabadföldi magyarság egységes, határozott tiltakozása mentheti meg!” A 11. oldalon Stirling György darabokra szedi a *Post* vezércikkét. Ezután találgatja, miért éppen ekkor jelent meg az ominózus írás. Arra a következtetésre jut, hogy igaz lehet az a február végén ismét szárnyra kapott hír, miszerint az Egyesült Államok, Magyarország és a Vatikán a Mindszenty-ügy lezárásakor egy füst alatt a Szent Korona kérdését is rendezte. Stirling szerint a Magyar Szabadságharcos Szövetség érdeklődésére a State Department közölte, hogy a Szent Korona kérdésében változatlan állásponton van, az időzítés célja tehát az, hogy „megpróbáljanak zavart okozni az emigráció soraiban”. A szerző szerint erre azonban nem kerülhet sor, hiszen az ilyen akciók csak még jobban összekovácsolják a Szent Korona sorsáért aggódó emigrációt. A hivatalos tiltakozásokat a Fehér Ház ismét azzal zárta le, hogy nem áll szándékában a Koronát kiadni, és erről nem is tárgyalt Budapesttel.

TOVÁBBI TALÁLGATÁSOK ÉS KÉT KALANDREGÉNY

Az amerikai-magyar sajtóban azonban nemcsak a Szent Korona esetleges kiadásával foglalkozó írások jelentek meg, hanem folytatódott az az 1960-as években kialakult szokás is, hogy a magyar történelmet kutatók nyilvánosságra hozzák a Korona korábbi történetével kapcsolatos legújabb eredményeiket is. Ezzel párhuzamosan, ahogyan fentebb láttuk, Mindszenty és a Szent Korona komoly publicitást kapott az angol nyelvű sajtóban. Ez végül két kalandregényíró is megihletett.

A Szent Korona históriájával foglalkozó első írás a *Szabadság* 1970. április 23-i számában jelent meg, cím nélkül. Homoki Erzsébet, a cikk írója elmondja, hogy az ékszerész körökben világhírű Cartier családról regény készül, s reméli, hogy a következő magyar vonatkozású részlet is szerepel majd benne. Az első világháború utá-

ni zavaros időkben titkos ügynökök keresték fel a neves ékszerész párizsi irodájában, és arról érdeklődtek, hogy hajlandó volna-e megbecsülni a magyar Szent Koronát. Továbbá, ha sor kerül rá, vállalja-e a koronából kifeszített ékkövek értékesítését. „Cartier, elsősorban magyar felesége révén, ismerte Szent István koronájának közjogi és történelmi jelentőségét. Felháborodva tiltakozott az ellen, hogy ilyen szennyos manipulációba keverjék. A szó szoros értelmében kidobta, kikergette irodájából a közbenjárókat, akik valamiféle akkori politikai kalandorcsoport megbízásából jártak nála.”

1971-ben Balogh László az *Amerikai Magyar Világ* hasábjain közölt hosszabb sorozatot „A magyar Szent Korona krónikája” címmel, melynek tizedik része a mattsei eseményekkel foglalkozik. Vasváry Ödön a *Szabadság* 1972. augusztus 18-i számában arra keresi a választ, hogy ki árulhatta el a Szent Korona elásásának pontos helyét a bécsi udvarnak 1853-ban. Szerinte az illetőt Vargha (valójában Wargha) Istvánnak hívták, s személyesen nem vett részt a Szent Korona elásásában Orsovánál. Vasváry a bizonyítékot Kempen osztrák rendőrminiszter naplójában találta meg, mely szerint Varghának 1853. szeptember 13-án 60 ezer forint jutalmat fizettek ki szolgálatai fejében.¹⁴⁰ 1975-ben, amerikai magyar körökben közismert és népszerű sorozatában, a *Magyar Lányomok*ban Sziklay írt a Korona történetéről.¹⁴¹ A március 21-i számban Carl E. Keysernek Mindszenty memoárjáról írt ismertetése kapcsán rávilágít néhány tévedésre (elsősorban arra, hogy a Szent Korona Amerikában, nem pedig a Vatikánban van), és elmesél egy-két, korábban a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen epizódot 1945–46-ból, majd ugyanezt folytatja május 9-én megjelent újabb írásában is.

¹⁴⁰ A történet tudományos feldolgozását ld. Deák Ágnes: *A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában* (Budapest: Akadémiai kiadó, 2010).

¹⁴¹ Ezekből válogatás jelent meg kötetbe gyűjtve, ld. Sziklay Andor: *Körkép Washingtonból: Magyar lányomok* (Cleveland: Liberty Media, Inc., 1988).

A fenti összefoglalókból is látszik, hogy a Szent Korona története és jövője 1970 után egyaránt foglalkoztatta a magyar és angol nyelvű sajtót. Aligha meglepő, hogy a magyar történelem sorsfordulóira rendszeresen reagáló angol ajkú kalandregényírók is rátaláltak a témára. Korának egyik legolvasottabb írója, Louis Joseph Vance 1926-ban dolgozta fel az 1918 és 1920 közti polgárháborús időket, 1956 kapcsán pedig kaland- és kémregények egész sora látott napvilágot.¹⁴² Ebbe a trendbe illeszkedett Martin Smith és Regina Ross regénye.

Martin Smitht a magyar olvasók Martin Cruz Smith néven ismerhetik. A kései hidegháborús időszak egyik legnépszerűbb kalandregényírója. A *Gorkij Park* című regényéből hollywoodi nagyjátékfilmet is forgattak 1983-ban. Az 1972-ben megjelent *Canto for a Gypsy* (Ének egy cigány emberért) második regénye volt. Főszereplője Roman Grey, egy New York-i cigány műkincskereskedő (és orgazda), akit az amerikai kormány kér fel a koronaékszerek védelmére. A történet röviden a következő: az amerikai kormány úgy döntött, hogy hazaküldi a Szent Koronát, de előtte kiállítja azt a New York-i Szent Patrik-székesegyházban. A Koronát a magyar állambiztonság és az amerikai kormány együtt őrzi, de egy keményvonalas 56-os csoport el akarja rabolni. A sztorit Smith egy csárdás három tételére fűzi fel, de rendesen lezárni nem tudja.¹⁴³

Regina Ross nem futott be Smithéhez hasonló karriert, de három megjelent kalandregényt jegyez íróként. Ezek közül az első 1974-ben jelent meg *Falls the Shadow* (Az árny lehull) címmel. A kötet egy gyenge James Bond-történet és egy szerelmes regény keveréke. Fő-

¹⁴² Louis Joseph Vance: *The Dead Ride Hard* (Philadelphia: J. B. Lippincott Co., 1926). Az 56-os kém- és kalandregényekről ld. Glant: *Emlékezzünk Magyarországra*, 198–204.

¹⁴³ Martin Smith: *Canto for a Gypsy* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1972). Erről Radnóti Sándor írt először a *Beszélőben* (2001. november), majd külön kötetben is: *Az üvegalmárium* (Budapest: Noran Libro, 2011), 47. old. 14. jegyzet.

hősnője Nicola Beaufort, az angol titkosszolgálat vezetőjének lánya, aki egy másik brit ügynökkel, Charles Forsythtal Romániába utazik, és egy eldugott kolostorban megtalálja a háború óta elrejtett Szent Koronát. A kincset a román és francia kommunista eliteszapatok orra előtt végül kicsempézik Londonba.¹⁴⁴

Ez a két, röviden bemutatott kalandregény nem egyszerű kulturális emlék, hanem egy folyamatban levő ügy sajtóbeli visszhangjának terméke. A Smith-történetet nyilvánvalóan a fentebb ismertetett *Newsweek*-cikk ihlette a vatikáni (sokak által eredetinek hitt) másolat elrablásáról, 1965-ben. A Ross-történetet pedig részben a Szent Korona őrzési helye körül folyó találgatások, részben a háború utáni (amerikai) műkincsmentő akciók története inspirálta. Így, amíg itthon szóba sem volt szabad hozni a Szent Koronát, a nyugati világban regényeket írtak legújabb kalandjairól.

BUDAPEST ÉS A SZENT KORONA

Az 1970 és 1976 közti történet vizsgálata során előbb azt vizsgáljuk meg, hogy Budapest hogyan viszonyult a Szent Korona sorsához, majd áttekintjük a Ford-korszak amerikai eseményeit is.

Az amerikai–magyar viszony normalizálásának magyar szempontból egyik legfontosabb kérdése a Szent Korona sorsa volt. A korábbiakban már láttuk, hogy a koronaékszerek visszaszolgáltatását amerikai részről a kétoldalú kapcsolatok fejlődésének ütemétől tették függővé. Némileg kisarkítva ez azt jelentette, hogy ha Magyarország megfelelően együttműködik a kétoldalú kapcsolatok rendezésében, akkor visszakap(hat)ja a Szent Koronát. Magyar részről azonban felmerül a kérdés, hogy valóban vissza akarták-e kapni azo-

¹⁴⁴ Regina Ross: *Falls the Shadow* (New York: Delacorte Press, 1974). Erről egy hirdetés található a szegedi Vasváry-gyűjteményben. A cím utalás T. S. Eliot „The Hollow Men” (Az üresek) c. versére.

kat a regáliákat, amelyek egy korábbi rendszer ideológiai alapvetését képezték és legitimációját biztosították. Más szóval: meg merie kockáztatni a magyar felső vezetés, hogy a potenciálisan időzített bombaként is felfogható regáliákat visszaszerezze? Egy másik kérdés az volt, hogy hajlandó-e az amerikai kormányzat – a politikailag aktív külföldi magyarság döntő többségének értelmezése szerint – a Szent Korona kiszolgáltatásával legitimálni a Kádár-rezsimet. Ezzel ugyanis elismerné, hogy a kommunista rendszer megbuktatása rövid távon nem megoldható probléma, s hogy egyelőre be kell rendezkedni a másik féllel való békés együttélésre.

Ahogy a kétoldalú kapcsolatok javultak, s a megoldandó nagyobb kérdések száma egyre csökkent (1969–73 között), úgy vált egyre fontosabbá a magyar fél számára a Szent Korona visszaszerzése. Ezt úgy szorgalmazták, hogy gyakorlatilag minden Magyarországra látogató fontosabb amerikai személyiségnek – legyen az üzletember, kongresszusi képviselő, szenátor vagy kormánytag – elmondták, a Szent Korona visszaszolgáltatása nélkül a teljes normalizálás nem képzelhető el. Ugyanezt tette a washingtoni magyar nagykövetség is, például Fülöp Péter követségi tanácsos, aki a VOA-nál tett (és az előző fejezetben, 1972 kapcsán bemutatott) látogatása alkalmából szintén szóba hozta a Szent Koronát, és elégedetten nyugtázta, hogy Takács József magyar referens igen tájékozott a kérdésben. Eközben Puhan volt budapesti nagykövet is a Szent Korona kiadása érdekében lobbizott. 1975-ben üzleti úton Magyarországon járt, s egy személyes megbeszélésen azt javasolta Nagy János külügyminiszter-helyettesnek, hogy az ősz folyamán hivatalos jegyzék formájában kérjük vissza a klenódiumokat.¹⁴⁵ 1975 nyarán azután készült is egy erről szóló javaslat a PB számára, de a jegyzék elküldésére már nem került sor.

¹⁴⁵ „Nagy János (min.h.) jelentése Alfred Puhan volt budapesti amerikai követtel folytatott beszélgetéséről” 1975. június 4. 2 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 001163/5 (1975: 25. doboz).

1975-ben az MSZMP XI. kongresszusán Puja Frigyes külügy-miniszter nyilvános beszédében utalt az Egyesült Államokkal való viszony két rendezetlen kérdésére, az MFN-re és a koronaékszerek sorsára. Ettől kezdve a magyar külügy minden létező fórumon – Puja és Nagy egybehangzó állítása szerint csak hivatalos jegyzék formájában nem – a regáliák visszaszolgáltatását követelte. Ez volt az egyik téma a Puja–Kissinger-találkozón Helsinkiben éppúgy, mint az őszi ENSZ-ülésszakon, ahogyan az 1975 áprilisában Magyarországra érkezett Eugene McAuliffe nagykövettel folytatott minden megbeszélésen is. A magyar külügy eközben feltűnően hallgatott a harmadik rendezetlen ügyről, a kétoldalú tudományos, műszaki és kulturális megállapodás kérdéséről.

Az 1975 májusában Washingtonba kinevezett Esztergályos Ferenc számára Nagy János írta az alaputasítás-tervezetet: „A magyar-amerikai kapcsolatoknak nincsenek számottevő történelmi hagyományai, Magyarország korábban sem volt és a jövőben sem lesz fontos partnere az Egyesült Államoknak. Kapcsolataink további normalizálása azonban érdekünkben áll, mind a nemzetközi enyhüléshez való hozzájárulásunk, mind gazdasági problémáink néhány kérdésének előnyösebb megoldása szempontjából.” Nagy János a washingtoni nagykövetség három legfontosabb feladatát az alábbiakban foglalta össze: (1) a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának folytatása; (2) további gazdasági és kereskedelmi lehetőségek feltárása; és (3) a „koronaékszerek visszajuttatásának előmozdítása”. Érdemes hangsúlyozni, hogy az államközi csereegyezmény ügye itt sem szerepel.¹⁴⁶

A volt kommunista magyar diplomáciai elit saját leglátványosabb sikerének (1977 előtt, a Szent Korona ügyében) Szekér Gyula miniszterelnök-helyettes korábban már említett 1976. évi amerikai

¹⁴⁶ Nagy János: „Alaputasítás-tervezet Esztergályos Ferenc számára” 1975. május 20. 10 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 002162/1 (1975: 26. doboz).

útját tekinti. Ekkor ugyanis Ford elnökkel folytatott megbeszélései során a magyar politikus szóba hozta a regáliák ügyét (erre pedig, állításuk szerint) a legmagasabb szintű tárgyalások során korábban még nem került sor. Szekér jelentésében ezt olvashatjuk: „Kapcsolataink teljes normalizálásának útjában álló problémaként említettem meg az elnöknek a korona és a koronázási ékszerek ügyét. Hangsúlyoztam, hogy ez a magyar nép jogos tulajdona.” Szekér szerint Ford a következőket válaszolta: „Teljes mértékben megértem az álláspontjukat, egy ilyen gazdag múlttal rendelkező ország, mint amilyen az önöké, joggal igényli ezt. Nem vagyok abban a helyzetben, hogy most igent mondjak. Meg fogjuk vizsgálni ezt a kérdést, és megfelelő úton visszatérünk rá.” Ez a válasz annyiban valóban előrelépés volt, hogy Ford nem zárkózott el a probléma kivizsgálása elől, és nem hivatkozott a State Department korábbi közleményeire. A találkozót követően William E. Simon pénzügyminiszter Szekér Gyulához intézett május 12-i levelében, szóbeli ígéretéhez híven visszatért a Korona kérdésre. Megállapítja, hogy az „a kétoldalú kapcsolatok további dinamikus fejlődésének függvénye”, majd hozzáteszi: „Mindent el fogok követni, hogy erre mielőbb sor kerüljön.”¹⁴⁷ Ahogyan azt később látni fogjuk, amerikai részről nem pontosan így értelmezték az elhangzottakat.

A magyar külügy sikeres offenzívájának narratíváját látszik megerősíteni egy másik epizód is. Egy 1996 őszi interjúnkban Király Béla elmondta, hogy őt először 1976-ban kereste meg a State Department azzal, hogy hajlandó-e nyilvánosan is kiállni a Szent Korona visszaszolgáltatása mellett. A Ford-korszakból származó fehér házi iratokban azonban ennek a találkozásnak nyoma sincs, tehát könnyen előfordulhat, hogy Királyt is megcsalta az emlékezte. Alternatívaként felmerül, hogy az amerikai külügy a maga útját

¹⁴⁷ Szekér vonatkozó jelentéseit és Simon levelét közzé is tette: Szekér Gyula: „A korona hazatérésének előkészítése” *História* Vol. XXVI, No. 8 (2004), 28–31. Erre még visszatérünk a következő alfejezetben.

járva így próbált nyomást gyakorolni a valódi döntéshozókra. Ha ez valóban így történt, akkor e mögött az Esztergályos által emlegett amerikai és magyar külügyminisztériumi „csapatmunka” állt.

A FORD-KORMÁNY ÉS A SZENT KORONA

Gerald R. Ford elnöksége idején (1974. augusztus – 1977. január) ritkán került szóba Magyarország a legmagasabb szinten. A Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletre felkészítő elnöki anyag a lehetséges témák között említi a Szent Koronát, ezzel a megjegyzéssel: „Szent István koronája, egy magyar történelmi emléktárgy, a II. világháború óta amerikai kézben van. Álláspontunk az, hogy a Korona visszaadásáról addig nem tárgyalunk, amíg a kétoldalú kapcsolataink tovább nem javulnak.” Ha mégis szóba kerülne a dolog, akkor azt kell mondani, hogy „tudomásunk van arról, hogy a Korona mennyire fontos minden magyar számára”, és hogy a „visszaadásáról csak a kétoldalú kapcsolatok további javulásának tükrében vagyunk hajlandóak tárgyalni”.¹⁴⁸

Az elnök számára a nemzetbiztonság által összeállított esti összefoglalókban, valamint a déli és esti feljegyzésekben három-három alkalommal, az elnök számára készített napi összefoglalókban pedig összesen 14 alkalommal szerepelt magyar téma, a Szent Korona ügye viszont csak kétszer. Az 1975. július 28-án kelt napi összefoglalóban arról tájékoztatják az elnököt, hogy McAuliffe nagykövettel való találkozása alkalmából Lázár György hivatalosan kérte a Szent Korona visszaszolgáltatását. Az 1975. december 8-i összefoglalóban, a McAuliffe–Kádár-audiencia kapcsán ugyanerről nincs szó.

¹⁴⁸ Az amerikai felkészítő anyag vonatkozó részeit magyar nyelven is közzéttem, ld. Glant, „Ford-kormány,” 168–71. Ez az alfejezet nagymértékben erre a cikkemre épül.

Az 1976. július 27-i esti összefoglalóban megemlítik Lékai bíboros amerikai látogatását, de megnyugtatóként leszögezik az elnök számára, hogy a Szent Korona ügyét nem fogja felhozni a nyilvánosság előtt.¹⁴⁹

Az a tény, hogy az elnök legszűkebb tanácsadói köreiből a Szent Korona kérdése két és fél év alatt mindössze három alkalommal szerepelt, arra utal, hogy a döntést valóban a Carter-kormány hozta meg, és hogy az előkészítés terén sem történt érdemi előrelépés: ebben az ügyben tehát tovább élt a „nixingerista” vonal. Ezt támasztja alá a Ford-kormány hivatalos kelet-európai politikája is. 1975-ben, Helsinki után a külügy felvetette az NSDM 212 felülvizsgálatának kérdését, de azt a nemzetbiztonságiak azzal torpedózták meg, hogy a javaslat a politikai irányvonal teljes revízióját jelenti, és a két ügynökségnek egyeztetnie kellene ez ügyben. Így a kezdeményezés 1975 decemberére elveszett a bürokrácia útvesztőiben, és semmilyen utalást nem találtam arra nézve, hogy 1976-ban újra elővették volna.¹⁵⁰ Így elmondhatjuk, hogy amerikai részről a Szent Korona ügyét 1974 és 1977 között hivatalosan elfogadott elnöki útmutatás nélkül intézték.

A Szent Korona sorsa külügyi szinten azonban mégis terítékre került 1975 szeptemberében, mivel Eugene V. McAuliffe budapesti nagykövet hosszú táviratban összegezte az addigi fejleményeket, és konkrét utasításokat kért. Ez azért fontos, mert így a Koronával kapcsolatos viták a nagykövet jelentései körül forogtak. Ezért érdemes megvizsgálni, ki volt McAuliffe valójában, és milyen súlya volt az összevont külügyi-nemzetbiztonsági irányításban. Közismert, hogy a Nixon-Ford-cserét követően a külügyi irányítás terén legfelső vezetői szinten érdemi változás nem történt, amerikai-ma-

¹⁴⁹ Glant: „Ford-kormány,” 158-9.

¹⁵⁰ Glant: „Ford-kormány,” 160. A dokumentumokat ld. Folder: Eastern Europe 1975 WH, National Security Adviser: NSC Europe, Canada, and Oceanic Affairs Staff Files 1974-1977, 47. doboz, Ford Elnöki Könyvtár.

gyar viszonylatban viszont igen, és ez McAuliffe kinevezése, majd leváltása volt.

Eugene McAuliffe 1948-ban lépett külügyi szolgálatba, és számos fontos posztot töltött be. Nixon idejében például a brüsszeli NATO-nagykövet, a második Bush-kormányból jól ismert Donald Rumsfeld helyettese volt. Amikor Nixon lemondott, nagykövetei is ezt tették. A Budapesten szolgáló Richard F. Pedersen esetében ezt Ford elnök nem fogadta el. Pedersen hároméves ciklusa a rá következő év tavaszán járt le, és utódjául az elnök McAuliffe-et nevezte ki, 1975 márciusában.¹⁵¹ Az új nagykövet súlyát jelzi, hogy Rumsfeld külön, írásban kérte, hogy Kissinger mellett jelen lehessen, amikor Ford és McAuliffe személyesen is találkoznak. Az elnök számára írt felkészítőben az alábbi gondolatokat olvashatjuk a Koronával kapcsolatban: a magyar kormány várhatóan ismételten fel fogja vetni a Szent Korona és a koronázási ékszerek ügyét, ezért az elnök jelezze McAuliffe felé, hogy tisztában van a problémával. A Korona visszaadása a magyaroknak nagyon fontos, de erre csak a kétoldalú kapcsolatok további javulása esetén kerülhet sor: „Reméljük, hogy politikai kapcsolataink tovább javulnak, és módunkban áll majd ezzel a nagyobb horderejű kérdéssel is foglalkozni a jövőben”. McAuliffe 1975. április 28-án adta át megbízólevelét, és Lázár György miniszterelnök azonnal felvetette a Korona visszaadásának kérdését. Ezt a kérést július 16-án hivatalosan is megismételte. Ennek megfelelően McAuliffe hosszú táviratban elemezte a problémát az amerikai külügy számára. Az 1975. szeptember 25-én kelt, 3098. számú táviratában a budapesti nagykövet azt javasolja, hogy a külügy gondolja át a helyzetet, és alakítson ki hivatalos álláspontot a kérdésben. Külön hangsúlyozta, hogy mivel a magyar kommunista vezetés fontos legitimációs kérdésnek tekinti

¹⁵¹ A McAuliffe-történet összefoglalását és dokumentációját ld. Glant: „Ford-kormány,” 160-1.

a Korona fizikai birtoklását, el kell dönteni, hogy vissza akarják-e adni a koronázási ékszereket, és ha igen, annak vannak-e konkrét feltételei, valamint, hogy azokat kívánják-e világosan közölni a magyar féllel.¹⁵² McAuliffe kérését a külügy azonban agyonhallgatta. A nagykövet 1976. március 11-én felmentését kérte, hiszen Ford elnök az újonnan kinevezett Rumsfeld védelmi miniszter helyettesének jelölte, nyilvánvalóan utóbbi kérésére. McAuliffe április 15-én hagyta el Budapestet, és 27-én személyesen is találkozott az időközben (1975 novemberében) nemzetbiztonsági tanácsadóvá kinevezett Brent Scowcrofttal. A felkészítő anyagban a következőket olvashatjuk: „Amerikai-magyar viszonylatban továbbra is gondot okoznak az olyan ügyek, mint Szent István Koronája és az MFN-megállapodás hiánya. Nem sokkal Budapestre érkezése után McAuliffe futott egy kört Washingtonnal a Korona visszaadásának ügyében, de kezdeményezése elhalt. MFN-ügyben Magyarország a Szovjetunió vonalát követi, mondva, hogy nem fogad el beavatkozást Magyarország belügyeibe (*i.e.* Jackson-Vanik).”

Eugene McAuliffe nyilvánvalóan nem értette meg azt, hogy kisebb ügyekben nem feltétlenül azért tárgyaltak, hogy megállapodjanak, hanem azért, hogy a nagy nyilvánosság előtt demonstrálják nem feltétlenül őszinte megegyezési szándékukat. Az a tény, hogy az ügy „elhalt”, világosan mutatja, hogy a nemzetbiztonságiak akadályozták meg a továbblépést. A Kissinger-Scowcroft vonalon kívülről érkezett McAuliff-et felfelé buktatták, s Ford utódot már nem nevezett ki, így Philip Kaiser megérkezéséig (1977. augusztus 4.) a budapesti nagykövetség misszióvezető nélkül működött. Ez egyértelműen jelezte Magyarország súlyát Washingtonban, hiszen Ford két és fél évet felölelő elnöksége idején 1975 márciusa és áprilisa, valamint 1976 áprilisa és 1977 januárja/augusztusa között

¹⁵² A távirat szövegét magyar fordításban közöltem, ld. Glant, „Ford-kormány,” 172-7.

Budapesten nem állt hivatalosan kinevezett nagykövet a nagykövetség élén. Ez Ford esetében 30 hónapból 11-et, tehát elnökségének egyharmadát teszi ki.

Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott az előző alfejezetekben elemzett belpolitikai „rituálé” is. Az 1975. augusztus második felében (21–24.) Torontóban megrendezett *Szabadvilági magyarok kongresszusa* egyik előadásában Eszenyi László, az Amerikai Magyar Szövetség ügyvezető elnöke ezt szavá is tette:

Valahányszor egy kormánypénzen „szórakoztatott” amerikai helyi tudósító meg akarja hálálni vendéglátói figyelmét, vagy egy leszerepelt nagykövetünk még egy utolsó történelmi jelentőségű kijelentést kíván tenni, megjelenik valamelyik amerikai napilapban a Szent Korona visszaszolgáltatásának kérdése, sőt szükségessége. Legutóbb öt képviselő adott be a Házban egy javaslatot a korona visszaadására vonatkozóan, ami ellen az AMSZ írásban, a Közös Külügyi Bizottság néhány tagja a külügyminisztériumban szóban tiltakozott [...]. A külügy illetékesei viszont ismét megerősítették azt a véleményüket, hogy jelenleg nem tudnak olyan konstellációra gondolni, ami a Szent Korona visszaadását indokolná. A magyar kormány részére a Szent Korona visszaszerzése presztízs kérdés: ez az egyetlen ok, amiért nem érezhetik magukat teljes mértékben elfogadottnak az Egyesült Államok részéről.¹⁵³

Eszenyinek teljes mértékben igaza volt Washington álláspontját illetően. A Fehér Ház elégedett volt az 1973-mal bezárólag elért eredményekkel. Az amerikai vezetés semmi hajlandóságot nem mutatott arra, hogy egyoldalú gesztusokat tegyen Budapest felé,

¹⁵³ Összefoglaló jelentés: *Szabadvilági magyarok világkongresszusa, Toronto, 1975. augusztus 21–24.* (kiadási információk nélkül). Eszenyi előadását ld. 19–27. Az idézet a 26–7. oldalon olvasható.

hiszen Magyarország sem a vietnami fegyverszünet ellenőrzése során, sem az enyhülési folyamatban nem volt hajlandó átlépni saját korlátait. Ugyanez volt a helyzet az államközi műszaki, tudományos és kulturális cseregegyezmény ügyével.

Mindezt Budapest nem regisztrálta, és a magyar külügy tovább erőltette a Korona ügyét. Erre példa Szekér 1976. májusi amerikai látogatása. A május 4-i találkozó hivatalos amerikai sajtóanyagában az áll, hogy a Szent Koronáról nem beszéltek, ez azonban nem volt igaz. Az amerikai elnök számára készített felkészítő anyagból és utólagos feljegyzésből, valamint Szekér (fentebb idézett) hivatalos jelentéséből egyaránt kiderül, hogy részletekbe menően tárgyaltak a koronázási ékszerek további sorsáról.¹⁵⁴ A Fehér Ház azonban ennek nyilvános beismerésével nem akarta sem Budapestet bátorítani, sem saját szavazóbázisát „hergelni”. 1976 ugyanis elnökválasztási év volt.

A végső döntést hozó 1977. év előtti utolsó cikk a Szent Korona kiadásáról Paul Hofmann tollából jelent meg a *New York Times* 1976. december 5-i számában, „Magyarország továbbra is Szent István Ft. Knoxban őrzött koronájának kiadását szorgalmazza” címmel. Hofmann jelzi, hogy magyar részről minden Budapestre érkező fontosabb amerikai személyiséggel közlik, hogy visszavárják a Szent Koronát. Egy magát megnevezni nem kívánó magyar politikus úgy érzi, hogy Korona-ügyben valami megmozdult, s az MFN-t és a Koronát tartja az amerikai–magyar viszony teljes normalizálása folyamatában az utolsó két rendezetlen kérdésnek. Hofmann közli, hogy Magyarországon sokkal jobban bánnak a zsidókkal, mint a Szovjetunióban, s hogy egyes amerikai kormányzati körök szerint a Carter-kormány megadhatja Magyarország számára a legnagyobb

¹⁵⁴ Szekér látogatásának amerikai anyagait ld. Folder: Hungary 1976 (2) WH, National Security Adviser, NSC Europe, Canada, and Oceanic Affairs Staff Files 1974–1977, 11. doboz, Ford Elnöki Könyvtár. A magyar anyagokat ld. OL XIX-J-1-j KÜM. Sz.T.: 001850-001850/21 (1976: 18. doboz).

kereskedelmi kedvezményt is. Ez a cikk a Ford-korszak utolsó Szent Korona-vitájának nyitánya is volt egyben.

A koronázási ékszerek sorsa 1976 decemberében, tehát Ford igen szoros választási veresége után még egyszer utoljára napirendre került.¹⁵⁵ December 7-én Robert „Bud” McFarlane, Ford nemzetbiztonsági különmegbízottja írásban kérte a kelet-európai ügyekért felelős beosztott, A. Denis Clift segítségét az ügyben: „Megint terítéken Szent István Koronája! A jó kereskedelmi miniszter európai útját követő raportja során arra kérte az elnököt, hogy fontolja meg Szent István Koronájának visszaküldését a magyar népnek, egyfajta noblesse oblige gesztusként. Az Elnök megvonta a vállát, és azt mondta, hogy megfontolja. Ezt követően megkérte Brentet, hogy írjon számára egy feljegyzést erről a »korona-ügyről«.” Elliot Richardson kereskedelmi miniszter hivatalosan egyébként az MFN-ről tárgyalt Budapesten, 1976 végén.

A feljegyzés első változata már másnap elkészült. A szintén nemzetbiztonsági vonalon dolgozó Robert Gates kísérőlevelében ismételtelen felhívja McFarlane figyelmét arra, hogy az ellenállás 99%-ban belpolitikai indíttatású, és azt javasolja, hogy ha Ford komolyan fontolóra venné a koronaékszerek kiadását, akkor Scowcroft mondja azt, hogy előbb tárgyalja meg a dolgot tanácsadóival. Zárásként így fogalmaz: „Köztünk szólva, Richardson javaslata olyan »éjféli« vagy január 19-i döntés, amely mindenképpen rossz fényt vetne az Elnökre hosszabb távon is. Ha Brent véleményét kérik, szerintem mondja azt, hogy hagyjuk békén az alvó oroszánt. Lépjen a következő elnök bele a gulyásba.” Gates aznap formálisabb hangvételű memorandumot küldött Scowcroftnak is, és ehhez mellékelte a nyilvánvalóan Clift által készített feljegyzés kézírással korrektrázott változatát. A szöveg végül ezekkel a módosításokkal kiegészítve

¹⁵⁵ A részleteket és forrásokat ld. Glant: „Ford-kormány,” 162-3. Az itt idézett dokumentumokat magyar fordításban ld. ugyanott, 177-9.

került Ford elnök asztalára, december 11-i keltezéssel. A hivatalosan Scowcroft által jegyzett memorandum központi érvelése a legitimáció körül forog:

Közel ezer éven át (Szent István) Koronáját a magyar nemzeti függetlenség és szabadság szimbólumának, birtoklását a politikai legitimáció szimbólumának tekintették [...]. A magyar kormány arra hivatkozva kéri a koronázási ékszerek visszaadását, hogy azok a magyar kulturális örökség részét képezik. A kommunista kormányzat azonban azért is kéri kiszolgáltatásukat, mert birtoklásuktól legitimációt remél, és mert – számos emigráns véleménye szerint – hazatérésük a kommunista rendszerrel szembeni ellenállás végét jelenthetné, s elfojtaná a nem kommunista restauráció reményét. Radikálisabb emigránsok szerint könnyen előfordulhat az is, hogy a fenti megfontolások alapján a mostani kormányzat a koronaékszerek megsemmisítése mellett dönt, s teszi ezt arra hivatkozva, hogy azok a halott múltat szimbolizálják.

A jelentés szerint az 1976. évi választások során a republikánusokat támogató magyar emigránsok világossá tették, hogy szó sem lehet a Korona kiadásáról. Ezt a külügy is megerősítette, amikor 1975 során a Kongresszus határozatokat fogadott el a koronázási ékszerek visszaszolgáltatása ellen. „Jelenleg ez a hivatalos amerikai álláspont” – írták minden érdeklődőnek válaszként. Így az oroszlán alhatott tovább, és Carter elnök maga dönthette el, hogy belelépe a gulyásba.

KELET-EURÓPA SZEREPE AZ 1976-OS AMERIKAI ELNÖKVÁLASZTÁSBAN¹⁵⁶

Az 1976-os elnökválasztási év során három olyan esemény történt, melyből arra is következtethettünk volna, hogy az Egyesült Államok számára a hidegháború, de legalábbis az abban vállalt morális főszerep kezdi elveszteni jelentőségét. Ezzel párhuzamosan Budapest egyre nyíltabban vállalta fel a Szent Korona visszakövetelését, és láthatóan nem tartott annak esetleges számára negatív hatásaitól. A fejezet zárásaként ezt a két kérdést járjuk körbe.

A három, választási kampánybeli incidens közül kronológiai sorrendben az első 1975 decemberére nyúlik vissza, amikor Londonban, Kissinger és a külügy főtanácsadója, Helmut Sonnenfeldt 28 amerikai nagykövet társaságában vitatta meg a nemzetközi helyzet alakulását. Az ülésről hivatalos jegyzőkönyv nem készült, de az egyes nagykövetek feljegyzései alapján összefoglaló igen. Ezt 1976 februárjában el is juttatták a résztvevőkhöz. A szöveg ebből a körből szivárgott ki a sajtóhoz, és Sonnenfeldt rendkívül kínos helyzetbe került, mert arról beszélt, hogy támogatna egy „állandósult, organikus egységet” a Szovjetunió és Kelet-Európa között. A megbeszélésről készült feljegyzést két újságíró, Roland Evans és Robert Novak március 22-én közölte a *Washington Post*-ban. Ők adták a hidegháború leghevesebben tagadott amerikai politikai kijelentésének a „Sonnenfeldt-doktrína” nevet. A sosemvolt doktrína heves vihart kavart belpolitikai, elsősorban emigráns körökben. Így Sonnenfeldt félreértelmezett kijelentését a területért felelős Myron Kuropasznak és a Fehér Ház PR-csapatának hosszasan kellett magyaráznia.

Időrendi sorrendben a második ilyen elszólás volt Ford elnök fentebb idézett félmondata a második televíziós vitában. Ez azért

¹⁵⁶ Ez az alfejezet is az előző alfejezetben felhasznált, 2014-es *Századok*-cikemre épül.

volt rendkívül fontos, mert a republikánusok számára csalódást hozó 1960. évi kampány óta 1976-ban rendeztek először televíziós vitákat. Ford és Carter kampánycsapatái megállapodtak abban, hogy lesz egy belpolitikai, egy külpolitikai és egy szabad témájú, kötetlen vita. Az október 6-i vita sorrendben a második, témáját tekintve a külpolitikai volt. Erre Fordot nyilvánvalóan profi stáb készítette fel, de a provokatív műsorvezetői kérdésekre adott válaszaiban elbizonytalanodott, és elkezdett rögtönözni. Így olyanokat mondott, hogy Jugoszlávia, Románia és Lengyelország valójában „önálló és független nemzetek”, és nem állnak szovjet fennhatóság alatt. Carter mosolyogva csapta le a magas labdát: „Szeretném látni, amint Ford úr meggyőzi a lengyel, cseh és magyar származású amerikaiakat, hogy azok az országok nem élnek szovjet megszállás és ellenőrzés alatt, a Vasfüggöny túloldalán.” Ford elszólásai a televíziós vitában azt tükrözték, hogy Nixontól kezdve (1970-től) az amerikai külügyi vezetés külön kategóriaként kezelte a jugoszlávokat, lengyeleket és románokat (ahogyan a liberális sajtó is), de soha nem tekintette ezeket az országokat szabadnak. Ez szovjet-kelet-európai kontextusban a „differenciálás” és az „oszd meg és uralkodj” stratégia elege volt, amit a jól beszélő, de a vitában elbizonytalanodó Ford nem tudott világosan elmagyarázni.

A harmadik eset eddig nyilvánosságot ugyan nem kapott, de sokat elmond az amerikai politika alakulásáról és preferenciáiról. 1976 augusztusában Leo Cherne, Ford személyes barátja, valamint Frank Horton képviselő külön-külön levélben keresték meg az elnököt, hogy vállaljon szerepet a magyar forradalom 20. évfordulóján, a Szabadságharcos Világszövetség által szervezett rendezvényen. A külügy és a nemzetbiztonság azonnal vétót emelt, de az elnök ragaszkodott ahhoz, hogy fogadja a szövetség vezetőit. Mivel az október 21-ére tervezett találkozót nem tudták megakadályozni, Scowcroft és csapata a sajtónak is szánt, hivatalos elnöki nyilatkozatból kihúzta a forradalomra tett utalást. Az első tervezetben még ez állt: „Inspirációt jelent számunkra az önök nehéz időkben mu-

tatott hősiessége és kitartása. Hősies felkelésük 20. évfordulójának megünneplése alkalmából büszkeségünket fejezzük ki azokért az állampolgári erényekért, melyekkel önök új hazájukba érkeztek, és azokért a kulturális értékekért, melyek az önök magyar hagyományaira épülnek.” Az október 21-i találkozóra véglegesített szöveg jelentős mértékben lerövidült: „Inspirációt jelent számunkra az önök nehéz időkben mutatott hősiessége és kitartása. Büszkeségünket fejezzük ki azokért az állampolgári erényekért, melyekkel önök új hazájukba érkeztek.”¹⁵⁷

A forradalomra vonatkozó utalás kivétele az elnöki nyilatkozatból nyilvánvaló gesztus volt Budapest felé. A Szent Koronával és az MFN-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások „jegelése” ellenpontjaként ez szabta meg Washington tágabb értelemben vett kelet-európai, szűkebb értelemben vett magyar politikájának kereteit. Ez már nem a klasszikus hidegháborús, megbélyegző retorika amerikai részről a „rab nemzetekről” és „a Vasfüggönyön túli fővárosok felszabadításáról”. Az amerikai külügyi vezetés tehát reagált a magyar külügy és média hangvételében beállt pozitív fordulatra. A három, fentebb felidézett 1976. évi eset azt mutatja, hogy az Egyesült Államok valóban kezdte elfogadni, hogy a szovjet tábor belátható időn belül nem fog összeomlani, és kezdett a térség stabilitására fókuszálni, bár sem Ford, sem a későbbiekben Carter nem adta fel az „oszd meg és uralkodj” (alapvetően mégis destabilizációs) politikáját. A Korona és az MFN ügye viszont azt mutatja, hogy bármennyire is fontosnak tartották a kelet-nyugati közeledést, a Kádár vezetése alatt álló, és a megszálló szovjet hadsereg által hatalomban tartott bábkormányt nem tekintették egyenrangú tárgyalópartnernek.

¹⁵⁷ A nyilatkozat szövegváltozatait ld. Folder: Hungary 1976 (3) WH, National Security Adviser: NSC Europe, Canada, and Oceanic Affairs Staff Files 1974-1977, 11. doboz, és Folder: Hungarian Freedom Fighters Meeting 10/21/76, Myron Kuropas Files, 1976-1977, Special Assistant for Ethnic Affairs, 12. doboz, Ford Elnöki Könyvtár.

Ugyanakkor a magyar külügy, ahogyan arra McAuliffe már 1975 szeptemberében kiválóan ráérzett, fokozatosan meggyőzte önmagát arról, hogy az amerikaiak hajlandóak továbblépni a két fennmaradó ügyben. A fentebb bemutatott Gates–McFarlane-levelezés azonban világosan mutatja, hogy erről szó sem volt, még 1976 decemberében sem. Budapest önámítása azonban átlendítette a magyar pártvezetést az MFN kapcsán kialakult holtpontra. 1977 áprilisában, tehát már az amerikai kormányváltást követően végre aláírták a közel egy évtizede tárgyalás alatt álló kulturális, oktatási, tudományos és műszaki-tudományos együttműködési egyezményt, majd megkezdődtek az érdemi tárgyalások az MFN-megállapodás és a Szent Korona, valamint a koronázási ékszerek visszaszolgáltatása ügyében. Ezt a döntést azonban már az új, Carter-kormány hozta meg, heves belső vitákat követően.

KÁDÁR ÉS AZ AMERIKAI KULTÚRA MAGYARORSZÁGON

Végezetül ejtsünk néhány szót a Kádár-rendszer „kommunista nacionalizmusáról”, az amerikai kultúra növekvő befolyásával szembeni fenntartásairól és a Szent Koronával kapcsolatos legitimitációs kérdésekről.

A kommunista diktatúrák a nemzettudatot általában veszélyesnek tartották, és a nemzetköziségre helyezték a hangsúlyt. Martin Mevius kutatásaiból tudjuk, hogy ennek ellenére már a Rákosi-rendszer is tudatosan építkezett egyes nemzeti hagyományokra,¹⁵⁸ és ez még inkább igaz volt a Kádár-rezsimre 1956 után. Az uniform, sztálinista diktatúrákat „puha” diktatúrák váltották régiószerte, de a „hagyományos történelmi barátság” történelemhamisító narra-

¹⁵⁸ Martin Mevius: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953* (Oxford: Clarendon Press, 2004).

tívája tovább élt az egyes országok között. A Kádár-rendszer identitáspolitikájának szerves része volt a „legvidámabb barakk” és „a belpolitikai téren legliberálisabb” szovjet „szövetséges” toposza. Ezt a kommunista típusú nemzettudatot számos elemből konstruálták. Ilyen volt például a szovjet-román-magyar viccek kultúrája, melyben a szovjet mindig a balek, a román a tolvaj, a magyar pedig az ügyes vagány volt. A filmes kultúrában a török hódoltság koráig nyúltak vissza problémamentes forrásért, s ez a trend már Rákosi idején elkezdődött. A Kádár-korszak „nemzeti filmeposza” az 1968-ban készült *Egri csillagok* volt. Kodály bevezetőjét a magyar népzenebe (*333 olvasógyakorlat*, 1951) egészen a rendszerváltásig (sőt utána is) használták az ének-zene oktatásban. A sportsikerek (olimpiák, labdarúgás) is ezt a nemzeti érzést támogatták, miként a Kádár-korszak alternatív nemzeti himnusza, a *Szózat*. (Egy 1980-as évekbeli szocialista ünnepség nyitánya mindig a *Himnusz*, zárása a *Szózat* közös eléneklése volt. Korábban az ünnepségek a magyar és a szovjet nemzeti himnusszal kezdődtek és az *Internacionálé* eléneklésével értek véget.) Ennek a magyarságtudatnak azonban világosan kijelölt korlátai voltak.

A tabusított témák közé tartozott Trianon és a határon túli magyar kisebbségek sorsa, valamint a szocialista rendszer kritikája. Hasonlóan világosan kijelölt korlát volt a művészeti élet politikai céllal történő manipulációja, a populáris kultúra (például a rockzene) kézi vezérlése, a táncházmozgalom betiltása és vezetőinek zaklatása is. És idetartozott az amerikai kultúra vélt és valós hatásaitól való félelem is. Ahogyan azt az Amerika-kép kapcsán már láttuk, a Kádár-rezsim szigorúan felügyelte és irányítani próbálta az Egyesült Államokkal kapcsolatos közbeszédet is. Amerikanisztikát az egyetemeken oktatni sem lehetett, de a „megbízható elvtársak” minőségi szövegeket olvashattak a „Kossuth zárolt” sorozatban vagy az állambiztonsági képzés során. Az érdeklődő, „hétköznapi” olvasók útleírásokból tájékozódhattak az újvilági fejleményekről. Az 1970-es évek során egyre több amerikai filmet mutattak be a mo-

zikban és a tévében is. A román határ közelében élők a hétfői adás-szünet idején a román tévében nézhetek eredeti angol nyelvű filmeket. Az itthon illegálisnak minősített amerikai rádiókon kortárs könnyű, rock és jazz zenét lehetett hallgatni. Egy-egy amerikai regény ikonikus státusba emelkedett: ilyen volt például J. D. Salinger *Zabhegyezője*, melynek új fordítása komoly, de többségében nem szakmai, hanem érzelmi indíttatású vitát váltott ki 2015-ben.¹⁵⁹ Az 1970-es évekre minden, ami amerikai volt, automatikusan sikeres is lett a kommunista Magyarországon. Ezt a Kádár-rendszer tudta, és ennek megfelelően igyekezett is kordában tartani a lelkesedést.

A hidegháborús amerikai-magyar kulturális diplomáciai kapcsolatok történetét Christopher Medalis dolgozta fel a Columbia Egyetemen írt doktori disszertációjában. A szerző rámutat arra, hogy a kommunista táboron belül Budapest az utolsók között volt hajlandó államközi műszaki, tudományos, oktatási és kutatói csereregyményt kötni Washingtonnal. Az első ilyen szovjet-amerikai egyezményt 1958-ban, az első magyar-amerikait csak 1977-ben írták alá.¹⁶⁰ 1969 kapcsán már említettük a KKI és az IREX közti megállapodást. Ez teremtette meg a bölcsészet- és társadalomtudományi cserék lehetőségét, de kizárta a hivatalos, államközi egyezményekben garantált, komoly presztízzsel bíró programokat, így például a Fulbrightot is. A British Council budapesti könyvtárát 1963-ban (a nyugati nyitás egyik első lépéseként) nyitották meg, amerikai könyvtár működéséhez a magyar külügyminisztérium azonban nem járult hozzá. Ezért vállalta fel Ed Alexander azt a kockázatot, hogy a könyvtárat a nagykövetség épületében működteti.

¹⁵⁹ Kiss Orsi: „Hogyan lett a Zabhegyezóből Rozsban a fogó” Könyves blog 2015. március 19. http://konyves.blog.hu/2015/03/19/rozsban_a_fogo (elérve 2017. október 21.), és azt követő Facebook-viták.

¹⁶⁰ Christopher Medalis: *American Cultural Diplomacy, the Fulbright Program, and US-Hungarian Higher Education Relations in the Twentieth Century*. PhD disszertáció, Columbia University, 2009), 134–94.

Az amerikai kultúra vonzerejét bizonyítja, hogy 1968-ra Alexander filmvetítései társadalmi eseményévé nőttek ki magukat Budapesten. A dolog az egész kommunista táborban nyomot hagyott. Amikor Alexander 1976-ban az NDK-ban szolgált, és ott is felvetette egy amerikai könyvtár megnyitásának ötletét, az alábbi választ kapta: „Tudjuk, hogy kicsoda maga, és mit művelt Magyarországon. Csak egy dolgot kívánunk jelezni: az NDK nem Magyarország.”¹⁶¹

Kádár maga is szerette az amerikai filmeket: a nagyközönség számára nem ajánlott filmek megtekintésére saját vetítőterme is volt. Hatalmának megőrzése érdekében azonban Kádárnak egyszerre volt szüksége amerikai pénzre és amerikai kultúrára, és az utóbbi korlátozására is. Ő és Aczél pontosan tudták, hogy világosan határt kell szabni az amerikai kultúra iránti lelkesedésnek. Ezért halogatta Budapest oly sokáig a kétoldalú kapcsolatok egyik kulcskérdésének rendezését, az államközi csereegyezmény aláírását. Arra a kérdésre, hogy erre miért éppen 1977 tavaszán került sor, csak találgatni tudjuk a választ, hiszen sem Kádár, sem Aczél ebben a kérdésben nem nyilatkozott.¹⁶² Ez volt a helyzet 1977 januárjában, amikor Carter elnök beiktatásával megkezdődött a Szent Korona amerikai kalandjának utolsó éve.

Zárásként vizsgáljuk meg, hogyan viszonyult Kádár a Szent Koronához és hogy miért akarta azt visszaszerezni. A Kádár-rendszerben 1978 előtt érdemi Koronakutatás nem folyt. Nem nevezték „Szent”-nek sem a koronát, sem első királyunkat. Tabusítva volt, ahogyan a Szent Korona tana is, annak (a bevezetőben említett)

¹⁶¹ Alexander-interjú (1988), 24–7.

¹⁶² Az egyetlen értékelhető forrás egy 1977. március 11-én kelt 12 oldalas összefoglaló a BM III/1 11. osztályától (Akadémiai főrezidentúra): ÁBTL 1.11.4. II: sorozat A-v/1977 (Amerikai-magyar kapcsolatok, 1977), 92–101. Ebből annyi derül ki, hogy 1976 végére már majdnem tető alá hozták a megállapodást, de Ford választási veresége miatt elhalasztották az aláírást. A magyar felet az zavarta, hogy Washington éves munkaterveket akart összeállítani. Ugyanerről ld. még Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 321–4.

trianoni revíziós vonatkozásai miatt. Itthon csak Kovács Éva foglalkozott a palásttal, s tette ezt egy akadémiai kutatócsoport tagjaként (az oktatásból kizárva). Sem Kelleher 1951-es angol, sem Deér József 1966-os német nyelvű monográfiáját nem adták ki magyar fordításban, sőt még az 1945–46-ban készült amerikai fotók beszerzésére sem tettek kísérletet.¹⁶³ Ugyanakkor 1848-tól kezdve a magyar külügy több ízben visszakövetelte a koronázási ékszereket. Sziklay 1972-es jogi elemzésében négy ilyen esetet ismertet (1948, 1952, 1964 és 1969 kapcsán) a nyílt ellenségeskedés időszakából. Nem igaz tehát az a magyar külügyi legenda, hogy 1976 előtt soha hivatalosan vissza nem kértük a Szent Koronát. Rákosit és Kádárt egyaránt foglalkoztatta a Szent Korona visszaszerzésének gondolata.

Azt már láttuk, hogy a nyugati emigráció Kádár legitimálásának tekintette volna a Szent Korona visszaszolgáltatását, és határozottan tiltakozott, valahányszor a gondolat felmerült. Azt is láttuk, hogy bár az amerikai külügy több ízben fontolóra vette a dolgot, a Nixon–Ford-korszakban a döntéshozatalt kézben tartó nemzetbiztonság 1970–71 után erről tárgyalni sem volt hajlandó. Az 1976. december 11-i keltezésű Scowcroft-memorandum azt írja, hogy Budapest és az emigráció egyaránt legitimációs kérdésnek tekinti a Korona birtoklását, illetve kiadását. Mindszenty kapcsán érintve az ügyet Balogh Margit is úgy vélekedik, hogy Kádár legitimációs céllal kívánta visszaszerezni a Szent Koronát.¹⁶⁴ Ez aligha meglepő, hiszen a teljes kommunista elit a Szent Korona tanával nőtt fel

¹⁶³ Deér könyvét végül az Attraktor adta ki magyarul 2005-ben. Kelleher műve ma sem olvasható magyarul. Ahogyan a bevezetőben jeleztem, a németországi képeket Walter Farmer lánya küldte el nekem azzal, hogy azokat juttassam el a Nemzeti Múzeumhoz. A képeket 1997-ben Kovács Évának adtam át.

¹⁶⁴ Balogh Margit: „Az 1971. szeptember 9-ei magyar-szentszéki megállapodás. Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról” *Századok* Vol. 147, No. 4 (2014), 875–930, ld. 878.

és szocializálódott a Horthy-korszakban: Kádár 1912-ben, Aczél 1917-ben, Esztergályos 1927-ben, Nagy János pedig 1928-ban született. 1977-78 igazi érdekességét tehát nem a (nehezen vitatható) legitimitáció kérdése adja, hanem az a tény, hogy akkorra Kádár már nyíltan fel merte vállalni a Szent Korona hazatérését és nyilvános kiállítását, annak minden bel- és külpolitikai ódiumával együtt.

Carter és a Szent Korona: döntés és viták

BEVEZETÉS

Az 1976-os amerikai elnökválasztás végül a Szent Korona sorsát is eldöntötte, hiszen a megválasztott elnök morális kötelességének érezte, hogy a klenódiумokat hazaküldje Magyarországra. Ebben a fejezetben első lépésként bemutatjuk a Carter-kormány fontosabb döntéshozóit és kelet-európai politikáját, majd elemezzük a Szent Koronával kapcsolatos döntést és az azzal összefüggő, házon belüli vitákat. Zárásként áttekintjük a döntés kiszivárgása után kitört tiltakozásokat („az utolsó csata Szent István koronájáért”) és az azokra adott elnöki válaszokat.

A választási kampány során, a nyilvánosság előtt szóba sem került a Szent Korona sorsa, és a kinevezésre váró Cyrus Vance külügyminiszteri felkészítő anyagaiban sem került említésre az esetleges visszaszolgáltatása.¹⁶⁵ Carter tehát maga döntötte el, hogy hazaküldi a Szent Koronát. Az első céldátum 1977. augusztus 20-a volt, később szóba került szeptember 15-e is, de az új nemzetbiz-

¹⁶⁵ Vance iratai egy részét a Yale Egyetemnek ajándékozta. A kutatható anyagok között vannak az 1976 őszi külügyi felkészítő anyagok, többek között Richard Holbrooke és Brzezinski tollából. Ezekben az anyagokban Magyarországot meg sem említik, a szovjet blokkból csak Romániáról és Jugoszláviáról ejtenek szót. Ld. a 12. és 19. foldert: Series II Carter Presidential Administration, 9. doboz, Vance (Cyrus R. and Grace Sloane) Papers, MS 1664, Sterling Memorial Library, Yale. Ugyanakkor Borhi talált egy utalást arra, hogy a kongresszusi vonal megmozdult a választási kampány során is, de történt mindez titokban. Ld. Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 351–2.

tonsági tanácsadó, Zbigniew Brzezinski ragaszkodott ahhoz, hogy előbb a kelet-európai politika alapjait fektessék le. A 21-es számú elnöki direktívát szeptemberre véglegesítették, így elhárult a belső akadály. Miközben folyt Budapest tájékoztatása és a részletek kidolgozása, a visszaszolgáltatás híre kiszivárgott a sajtóba. A korábbi amerikai belpolitikai „rituálé” ismét elkezdődött, ezúttal azonban az elnöki akarat felülkerekedett a politikai rendszer logikáján. Egy érdekes per miatt a döntést ismét elhalasztották december elejéről a következő év januárjára.

A CARTER-KORMÁNY

Míg a Republikánus Pártot megosztotta a Ford és Reagan közti csatározás a jelölésért, a demokraták Georgia állam kormányzója, Jimmy Carter mellett tették le a garast. A demokrata jelölt az emberi jogok nemzetközi védelemére (Helsinki, 3. kosár) és az amerikai gazdaság nehézségeinek megoldására helyezte a hangsúlyt; ezt a keleti parti Trilaterális (háromoldalú) Bizottság programjának megfelelően, Nyugat-Európa és Japán bevonásával kívánta megoldani. Két jellemző anekdota Carterről: a legismertebb választási plakátján farmeringben látható, és híres mosolyát villantja fel, a felirat pedig a következő: „Helló! Jimmy Carternek hívnak, elnök szeretnék lenni.” Egy másik történet szerint 1976-ban Carter elmondta édesanyjának, hogy elnök szeretne lenni, erre Carter mama visszakérdezett: „Minek az elnöke, fiam?” Ez az „ártatlan kívülálló” imázs működött, és Carter megnyerte a választást.¹⁶⁶

Carter 1924-ben született a Georgia állambeli Archery városkában. Édesapja mogyorófarmer volt. Cartert leginkább a hajózás

¹⁶⁶ Magyarul ld. Avar János: *Carter útja a Fehér Házba* (Budapest: Kossuth, 1976). Angolul ld. Gary Allen: *Jimmy Carter/Jimmy Carter* (Seal Beach, CA: '76 Press, 1976). Utóbbi egy nyilvánvalóan a republikánusokhoz köthető választási kiadvány.

érdekelte, ezért beiratkozott a Maryland állambeli annapolisi Haditengerészeti Akadémiára. Végzés után hét évig szolgált a haditengerészetnél, többek között egy atom-tengeralattjárón is. Társai mind az akadémián, mind a szolgálatban „született vezetőnek” tartották. 1946-ban feleségül vette Rosalynn Smitht, az Archeryvel szomszédos Plains városkából származó gyermekkori szerelmét, s az idők folyamán három fiuk és egy lányuk született. 1953-ban, édesapja halálát követően Carter hazatért Plainsbe, és átvette a családi vállalkozás irányítását. 1957-ben kapcsolódott be a helyi politikába, 1971-ben pedig Georgia állam kormányzójává választották. Carter azon kevés déli kormányzók egyikének bizonyult, aki igyekezett betartani az amerikai alkotmánynak azon rendelkezését, hogy az egyes államok törvényei nem mondhatnak ellent az alaptörvénynek. Ezért bevezetett egy sor reformot a faji megkülönböztetés megszüntetésére és a szegények helyzetének javítására. Akkoriban a szocialista tábor és Carter belpolitikai ellenfelei ezt opportunizmusnak nevezték, valójában azonban másról volt szó: Carter mélyen vallásos ember, sokakkal ellentétben nemcsak szavakban, hanem tettekben is. 1976-ban ő lett az Egyesült Államok 39. elnöke, s nagy tervekkel költözött be a Fehér Házba.¹⁶⁷

Megválasztását követően Carter hozzálátott külpolitikai stábjának összeállításához. Mivel nem feltétlenül kívánta elődei külpolitikáját folytatni, új arcok után nézett. A külügyi tárcát végül a remek diplomáciai készséggel bíró, nagy tapasztalatokkal rendelkező New York-i ügyvédnek, Cyrus Vance-nek (1912–2002) ajánlotta fel. Az új külügyminiszter talpig becsületes, kiváló csapatmunkás volt, ideális az adminisztratív feladatok ellátását is megkövetelő posztra. Ráadásul osztotta Carter nézeteit faji kérdésekben is, hiszen a fekete polgárjogi mozgalmak több vezetőjét is képviselte már

¹⁶⁷ Erről ld. legfrissebb önéletrajzi írását magyar nyelven is: *Teljes élet. Visszatekintés 90 évesen* (Budapest: Partvonal, 2016).

a bíróságok előtt. Vance volt a 20. század során a második amerikai külügyminiszter, aki morális okokra hivatkozva maga mondott le tisztségéről: az iráni túsdráma idején hevesen ellenezte a CIA által kidolgozott, de végül kudarcba fulladt helikopteres mentőakciót.¹⁶⁸ Carter elnök a másik kulcsfontosságú külügyi posztra, nemzetbiztonsági tanácsadójának a lengyel nemesi származású Zbigniew Brzezinskit (1928–2017) nevezte ki. Brzezinski korábban a Columbia Egyetemen tanított, Deák Istvánnak kollégája és jó barátja volt. Brzezinski rendkívül intelligens és Vance-nél sokkal cinikusabb politikus volt. Kinevezése után Washingtonban elterjedt a pletyka, hogy „háromszáz éve ő az első lengyel, aki betarthat az oroszoknak, és ő be is fog tartani nekik”. Vance és Brzezinski már korábbról ismerték egymást, hiszen mindketten tagjai voltak a Trilaterális Bizottságnak (Carterrel együtt) és a Külügyi Tanácsnak (*Council on Foreign Relations*) is.¹⁶⁹ Washingtoni források szerint azonban kettejük között sosem volt túlzottan szívélyes viszony, sőt erősen rivalizáltak is egymással.

Ahogy azt már jeleztük, a magyar külügynek már 1973-ban feltűnt, hogy a Magyarországgal kapcsolatos döntéseket nem a legfelső szinten, hanem a külügyben és más, alacsonyabb szintű kormánysszervekben készítik elő és hozzák meg. A kérdés az volt, hogy ez marad-e így a Carter-kormány idején is. 1977. január 10-én ugyanis (tehát tíz nappal Carter beiktatását megelőzően) Robert C. Mudd amerikai követségi tanácsos közölte Bartha Jánossal, a Külügyminisztérium V. Területi Főosztályának vezetőjével, hogy szerinte az év folyamán visszaszolgáltatóják a Szent Koronát: „Illetékes amerikai szervek már az úgynevezett hogyan kérdésén dolgoznak. Olyan kérdések merülnek fel, hogy milyen publicitást kapjon, hol

¹⁶⁸ Cyrus R. Vance: *Hard Choices. Critical Years in America's Foreign Policy* (New York: Simon and Schuster, 1983).

¹⁶⁹ Zbigniew Brzezinski: *Power and Principle. Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981*. Rev. ed. (New York: Farrar, Straus, Giroux, 1985).

adják át, milyen körülmények között, milyen szállítóeszközökre van szükség azok hazaszállításához, milyen fogadtatásban kellene, hogy részesüljön elsősorban az USA-ban, és várhatóan hogyan fogadják a magyarországi tömegek.”¹⁷⁰

Ez meglehet, hogy a State Departmentben valóban így történt, elnöki szinten viszont, ahogyan fentebb láttuk, biztosan nem. Mudd lépése éppen az a távozó Gerald R. Ford elnöki örökségét sértő, „január 19-i” döntés volt, amely ellen Gates és Scowcroft szót emelt még 1976 decemberében. Ugyanakkor Budapestnek hirtelen fontossá vált az aláírásra váró műszaki, tudományos, oktatási és kulturális csereegyezmény. A magyar külügy, saját árnyékát átlépve (és Kádár fentebb vázolt aggodalmait is félretéve) már április folyamán aláírta a közel húsz éve húzódó (és közel tíz éven át „tárgyalt”) megállapodást. Ezzel világosan jelezte őszinte tárgyalási szándékát.

CARTER ÉS KELET-EURÓPA

Az új kelet-európai politika kidolgozása természetesen nem élvezett prioritást a Fehér Házban. Az új elnök külpolitikája az 1945 utáni nemzetközi kapcsolatok különleges fejezete. Carter ugyanis eleinte nem volt a szó szoros értelmében vett hidegháborús politikus (*cold warrior*), de 1979 végétől azzá vált. Noha a nemzetközi béke feltétlen híve volt, az ő elnöksége idején fejlesztették ki a neutronbombát. Miután a Szovjetunió 1979 karácsonyán megszállta Afganisztánt, ő maga kérte arra a Kongresszust, hogy a ratifikálásra váró SALT II szerződést ne szentesítse. Franklin D. Roosevelttől őta ő volt az első elnök, aki komoly konfliktus esetén Latin-Amerikában nem hajtott végre fegyveres katonai beavatkozást, sőt a lázongó panamaiakkal

¹⁷⁰ Bartha János jelentése a Mudd-dal folytatott megbeszélésről, 1977. január 11. 6. old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00278 (1977: 18. doboz).

egyezményt kötött a Theodore Roosevelttel által nem egészen jogszerű módon megszerzett csatornaövezet visszaszolgáltatásáról. (Ez azóta meg is történt.) 1979. január 1-jével az Egyesült Államok hivatalosan elismerte és felvette a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat a Kínai Népi Demokratikus Köztársasággal. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában Roosevelttel által Kínának ígért állandó hely így végleg Pekinghez került. Ő hozta tető alá azt a Szadat–Begin-találkozót is a Camp David-i elnöki nyaralóban, melynek eredménye az első jelentős arab-izraeli békeszerződés volt. 1979-ben, a korábban már említett teheráni túszedrárával és Afganisztán szovjet megszállásával vizsdatért a hidegháború. Carter a közvélemény és a választók szerint nem tudta megfelelően kezelni a kialakult helyzetet, és elvesztette az 1980. évi elnökválasztást a filmszínészből vezető konzervatív republikánus politikussá átformált Ronald Reagannel szemben.¹⁷¹

A fenti rövid áttekintésből is kitűnik, hogy Carter számára Kelet-Európa sokadrangú kérdés volt csupán. Ennek ellenére külügyi csapata már 1977 tavaszán elkezdett foglalkozni a Nixon és Kissinger által kezdeményezett, óvatos differenciálási-fellazítási politika esetleges folytatásának vagy átalakításának kérdésével. A *Policy Review Committee* (az amerikai külügyminisztérium és a Nemzetbiztonsági Tanács vegyes bizottsága) 1977. április 14-én Vance külügyminiszter elnökletével tárgyalta az USA európai politikáját, többek között a Kelet-Európával kapcsolatos terveket is. A két testület által együtt előkészített memorandum négy lehetséges változatot sorolt fel: (1) az USA a Moszkvától függetlenebb államokat részesíti előnyben; (2) a belpolitikai téren liberálisabb berendezkedésű országokra összpontosítanak; (3) minden más országgal szűkítik a kapcsolatokat; vagy (4) minden kelet-európai socialista országgal

¹⁷¹ A legjobb rövid összefoglalást ld. Walter LaFeber: *The American Age. United States Foreign Policy at Home and Abroad, 1750 to the Present*. 2. kiad. (New York és London: W. W. Norton, 1993), 680–702. Ld. még a vonatkozó részeket Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikája* című, fentebb idézett munkájában.

egyformán bánnak. A bizottság végül is az első két változat kombinációja mellett szavazott. A továbbiakban minden egyes kelet-európai szocialista országról külön tanulmány készült, s közben Brzezinski a lehetséges alternatívák kidolgozására is utasítást adott. Az elnök július 15-én döntött a koronázási ékszerek visszaadásáról, de Philip Kaiser nagykövet egyelőre nem kapott felhatalmazást arra, hogy ezt a magyar kormánnyal közölje.¹⁷²

Augusztus 23-án a *Policy Review Committee* ismét összeült, és véglegesítette a terveket, melyeket a szeptember 13-án kelt 21. számú elnöki direktíva (*Presidential Directive 21: PD 21*) szentesített: „Az elnök utasítása szerint a Kelet-Európával kapcsolatos politikánk célja az, hogy a térség kormányaival együttműködve elősegítsük azok nemzetközi függetlenségének növelését és belpolitikai liberalizálódását. Ezért az Egyesült Államok egyértelműen azokat a kelet-európai államokat fogja előnyben részesíteni, melyek vagy belpolitikai téren liberalizáltabbak, vagy külpolitikailag függetlenebbek.” A tervek szerint Románia és Lengyelország továbbra is kiemelt elbánásban részesül, s lépéseket tesznek a lengyel adósságállomány csökkentésére. „Magyarországgal a viszonyt óvatosan javítani fogjuk, hogy megmutassuk, hogy státusa Romániáéhoz és Lengyelországéhoz hasonló. Az Egyesült Államok jelezni fogja, hogy hajlandó Szent István Koronáját visszaszolgáltatni, ha magyar részről megfelelő biztosítékot adnak arra nézve, hogy az állandó jelleggel ki lesz állítva. A Korona visszaszolgáltatását követően az Egyesült Államok kereskedelmi tárgyalásokat kezd Magyarországgal, melynek része lesz a Jackson-Vanik-kiegészítés feloldása,

¹⁷² Glant: *Szent Korona*, 75–6. és Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 351–8. Borhi jól érzi, hogy a kormányon belül káosz alakult ki az ügyben, de Carter döntését már nem lehetett megváltoztatni. Carter erre úgy emlékszik vissza, hogy az ügyet le akarta tudni a lehető leggyorsabban, az 1978 őszi időközi kongresszusi választások előtt. ld. Jimmy Carter: *White House Diary* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010), 132., 133., 143. és 148.

ha magyar részről a Jackson–Vanik-kiegészítésben foglaltaknak megfelelő garanciákat adnak.” A dokumentum ezután a Csehszlovákiával, Bulgáriával és Kelet-Németországgal kapcsolatos terveket vázolja, s a következő gondolattal zárul: „Ennek a politikának az a célja, hogy a régióon belül biztosítsa a stabilitást és a haladást, növelje a biztonságot, hosszabb távon pedig Európa két felének megbékélését célozza.”¹⁷³

Ezt követően az ENSZ őszi ülészakán, 1977. október 1-jén Cyrus Vance amerikai külügyminiszter hivatalosan közölte magyar kollégájával, Puja Frigyessel, hogy az Egyesült Államok hajlandó visszaszolgáltatni Magyarországnak a Szent Koronát.¹⁷⁴ A döntést Carter (1989 előtt és után egyaránt) azzal indokolta, hogy a Szent Korona a magyar nép tulajdona, és itthon a helye. A Fehér Ház belső levelezése azt mutatja, hogy Carter és Vance a Szent Korona visszaszolgáltatása mellett, Brzezinski pedig ellene foglalt állást. Természetesen a nemzetbiztonsági tanácsadó is kiváló csapatjátékos volt, így a döntést nem szabotálta, bár minden alkalmat megragadott arra, hogy a hazatérést előkészítő tárgyalások során éreztesse Budapesttel a kommunista diktatúrákkal szemben táplált ellenérzéseit.

Október 4-én azután Carter elnök díszvacsorát adott az ENSZ-ülésszakon megjelent külügyminiszterek számára. Ezen a vacsorán is szóba kerültek az amerikai–magyar kapcsolatok. Erről másnap kelt feljegyzésében Esztergályos így számolt be:

Carter kijelentette, hogy az Egyesült Államok népe büszke a magyar néppel fenntartott barátságára, arra a támogatásra, amelyet népünk Amerikának nyújtott történelmének nehéz

¹⁷³ A dokumentum fordítását ld. Glant: „Ford-kormány,” 179–80.

¹⁷⁴ Glant: *Szent Korona*, 83–4. Az előkészületekről ld. Philip M. Kaiser: *Journeying Far and Wide. A Political and Diplomatic Memoir* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1992), 282–3. Esztergályos Ferenc nagykövet vonatkozó feljegyzését (október 4-i dátummal) ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 005285 (1977: 20. doboz).

időszakában. Hangsúlyozta, hogy adminisztrációja az együttműködés, a kapcsolatok további javítását helyezi előtérbe. Puja elvtársnak azon megjegyzésére, hogy a két országnak a vitás kérdések rendezése tekintetében sikerült a legutóbbi tárgyalások eredményeképpen előlépni, Carter elnök kijelentette: a fejleményekről tájékoztatták, örömmel nyugtázta a pozitív fordulatot. Hozzáfűzte, biztos benne, hogy a hátralévő, a két ország viszonyát zavaró kérdéseket is sikerül rendezni.¹⁷⁵

A hivatalos elnöki megerősítést követően megkezdődhetek az érdemi tárgyalások Budapest és Washington között a hazatérés részleteiről. Ez azonban az előkészítő tárgyalások második fázisa volt, ugyanis az amerikai külügy január óta mindkét fővárosban folyamatosan szivárogtatott a magyar fél felé. A kongresszusi egyeztető megbeszélések is megkezdődtek még a nyár folyamán, tehát már a PD 21 elfogadása előtt.

Az elnöki óvatosság oka a szoros választási eredmény volt. Carter tisztában volt azzal, hogy Ford televíziós vitabeli bakija nélkül a kelet-európai szavazók nem álltak volna mellé. Erről 1996-ban Budapesten, egy Fulbright-vacsorán így nyilatkozott: „Egyes amerikaiak még emlékezhetnek arra, hogy akkor Ford elnökkel vitáztam külpolitikai kérdésekről, és Ford elnök határozottan azt állította, hogy a Magyarországon, Lengyelországban, Kelet-Németországban stb. állomásozó szovjet tankok nem korlátozzák azoknak a népeknek a szabadságát. Én vitába szálltam vele, ő azonban ragaszkodott véleményéhez, s lehet, hogy Magyarország miatt nyertem meg a választást, [...] mert ha Ford elnök nem állította volna annyira határozottan, hogy Magyarország szabad állam, nos, akkor lehet, hogy ezt a beszédet most Ford elnök mondaná.”¹⁷⁶ Carter tehát

¹⁷⁵ Esztergályos egyoldalas feljegyzését (október 5-i dátummal) ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 005398 (1977: 20. doboz).

¹⁷⁶ Carter beszédét ld. *Brightful Outlook* Vol. 1, No. 2 (1996. október), 11.

úgy gondolta, hogy a koronázási ékszereket előbb-utóbb Ford is visszaszolgáltatta volna.

Végezetül még két kérdésre keressünk választ. Az első: kitől halott még (Fordon kívül) Carter a Szent Koronáról, és ki javasolta azt neki, hogy adják vissza? Erről az exelnök soha részletes interjút nem adott, és emlékirataiban is csak érintette a kérdést. A Fehér Ház belső iratai szolgáltatók ez ügyben az egyetlen hiteles bizonyítékot. Eszerint Charles O. Porter, Ford közeli barátja már 1977. január 14-én, tehát Carter beiktatását megelőzően levélben kérte az új elnököt arra, hogy a regáliákat adja vissza Magyarországnak. Február 15-én Charles Vanik ohiói demokrata képviselő Vance-hez intézett levelében kifejtette, hogy Magyarország mindenben megfelel az 1974. évi kereskedelmi törvényben foglalt amerikai elvárásoknak (Jackson-Vanik kiegészítés), ezért eljött az idő, hogy az MFN és a Szent Korona kérdését egyszer s mindenkorra rendezzék. Egy héttel később Bill Frenzel minnesotai republikánus képviselő egyenesen az elnöknek írt ugyanebben az ügyben.¹⁷⁷ Így március elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdéssel előbb-utóbb a legmagasabb szinten is foglalkozni kell. A kongresszusi és külügyi nyomás háttérében Nagy János és Esztergályos Ferenc egybehangzó állítása szerint a magyar külügy állt.

A hírt a Carter-kormány maga szerette volna nyilvánosságra hozni az ideálisnak vélt pillanatban. Esztergályos Ferenc nagykövet feljegyzésében az október 1-jei Vance-Puja-megbeszélésről azt olvashatjuk, hogy az amerikaiak nyomatékosan arra kérték a magyar felet, hogy a döntést ne hozza nyilvánosságra. Vance és a State Department nem ismerhette be Puja előtt, de nyilvánvalóan az amerikai magyarok tiltakozásától féltek, illetve attól, hogy az ügyet egyes túlzottan buzgó kongresszusi szenátorok és képviselők talán jogi útra terelik, és így esetleg megakadályozzák a relikvi-

¹⁷⁷ A vonatkozó leveleket ld. Folder: CO 67 1/20/77 - 1/20/81 Subject File - Executive, White House Central File, Subject File, Country File, CO-30. doboz, Jimmy Carter Elnöki Könyvtár, Atlanta, GA.

ák visszaszolgáltatását. Carter aggodalmai jogosnak bizonyultak. A döntést ellenző kongresszusi képviselők (elsősorban az ohioi Mary Rose Oakar) az információt ugyanis úgy szivárogtatták ki, hogy az november 4-én jelenjen meg a sajtóban. Így vette kezdetét „az utolsó csata Szent István koronájáért.”

A második kérdés így hangzik: kire bízta Carter elnök az ügy levezénylését és a budapesti tárgyalásokat? A tavaszi belső viták idején Angliából hazarendelték a tehetős üzletembert, Carter választási hadjáratának egyik oszlopos tagját, Philip Kaisert. Carter elnök a kiváló kongresszusi kapcsolatokkal rendelkező Kaisert jelölte budapesti nagykövetnek, és megkezdődött a felkészítés. Kaiser ekkor szerzett tudomást a Szent Koronáról és az azzal kapcsolatos várható (amerikai) belpolitikai problémákról is. Ezért mozgósította kongresszusi kapcsolatait, többek között Hubert Humphrey szenátort, aki korábban Lyndon B. Johnson alelnöke volt, továbbá az 1974. évi kereskedelmi törvény magyar részről sérelmezett záradékának társszerzőjét, Henry „Scoop” Jackson szenátort is. Így 1977 kora nyarán az volt a helyzet, hogy mind Vanik képviselő (akit elmondása szerint Esztergályos „dolgozott meg”), mind Jackson szenátor jelezte, hogy Magyarország megfelel az általuk támasztott feltételeknek, s megadható számára az MFN. Az államközi kulturális csereegyezmény aláírását követően ez egyben azt is jelentette, hogy a Szent Korona kiadására is sor kerülhet. Kaiser szerepét mindenképpen ki kell emelnünk, hiszen Vanik tavaszi javaslatára még úgy reagált az amerikai külügy, hogy az ohioi képviselőnél komolyabb kongresszusi támogatásra lesz szükség, ha a regáliákat nagyobb vihar nélkül akarják visszaszolgáltatni. Phil Kaiser pedig pontosan ezt a kongresszusi támogatást szállította.¹⁷⁸

A Carter-kormányon belül kialakult viták kapcsán Borhi „kászról” és „zavarról” (356. old.), valamint egy ízben a döntés „visz-

¹⁷⁸ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 270–5.

szavonásáról” (358. old.) beszél, Kaiser pedig „elhalasztásról” és „felfüggesztésről”. Az amerikai külügy úgy érezte, hogy a nemzetbiztonság „fúrja” őket, Brzezinski és csapata pedig az ügyben kialakult kapkodást ellenezte. A konfliktust a külügy szította, hiszen Mudd januári akciója nyilvánvalóan az elnöki döntést akarta kikényszeríteni. Azt a döntést, amelyet Ford kormánya nem volt hajlandó meghozni, mert azzal korlátozta volna utódja mozgásterét. (Erről szólt a január 19-ére tett utalás, az alvó oroszlán és a gulyásba lépés.) A Fehér Házba nem akármilyen nyolc év (Watergate-ügy, vereség Vietnamban) után visszatérő demokraták körében is felmerült ugyanis a kérdés, hogy ki irányítsa a külpolitikát: a külügy vagy a nemzetbiztonság. A Szent Korona visszaszolgáltatása ennek a „csatának” volt a terepe és az első felvonása. Tovább rontotta a helyzetet Kaiser fellépése. 1992-ben írt emlékirataiban Kádárt felmenti Nagy Imre és társai meggyilkol(tat)ása alól, „társadalmi és politikai kérdésekben cenzúrázatlan televíziós programról” beszél, és azt hirdeti, hogy Kádár szabad választásokon is nyert volna.¹⁷⁹ Ez egy az egyben a Kádár-rezsim propagandája volt, amit részben a keleti parti liberális sajtó is átvett. És szinte szó szerint ezt visszahangozta a külügy is, ami joggal keltett ellenérzéseket a térséget sokkal jobban ismerő és kritikusabban szemlélő Brzezinskiben. A következő lépésben bemutatandó tiltakozások hevesége mellett ez a feszültség magyarázza az átadás ismétlődő elhalasztásait. Céldátumként szerepelt augusztus 20., szeptember 15., november 20., december eleje majd közepe, és végül január eleje. A január 6-án délután négy órai időpontról a külügy csak december 15-én tájékoztatta a budapesti nagykövetséget. A fentiek alapján megalapozottnak tűnik az a következtetés is, hogy határozott elnöki akarat nélkül aligha kaptuk volna vissza a koronázási ékszereket 1978-ban.

¹⁷⁹ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 266–70.

TILTAKOZÁSOK

1977. november 4-ével a Szent Korona visszaszolgáltatása körüli vita új dimenziót kapott: a nyilvános politika terébe került, és ezzel együtt megjelent a legnagyobb amerikai napilapok címlapján is. A hír napvilágra kerülésének dátuma önmagában arculcsapásnak számított, hiszen 1944-ben Szálasi ezen a napon esküdött fel a Szent Koronára, és 1956-ban Kádár is ezen a napon tért vissza Budapestre szovjet tankokkal. Csalódott amerikai magyarok spontán és szervezett tüntetéseket tartottak az elnöki rezidencia és a Kongresszus előtt, és tiltakozó levelekkel árasztották el a Fehér Házat. Az ügyet két kongresszusi bizottság is megvizsgálta, Robert Dole kansasi szenátor pedig bíróság elé vitte Carter döntését. A végső határozatot az amerikai Legfelső Bíróság csak karácsony után mondta ki, ezért a menet közben december elejére módosított átadási céldátumot ismét meg kellett változtatni. Így került át az átadási ceremónia 1978 januárjára.

Mintegy 1200 oldal terjedelmű könyvében Simontsits Attila részletesen bemutatja a tiltakozó akciókat. Azt azonban még ő sem tudhatta, hogy a Carter-iratok között százával található további protestáló levelek és táviratok. Csak néhány ízelítő: Oakar képviselőnő november 4-én kelt tiltakozó levelét a Kongresszus további 40 tagja írta alá (a Kongresszus összlétszáma 535 fő). További tiltakozások érkeztek a Kongresszus mindkét házának mintegy két tucat tagjától, szenátoroktól és képviselőktől egyaránt, ráadásul pártállástól függetlenül. A tiltakozó akció futótűzként terjedt, s számos állam kormányzója és több város polgármestere is szót emelt a regáliák kiadása ellen. Carter elnök tiltakozó táviratot kapott például Kevin White bostoni, Frank F. Fasi honolulu-i, Richard Caliguri pittsburghi és Ralph J. Perk clevelandi polgármestertől, valamint Ohio, Michigan, New Jersey és Missouri állam kormányzóitól is. Ilyen heves tiltakozásra a Fehér Ház nem számított, s nem is volt

felkészülve. A State Department a válaszleveleket 1978. január közepéig írta megállás nélkül.¹⁸⁰

A Kongresszus tagjai és az egyes államok vezető politikusai mellett más amerikai szervezetek és magánszemélyek sem rejtették véka alá a véleményüket. Carter gesztusát Magyarország és a kommunista kormány felé – s különösen annak időzítését – az amerikai magyarok többsége sértésként kezelte. Béky Zoltán püspök az Amerikai Magyar Szövetség nevében az elnökhöz intézett november 4-i levelében ezt szóvá is tette. Béky püspök mellett a Cardinal Mindszenty Foundation (St. Louis, Missouri), valamint a Svájcban, Ausztráliában és Franciaországban élő magyarok is azonnal hallatták a hangjukat. November 22-én a legnagyobb amerikai szakszervezet, az AFL-CIO (*American Federation of Labor–Congress of Industrial Organizations*) is tiltakozó nyilatkozatot tett közzé. Öt nappal később az időközben megalakult Magyar Szent István Koronájának Védelmi Bizottsága döntése megmásítására szólította fel az amerikai elnököt. Ehhez a felhíváshoz csatlakozott még Szathmári Lajos, a híres chicagói könyvgyűjtő és szakácművész, Helcz Tibor, a Volt Magyar Politikai Foglyok Szövetségének elnöke és dr. Varga László, a Szabad Magyar Jogászok Világszövetségének elnöke. December 16-án lépett a tiltakozók egyre népesebb táborába a majdani elnök, Kalifornia állam korábbi kormányzója, Ronald Reagan is, aki az egyik clevelandi lap hasábjain fejtette ki nézeteit.¹⁸¹ A *San Francisco Chronicle* november 9-i számában Kovács Miklós sacramentói lakos protestált, s csatlakozott a döntést elutasító táborához John Biggs-Davison brit parlamenti képviselő is, akinek olvasói levelét a *New York Times* közölte december 13-án. A *Cleve-*

¹⁸⁰ Ezeket ld. Folder: JL9 1/20/77 – 11/30/77 Executive és General, valamint JL9 12/1/77 – 1/10/78 Executive és General, White House Central Files, Judicial-Legal Matters, JL-15. doboz, Carter Elnöki Könyvtár.

¹⁸¹ Simontsits szerk.: *Last Battle*, 350–837. Ld. még az előző jegyzetben idézett 4 foldert.

land Citizen című lap magyar származású szerkesztője, William G. Obbagy levélben, az *Indianapolis Star* a „Szörnyen logikátlan” című cikkében kérdőjelezte meg az elnöki döntést. Az amerikai magyar újságok döntő többsége is ezt a vonalat képviselte. Egyik jelentésében Esztergályos egy egész oldalon át sorolja ezeket a lapokat: *Magyarság*, *Amerikai-Kanadai Magyar Élet*, *Amerikai Magyar Élet* stb.¹⁸² Sajnálatos módon a tiltakozók részéről ebben az érzelmileg túlfűtött helyzetben számos egészen durván sértő megjegyzés is elhangzott.

TÜNTETÉSEK

A Carter elnök döntését vitató amerikai magyarok és támogatóik nemcsak a sajtóban és levélben, hanem nyilvánosan, hivatalos tüntetésekkel is jelezték egyet nem értésüket. November 9-e és december 26-a között három jelentősebb tüntetésre került sor.¹⁸³ Az első tüntetés november 9-én zajlott le a Fehér Ház előtt, becslések szerint mintegy 200 fő részvételével. Ezen a demonstráción részt vett Oakar képviselő is, aki előző este Carter feleségének segítségével elérte, hogy Mondale alelnök fogadja a tiltakozók 15 fős csoportját. Carter elnök hivatalos naplója szerint a húszperces audiencia a Fehér Ház Rooseveltermében délután negyed ötkor kezdődött, és ezen részt vett maga az elnök is. A megbeszélésen amerikai-magyar részről többek között Füzér Julián ferences rendi szerzetes (a New Brunswick-i Szent László-templom plébánosa), Kóvágo József volt budapesti főpolgármester, Pogány András (Magyar Szabadságharcosok

¹⁸² Esztergályos összefoglaló jelentését (1978. január 2-i dátummal) ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00255/3 (1978: 22. doboz). A 6 oldalas jelentéshez Esztergályos 28 újságcikket csatolt.

¹⁸³ Ezeket a *New York Times* és a *Washington Post* vonatkozó cikkei alapján ismertetjük.

Világszövetsége) és Somogyi Lél voltak jelen. A találkozóról feljegyzés ugyan nem készült, de az azt követő sajtótájékoztatóból kiderült, hogy Carter elnök hajthatatlannak bizonyult.

A következő tüntetésre november 29-én került sor, szintén az amerikai fővárosban. A jelentések szerint ezúttal 2500–3000 demonstráló jelent meg 80 amerikai–magyar szervezet képviselőiben. A tüntetők magyar zászlókkal és a Szent Korona kiadása ellen tiltakozó transzparenszekkel vonultak fel a Fehér Ház elé, majd onnan tovább a Kongresszus épületéhez. A tüntetés egyik szervezője, a philadelphiai Bódi Tibor azt nyilatkozta, hogy Carter döntése az amerikai „magyar közösség arcucsapása”, s nem érti, hogy Carter, aki maga is keresztény ember és az emberi jogok szószólója, hogyan adhatja ki a magyar nemzet legdrágább kincsét az ország „kommunista megszállóinak”. A tüntetőkhez Oakar képviselő asszony intézett beszédet. A Kongresszus lépcsőin állva elmondta, hogy a Szent Koronát az amerikai magyarok tiltakozása miatt nem szolgáltatják vissza december folyamán, s közölte, hogy a kormány és a Nemzetbiztonsági Tanács képviselői biztosították őt arról, hogy januárig elhalasztották a tárgyalásokat. Ha ez valóban igaz lett volna, akkor a Szent Korona aligha kerül vissza Magyarországra 1978-ban.

A harmadik, s egyben leglátványosabb tüntetésre karácsony másnapján, december 26-án került sor. Ennek közvetlen kiváltó oka az a hivatalos bejelentés volt, hogy a Szent Koronát 1978. január 6-án Vance külügyminiszter adja át Budapesten a magyar nép képviselőinek. Ekkor autós felvonulást rendeztek, mely New Yorkból, a keleti 82. utcában található Szent István-templomtól indult el a reggeli órákban. A karaván megállt a New Jersey állambeli Woodbridge-ben és Trentonban (ez utóbbi a kelet-európai bevándorlók egyik tradicionális központja), ahol további tüntetők csatlakoztak hozzájuk. A végcél Philadelphia városa volt, azon belül is az Independence Hall, mely az önálló amerikai államiség egyik szimbóluma: itt olvasták fel a Függetlenségi Nyilatkozatot 1776. július 4-én. Ezt a helyszínt a tüntetők azonban nem csak

ezért választották: itt mondott beszédet 1851 karácsonyán Kossuth kormányzó is. Természetesen ekkor már nem volt visszaút, így ez a demonstráció is sikertelen maradt.

A KONGRESSZUSI VITA

Mivel sem a tiltakozó nyilatkozatok, sem a tüntetések nem hozták meg a várt eredményt, a Szent Korona visszaszolgáltatását ellenzők az amerikai alkotmányt hívták segítségül, és a Kongresszusban próbálták elérni azt, hogy a regáliákat tartsák Amerikában. Erre a csatára mindkét fél nagyon felkészült, de a kormánynak volt három hónap előnye, és ezt ki is használta.

A tiltakozó akciót a Képviselőházban Oakar és Horton képviselők, a szenátusban pedig Bob Dole vezette. Ez a taktika nem volt új, a Kongresszus mindkét házában 1971 után többször előfordult, hogy határozati és/vagy törvényjavaslatot terjesztettek elő a Szent Korona visszatartásáról. Ezeket a kongresszusi kezdeményezéseket a magyar kormány is figyelemmel kísérte, s nem hivatalos formában minden alkalommal tiltakozott is. Ezeket a javaslatokat soha nem emelték törvényerőre, mivel a Kongresszus különböző bizottságai egyszerűen lenyelték azokat. 1975 során sor került az egyetlen olyan törvényjavaslat előterjesztésére, mely a regáliák kiadatását szorgalmazta, de ebből sem lett semmi.¹⁸⁴

1977 végén az volt Oakar és Dole célja, hogy különféle kongresszusi bizottságok bevonásával húzzák az időt, és visszatartsák a koronaékszereket addig, amíg megfelelően hangos tiltakozással rábírják az elnököt döntésének visszavonására. Azzal azonban nem számoltak, hogy a Fehér Háznak több hónapos előnye volt velük szemben, s hogy a kormány több befolyásos képviselőt és szenátort is „meg-

¹⁸⁴ Ezeket ld. Simontsits szerk.: *Last Battle*, 101–349.

dolgozott” már. A nem mindennapi hír kiszivárgását követően eljött az idő, hogy a két tábor a Kongresszusban is összemérje az erejét.

Az első kongresszusi vitára már november 4-én sor került. Ekkor a Szenátus Külügyi Bizottsága európai albizottságának elnöke, Joseph R. Biden szenátor (aki 1977 során szintén járt Magyarországon, és később Obama alelnöke volt) Carter mellett tette le a garast. A képviselőházi vitát természetesen Mary Rose Oakar kezdeményezte. 30 társával együtt törvényjavaslatot terjesztett elő a regáliák visszatartása végett. A vitában felszólalt Ted Weiss New York-i képviselő is, aki akkoriban a Kongresszus egyetlen Magyarországon született tagja volt. Biden szenátorhoz hasonlóan Weiss is megvédte a Carter-kormányt.¹⁸⁵ Aznap szavazásra ugyan nem került sor, de a november 9-i ülés napirendjére felvették a kérdést.

Erre az összecsapásra az amerikai magyarok és Oakar a korábban már ismertetett tüntetéssel hangoltak. November 9-én a Képviselőház Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának európai és közel-keleti ügyekkel foglalkozó albizottsága előtt 13 fő a Szent Korona visszaszolgáltatása ellen, 5 pedig mellette szólt. Az albizottság feladata az volt, hogy az elhangzott tanúvallomások tükrében döntse el, hogy támogatja-e Oakar képviselőnő és Frank Horton képviselő azon törvényjavaslatát, hogy a Szent Korona kiadását kössék kongresszusi jóváhagyáshoz. Ez felvetett egy érdekes alkotmányjogi kérdést is, ugyanis erre csak akkor kerülhetett volna sor, ha bizonyítani tudják, hogy a regáliák sorsa államközi szerződés függvénye. Ellenkező esetben a döntés csak és kizárólag az elnök hatáskörébe tartozik. Az albizottság elnöke Lee H. Hamilton képviselő volt, aki 1978 januárjában tagja volt a Szent Koronát hazahozó amerikai delegációnak.

¹⁸⁵ Weiss sajtóközleményt is kiadott még aznap, ld. Folder: JL9 1/20/77 - 11/30/77 Executive, White House Central File, Judicial- Legal Matters, JL-15. doboz, Carter Elnöki Könyvtár.

Az albizottság ülésének jegyzőkönyvét bárki teljes terjedelmében elolvashatja.¹⁸⁶ 1996. november 4-én Király Béla személyes élményeit is az ország nyilvánossága elé tárta a *Népszava* számára írt cikkében. Az ülésen először a törvényjavaslat két előterjesztője kapott szót, utánuk következett Bill Frenzel minnesotai képviselő, aki a döntés mellett kardoskodott, s a karzaton uralkodó hangulatra reagálva megjegyezte, hogy örülni fog, ha élve kijut majd a teremből. Ezután Louis Stokes ohioi képviselő tiltakozó üzenetét Peggy Bracy olvasta fel, majd szót kapott a tizenegy magyar származású amerikai küldött is. Az ő szereplésüket Király Béla így írja le:

Az albizottság elnöke bejelentette, hogy a házszabály értelmében egyenlő időt kell adnia mindkét vélemény tanúinak. Ha mind a tizenegy negatív tanú beszél, csak pár perc jut mind-egyikükre, nem tudják majd világosan kifejtteni álláspontjukat. Javasolta, válasszanak néhány szóvivőt, akik kifejthetik a negatív vélemény indokait. Mind beszélni akart, feltehetően fontosabb volt számukra, hogy nevük bekerüljön a kongresszusi naplóba, mint az ügy, amit képviseltek. Az elnök erre közölte, hogy az előtte lévő három lámpa közül, amíg a zöld ég, beszélhet a tanú, ha a sárga gyullad ki, fél perc alatt végeznie kell, ha a piros, akkor megvonja a szót, még ha a mondat közepén van is a meghallgatott [...]. Kivétel nélkül mindet félbeszakította az elnök, idejük leteltével. Volt, aki tíz emigrációs „méltóságát” is felsorolta, nem maradt ideje a lényegre. Volt, aki Werbőczy szentkoronatanáról [sic] elmélkedett. Tragikomikusak voltak ezek a tanúk. Együtt a lincshangulatú karzattal nem sokat használtak a magyar név jó hírének.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Simontsits szerk.: *Last Battle*, 414–572.

¹⁸⁷ „November 4. és a Szent Korona” *Népszava*, 1996. november 4.

A tizenegy tanú sorrendben Pogány András, Stephen Kozcak (volt amerikai diplomata, akit a Mindszenty-per kapcsán Chapin követtel együtt utasítottak ki Magyarországról), Hrabak Ferenc, Balunek Adalbert, Somogyi Lél, Baranski Tibor, Eleanor Schlafly (a Cardinal Mindszenty Foundation titkára), Füzér Julián, Pásztor László, Béky püspök és Louis L. Lote volt. Közülük Balunek, Füzér, Pogány és Somogyi aznap még a Fehér Házban is jártak.

Ezután felolvasták Jack Kemp New York-i képviselő (1996-ban Dole alelnökjelöltje) levelét is, majd sor került a Szent Korona visszaszolgáltatását támogató tanúk meghallgatására. A sort Matthew Nimetz, a State Department főtanácsadója nyitotta meg, aki ismertette a külügy hivatalos állásfoglalását. (Erre a nyilatkozatra később még visszatérünk.) Nimetz után Alfred Puhán volt budapesti amerikai nagykövet szólalt fel a Magyar-Amerikai Kereskedelmi Tanács nevében, majd Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök, végül Király Béla tábornok kapott szót. Nagy Ferenc először is kijelentette, hogy egyetért Carter döntésével, majd azt is elmondta, hogy miért: magyar statisztikákra hivatkozva utalt arra, hogy a magyarság kihalófélben van, s hogy 1956 bukása után elvesztette a jövőbe vetett hitét. Ezt a hitet szerinte „egyetlen személy, politikai kör vagy szervezet sem adhatja vissza”, csak a Szent Korona, „a nemzeti lét és történelem folytonosságának a szimbóluma”. Majd hozzátette: „Mivel Magyarországon létezik valamiféle információszabadság, a Korona hazatérésekor tanulmányokat fognak kiadni annak történelmi szerepéről. Kezdetét veszi majd a magyarok zarándokútja, hogy leróják tiszteletüket a nemzeti öntudat e nagyszerű szimbóluma előtt.” Zárásként elmondta, hogy a Szent Korona Magyarországon kívül „csupán halott ékszer, csak a vizsály forrása. Otthon jelentős mértékben hozzájárulhatna ahhoz, hogy feltámadjon a nemzet élni akarása. A nemzet túlélési ösztönét erősítené fel. Ha a Szent Korona visszatérését megakadályozzák, az igazi vesztes nem a rezsím, hanem a magyar nép lesz.”

Király Béla történelmi érveket sorolt fel, s ez a jelenlévők egy részének zajos nemtetszését váltotta ki: „A háború során Magyarország utolsó törvényes kormánya élén Horthy kormányzó állt. A Kormányzó úr a szövetséges hatalmakkal tárgyalásokat folytatott a háborúból való kiugrásról, mert Magyarország csak vonakodó szövetségese volt a tengelyhatalmaknak. Miközben ezek a tárgyalások folytak, egy SS alakulat elrabolta őt, és egy új kormányt kényszerített Magyarországra. Ez a kormány törvénytelen volt, és ez a törvénytelen kormány adott utasítást arra, hogy a Koronát vigyék ki az országból. [...] A Korona távolléte Magyarországról egy törvénytelen kormány törvénytelen döntésének fenntartása.” Beszédét ezzel zárta: „Tisztelt Elnök úr! Szent István Szent Koronája túlságosan régóta van már külföldön, több mint három évtizede – s ez a leghosszabb idő, amit valaha is Magyarországtól távol töltött. [...] Magyarországra való visszatérése egy olyan ezeréves folyamatot állít helyre, melynek során a Szent Korona mindig a magyar népnél volt.”

A vita zárásaként Clement Zablocki képviselő (a kongresszusi bizottság elnöke, aki személyesen is részt vett az albizottság ülésén) arról faggatta Puhant, hogy el lehetne-e helyezni a Koronát az egyház felügyelete alatt, nem pedig egy „kommunista múzeumban”. Erre a kérdésére konkrét választ nem kaphatott, hiszen a Szent Korona elhelyezéséről ekkor folytak a konkrét tárgyalások Nagy János és Philip Kaiser között. Oakar felvetette, hogy nem kellene-e a Szent Korona visszaszolgáltatásának feltételeként a szovjet csapatok kivonását megjelölni. Erre Nimetz és Puhán közölték vele, hogy a Szent Korona a magyar nép tulajdona, visszaadását nem köthetik konkrét feltételhez, az ugyanis az Egyesült Államok lejáratását vonná maga után. Ezután Hamilton az ülést bezárta. A bizottság jegyzőkönyvéből és Király Béla beszámolójából egyértelműen kiderül, hogy a vita egyoldalúra sikeredett. Az érdemi vitát sem a meghallgatás légköre (a karzaton ülőket többször is figyelmeztetni kellett a viselkedési

normák betartására), sem a két párt által felvonultatott tanúk valós politikai súlya nem tette lehetővé.¹⁸⁸

Ezek után aligha meglepő, hogy a Kongresszus sem az Oakar-Horton-törvényjavaslatot, sem pedig Dole hasonló tervezetét nem szavazta meg. A State Department által jóval a döntés nyilvánosságra hozatala előtt alaposan „megdolgozott” Kongresszus az elnök elvárásainak megfelelően cselekedett. A Korona kiadatását ellenzők azonban nem hagyták annyiban a dolgot. Dole, amikor látta, hogy a Kongresszusban nem ér célt, jogi útra terelte a vitát.

AZ ÜGY A BÍRÓSÁGON

Dole szenátor a Carter elnök ellen benyújtott periratban a következő módon érvelt: az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés nem említi a Szent Koronát, mégpedig azért nem, mert az akkori magyar kormány távol akarta azt tartani az országot megszálló szovjet hadseregtől. Amikor az Egyesült Államok aláírta a békeszerződést, gyakorlatilag a szovjet csapatok kivonása utáni időre halasztotta a szerződés kiegészítését a Szent Koronára vonatkozólag. Ezért a Korona kiadatása államközi szerződésnek minősül, így a végső szó nem az elnöké, hanem a Szenátusé. „Mivel Carter elnök úr nem nyújtotta be szenátusi jóváhagyásra az 1977. december 13-i (Puja Frigyes és Philip Kaiser közti, később ismertető) levélváltást, megsértette az Alkotmány második cikkelyének

¹⁸⁸ Erről a meghallgatásról William Seth Shepard azt írta, hogy a hivatalos ülészek után hívták össze, és hogy a minimális publicitás (nem volt pl. televíziós vagy rádiós közvetítés) ellenére óriási tömeg vett részt rajta. A hangulat leírására a „düh” (*anger*) szót több ízben is használja. Szerinte is Király Béla és Nagy Ferenc tanúvallomása bizonyult perdöntőnek. „Some Thoughts on the Return of the Holy Crown” 1998. március 26. 5 old. Shepard ezt a beszámolót nekem és Szerdahelyi Csabának, a *Magyar Nemzet* akkori külügyi munkatársának küldte el. A lap ezt a nyilatkozatot tudtommal soha nem használta fel.

második szakaszát; és a jelenlegi magyar kormánnyal egyetemben megszegi azt a hallgatólagos egyezményt is, melyet a párizsi szerződést aláíró és ratifikáló amerikai és magyar hatóságok kötöttek.” Ezzel párhuzamosan Carl T. Curtis nebraskai szenátor is jogi úton támadta Cartert. Ő azzal érvelt, hogy a korona amerikai tulajdont képez, hiszen az nem más, mint egy legyőzött ellenséges nemzettől szerzett hadizsákmány. (Ez kevésbé tűnt meggyőző érvelésnek, hiszen ezt a nyilvánosság előtt ekkor már senki nem állította.)¹⁸⁹

Dole jogászkodónak tűnő érvelése az 1947-es békeszerződés kapcsán szinte szó szerint megegyezik Anthony Endrey ausztráliai magyar jogászprofesszor (1922–2010) szakvéleményével. Endrey 1949-ben vándorolt ki Ausztráliába, ott végzett jogot, és 1975-ben királyi jogtanácsossá (*Queen’s Counsel*) nevezték ki. A Szent Koronáról szóló alkotmánytörténeti munkáját, mely 1977-ben jelent meg angol nyelven, a nyugati emigráció jogi bibliaként forgatta.¹⁹⁰

A Kansas állambeli előcsatározásokat követően a fővárosi fellebbviteli bíróság december 15-én hirdetett ítéletet, miszerint a Szent Korona nem tekinthető amerikai tulajdonnak, és annak kiadatása nem államközi szerződés, hanem külpolitikai kérdés, mely teljes egészében az elnök hatáskörébe tartozik. A felperesek ügyvédje, Thomas Lumbard természetesen azonnal bejelentette, hogy a Legfelső Bírósághoz fordulnak. A legfelsőbb amerikai jogi fórum mindkét ügyet befogadta, és gyorsan rövidre zárta a vitát. Curtis jogi panaszát a bíróság elnöke, Warren E. Burger december 21-én, Dole-ét a bíróság tagja Byron R. White január 3-án utasította el. Mindkét felperes keresetének elutasításában döntő szerepe volt

¹⁸⁹ Simontsits a per anyagait is leköszölte, ld. *Last Battle*, 979–1050. A „hadizsákmány” retorikáról már szoltunk a sajtóban megjelent találgatások kapcsán.

¹⁹⁰ A perben felhozott érvelés nem volt ismeretlen emigráns körökben, de Endrey kaliberű jogász addig nem vállalta fel, hogy azt angolul is megírja. A szerző egyébként aktív tagja volt az ausztráliai magyar közösségnek: 1975-ben a torontói világkongresszuson például személyesen képviselte őket.

az érvelés megalapozatlanságának és Carter elnök határozott felépésének, valamint megalapozott jogi érvelésének. Így a Legfelső Bíróság egyszerűen csak jóváhagyta az alsóbb szintű bíróságok döntését.

A DÖNTÉS TÁMOGATÓI

A november 9-i képviselőházi vita olvasása közben joggal merülhet fel a kérdés, hogy hogyan került oda Nagy Ferenc és Király Béla. A válasz egyszerű: a döntés nyilvánosságra hozatalát követően mindkettőn támogató tartalmú táviratot küldtek az elnöknek, aki az adott helyzetben minden ilyen gesztust örömmel fogadott. A State Department pedig nemcsak azonnal válaszolt mindkettjüknek, hanem telefonon is megkeresték őket, hogy hajlandóak volnának-e nyilvánosan, egy minden bizonnyal ellenséges hangulatú kongresszusi meghallgatáson is kiállni az elnöki döntés mellett.¹⁹¹ Ahogyan azt már láttuk, hajlandóak voltak, és semleges amerikai körökben ez perdöntőnek bizonyult. Így ugyanis a Szent Korona visszaszolgáltatása mellett nemcsak a kormány állt ki „teljes mellszélességgel”, hanem a kommunistaellenes harc két legnagyobb élő magyar alakja: Nagy Ferenc, Magyarország (addigi) utolsó demokratikus úton megválasztott és kommunista puccs útján eltávolított miniszterelnöke, valamint 1956 egyik hőse, a Nemzetőrség egykori főparancsnoka, Király Béla tábornok.

Ugyanakkor az amerikai magyarság álláspontja sem volt egyértelműen elutasító. Emigráns tudósok sora állt ki Carter mellett,

¹⁹¹ Interjúm Király Bélával, Budapest, 1996. október 10. Király a november 9-i kongresszusi meghallgatás kapcsán azt állította, hogy őt és Nagy Ferencet a titkosszolgálat civil ruhás ügynökei biztosították az eseményen. Ezt az állítást semmilyen más forrásom nem támasztja alá.

s olvasói levelek tucatjával támogatták őt és merész döntését mind a helyi, mind a nagyobb országos lapokban. Carter mellett tüntetett Kadarkay Árpád, Várdy Béla pittsburghi professzor és felesége, Várdy Huszár Ágnes, valamint Nagy Károly is, akit szintén nem lehetett túlzott baloldalisággal vádolni. (Ő szervezte például a *Tanúk korokról* című előadás-sorozatot a Rutgers Egyetemen, melynek során a külföldi magyarság először hallhatta első kézből 1956 történetét, többek között Király Bélától, Kopácsi Sándortól és Kovács Andortól.)

Október közepén Brzezinski telefonon felhívta Deák Istvánt, hogy készítsen számára egy rövid tanulmányt a Szent Korona jelentőségéről a magyar nemzet számára. A Columbia Egyetem professzora október 21-én (tehát két héttel a kiszárogatás előtt) kelt memorandumában röviden ismerteti a Szent Korona történetét II. Szilveszter pápától 1946-ig. Többször is utal a Szent Korona tanára és a regáliák művészettörténeti értékére. A várható tiltakozások hevességét azonban ő is alábecsülte: „Nem hiszem, hogy az amerikai magyarok tiltakoznának a Korona visszaszolgáltatása ellen. A magyar közösség eléggé szervezetlen, nincsenek elismert vezetői, sem pedig jelentősebb politikai-kulturális szervezetei. Többségük nem foglalkozik a politikával, leszámítva az USA iránti hűségüket.” Deák így folytatta: „Az amerikai magyarok többsége gyakran jár haza Magyarországra, s gyakran fogad otthoni látogatókat. A Kádár-rendszerről alkotott képük alapvetően kedvező, de nem lelkesednek érte különösebben. Azok száma, akik nem látogathatnak haza, vagy nem hajlandóak hazalátogatni, igen kicsi.” Deák szerint az amerikai magyarság köreiben „a szélsőséges konzervatívok és monarchisták aránya elenyészően kicsi”. Felveti továbbá, hogy a Szent Korona hazaküldéséért cserébe kellene valamit kérni, például azt, hogy hozzanak létre egy USIA-központot Magyarországon, vagy hogy teremtsenek egy amerikanisztikai professzori állást az ELTE-n, melyet mindig amerikai tudós töltene be. Deák memorandumához csatolt egy kilenc nevet tartalmazó listát az általa legbefolyásosabbnak

tartott amerikai magyarokról. Ezen a listán szerepel Nagy Ferenc és Király Béla neve is.¹⁹²

Brzezinski akciója két szempontból is figyelemre méltó: egyfelől hűen tükrözi azt, hogy a nemzetbiztonsági tanácsadónak továbbra is fenntartásai voltak az amerikai magyarok várható reakciójával kapcsolatban, másfelől ezzel a lépéssel megteremtette a jogalapot arra, hogy régi kedves barátját az akkor még érvényben lévő kiutasítás ellenére jelölje az amerikai delegációba, és hozzásegítse ahhoz, hogy találkozhasson családjával. Deák ugyanis egyike volt azoknak, akik nem utazhattak Magyarországra – ennek eldöntése pedig magyar belügy volt. (Király Béla azok közé tartozott, akik nem voltak hajlandók erre, ő ugyanis szavát adta Kéthly Annának, hogy addig nem tér haza Magyarországra, amíg ott szovjet csapatok állomásoznak.)

Deák mellett egy másik magyar származású történész, John Lukacs is aktív résztvevőjévé vált az eseményeknek. Griffin Smith, a Fehér Ház egyik alkalmazottja november közepén beszélt Lukacs-csal, s arra kérte a magyar származású (de magát amerikai történésznek valló) tudóst, hogy készítse memorandumot Brzezinski számára. November 27-én kelt tanulmányában Lukacs az amerikai magyarok álláspontját elemzi először: szerinte csak egy kicsi, de hangos csoport ellenzi a Szent Korona hazatérését. Létezik egy még kisebb, baloldali érzelmű csoport is, mely csak ritkán hallatja a hangját. Számukra a Szent Korona nem jelent semmit, s nem is ellenzik annak kiadását. Az amerikai magyarok döntő többsége vegyes érzelmekkel viseltetik a kérdésben: „Egyfelől nem igazán örülnek semmiféle olyan hivatalos gesztusnak, mely azt jelzi, hogy az amerikai kormány elégedett volna Magyarország jelenlegi helyzetével, másfelől azonban nem ellenzik azt, hogy az Egyesült Államok

¹⁹² Brzezinski és Deák közlései. Deák levele a Carter Elnöki Könyvtárban olvasható, ld. Folder: JL9 1/20/77 - 11/30/77 Executive, White House Central File, Judicial- Legal Matters, JL-15. doboz.

fejlessze kapcsolatait Magyarországgal, már csak azért sem, mert százezrével járnak haza.” Lukacs azt is leírja, ő hogyan képzei el a Szent Korona visszaszolgáltatásának menetét. Eszerint a Koronát a Fehér Házba vinnék egy éjszakára, s ekkor az elnök rövid beszédet mondana az amerikai–magyar kapcsolatokról. Közölné, hogy a Koronát a magyar népnek adják vissza, s ezt nyomatékosítandó, a magyar nagykövetet ne hívják meg erre az alkalomra. Ezután másnap a Koronát egy kisebb, amerikaiakból álló delegáció vigye Budapestre, de ennek a delegációnak ne legyen egyetlen magyar származású tagja sem.¹⁹³ Lukacs javaslatából, ahogyan azt majd látni fogjuk, gyakorlatilag semmi sem valósult meg, annak viszont nagy volt a jelentősége, hogy egy újabb nemzetközileg elismert történész állt ki az elnök mellett.

A Carter-kormány támogatói sorában megtaláljuk még Puhán volt budapesti nagykövetet, hivatalból a Szabad Európa Rádió és a VOA-t, Haraszi Sándort, aki Billy Graham 1977-es magyarországi látogatását szervezte, a magyar kormány támogatását is élvező *Amerikai Magyar Szó* című lapot, a clevelandi Liberty Publishing Co., s ezzel többek között az *Amerikai Magyar Népszava* tulajdonosát, Gombos Zoltánt, valamint VI. Pál pápát. Ez sem akármilyen névsor.

Brzezinski aggodalma a kelet-európai származású amerikaiak várható reakciója miatt érthető volt. November 8-án ugyanis Vance titkára, Peter Tarnoff kétoldalas memorandumban foglalta össze a State Department által az amerikai magyarság köreiben végzett felméréseit. A jelentés öt csoportra osztja a megkérdezetteket: (1) a magyar származású, de már Amerikában születettek támogatják az elnöki döntést, a William Penn fenntartások nélkül, az Amerikai–Magyar Református Szövetség viszont erősen megosztott; (2) az 1945 utáni politikai emigránsok vezetői elutasító magatartást tanúsítanak; (3) az amerikai magyar tudósok támogatják Cartert; (4) az

¹⁹³ Lukacs levele ugyanott, ahol Deáké (ld. az előző jegyzetet).

1945 és 1947 közötti korszak vezetői (Nagy Ferenc és Varga Béla) úgyszintén; és (5) az 1956-osok véleménye megoszlik: Kővágó József Carter ellen van, Király Béla viszont mellette. (Ezen felmérés megbízhatóságát, ahogyan azt már láttuk, a kongresszusi vita igazolta.) Másnap, november 9-én (a képviselőházi vita, a második tüntetés és a Fehér Házban adott fogadás napján) kapta kézhez Brzezinski a Hamilton Jordan (Carter kabinetfőnöke) megrendelésére készült kétoldalas elemzést az 1976. évi elnökválasztásról. A memorandum szerint, „ha Carter 20 százalékkal több kelet-európai szavazatot kapott volna, megnyerte volna Kalifornia, Illinois és New Jersey államokat”, ha pedig „20 százalékkal kevesebbet, akkor elveszítette volna New Yorkot, Ohiót, Pennsylvaniát és Wisconsint, s ezzel együtt az elnökválasztást is”. A jelentés szerint Carter győzelmét nagymértékben Ford szerencsétlen megjegyzésének köszönheti.¹⁹⁴ Ennek tükrében érthető csak meg igazán a lengyel származású Brzezinski vonakodása.

November elején a State Department átfogó PR-kampányba kezdett. A hír kiszivárogtatásának napján, november 4-én John H. Trattner szóvivő sajtótájékoztatót tartott, és azzal indokolta Carter döntését, hogy ez a lépés a magyar nemzettudatot erősíti fel, összhangban van a Helsinki Záróokmány szellemével, s hogy a Szent Koronát nem a magyar kormánynak, hanem a magyar népnek adják vissza. Egyúttal jelezte azt is, hogy garanciát kaptak Budapestről arra nézve, hogy a regáliákat nyilvános helyen, állandó jelleggel kiállítják, és azokat bárki szabadon megtekintheti majd. Ezután a külügy kellően előkészítette a november 9-i képviselőházi

¹⁹⁴ Tarnoff: „Return of the Crown of St. Stephen: Preliminary Reactions of Hungarian-Americans” és John Gorman: „The importance of East-European votes in the various states” 2-2 old. Folder: JL9 1/20/77 - 11/30/77 Executive, White House Central File, Judicial- Legal Matters, JL-15. doboz, Carter Elnöki Könyvtár. Gorman jelentése Jordan számára megtalálható még Jordan és Mondale alelnök iratai között is.

vitát, s a State Department egyik nagyhíve, Matthew Nimetz főtanácsadót jelölték ki a hivatalos álláspont ismertetésére. (Október folyamán Nimetz Magyarországon járt, így a részletekkel is tisztában volt.) Ugyanezen a meghallgatáson előterjesztették a State Department által már június folyamán elkészített rövid történeti összefoglalást arról, hogy hogyan is került a Szent Korona amerikai kézbe. Így ez a dokumentum is bekerült a kongresszusi jegyzőkönyvbe. Nimetz felszólalását és a hozzá mellékelt iratokat azután sokszorosították, és számos tiltakozó levélre adott válaszhoz csatolták is. Ráadásul a kongresszusi vitából összevágták a legfontosabb kérdéseket és az azokra adott válaszokat, és ezt a 31 oldalas iratot is felhasználták propagandacéllal. Egy példányt Kovács Éva (a Szent Korona azonosítására kiküldött egyik magyar szakember) hozott haza. Ebből láthatjuk, hogyan vált egyetlen év alatt „szalonképpé” a korábban ellenségként kezelt, és 1973 után látványosan ignorált Magyarország. (Erről a kampányról a következő fejezetben szólunk részletesebben.)

A dokumentum szerint az amerikai külügy 1977 tavaszán felülvizsgálta az amerikai-magyar kapcsolatok állását, s arra a következtetésre jutott, hogy a kétoldalú viszony annyira megjavult, hogy a korábbi ígéreteknek megfelelően sor kerülhet a Szent Korona visszaszolgáltatására, hiszen már csak ez és az MFN kérdése vár rendezésre. Áprilisban csak azért válaszolták Oakar képviselőnő érdeklődésére azt, hogy egyelőre nem tervezik a regáliák kiadását, mert akkor a felmérés még folyamatban volt. Viszont menet közben konzultáltak számos amerikai magyar vezetővel és szervezettel, valamint a Kongresszus mindkét házának érdeklődést mutató tagjaival, s úgy látták, hogy a többség egyetért a regáliák visszaszolgáltatásával. A döntést csak azért tartották titokban, mert kényes tárgyalásokat folytattak Budapesttel, s nem akarták, hogy a részletek idő előtt nyilvánosságra kerüljenek, és félreértéseket okozzanak. Az amerikai-magyar kapcsolatokat rendezték, sőt a családdegysítési kérdésekben a magyar fél rendkívüli rugal-

masságot mutat. Magyarországon vallásszabadság van, nincsenek politikai foglyok, s nincs ellenállási mozgalom sem. Az egyetlen akció, amelyről a State Department értesült, az volt, hogy magyar értelmiségiek egy kisebb csoportja kiállt a cseh Charta 77 mozgalom mellett. A magyar gazdaság egyre inkább nyitott a Nyugattal való együttműködésre, és Budapesten külföldi bankok is működhetnek. Természetesen Magyarország kommunista állam. Politikai rendszere nem demokratikus, de a szovjet blokk államai közül egyértelműen az egyik legszalonképebb ország.¹⁹⁵

Nimetz tanúvallomásából az is kiderül, hogy a Szent Koronát biztos helyen őrzik, s rendkívüli értéke miatt senkinek nem engedélyezték, hogy azt láthassa és megvizsgálhassa, még nagy hírű tudósoknak sem. A Korona visszaszolgáltatásától azt várják, hogy az a nemzettudatot fogja megerősíteni Magyarországon, s felhívja a figyelmet a regáliák vallási jelentőségére is. Azt még nem tudják, hogy pontosan mikor fogják átadni azt a magyar népnek, az azonban biztos, hogy nyilvánosan ki lesz majd állítva, és bárki, így a külföldön élő magyarok is megtekinthetik a Szent Koronát. Zárásként szerepel még néhány kérdés az MFN-ről is, s a válaszok szerint ezt a kérdést is hamarosan rendezik. A State Department magabiztos fellépésére egyébként jellemző, hogy az elnöknél levélben többször is tiltakozó Oakar képviselőnőnek csak 1978. január 11-én, tehát közel egy héttel a regáliák ünnepélyes visszaszolgáltatása után válaszoltak.

Az „utolsó csatát Szent István Koronájáért” tehát a Carter-kormány nyerte, így sor kerülhetett az elnöki döntés végrehajtására. Ehhez még további három kérdést kellett rendezni: (1) tisztázni kellett a részleteket a magyar kormánnyal, és meg kellett állapodni

¹⁹⁵ 1977 decemberében a State Department ezt a dokumentumrészt is közzétette „Hungary and U.S.-Hungarian Relations” címmel, és csatolták az amerikai delegáció hivatalos irataihoz is. Egy példány itthon is kutatható Nimetz iratai között a CEU-n. Erre is visszatérünk még a következő fejezetben.

az átadás időpontjában; (2) meg kellett győződni arról, hogy valóban az eredeti Szent Koronát és regáliákat adják-e majd vissza; és (3) össze kellett állítani a regáliákat visszaszolgáltató amerikai (és az azt fogadó magyar) delegációt is. Mielőtt erre rátérnénk, tekintsük át az előkészítő tárgyalások első fázisát: az amerikai külügyi szivárogtatás (1977. január–október) miérettjeit, illetve Magyarország „szalonképesé tételét” az amerikai közvélemény előtt.

A hazatérés előkészítése

BEVEZETÉS

Kötetünk utolsó előtti fejezetében három témát veszünk nagyító alá. Az első Magyarország „szalonképessé tétele” az amerikai közvélemény előtt. Erre azért volt szükség, mert 1970 után a State Department minden alkalommal azt nyilatkozta a sajtó nyilvánossága előtt, hogy a Szent Korona visszaszolgáltatását az amerikai-magyar kapcsolatok további javulásától teszik függővé, de az adott pillanatban (utoljára az 1976-os *New York Times*-cikk kapcsán) ez nem aktuális és nem is tárgyalnak róla. 1977-ben tehát demonstrálni kellett, hogy ez az előrelépés (váratlanul) megtörtént, és hogy a Szent Korona biztonságban lesz Budapesten. A PR-kampány másik célja a várható heves tiltakozási hullám leszerelése volt.

A második téma a hazatérés konkrét előkészítése. Ez a feladat elsősorban Philip Kaiser budapesti amerikai nagykövetre és a „gazdaságilag fejlett nyugati tőkés országokért felelős külügyminiszterhelyettesre”, a korábbi washingtoni magyar nagykövetre, Nagy Jánosra hárult. Az előkészítő tárgyalások során Washington számos, nehezen teljesíthető követelést fogadtatott el Budapesttel, és végül minden kérdésben megegyeztek. Budapest a maga módján reagált erre: a számára kényelmetlen amerikai magyarokat (a hivatalos amerikai delegáció tagjait) a hivatalos fotókról eltüntette.

A harmadik téma a Szent Korona szakmai átvétele. Az elsőre 1977. december közepén került sor Fort Knoxban, a másodikra a budapesti ceremónia előtt a magyar Parlament épületében. Az első átvétel során készültek a legelső színes fotók a magyar koroná-

zási ékszerekről. Azért csak ennyire későn, mert a kongresszusi meghallgatáson Nimetz valóban igazat mondott: senkinek, még a legkiválóbb tudósoknak sem engedték meg, hogy az újvilági száműzetését Fort Knoxban töltő koronázási ékszereket megvizsgálja. Az első vizsgálatról készült egyik beszámolóból már idéztünk, most részletesebben is megismerkedünk ezekkel. A második szakmai átvételtől a következő fejezetben lesz szó. Lássuk a részleteket.

MAGYARORSZÁG „SZALONKÉPESSÉ” TÉTELE

Amikor Esztergályos „csapatmunkáról” beszélt, valószínűleg arra gondolt, hogy a két külügy közös erővel alakította át Budapest amerikai megítélését a „futottak még” kategóriába eső távoli kis országból szocialista bezzeg-országgá. Kádár már hosszabb ideje építgette a „legvidámabb barakk” toposzát, és ebben a keleti parti liberális sajtóban, például a *New York Times*ban és a *Washington Post*ban partnerre is talált. A gond az volt, hogy Magyarországot ugyanaz a Kádár vezette 1977-ben, aki 1956-ban szovjet tankok segítségével verte le a forradalmat, és véres megtorlást rendezett. Politikája nyilvánvalóan egyházellenes volt (lásd Mindszenty ügyét), és fiatalkorú forradalmárokat is kivégeztetett. Ezzel nehéz volt bármit is kezdeni. Így a hangsúly átkerült a kádári kompromisszumra: arra a hosszú útra, amelyet Magyarország két évtized alatt bejárt. Washington végül elfogadta Kádár estében (is) a *fait accompli*. Ezt tükrözte először a magyar kérdés levétele az ENSZ napirendjéről, majd a kétoldalú kapcsolatok normalizálása. Előbbihez az 1963-as „általános” amnesztia kellett, utóbbihoz Budapest együttműködési hajlandóságának megnövekedése. A magyar külügy jól mérte fel az amerikai nyitás (az 1966-os ajánlat a kapcsolatok ideiglenes ügyvivőiről nagykövetségi szintre emelése) nyújtotta lehetőséget, és meggyőzte a pártvezetést arról, hogy éljen az alkalommal.

A sikeres kétoldalú normalizáció azonban 1973 után leállt, a Szent Korona ügyében pedig részben Budapest hidegháborús viselkedése (Vietnam, a rendezetlen csereegyezmény és a Deák-ügy) részben a belpolitikai nyomás (a választások és az egyre kellemetlenebbé váló, Szent Korona esetleges visszaadása körüli „rituálé”) miatt az amerikai álláspont befagyott. A State Department 1977 januárjában megpróbálta az új Carter-kormányt kész helyzet elé állítani (Mudd budapesti akciójával), de az egy évvel korábbi álláspont teljes átfordulását meg kellett magyarázni. Így az előkészítő tárgyalások első fázisa, Budapest hivatalos formában történt tájékoztatását megelőzően (1977. január–szeptember) két téma körül forgott: valóban visszakapjuk a Szent Koronát, de közben tisztára kell mosni Budapestet az amerikai közvélemény előtt. Ezt a két külügy csak a baráti sajtó segítségével és valóban csak csapatmunkával érthette el.

Az előző fejezetben láttuk, hogy az új kormány először azonnal vissza akarta adni a magyar koronázási ékszereket, majd úgy döntött, hogy erre csak a kelet-európai politika kidolgozása után kerülhet sor. Ezt a szeptember 13-án elfogadott (és fentebb részletesen bemutatott) PD 21 tette véglegessé. A State Department viszont már januártól kezdve folyamatosan jelezte Budapest felé, hogy rövid időn belül sor kerül a Szent Korona hazatérésére. Ezt a magyar külügyi anyag világosan bizonyítja.

1977 elején Esztergályos Ferenc washingtoni magyar nagykövet két jelentésben is utalt arra, hogy a kérdésben elmozdult az amerikai álláspont, noha nyilvánosan továbbra is minden érdeklődésre ugyanazt a korábbi, megszokott, sablonos választ adták. Esztergályos egyik átfogó jelentésében azt olvashatjuk, hogy érzése szerint 1977 folyamán az USA Magyarországból akar bezzeg-országot csinálni az év végén esedékes belgrádi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletre, hogy megmutassák, nem ragadnak le a Romániával, Jugoszláviával és Lengyelországgal való foglal-

kozásnál.¹⁹⁶ Egy másik jelentésében pedig nem kis meglepetéssel tudatja Budapesttel, hogy egy kongresszusi képviselővel és State Department-alkalmazottakkal elköltött vacsorán már nem az volt a téma, hogy kiadják-e a regáliákat, hanem az, hogy milyen repülőgéppel lehetne azokat Budapestre szállítani.¹⁹⁷

A budapesti amerikai nagykövetség dolgozói, így Mudd követségi tanácsos és Dachy (magyar származású fogorvos, eredetileg Décsi) kulturális és sajtóattasé is hasonló tartalmú megjegyzéseket tett, sőt április végén utóbbi már azt is tudni vélte, hogy 30-60 napon belül meglesz az elnöki jóváhagyás is.¹⁹⁸ Eközben azonban lezajlott a *Policy Review Committee* már ismertetett április 14-i ülése, amikor Brzezinski javaslatára hivatalosan is elhalasztották a döntést addig, amíg a Kelet-Európával kapcsolatos politika részletes irányelveit ki nem dolgozták. Ezt értékelhette úgy a State Department, hogy a nemzetbiztonsági tanácsadó „fúrja” őket.

A koronaékszerek visszaszolgáltatásának előfeltétele nemcsak Brzezinski jóváhagyása volt, hanem annak demonstrálása is, hogy az amerikai-magyar viszony annyira megjavult, hogy ezúttal valóban sor kerülhet a koronaékszerek kiadására. 1977 során azután több kongresszusi bizottság járt Magyarországon,¹⁹⁹ sőt április első

¹⁹⁶ Esztergályos jelentése Puja Frigyes külügyminiszter számára, 1977. január 10. 5 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 001002 (1977: 19. doboz).

¹⁹⁷ Esztergályos jelentése Puja számára, 1977. február 17. 2 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 001888 (1977: 20. doboz).

¹⁹⁸ Az áprilisi megbeszélése beszámolóit ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10/001100/5-6 (1977: 19. doboz). Dachyról még az állambiztonság is jelentett, bár a külügynél kritikusabban: „A beszélgetés során úgy tűnt, hogy Dachy a Budapestről történő elutazása alkalmából igyekezett jó benyomásokat hagyni azzal, hogy Magyarországot érintő amerikai külpolitikai elgondolásokról bizalmas jellegű információt adott.” A búcsúbeszélgetésre május 31-én került sor, a jelentés június 6-án kelt. Ld. ÁBTLL 1.11.4 II. sorozat A-v/1977, 93-96.

¹⁹⁹ A legfontosabb augusztusban: ennek tagja volt George McGovern (aki 1972-ben Nixon ellen indult a választáson) és Joe Biden szenátor, valamint a Képviselőház jogi bizottságának öt tagja. Ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 004470/1 (1977: 21. doboz).

napjaiban Arthur Hartman külügyminiszter-helyettes budapesti látogatása (április 4–7.) során aláírták a kétoldalú műszaki, tudományos, oktatási és kulturális csereegyezményt. Ennek rendkívül nagy volt a propagandaértéke, hiszen ilyen szintű megállapodás megkötésére 1973 óta nem került sor, még Szekér Gyula amerikai útja során sem. Az egyezményre azért is lehetett hivatkozni a későbbiek során, mert a Kádár-rendszer valóban átlépte saját árnyékát az 1958 óta húzódó megállapodás kérdésében. Hartman látogatása idején is téma volt a Szent Korona visszaszolgáltatása, valamint az amerikai belpolitikai ellenállás kérdése.²⁰⁰

Hartman látogatásánál is fontosabb volt az egyházi vonal felfuttatása, már csak a két évvel korábban elhunyt Mindszenty emléke miatt is. 1977 során sor került a magyar–vatikáni kapcsolatok fejlesztésére, mégpedig a lehető legmagasabb szinten: Kádár Jánost június 9-én személyesen fogadta VI. Pál pápa. Erről a *Washington Post* tudósította az amerikai közvéleményt. 1977 során Walter Mondale alelnök is járt a Vatikánban, s megindult a találgatás, hogy miről is lehetett szó a két látogatás alkalmával. A részleteket a mai napig nem ismerjük, ám néhány elejtett megjegyzésből arra lehet következtetni, hogy amerikai részről ismét megpróbálták bevonni a Vatikánt a Szent Korona visszaszolgáltatásának rendezésébe. VI. Pál pápa 1947 (akkor még vatikáni diplomataként) és 1972 után azonban harmadszor is elzárkózott ez elől. A visszaszolgáltatást ugyanakkor támogatta.²⁰¹

²⁰⁰ Nagy János jelentése Hartman magyarországi útjáról, 1977. április 14. 9 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00278/2 (1977: 18. doboz). Ld. még Bartha János jelentését a Mudd-dal folytatott beszélgetéséről, 1977. április 6. 6 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 001002/2 (1977: 19. doboz). Mudd és Bartha együtt utaztak haza autóval Miskolcra Hartman látogatása idején és öt órán át beszélgettek. Mudd „súlyos belpolitikai ügynek” nevezte a Korona sorsát, és azt állította, hogy a State Department dolgozik az ügyön.

²⁰¹ Paul Hofmann: „Pope Paul Said to Back Return of Hungarian Crown” *New York Times* 1977. december 29. A Vatikán hivatalos állásfoglalást végül nem adott ki.

Magyarország belső liberalizáltságát leginkább a vallási kérdések előtérbe helyezésével lehetett demonstrálni, hiszen a hitéletet (inkább csak kismértékben) toleráló kommunista rendszer alapvetően ateista voltához kétség sem férhetett. A pártállam ellenségként tekintett az egyházakra, és azok ellenőrzését az Állami Egyházügyi Hivatalra, illetve annak vezetőjére, Miklós Imrére bízta. A belső elhárítás kézikönyveket adott ki, és tanította az egyházi közösségek szétverésének módszertanát. A gyakorlatban a nem történelmi felekezeteket erőszakkal a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa nevű szervezetbe kényszerítette bele. Ennek élén Palotay Sándor állt, aki pártállami besúgó volt, és hajlandónak bizonyult elvégezni a „piszkos munkát” Miklós elvtárs számára. Ezt Washington nyilvánvalóan tudta; éppen ezért kapott különös hangsúlyt Magyarország „szalonképessé” tétele során az egyházi-hitéleti vonal.²⁰²

Ehhez jó alapot szolgáltatott az is, hogy Mindszenty halálát követően, 1976-ban a pápa Lékai László személyében ismét esztergomi érseket nevezett ki. Ráadásul 1976-ban Lékai – Káldy Zoltán evangélikus püspök társaságában – Amerikába utazhatott egy ökumenikus gyűlésre. Lékai személyéhez az amerikaiak nagy reményeket fűztek (végül is ő volt Mindszenty utóda), és arra számíthattak, hogy az ő állásfoglalását a Korona ügyében a jobboldali emigráció is elfogadja majd. Ezért 1977 tavaszán amerikai diplomaták többször is azt kérték, hogy magyar részről a vezető egyházi méltóságok nyilvánosan interveniáljanak amerikai kollégáiknál a regáliák visszaszolgáltatása érdekében. Ez elől a magyar fél elzárkózott,

²⁰² Az ÁEH-ról ld. Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak* (Budapest: Rejtjel, 2005). Az egyháziüldözési tankönyveket a „Fehér Hollók” kutatócsoport tette közzé: Kiss Réka, Soós Viktor Attila és Tabajdi Gábor szerk.: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótitiszteknek* (Budapest: L'Harmattan, 2012). A Szabadegyházakról ld. Rajki Zoltán és Szigeti Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig* (Budapest: Gondolat, 2012). Ebben az 1945 és 1989 közti időszakot Szigeti dolgozta fel; a Palotay-korszakot ld. 286–343. old.

attól félve, hogy így a visszaszolgáltatás (katolikus) egyházi vonalon zajlik majd le.²⁰³

Ebbe az egyházi vonalba illik bele a korábban már említett két vatikáni megbeszélés, valamint 1977 talán legnagyobb hitéleti szenzációja, Billy Graham magyarországi látogatása. Grahamról tudni kell, hogy szabad bejárása volt a Fehér Házba: a lelkész és Carter barátok és egyazon felekezet tagjai voltak.²⁰⁴ Billy Graham magyarországi látogatását a Georgia államban élő Haraszi Sándor orvos, misszionárius kezdeményezte és szervezte meg a hazai baptisták aktív közreműködésével. Ez azért volt fontos, mert a baptisták Amerikában igen népszerűek voltak, itthon viszont a Kádár-rendszer ebben az időszakban igyekezett elnyomni és háttérbe szorítani őket.²⁰⁵

A szeptember 3–11. között lezajlott látogatásról a *Washington Post* részletesen beszámolt: 4-én egy minden előzetes bejelentés nélküli Graham által tartott igehirdetésen Tahiban több ezer hívő jelent meg, szeptember 9-én pedig a Kálvinista Rómában, Debrecenben is prédikálhatott az amerikai vendég. A Szappanos utcai imaházba sokan nem jutottak be, így ők az utcán állva, kihangosítva hallgatták az igehirdetést. A *Post* sietett rámutatni arra, hogy ez az első alkalom, hogy az „istentagadó kommunizmust” oly gyakran támadó Graham szocialista országban hidet(het)ett ígét. Magyarországi látogatása során Graham találkozott számos vezető magyar politikussal, így az ország kulturális ügyeit irányító Aczél Györggyel is, hazatérése után pedig a sajtó nyilvánossága előtt bejelentette, hogy nem fog többet a politikáról prédikálni, mert a hit még a kom-

²⁰³ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 356.

²⁰⁴ Erről magyar nyelven ld. Nancy Gibbs és Michael Duffy: *A lelkész és az elnökök. Billy Graham a Fehér Házban* (Budapest: Új Spirit Könyvek, 2008), 327–54.; a magyarországi látogatásról ld. 346–7.

²⁰⁵ A baptistákról ld. Kovács Géza: „Az önkényuralom árnyékában (1949–1989)” in Bereczki Lajos szerk.: „Krisztusért járva követségben” *Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéről* (Budapest: Baptista kiadó, 1996), 217–65.

munista elnyomást is legyőzi. Graham magyarországi látogatása óriási propagandaértékkel bírt, hiszen azt a látszatot közvetítette az amerikai közvélemény és a Fehér Ház felé is, hogy Magyarországon vallásszabadság van.²⁰⁶

Ezt sugallta a *New York Times* egy korábbi cikke is, mely utalt Aczélnak a *Világosságban* 1976-ban megjelent írásaira az egyház és az állam közeledésének szükségességéről. 1977. szeptember 21. és 27. között az amerikai katolikus egyház két vezetője, a philadelphiai John Crol bíboros és Joseph L. Bernardin érsek is Magyarországra látogatott, s ők is kedvező benyomásokkal távoztak.²⁰⁷

Augusztus végén (25–26.) két napot Budapesten töltött Arthur Schneier New York-i főrabbi, aki később a Szent Koronát hazahozó hivatalos amerikai delegációnak is tagja volt. A magyar háttérrel is rendelkező főrabbit a BM az „ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták” között tartotta számon, de Miklós helyettese fogadta őt az ÁEH-ban.²⁰⁸ A vallási-felekezeti vonal lezárását a *Washington Post* november 5-i számában megjelent, „A zsidók prosperálnak az új magyar vallási tolerancia következtében” című cikke jelentette. Az írás első mondata így hangzik: „A magyar zsidóknak soha nem volt még ilyen jó dolga.” Természetesen ettől még korántsem volt vallásszabadság a vasfüggöny keleti oldalán, még a „legvidámabb barakkban” sem.

²⁰⁶ Az útról tudományos igénnyel ld. Rajki Zoltán: „Billy Graham 1977. évi magyarországi látogatásának politikai háttere” *Egyháztörténeti Szemle* Vol. XIV, No. 1 (2013), 98–107. A magyar baptisták szerepéről ld. Dr. Almási Mihály: *Ezredfordulók. Millenniumi album. Tanulmányok három ezredforduló kapcsán Jézus Krisztusról, Szent Istvánról, a baptistákról és napjaink eseményeiről* (Budapest: KIT Képzőművészeti Kiadó és Nyomda, 2001), 44–61. Haraszi szerepéről ld. Dr. Haraszi Sándor: *Nem voltam engedetlen. Tanulmányok, prédikációk* (Szigetszentmiklós: Sunshine Publishing House, 1997), 9–37. Ld. még Haraszi: „Billy Graham Magyarországon” *Új Látóhatár* Vol. XXVIII, No. 6 (1977), 496–505.

²⁰⁷ Erről is a *New York Times* számolt be szeptember 22-én és 28-án.

²⁰⁸ ÁBTL 3.1.5 O-17169/5, 237–9. old.

Eközben (május 2-án) Brzezinski utasította a State Departmentet, hogy vizsgálják meg a Szent Korona amerikai kézre kerülésének körülményeit, mert „valamiféle jogi problémák merültek fel”. A mindössze négy oldal terjedelmű jelentést Brzezinski május 24-én kapta kézhez, s ezt használták fel egy, a későbbiekben nyilvánosságra hozott hosszabb State Department-jelentés elkészítésekor. Ezt Esztergályos magyarul és angolul is megküldte a külügynek. A történelmi háttér feltárásának igénye egy külügyi egyeztetés során merült fel. Április 28-án a State Department illetékesei megbeszélésre hívták Oakar képviselő asszonyt és több amerikai magyar vezető politikust. A külügy próbálta a résztvevőket megnyugtatni, hogy a sajtóhírek ellenére nincs szándékukban a Koronát hazaküldeni, de azt nem tudták ígérni, hogy erre „soha” nem kerül sor. A másik fél négy kérést fogalmazott meg: (1) összefoglalót kértek arról, hogy hogyan került a Szent Korona amerikai kézre, és hogy hadizsákmánynak tekinthető-e; (2) át kívánták tanulmányozni az áprilisi kulturális egyezmény szövegét; (3) kérték, hogy a Fehér Ház adjon ki hivatalos közleményt arról, hogy nem szándékozik a Koronát kiadni; és (4) kérték, hogy a kabinet támogassa Oakar törvénytervezetét, miszerint a visszaszolgáltatást kongresszusi jóváhagyáshoz kell kötni. Ebből csak a második pont teljesült. A feljegyzés készítői úgy érezték, hogy az első pont azért merült fel, mert Oakarék jogi kifogásokat keresnek a Szent Korona esetleges kiadása ellen. Ebben igazuk volt.²⁰⁹

Júliusban Magyarországra látogatott Tom Gerth, a State Department magyar referense, aki a hivatalos amerikai „koronaőr” volt. 1975-ben történt hivatalba lépését követően ugyanis nála voltak a koronáláda kulcsai, s az ő feladata volt a Fort Knoxban elhelyezett kincsek rendszeres ellenőrzése is. Gerth magyarországi útja során

²⁰⁹ Ezeket ld. Folder: JL9 1/20/77 - 11/30/77 Executive, White House Central File, Judicial- Legal Matters, JL-15. doboz, Carter Elnöki Könyvtár. Esztergályos jelentését ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10-001100/9 (1977: 19. doboz).

természetesen a regáliák sorsáról és az MFN-ről tárgyalt a külügygyel. A koronázási ékszerekkel kapcsolatban közölte, hogy azokat „az amerikai nép adja vissza a magyar népnek”, s hogy Carter látogatása szóba sem jöhet.²¹⁰ Ez egyértelműen jelezte, hogy legmagasabb szintű találkozót amerikai részről továbbra sem terveztek.

Philip M. Kaiser budapesti amerikai nagykövet beiktatására 1977. június 30-án került sor a Demokrata Párt több jelentős képviselője és Esztergályos Ferenc jelenlétében. Kaiser emlékirataiban azon mulat, hogy milyen arcot vágott a magyar nagykövet, amikor Jackson szenátort meglátta, Esztergályos pedig arra emlékezik legszívesebben, hogy az amerikai diplomata beiktatását az egyik jelenlévő úgy kommentálta, hogy ez lesz Kaiser külügyi pályájának „megkoronázása”. Memoárja szerint Kaiser azzal a feladattal utazott Budapestre, hogy véglegesen rendezze a koronaékszerek és az MFN ügyét. Kaiser kinevezése azért is számít fontosnak, mert 1976. április 15-e óta nem volt amerikai nagykövet Budapesten.²¹¹ Beiktatása előtt Kaiser felkereste Radványit, és kikérte Kádár volt bizalmasának a véleményét. Radványi támogatta a visszaszolgáltatás ötletét, amennyiben a koronaékszereket kiállítják, és újra indul az augusztus 20-i körmenet. A disszidens magyar diplomata később a megbeszélésről értesítette Brzezinskit.²¹²

Önmaga „szalonképesé tételéhez” a kommunista vezetés is hozzájárult. Ebből a szempontból kiemelten fontos Billy Graham látogatásának incidensek nélküli lefolyása, az amerikai delegáció összetételének csak visszafogott vitatása, valamint Illyés Gyula híres (később bemutatandó) karácsonyi cikkének a megjelenése az

²¹⁰ Bartha jelentése Gerth látogatásáról, 1977. május 19. 5 old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00278/3 (1977: 18. doboz).

²¹¹ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 274–5. és Esztergályos interjúm (1997).

²¹² Radványi levele Brzezinskihez, 1977. július 13. 1 old. (melléklettel), Folder: CO67 1/20/77 - 1/20/81 White House Central File, Subject File, Country File, CO-30. doboz, Carter Elnöki Könyvtár.

erdélyi magyarság sorsáról. Kaiser megérkezése Budapestre már az előkészítő tárgyalások második fázisának nyitányát jelentette, ugyanis megkezdődtek a konkrét egyeztetések. Ezzel párhuzamosan folyt tovább a PR-kampány is.

KAISER ÉS NAGY TÁRGYALÁSAI

Kaiser megérkezése Budapestre újraindította a Szent Korona visszaszolgáltatásával kapcsolatos amerikai–magyar tárgyalásokat. A régóta várt új amerikai nagykövetet Kádár is fogadta. Puja Frigyes külügyminiszter Nagy Jánost bízta meg a Kaiserrel folytatandó tárgyalások levezetésével, s annak rendje és módja szerint meg is indultak a tapogatózások. A *Policy Review Committee* döntését az USA kelet-európai politikájáról azonban meg kellett várni, így a konkrét részletekre vonatkozó tárgyalásokra csak október és november folyamán kerülhetett sor. Az elvi megállapodásokat azonban már a nyár folyamán rögzítették.

Kaisert Nagy János augusztus 18-án fogadta bemutatkozó látogatáson. Az amerikai diplomata már akkor nyilvánvalóvá tette, hogy célja a regáliák kérdésének rendezése, s ennek elősegítésére Nagytól hivatalos választ kért két kérdésre: (1) amennyiben Carter a koronaékszerek visszaszolgáltatása mellett döntene, milyen összetételű magyar delegáció fogadná a klenódiumokat; egyúttal azt javasolta, hogy ne csak kormánytagokból álljon a fogadóbizottság; (2) hol tervezik a Korona elhelyezését; mert ők a Várra gondolnak. Nagy János kérdésére Kaiser elmondta, hogy amerikai részről nincs még döntés a delegáció összetételéről, de szóba került Averell Harriman kormányzó és Mondale alelnök személye is. Egy kormány szintű megbeszélést követően Nagy János augusztus 26-án behívatta Kaisert, s közölte a magyar választ: (1) az amerikai delegáció összetételének ismeretében állítják majd össze a fogadóbizottságot, a lebonyolítás részleteit pedig külügyminisztériumi

szinten kell tisztázni; és (2) a regáliákat Budapesten állítják ki, és lehetővé teszik minden érdeklődő számára, hogy azokat megtekintse. Ettől fogva a két beszámoló némileg eltér egymástól: Nagy szerint Kaiser még „okoskodott” egy kicsit, majd megkérdezte, hogy a magyar válasz azt jelenti-e, hogy a magyar kormány „nemzeti ereklyét megillető méltó fogadtatásban részesíti a koronát, s a magyar társadalom minden rétege üdvözlőné, ha a korona visszakerülne Magyarországra”. Nagy megjegyzése szerint Kaiser még beszélgetésük során „a fentiek szerint meg is fogalmazta a Washingtonnak küldendő táviratát”. Mindez Kaiser szerint úgy játszódott le, hogy az eredeti magyar válasz amerikai szempontból teljességgel elfogadhatatlan volt, s ő ezt közölte is Nagy Jánossal. Ezután az amerikai diplomata elmondta, hogy szerinte minek kellene a táviratban szerepelnie ahhoz, hogy a State Department ne zárkózzon el azonnal a regáliák visszaszolgáltatása elől. Végül a Kaiser által megfogalmazott táviratot küldték el Washingtonba.²¹³ Akárhogy is történt, az első lépést megtették.

Ahogy már láttuk, a szeptember 13-án elfogadott elnöki utasításban konkrétan szerepelt a Szent Korona visszaszolgáltatása. Kaisert azonban nem hatalmazták fel arra, hogy a hírt a magyar kormánnyal közölje, ugyanis Vance külügyminiszter úgy döntött, ezt ő teszi meg az őszi ENSZ-ülésszak alkalmával. Kaiser is jelen akart lenni a hír közlésekor, ezért New Yorkba utazott. A végző memorandumot a hír közlésének helyéről és módjáról nem Vance, hanem a távollétében a külügyminiszeri teendőket ellátó Warren Christopher készítette el és hagyatta jóvá az elnökkel. Az elnöki engedélyt megtelefonálták az ENSZ-ülésszak megnyitására készülő Vance-nek.²¹⁴ Október 1-jén az amerikai külügyminiszter közölte

²¹³ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 281–2. Ugyanerről Nagy János jelentése: 1977. augusztus 18. 4. old.: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10-001100/10 (1977: 19 doboz).

²¹⁴ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 282–3.

magyar kollégájával a nem mindennapi hírt: a Szent Koronát 32 évi távollét után visszajuttatják Magyarországra. Október 4-én Carter elnök díszvacsorát adott az ENSZ-ülésszakon megjelent külügyminiszterek számára, s ezen a vacsorán is szóba kerültek az amerikai-magyar kapcsolatok. (Erről a két eseményről az előző fejezetben már szóltunk.)

1977 októberének első napjaiban a magyar külügy tehát így szerzett hivatalosan tudomást a Carter-kormány döntéséről. Hátravolt még a részletek megvitatása, a delegációk összeállítása, az ilyenkor kötelező beszédek megírása és egyeztetése. November 3-án azonban váratlan esemény történt: a Szent Korona kiadását ellenző Oakar képviselő asszony tudomást szerzett a döntésről, s november 4-én nyílt levélben tiltakozott az elnöknél. Más választása nem lévén, Carter utasította a State Departmentet, hogy még aznap nyilvános sajtókonferencián közölje a döntést. Az Oakar által választott dátum a hír nyilvánosságra hozatalára nyilvánvalóan nem volt véletlen: Kádárt a szovjet tankok 1956. november 4-én juttatták hatalomra. Ilyen időzítéssel még azokat is sikerült az elnök ellen hangolnia, akik egyébként támogatták a döntését: Takács József, a VOA magyar referense például – saját elmondása szerint – igen erős hangnemben tiltakozott a külügyben. Az előző fejezetben már bemutatott tüntetésekkel így vette kezdetét „az utolsó csata Szent István Koronájáért”, melyet a tiltakozó emigránsok – tudtukon kívül – már az első pengeváltás előtt elvesztettek. A kádári Magyarországot „szalonképesé” tevő PR-kampány második fázisában használták fel azután Nimetz (november 9-i) kongresszusi tanúvallomását, majd a decemberben készített (és az előző fejezetben bemutatott) négyoldalas összefoglalót az amerikai-magyar kapcsolatok alakulásáról. Ugyanekkor kérték fel Kellehert arra, hogy (1951-ben megjelent könyve alapján) készítsen egy rövid szinopszist a Szent Korona történetéről és történelmi jelentőségéről.

Eközben Kaiser október 22-én távirati úton kapott felhatalmazást a konkrét tárgyalások megkezdésére. Három alapelvet kellett

figyelembe vennie: (1) a magyar delegáció az ország lakosságát reprezentálja, és legyen jelen Lékai bíboros; (2) a Szent Koronát a magyar kormány állandó jelleggel, nyilvános helyen állítsa ki, olyan helyen, melynek nincs köze a kommunista párthoz, hanem a Korona történelmi értékét, jelentőségét szimbolizálja; és (3) az átadási ceremónia hangsúlyozza a Korona nemzeti és vallásos jelentőségét, továbbá a magyar kormány nyilvánosan garantálja, hogy a kiállítást a külföldön élő magyarok is megtekinthetik.²¹⁵ Ez tulajdonképpen az augusztusi elvi megállapodások életbe léptetését jelentette, így Puja azonnal rá is bólintott mindhárom amerikai kérésre. Az igazi tárgyalások csak ezután, pontosabban november 4. után kezdődtek, akkor ugyanis a State Department (Nagy János szerint gyakran önvédelemből), további „furcsa” követelésekkel állt elő.²¹⁶

Szerepelt az október 22-i amerikai kezdeményezésben egy olyan kitétel, hogy a bíboros legyen jelen a repülőtéren a regáliák megérkezésekor. Lékai – ahogyan arra már rámutattunk – az amerikaiak szemében leginkább Mindszenty utóda volt, s az ő álláspontjától sokat vártak, főleg a belpolitikai csatározásokban. Nagy erre megkérdezte, hogy miért csak Lékai bíboros. Legyen ott minden felekezeti és vallásos magyar vezetője, Lékaival meg vegye fel Kaiser a kapcsolatot, ehhez nem kell külön engedély. Ezt az amerikai diplomata meg is tette. Lékai teljes és feltétlen támogatásáról biztosította az amerikai nagykövetet.

Felmerült egy olyan amerikai kérdés is, hogy nem adja-e Magyarország azonnal tovább a Koronát Moszkvának. Erre a magyar diplomata azt felelte, hogy ha ezt ő így továbbítja, a tárgyalásoknak azonnal vége. Ezért ismét együtt írtak táviratot Washingtonnak, melyben az állt, hogy Nagy János kijelentette: ha a Korona

²¹⁵ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 284–5.

²¹⁶ Ez az összefoglaló az 1977-es magyar külügyi anyagokra, valamint Nagy Jánossal (1997) és Kaiserrel (1997 és 2001) készített interjúimra épül.

Magyarországra visszatér, még egyszer nem hagyja majd el az országot.

Egy másik különleges amerikai kérés az volt, hogy a külügy adja írásba, hogy Magyarország nem támaszt semmiféle anyagi követelést az amerikaiakkal szemben azért, mert a Szent Korona náluk volt több mint harminc évig. Erre a magyar válasz az volt, hogy rendben van, de akkor az Egyesült Államok is adjon írásos garanciát arra, hogy ők sem kérnek semmit azért, hogy a Koronát Fort Knoxban őrizték.

Az utolsó utáni pillanatban pedig Kaiser azt kérte, hogy az átadásig a regáliák maradjanak amerikai őrizetben, magyar földön is. Nagy János szerint szó szerint elhangzott a következő válasz, természetesen angolul: „Hát ne bolondíts már meg! Csak nem képzeled, hogy a repülőtérről az amerikai nagykövetségre fogjuk vinni?” Végül abban állapodtak meg, hogy mindkét fél delegál egy-egy diplomatát a Parlamentbe a január 5-ről 6-ra virradó éjszakára. Nem is volt rossz dolguk, kellemes vacsora után egy üveg whiskyvel töltötték az estét. Ekkor történt a második szakmai átvétel, ami már csak formáság volt.

A legkényesebb amerikai követelés Kádár személyére vonatkozott. A fentiek ismeretében aligha meglepő, hogy Kaiser (akit Kádár személyesen is fogadott 1977. december 8-án) még 1992-ben írott memoárjában is óvatosan kezeli az ügyet. A State Department azt kérte ugyanis, hogy Kádár ne legyen jelen az átadási ceremónián. Ez még a Moszkvába szállításra vonatkozó kérdésnél is keményebb dolog volt. Vélhetőleg amerikai belpolitikai megfontolások álltak a háttérben (közvetlenül pedig Brzezinski): emlékezhetünk, hogy mekkora felháborodást váltott ki az, hogy éppen november 4-én, Kádár hatalomra jutásának évfordulóján jelentették be hivatalosan az amerikai döntést. Ebben az ügyben a magyar külügy könnyen lehetett megértő, mivel Kádár (állítólag) nem is akart részt venni a ceremónián. Egy korábbi párthatározat értelmében a magyar delegációt az országgyűlés elnöke (akkoriban Apró Antal) vezeti majd,

függetlenül attól, hogy ki lesz az amerikai delegáció vezetője.²¹⁷ (Emlékezhetünk, hogy ebben az összefüggésben Carter személye szóba sem került, bár az elnök éppen európai körúton járt és Lengyelországba például ellátogatott.)

A tárgyalások eredményeként december 13-án hivatalos és nyilvános levélváltásra került sor Puja Frigyes és Philip Kaiser között, melynek szövegét a State Department szintén felhasználta a belpolitikai vihar csitítására. Pujához intézett levelében Kaiser nyolc pontban foglalja össze a korábbi megállapodásokat: (1) az átadásra nyilvános ceremónia keretében kerül sor, mely hangsúlyozza a regáliák történelmi, kulturális, vallási és nemzeti vonatkozásait; (2) az amerikai delegáció vezetője egy magas rangú amerikai politikus lesz, akit Carter elnök jelöl ki, s a delegáció tagjai között lesznek kongresszusi képviselők, az amerikai nép képviselői és néhány magyar származású amerikai is; (3) a magyar delegációt a magyar államfő vagy az általa kijelölt személy vezeti, és ez a delegáció a magyar társadalom minden rétegét képviseli; (4) a ceremónián minden beszéd a hagyományos amerikai–magyar barátságról szól, és közös célunkról, hogy tovább javítsuk kétoldalú kapcsolatainkat; (5) az eseményekről a magyar és a külföldi televíziók, rádiók és újságok képviselői szabadon tudósíthatnak; (6) az átadást követően levélváltásra kerül sor, melyben mindkét fél leszögezi, hogy nincs semmiféle követelése a másikkal szemben amiatt, hogy a Korona amerikai őrizetben volt; (7) minderről közös közleményt adnak ki; és (8) a Szent Koronát és a koronaékszereket állandó jelleggel kiállítják Budapesten, s azokat bárki, így a külföldön élő magyarok is megtekinthetik. Puja Frigyes válaszában megköszönte az amerikai nagykövet levelét és közölte, hogy az abban foglaltakkal ő és kormánya a legteljesebb mértékben egyetért.²¹⁸

²¹⁷ Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 287–90. Ld. még Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 360–1.

²¹⁸ Ezt az anyagot is köröztették. Itthon Nimetz iratai között olvasható a CEU-n.

A megállapodásnak megfelelően három nappal később, december 16-án a két kormány közös közleményt adott ki, mely a magyar sajtóban is megjelent:

Az Amerikai Egyesült Államok elnöke megállapította, hogy helyénvaló és időszerű visszaadni Magyarország népének Szent István koronáját és a koronázási ékszereket, amelyek a második világháború befejezése óta az Amerikai Egyesült Államok őrizetében vannak.

A korona visszaadására 1978. január 6-án és 7-én Budapesten, ünnepélyes keretek között kerül sor, a magyar és az amerikai népet képviselő küldöttségek részvételével.

A Magyar Népköztársaság kormánya a koronát és a koronázási ékszereket Budapesten, állandó jelleggel, egy megfelelő történelmi helyen fogja kiállítani, úgy, hogy az ország lakossága, külföldön élő magyarok és külföldiek egyaránt láthassák azokat.

Ezt követően Kaiser és Nagy még két nagyobb kérdéskört rendezett: a Szent Korona szakmai átvételét és az amerikai delegáció összetételét. Előbbiről a következő alfejezetben, utóbbiról a következő fejezetben ejtünk szót.

A fenti összefoglalásból és a közös közleményből is kiderül, hogy az előkészítő tárgyalások során több kényes kérdés is felmerült. Kaiser második pontja utalt arra, hogy az amerikai delegációnak lesznek magyar származású tagjai is. Később derült ki, hogy az amerikaiak a korábban indoklás nélkül meghurcolt és Magyarországról kiutasított Deák István utaztatását is tervezik. Deák kiutasítása még érvényben volt, 1973-ban azt mondták neki, hogy „ha jól viselkedik, akkor öt év múlva kaphat vízumot”. Deák vízumának kicsikarása minden bizonnyal az egyik legnagyobb csata volt a magyar belügy és külügy között. Kaiser negyedik pontja, mely a tradicionálisan kiváló amerikai-magyar kapcsolatok további fejlesztéséről szól, egyértelmű utalás az MFN-nel kapcsolatos tárgyalások mielőbbi

befejezésére. Az ötödik pont lehetővé tette, hogy a korábban még a határ közelébe sem engedett Szabad Európa Rádió egyik tudósítója Budapestre jöjjön a ceremóniára. Ugyanígy megnyílt a hazatérés lehetősége a tiltó névlistán lévő Takács József (VOA) előtt is. A nyolcadik pont pedig nyilvánvalóan annyira fontos volt az amerikaiak számára, hogy a közös közleménybe is bekerült.

E körül egyébként máig kering egy legenda is, miszerint az amerikaiak átadtak volna egy száz nevet tartalmazó listát azokról, akik számára vízumot kérnek, s ezen rajta lett volna többek között Király Béla neve is. Ezt kérdésemre minden résztvevő tagadta Brzezinskitől Király Béláig, és Carter anyagai között sincs nyoma, tehát valószínűleg nem igaz. Itt az történhetett, hogy az eredeti követelés az volt, hogy bárki (minden Magyarországról kitiltott, kiutasított személy is) beutazhasson az országba a Koronát megtekinteni. Ezt a magyar fél ebben a formában nem fogadhatta el, viszont az amerikai közvélemény megnyugtatóására bevették „az ország lakossága, külföldön élő magyarok és külföldiek” formulát.

Összegzésként az előkészítő tárgyalásokról megállapíthatjuk, hogy azok zökkenőmentesen zajlottak le, ami elsősorban annak tudható be, hogy mindkét fél a megegyezést kereste (láthattuk már, hogy ez korábban nem mindig volt így), és hogy magyar részről gyakorlatilag minden amerikai feltételt elfogadtak.

AZ ELSŐ SZAKMAI ÁTVÉTEL

Kaiser és Nagy az előkészítő tárgyalások során egyeztetett meg arról is, hogy két magyar szakértő kiutazik Fort Knoxba, és felméri a visszaszolgáltatandó regáliák állapotát.²¹⁹ A Művelődésügyi Mi-

²¹⁹ Ezt a történetet Kovács Éva, Esztergályos Ferenc és Nagy János személyes közlései alapján rekonstruáltam. A résztvevők névsorát és az idézett jegyzőkönyvet Kovács Évától kaptam meg. Kovács a hazatérés után interjút adott: Pete György és

nisztérium javaslatára a külügy amerikai referense, Révész Miklós főelőadó megkereste az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjában dolgozó Kovács Évát és az Iparművészeti Múzeum ötvös főrestaurátorát, Szvetnik Joachimot.

Kovács Éva már a szakdolgozatát is a palástról írta. Ő ismertette elsőként itthon a háború után külföldön megjelent szakmunkákat a Koronáról, sőt a regáliák ügyében korábban egyszer a külügy is megkereste. Az 1988-ban elhunyt Szvetnik Joachim Mélykúton született, legendásan jó humorérzékkel volt megáldva, szakmájában igazi őstehetség volt. A legenda szerint pályája elején igen jól sikerült kétforintosokat készített – otthon. A Szent Korona kimondottan érdekelte, munkatársai szerint talán túlzottan is. Az 1938-as fotók tanulmányozása után azt állította, hogy ha kézbe kapja a Koronát, 10 másodpercen belül megmondja, az eredetét fogja-e. Magyar részről azért nem jelöltek igazi koronaszakértőt, mert ilyen személy nem állt rendelkezésre. Magyar tudós 1938 óta nem vizsgálhatta meg a Koronát. A nyugaton megjelent szakmunkák is – Kelleher dolgozatát kivéve – csak fotók alapján készültek. Ráadásul a wiesbadeni fotósorozat Magyarországon akkor még nem volt elérhető, így a két tudós Petrás István 1938-ban készült fotóit vitte magával a regáliák azonosítására. Ne feledjük, hogy Hahn Sándor volt az utolsó magyar, aki személyesen látta a Szent Koronát, és erről be is számolt. Ez 1946-ban, Münchenben történt, ahogyan azt a második fejezetben láttuk.

A hivatalos felkérésre november 16-án került sor. A két szakértőt másnapra behívták a külügybe. 17-én délelőtt tizenegykor került sor a szakmai bizottság első ülésére, melyen Bartha János,

Ratkai Ida: „'Helyi idő szerint 14 óra volt, amikor kiemeltük a koronát...' Beszélgetés Kovács Éva művészettörténésszel” *Életünk* Vol. 16, No.1 (1978), 73–81. Szvetnik jelentését csak 1984-ben közzölték: „A magyar koronázási jelvények azonosítása és vizsgálata restaurátor szemmel az Egyesült Államokban” *Múzeumi Műtárgyvédelem* Vol. 13 (1984), 191–201. A továbbiakban csak az egyéb forrásokat jelölöm.

a Külügyminisztérium V. Területi Főosztályának vezetője elnökölt. Ebből a bizottságból jött létre később a máig létező és működő Koronabizottság. A kiutazást november végén egy ízben elhalasztották, végül Kovács Éva és Szvetnik Joachim december 12-én indultak el. Mindketten utasításba kapták, hogy a sajtónak nem nyilatkozhatnak, és hogy mindenben azt kell tenniük, amit az amerikaiak mondanak. 1977. december 12-én az éjszakát Párizsban töltötték. Másnap reggel rövid városnézés után továbbrepültek Washingtonba, ahol a magyar nagykövetség alkalmazottai várták őket. 14-én repültek Louisville-be, onnan utaztak tovább Fort Knoxba, ahová dél körül érkeztek. A két szakértő mellett Esztergályos Ferenc nagykövet és dr. Kovács Károly követségi tanácsos is tagja volt ennek a minidelegációnak. Velük tartott a State Department részéről Matthew Nimetz és Tom Gerth, a nemzetbiztonság képviselőjében Robert King, valamint a Pénzügyminisztérium tisztviselője, Martha Darling is. Esztergályos szerint az épület leginkább egy vidéki nemesi kastélyra emlékeztette őt, és egy egész tankhadosztály őrizte. Belül két méter vastagságú páncélajtó zárta el az utat, és természetesen csak és kizárólag hivatalos engedéllyel és megfelelő, „látogató” feliratú kitűzővel volt szabad belépni. A raktárban kis cellák voltak, az egyikbe a küldöttség tagjai is benézhetek. Esztergályos szerint a „földtől a plafonig egyforma aranyrudak voltak benne”. Az egység vezetője szerint az ott tárolt aranykészlet értéke meghaladta a 25 milliárd dollárt. Noha az épület a Pénzügyminisztériumhoz tartozott, alkalmanként más kormányzervek is igénybe vehették egyes helyiségeit. Emlékezhetünk, hogy 1953-ban a külügy vitette oda a koronaládát és a palástot is. A magyar koronázási ékszerek csaknem 25 évet töltöttek a 31. számú fülkében. Állítólag még az egység parancsnoka sem tudta, hogy mi is van a ponyvával letakart két ládában. 1977. december 14-én délután kettőkor azután megtudta.

A Washingtonból és Budapestről érkező csoportot az egység parancsnoka, Victor Harkin és helyettese, Robert G. Yeater fogadta, a National Gallery of Art szakértőinek társaságában. Az NGA-t

Victor Covey és Joseph Columbus restaurátorok (ők mindketten Budapestre is elkísérték a Koronát), William Sumits, a Gallery magyar származású vezető fotósa és – Kovács Éva nem kis meglepetésére és örömeire – az akkor már nyugdíjas Patrick J. Kelleher képviselte. 1977 végén az NGA igazgatóhelyettese a korábban már említett Charles Parkhurst volt, aki még az MFAA tagjaként német földön is látta a Koronát. A washingtoni képtár egyben kormány szerv is, ezért őket kérték fel a közreműködésre. Covey, Columbus és Sumits részvétele „Klondike visszaszolgáltatási művelet” (*Operation Klondike Return*) néven futott.²²⁰

A 31. számú fülke ajtaján a záron 17 db cédula volt. Ez azt jelentette, hogy a fülke tartalmát 1953 és 1977 között 17 alkalommal ellenőrizték. A kulcsok a mindenkori magyar referensnél voltak. (Érdekességképpen: ezt a posztot a 70-es évek elején a történészként is számon tartott Leslie C. Tihany töltötte be, tehát Sziklay után és a később bemutatandó Tóth Csanád előtt is dolgozott magyar a State Departmentben.) Az ajtót fél kettő után tíz perccel nyitották ki, majd negyedórával később Nimetz, Gerth és Esztergályos beléptek a fülkébe. Az átadási ceremónia néhány rövid beszédből állt. Ezután a ládákat átvitték a középső nagy vezérlőterembe. A ládából pontosan délután kettőkor emelték ki a Szent Koronát. Interjúim során Kovács Éva és Esztergályos Ferenc egyaránt élete egyik legnagyobb élményének nevezte ezt a pillanatot, s mindketten először a ferde keresztet érintették meg. Ezután sorban egymás után kiemelték a jogart, az országalmát és a kardot. Eközben Columbus kicsavározta a palást Gordon Kline által még 1953-ban készíttetett félkörös alumíniumtokjának fedelét. Így nyolc perccel a korona kiemelése után a palást is láthatóvá vált. Hosszú évtizedek óta először láthatta magyar művészettörténész a Szent Koronát. Aznap

²²⁰ Parkhurst-interjú (1988), 92–3. Az NGA-ban a mai napig így jelölik a Fort Knox-i fotókat.

már nem sokat dolgoztak, s délután negyed ötkor visszazárták a fülke ajtaját is.

Az állagfelmérést a korábban már említett, 1938-as Petrás-fotók, valamint a Covey vezette amerikai bizottság november 29-én kelt leírása alapján végezték. November 28-án ugyanis Covey, Columbus és Kelleher egyszer már elutazott Fort Knoxba, és megvizsgálta a klenódiумokat.²²¹ A munka éjjel-nappal folyt, Kovács Éva szerint alig aludtak valamit. Az amerikai leírás igen részletes és pontos volt, bár a magyar szakértők nem értették igazán, hogy amerikai kollégáik miatt a koronaládáról készítették a legrészletesebb leírást. 15-én a fémtárgyakat, 16-án pedig a palástot vizsgálták meg. A vizsgálatokat megelőzően, majd közben is Sumits számos fotót készített – ezek voltak a Szent Koronáról készült első színes fotók, amelyek közül néhányat Kovács Éva a későbbiekben megkapott. Az eredeti fotók – színes diapozitívok – az NGA archívumában, valamint Kelleher irathagyatékában (Princeton) találhatóak.

A Kovács és Szvetnik által készített hivatalos jelentés szerint a regáliákon több kisebb javítást is elvégeztek: a jogarról például levált az egyik függő, azt visszaakasztották, a Koronára két gyöngyöt visszaillesztettek, s az amerikai szakértők felajánlották, hogy valódi – nem tenyésztett – gyönggyel pótolják az egyetlen hiányzó gyöngyszemet. Ezen javítások miatt volt feltétlenül szükség a rendkívül tehetséges Szvetnik Joachimra, akinek Kovács Éva szerint a „kezében minden benne volt”. Együttal átvizsgálták a regáliák történetét bemutató, azokhoz egy bőrtasakban csatolt iratokat is. Arról, hogy az amerikaiak milyen kiváló munkát végeztek a regáliák

²²¹ Covey és Columbus: „The Crown of St. Stephen and Other Hungarian Coronation Regalia. A Report of the National Gallery of Art, Washington, D.C.” 13 oldal: ebből az első 11 a november 28-i, az utolsó kettő a december 14–15-i vizsgálat anyaga. Ezt csak a két amerikai szakértő írta alá. Ld. Folder: POLITICAL US-Hungary Crown Follow-up 1978, RG 59 GRDS, A-1 5729: Records Relating to the Hungarian Crown (Crown of St. Stephen), 1. doboz, National Archives II.

kezelésekor, Kovács Éva még 1997-es interjúink során is a legnagyobb elismeréssel beszélt. A két magyar szakértő hivatalos jelentésében, ahogyan azt már a második fejezetben olvashattuk, ez áll: „Nem kívántuk jegyzőkönyveztetni, de itt hangsúlyozzuk, hogy az 1938-as állapottal a tárgyak jelenlegi állaga megegyezni látszik, s viszonyítva hasonló korú ötvös-, illetve textilművekhez, jónak mondható.”

A vizsgálatok során egyetlen vitás kérdés merült fel. „A textil-restaurátor az amerikai bizottságból (Columbus) javasolta, hogy a biztonságosabb szállítás céljából bontsuk fel a koronázási palást nyakrészénél bevarrt ráncokat, melyek a fektetve tárolt textilmű felületét megtörik. A bélés felfejtésébe – annak eldöntésére, hogy ez megvalósítható-e – a magyar bizottság beleegyezett. Mivel a textil kiegyenesítése nagyobb beavatkozást kívánna, ehhez a magyar bizottság nem járult hozzá, s kérte, hogy a felfejtett bélésrészt állítsák vissza.” Kovács Éva később elmondta, hogy a Ferenc József-féle bélés odavarrásakor alkalmazkodtak a korábban beráncolt szövethez; ha Fort Knoxban a palástot teljesen kisimították volna, nem is fért volna el az alumíniumtárolóban. Az amerikaiak természetesen elfogadták a magyar álláspontot.

Az elvégzett munkáról részletes jegyzőkönyv készült, melyet a két fél egyeztetett, s melyet magyar részről a két szakértő és dr. Kovács Károly írt alá. Ezután a jegyzőkönyvet magyarra fordították. Két példány maradt a szakértőknél, egy a nagykövetségre került, egyet pedig csatoltak az úti jelentéshez. A fordítást december 20-ra készítették el. A két magyar szakértő addig Washingtonban volt, majd néhány napot New Yorkban töltött. Itt hallották az egyik konzulátusi beosztottól, hogy „egyes jobboldali clevelandi elemek” állítólag vérdíjat tűztek ki a fejükre. December 24-én érkeztek haza Magyarországra, 27-én írták meg a jelentésüket, másnap jártak a külügyben, 29-én pedig interjút adtak a Magyar Televíziónak. Fort Knoxban tudták meg, hogy a klenódiumok január 5-én érkeznek majd Budapestre. Természetesen mindketten részt vettek

a budapesti szakmai átvételben is, mely 1978. január 5-én este és éjjel zajlott le, tehát még az átadási ünnepséget megelőzően.

ISMÉT A „SZALONKÉPESSÉGRŐL”

December 15-én a State Department telefonon értesítette a budapesti nagykövetséget, hogy az átadásra január 6-án délután 4 órakor kerül sor, és az amerikai delegációt Vance külügyminiszter és felesége vezeti.²²² Ez azért volt fontos, mert három nappal korábban Hofmann azt szellőztette meg a *New York Times* hasábjain, hogy Budapest megdöbbenéssel fogadta a hírt, miszerint a Koronát Carter felesége hozza haza. A Bécsből jelentő (egyébként osztrák származású) amerikai újságíró szerint minden bécsi és budapesti kapcsolata így kommentálta a hírt: „Reméljük, nem igaz.”²²³ 1997-es interjúnkban Nagy János még azt is tagadta, hogy ezt Washington hivatalosan szóba hozta volna. Carter később maga ismerte el, hogy még 1978. január 1-jén is ezt fontolgatta.²²⁴ Karácsony után az amerikai sajtó is nyilvánosságra hozta az átadási ünnepség időpontját és tervezett részleteit.

A Szent Korona és a többi jelvény 1977 karácsonyát és szilveszterét még Fort Knoxban töltötte. Tovább folytatódott az amerikai és a magyar delegáció összeállítása, a beszédek egyeztetése és az

²²² Herbert E. Wilgis: „Return of the Crown” 1975. december 15. 2 old. Declassified Documents Reference System adatbázis (elérve 2006. június 7.).

²²³ Hofmann: „Budapest Dismayed by Possibility Mrs. Carter May Deliver Crown.”

²²⁴ Carter: *White House Diary*, 159. A vonatkozó rész magyar fordításban: „Stábornal heves vitát folytattunk arról, hogy Rosalynn [Carter neje] csatlakozzon-e Cy-hoz a korona visszaszolgáltatása alkalmából. Szeretnék én is ott lenni, mert igazi történelmi jelentőségű esemény lesz, de végül úgy döntöttünk, hogy Rosalynn se menjen Magyarországra, mert a belga királynő már társasági eseményeket szervezett számára ugyanarra az időpontra.”

ünnepségre való felkészülés. A magyar sajtó eközben mélyen hallgatott minderről. Csak néhány, a Szent Korona történetét taglaló cikk jelenhetett meg.

1977 végének igazi hazai szenzációját így nem a regáliák hazatérése jelentette, hanem Illyés Gyulának a *Magyar Nemzet* karácsonyi és újévi számában, két részben megjelent, „Válasz Herdernek és Adynak” című cikke, melyben hivatalos fórumon magyar részről hosszú idő után először tették szóvá a határon túli magyar kisebbségek korántsem rózsás helyzetét. A cikk minden bizonnyal Aczél hallgatólagos jóváhagyásával jelent meg (bár ő ezt utólag tagadta), és kiválóan demonstrálta a külföld számára a magyarországi „szó-lásszabadságot”, pontosan akkor, amikor arra a szalonképeség bizonyítása végett a legnagyobb szükség volt. Ezek után a cikket is tartalmazó Illyés-kötetet, a *Szellem és erőszakot* egy évtizeden át „jegelték”, szintén Aczél utasítására.²²⁵ A kötet egy kicsempészett példányát a volt csendőr, halálraítélt, majd 56-os emigráns költő és aktivista (Kecskési) Tollas Tibor lemásolta és eljuttatta az itthoniakhoz.²²⁶

²²⁵ Révész Sándor: *Aczél és korunk* 2. kiad. (Budapest: Sík, 1997): a teljes 7. fejezet Aczél és Illyés viszonyáról szól. Ld. még Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*. 2 kötet. (Budapest: Noran Könyvesház, 2012), 2: 583. A *Gyorsuló Idő* sorozatban megjelent kötet az eredeti kiadási dátummal (1978) került a polcokra, de tettek bele egy kis könyvjelzőre nyomtatott magyarázatot: „Illyés Gyula könyvét tíz év késéssel adjuk közre. Magas színtről származó tilalom volt a várakozás oka. Tíz év múltán is elmondhatjuk: ez a könyv fontos dokumentuma egy nagy elme igazságért folytatott küzdelmének - tanúság és tanulság mindnyájunk számára.” Illyés 1983-ban halt meg.

²²⁶ *Túlvilági beszélő* (Gulyás Gyula és János filmje, 1992). Tollas (1920-1997) írta a *Bebádogoztak minden ablakot* c. verset, mely a nyugati magyarság egyik standard 56-os versének számított. Tollas a Ludovikára járt, majd csendőr lett és a beregszászi zsidó gettó őrpáncsnoka volt 1944-ben. A háború után elítélték, 1956-ban szabadult, részt vett a forradalomban, majd nyugatra menekült. Ő indította (és szerkesztette haláláig) a *Nemzetőr* c. lapot és rendezte sajtó alá a *Gloria Victis* (1966) c. 56-os verseskötetet is.

Az Illyés-történet és a fentebb bemutatott egyházüldözés nem eseti ellentmondások a kádári „szalonképesség” 1977-es narratívájában. Az 1963-ban szabadult forradalmárok választójogát hosszú időre megvonták. 1975-ben nyugdíjukat úgy kurtították meg, hogy csak az 1963 utáni időszakot számították bele munkaviszonyukba. Kopácsi Sándort (Budapest volt rendőrfőkapitányát) egyszerre próbálták beszervezni és elűzni az országból, s eközben kétszer kísérelték meg „véletlen balesetben” elintézni. Végül kiengedték lányához, Kanadába.²²⁷ Az 1973-as „filozófusper” bűnösnek talált „elhajlót” 1977-ben külföldre kényszerítették.²²⁸ Erről az amerikai külügyi anyagokban szó sincs. Ezért használtunk végig idézőjelet a „szalonképesség” kapcsán.

Hátravolt még a delegációk összeállítása és a tervezett ünnepi beszédek szövegének egyeztetése. Mindkettő az utolsó pillanatig folyt, ezért ezt a két témát az átadási ünnepséggel együtt a következő, zárófejezetben tárgyaljuk.

²²⁷ Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan* (Nyíregyháza: Bibliotéka, 1989), 7–15. és 279–89.

²²⁸ Erről ld. a *Világosság* 1989-es különszámát „Filozófus-per 1973” címmel, „kiüzetés a marxizmusból” alcímmel. 1977-ben kényszerült külföldre Heller Ágnes férjével, Fehér Ferencsel, valamint Vajda Mihály és Márkus György. Bencez György 1983-ig nem kapott útlevelet.

A delegációk és az ünnepség

BEVEZETÉS

A Szent Korona eseményekben gazdag amerikai kalandját bemutató kötetünk zárófejezetében áttekintjük a delegációk összeállítása körüli vitákat, megemlékezünk a második szakmai átvételről, majd felidézük a hivatalos átadási ünnepség történetét és a résztvevők visszaemlékezéseit. A két delegáció közül, ahogyan már láttuk, az amerikai delegáció összetétele okozott nagyobb fejtörést a tárgyaló feleknek, hiszen a Fehér Ház ragaszkodott ahhoz, hogy az átadási ünnepségen olyan amerikai magyarok is részt vehessenek, akiket Budapest nem látott (volna) szívesen. A második szakmai átvétel csupán formalitás volt, de ellenőrizni kellett a koronázási ékszerek állapotát a repülőút után is. A hivatalos ünnepség kapcsán is maradt még izgalom, hiszen Vance tervezett beszédében volt egy olyan utalás 1919-re, amelyet Budapest (és főleg Bukarest) nagyon nem szeretett volna hallani. Január 5-6. eseményeinek bemutatása után felidézük a résztvevők visszaemlékezéseit az átadási ünnepséggel kapcsolatban. Utolsó nagyobb témaként megismerkedünk a visszaszolgáltatás sajtóvisszhangjával a hazai magyar, az angol nyelvű és a magyar emigráns sajtóban. A hazai magyar és az angol nyelvű sajtó egyértelműen sikerként értékelte a hazatérést. Aligha meglepő, hogy a politikailag aktív magyar emigráció többsége a Szent Korona visszaszolgáltatását Kádár legitimálására tett amerikai kísérletnek tekintette, és nehezen fogadta el a döntést.

A MAGYAR DELEGÁCIÓ

A Szent Korona visszaszolgáltatásának hivatalos ünnepségét a Parlamentben tartották. A Kaiser és Nagy közti egyeztetések során az amerikai fél ragaszkodott ahhoz, hogy a hivatalos formula „az amerikai néptől a magyar népnek” legyen, és hogy a magyar delegáció összetétele tükrözze ezt. A 250 fős magyar delegáció névsorát tudtommal át sem küldték Washingtonnak. Sokkal nagyobb vihart kavart az amerikai delegáció összetétele. Kezdjük a fogadó ország delegációjával.

A magyar delegáció összeállítása, valamint az átadási ünnepség megszervezése és lebonyolítása is Nagy János külügyminiszter-helyettes feladata volt. A magyar delegáció két részből állt: volt egy 50 fős protokoll-lista, és meghívtak 200 embert a különböző országos szervezetek képviselőiben.²²⁹ A magyar delegációt Apró Antal, az országgyűlés elnöke vezette. Az 50 fős protokoll-listán szerepelt még Lázár György, a Minisztertanács elnöke, Aczél György, Miklós Imre, továbbá Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács elnökhelyettese. Ugyancsak meghívták az országgyűlés három alelnökét: Péter Jánost (a korábbi külügyminisztert), Inokai Jánost és Raffai Saroltát, valamint Puja Frigyes külügyminisztert, Nagy Jánost és az Amerikából a ceremóniára hazautazó Esztergályos Ferencet. A protokoll-listás delegáció tagja volt még Kállai Gyula, a Haza-fias Népfront Országos Tanácsának elnöke, Szentágothai János, az MTA elnöke, Földvári Aladár, a SZOT elnöke és Erdei Lászlóné, a Magyar Nők Országos Tanácsának elnöke. A meghívottak között szerepeltek a legfontosabb vallási vezetők is: Lékai László bíboros, esztergomi érsek, Bartha Tibor református püspök, D. Káldy Zoltán evangélikus püspök és Héber Imre, a Magyar Izraeliták Országos

²²⁹ Ezt az összefoglalót Nagy Jánossal készült interjúm és a sajtóbeszámoló alapján állítottam össze.

Képviselőtársainak elnöke. A protokoll-listára felkerült még Illyés Gyula, Korom Mihály és Várkonyi Péter is, továbbá Mizik László csepeli lakatos és Noszlopi Péter állattenyésztési brigádvezető, valamint a magyarországi nemzeti kisebbségek képviselői.

A kétszázas listát viszont (bármennyire is meglepő) nem a külügy állította össze. Nagy János elmondása szerint ők nem kívánták eldönteni, hogy az egyes társadalmi rétegeket kik képviseljék, ezért egyszerűen szétosztották a meghívókat. Így az Akadémia, az Írószövetség, a szakszervezetek, az ifjúsági szervezetek stb. maguk között rendezték el a dolgot. A hivatalos sajtóközlemények szerint: „Részt vettek az ünnepségen a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a nő- és az ifjúsági mozgalom, a tábournoki kar képviselői, a magyarországi nemzetiségi szövetségek és a Magyarok Világszövetsége vezetői, a termelőmunka élenjáró dolgozói, a politikai, a társadalmi, a kulturális és a tudományos élet kiemelkedő személyiségei, valamint a magyar és külföldi sajtó képviselői.” A két kormány szakmai delegációi szintén részt vettek az ünnepségen, és az amerikai vendégek az azt követő vacsorán is. A hivatalos magyar delegáció tagjaként Boldizsár Iván begipszelt lábbal, Illyés Gyula betegségéből éppen felgyógyulva jelent meg. Ezen a történelmi jelentőségű ceremónián mindenki ott akart lenni.

AZ AMERIKAI DELEGÁCIÓ

Az 1978. január 6-án délután 4 órakor megnyitott átadási ünnepségen az Amerikai Egyesült Államokat egy 25 fős hivatalos delegáció képviselte. Hozzájuk csatlakozott egy kisebb, szakmai delegáció és a külföldi tudósítók népes serege. A delegáció (Vance és felesége kivételével) együtt utazott a Szent Koronával és a koronázási ékszerekkel az *Air Force Two* fedélzetén. Velük tartott az amerikai szakmai delegáció és néhány újságíró, köztük a Szabad Európa Rádió

első hivatalosan magyar földre lépő tudósítója, Thomas C. Bodin, valamint Esztergályos Ferenc nagykövet és felesége is.

Jimmy Carter elnök személyes képviselőjeként a delegáció vezetője a korábban már sokat emlegetett Cyrus Vance külügyminiszter volt, akit hivatalból a felesége is elkísért. Ők csak január 6-án délben értek Budapestre. Az elnök képviselője a delegációban Philip M. Kaiser budapesti amerikai nagykövet volt, szintén felesége társaságában. A State Departmentet Matthew Nimetz főtanácsadó és William H. Luers, az európai ügyekkel foglalkozó külügyminisztériumi csoportfőnök képviselte, a Nemzetbiztonsági Tanácsot pedig Brzezinski jobbkéze, Robert King. Az 1953. évi Klondike-akció amerikai fázisának (a New York–Fort Knox-út) szervezője, Albert W. Sherer a belgrádi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten részt vevő amerikai delegáció helyettes vezetőjeként került a delegációba. Szintén kormány szervet, a Városfejlesztési Minisztériumot képviselte Gino Baroni atya, Carter közeli munkatársa és barátja, aki a demokraták kelet-európai szavazóbázisát építette a korábban ismertetett republikánus modell (*Ethnic Heritage Groups*) alapján.

Az amerikai törvényhozást, hivatalos nevén az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusát egy szenátor és három képviselő reprezentálta. Illinois állam egyik szenátora, a legifjabb Adlai E. Stevenson édesapja az 50-es években Eisenhower ellen indult demokrata színekben, s a fiú az atyai tradíciót követve szintén politikai pályára lépett. A Carter-iratokban nem szerepel a neve a kongresszusi vitával kapcsolatban, így valószínűleg „önjelölt” utazóról lehet szó. A három képviselő neve annál ismerősebben csenghet: Lee H. Hamilton (Indiana államból) volt a november 9-i képviselőházi meghallgatáson az albizottság elnöke, Ted Weiss (New York) pedig már november 4-én kiállt Carter mellett. Ráadásul ő volt akkoriban a Kongresszus egyetlen Magyarországon született, magyar származású tagja. A harmadik képviselő szintén az erősen vitatott elnöki döntés aktív támogatója volt: Fortney H. Stark, Kalifornia

államból. Stevenson szenátor és mindhárom képviselő demokrata volt, így a Kongresszust republikánus képviselő nem reprezentálta. (Az 1976-os választáson a demokraták 292–143 arányban nyertek a Képviselőházban, két évvel később viszont 15 helyet vesztek, de megőrizték többségüket.)

Amerikai magánszemélyként utazott Budapestre a Szent Koronával az Észak-Karolina államból származó Richard R. Allen (akiről nem sikerült semmi többet megtudni), Edward E. Elson, az Atlanta News Agency elnöke, George Green New York-i ingatlanügynök, Jessie M. Rattley asszony, a virginiai *Newport News* nevű kisváros alpolgármestere, a demokrata párt fekete tagozatának alelnöke, Andrew Valuchek, a washingtoni *Democratic National Committee* (a párt hivatalos elnöksége) képviselője, és két egyházi méltóság: Arthur Schneier New York-i főrabbi és George Higgins washingtoni római katolikus püspök.

Az amerikai magyarság képviseletében, szintén magánszemélyként került a delegációba a New York állambeli Buffalo városban élő (Litkei) Marianne Sprague asszony az amerikai nők képviseletében, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzor, Károly Elemér (Elmer Charles), a William Penn Association elnöke, Gombos Zoltán clevelandi laptulajdonos, és végül, de nem utolsósorban Deák István történész professzor, a Columbia Egyetem Kelet-európai Intézetének igazgatója.²³⁰

Az amerikai delegációról első ránézésre elmondható, hogy lehetett volna fajsúlyosabb is. Vezethette volna maga Carter elnök, hiszen akkoriban éppen világ körüli úton volt (és Lengyelországban vizitált is), és lehetett volna a delegáció tagja több, „nehézsúlyú” szenátor (Humphrey, Jackson, Biden), köztük akár republikánusok is. Az amerikai magyarok képviseletében felmerülhetett volna Tel-

²³⁰ Ez a lista minden amerikai résztvevő anyagában megtalálható volt. Egy „letter” (amerikai A/4-es) méretű, mintegy 130 oldalnyi anyagot tartalmazó kék dossziét kaptak.

ler Ede vagy akár Nagy Ferenc is, aki egyébként is készült haza.²³¹ Az, hogy az amerikai delegáció végül is a fenti összeállításban utazott Budapestre, leginkább annak tudható be, hogy azt a State Department sietve és nem egy esetben önkéntes ajánlkozásra állította össze. Tekintsük át röviden, mit tudunk a miértekről.²³²

Vance jelölése kétségtelenül megtiszteltetésnek számított, hiszen a döntés támogatója volt hivatalba lépésének első pillanatától kezdve. Philip Kaiser és neje jelölését aligha kell magyarázni, Stevenson szenátor és Richard Allen jelölésének okait pedig a mai napig nem sikerült tisztázni. A három képviselővel kapcsolatban már jeleztük, hogy mindhárman Carter lelkes támogatói voltak. Hamilton igazi „nagyágyú” volt, és annak számít ma is. 1965 és 1999 között volt a képviselőház tagja, később az ifjabb Bush elnök őt jelölte a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat kivizsgáló kongresszusi bizottság alelnökének. Sherer 1953-ban játszott szerepe miatt került a delegációba, Nimetz pedig 1977-es fellépései miatt, míg Luersnek – érintett külügyminisztériumi csoportfőnök lévén – utaznia illett. Baroni atya Carter egyik bizalmasa volt, és etnikai kisebbségi ügyekben 1978 előtt és után is többször szerepelt közvetlen elnöki tanácsadóként.

A két amerikai vallási vezető (Schneier és Higgins) jelölése a Kaiser–Nagy-tárgyalások ismeretében nem szorul magyarázatra. Ha majd a tárgyalások magyar jegyzőkönyveit kutathatjuk, esetleg megtudhatjuk, hogy miért nem volt például baptista vezető az amerikai delegációban, hiszen magyar részről jelen volt Palotay Sándor a Szabadegyházak Tanácsa képviselőjében, sőt Miklós Imre (ÁEH) is.

²³¹ 1997-es interjúnkban Nagy János azt állította, hogy Nagy Ferenc és az író Zilahy Lajos is készültek haza. Szerinte a magyar külügy mindkettejüket beengedte volna.

²³² Ez az elemzés a Carter Elnöki Könyvtár vonatkozó anyagaira és Deák István kék dossziéjára épül. Csak az egyéb forrásokat idézzük külön.

Rattley asszonyt, Elsonst és Valucheket hivatalosan kérték fel a részvételre, hiszen a döntés támogatói voltak. A feltűnően magyaros megjelenésű Green maga ajánlkozott Hamilton Jordannél, a Fehér Ház protokollfőnökénél, és jelentkezését a külügy el is fogadta. 1975 óta támogatta Cartert, és korábban, még Kaiser kinevezése előtt megpályázta a budapesti nagyköveti posztot is, akkor azonban elutasították. Levelének fejléce szerint New York-i ingatlanügynök volt.²³³

Az amerikai magyarok közül Szent-Györgyit, Deákot és Gombost felkérték, Károly Elemér jelölésének körülményeit nem ismerjük, Sprague asszony pedig önmaga ajánlkozott. Szent-Györgyi Albert professzor jelölésében semmi meglepő nincs: ő korábban is jó kapcsolatokat tartott fenn mindkét kormányval, és ahogyan már említettük, nyolcvanadik születésnapja alkalmából hazahívták, és hivatalos ünnepséget rendeztek a tiszteletére. Nyilvánvalóan ő volt a legnevesebb magyar a delegációban.

Korábban már utaltunk Gombos Zoltán kapcsolataira a demokratákkal, most nézzünk további adalékokat. 1949-ben ő volt az első magyar lapszerkesztő és tulajdonos, akit elnöki magánkihallgatásra invitáltak: május 16-i találkozásuk alkalmával a magyar menekültek ügyéről tárgyalt Truman elnökkel. 1976-ban, egy Ford elnök által szervezett etnikai konferencián is részt vett a Fehér Házban. Ekkor Ford elnökkel le is fotózták. Szintén 1976-ban Gombos részt vett a demokraták elnökjelölő nemzetgyűlésén New Yorkban, a Madison Square Gardenben, és közeli barátságba került John Glenn-nel, az első amerikai űrhajóssal. Glenn alelnökjelölt szeretett volna lenni, a párt azonban Walter Mondale mellett döntött. Glennt végül szenátorrá választották Ohio államban, és 1977. december 13-án

²³³ Green levelezését a Fehér Házzal ld. Folder: FG 1-2/CO67 1/20/77 - 1/20/81 Executive, White House Central File, Federal Government Organizations, FG 12. doboz, Carter Elnöki Könyvtár. Green külön szavá tette, hogy más kommunista országokkal ellentétben a magyar zsidóság viszonylagos szabadságot élvez.

ő személyesen jelölte Gombost a delegációba. Az ohioi demokrata szenátor javaslatát nem lehetett, és nem is kellett elutasítani. Arról a döntés ugyanis korábban már megszületett. A jelölést Brzezinski is jóváhagyta. Gombost telefonon hívták fel, hogy vállalja-e. Természetesen igent mondott.²³⁴

Károly Elemér beválasztása szintén nem meglepetés. A mintegy 60 000 tagot számláló William Penn Association (a korábbi Verhovay Segélyegylet) az egyik legpatinásabb amerikai-magyar szervezet volt, mely 1969-ben újra felvette a kapcsolatot a washingtoni magyar nagykövetséggel is, és a döntést is támogatta: így a szövetség 1977-re mindkét fél számára szalonképes volt.²³⁵

Marianne Sprague (született Litkei Mariann) az utolsó utáni pillanatban került be a delegációba, hivatalosan az amerikai nők képviselőjében. Azért csak január legelején, mert jelentkezését először elutasították. Amikor azonban Pamela Harriman úgy döntött, hogy mégsem utazik, a State Department felhívta Sprague-et, hogy akar-e még utazni. Természetesen akart. A jelölést az egyik képviselő washingtoni irodájában dolgozó lányának köszönheti, valamint annak, hogy az amerikaiak tudták, hogy a magyar nőszervezetek képviselői is jelen lesznek az átadási ünnepségen. Sprague asszony élete legnagyobb élményének tartja ezt az utazást.²³⁶

A legkényesebb jelölés Deák István professzoré volt. Korábban már említettük, hogy 1973-ban indoklás nélkül kiutasították Magyarországról, majd az ezt követő diplomáciai botrány csitítására ismét beengedték az országba idős édesapja meglátogatása végett, de mindent elkövettek azért, hogy elvegyék a kedvét a további beutazásoktól. Azt is megmondták neki, hogy legkorábban öt év

²³⁴ A részletek forrását ld. a szegedi Vasváry-gyűjteményben, Gombos neve alatt. Glenn és Brzezinski levelezését ld. JL9 1261/77 - 1/10/78, White House Central File, Judicial-Legal Matters, JL-15. doboz, Carter Elnöki Könyvtár.

²³⁵ Várdy Béla-interjúm, 1997.

²³⁶ Litkei Marianne Sprague közlése, 1997.

múlva kaphat vízumot. Az öt év 1978-ban telt le. Deákot Brzezinski kérte fel a korábban már ismertetett memorandum megírására, és a nemzetbiztonsági tanácsadó javasolta őt a delegációba is. Deák szerint azért, hogy a családját láthassa. Minderről Brzezinski a következőt vallja: „Rendkívül nagyra értékeltem azt, hogy Deák professzor nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy amerikai körökben jobban megértsék Közép-Európa történetét, és természetesen tisztában voltam Magyarországhoz fűződő különleges kapcsolatával is. Ennek megfelelően úgy éreztem, hogy jelenléte a magyar nép számára szimbolizálja majd az országaink közt meglévő személyes kapcsolatokat, és egyben jelzés lesz az Amerikában élő emigráns magyarok számára is, hogy a felelősségtudó magyarok helyeslik az általunk megtett lépést.” Arra a kérdésre pedig, hogy jelölt-e mást is a delegációba, azt válaszolta, hogy nem. Deákot is telefonon kérték fel: a kislánya vette fel a telefont, és csak ennyit mondott: „Papa, a Fehér Ház van a vonalban.”²³⁷ Charles Gati, a Johns Hopkins Egyetem professzora egyenesen gratuláló levelet írt (1978. január 6-án) a nemzetbiztonsági tanácsadónak, amikor megtudta, hogy Deák is részt vett az átadási ceremónián.

A SZAKMAI DELEGÁCIÓ ÉS A SAJTÓ KÉPVISELŐI

Az átadási ünnepségen részt vettek az amerikai szakmai delegáció tagjai és a nemzetközi sajtó képviselői is. Egyikről sincs teljes listánk 40 évvel az események után sem.

Korábban már többször is utaltunk arra, hogy a State Department magyar referense, Tom Gerth is Budapestre utazott a Szent Korona kíséretében, bár nem a hivatalos, hanem a szakmai delegáció tagjaként. Ő volt az az amerikai diplomata, aki a koronaékszerekkel

²³⁷ Deák és Brzezinski közlései, 1997.

maradt január 5-én éjjel a Parlamentben, és a koronálása kulcsai is nála voltak másnap hajnalig. A szakmai delegáció további tagjai az első szakmai átvétel kapcsán bemutatott Victor Covey és Joseph Columbus voltak. Parkhurst szerette volna, ha Kelleher is utazhat (hiszen őt kérték fel arra, hogy írjon egy nyilvános anyagot a Szent Koronáról), de a State Department csak az NGA két szakértőjének tudott helyet biztosítani az *Air Force Two* fedélzetén.²³⁸

Az amerikai delegációnak volt még egy fontos tagja, Vance tolmácsa, a szintén magyar származású Tóth Csanád, aki 1983-ban autóvezetés közben, szívrohamban elhunyt. Tóth 56-os menekült volt, és politikai szerepe miatt itthon tiltólistára is került. Tóthot decemberben a külügy éppen átvilágította, mert komoly posztra akarták kinevezni. Ezt a biztonsági átvilágítást felgyorsították, ugyanis szükség volt rá a tervezett budapesti ceremónián is. A történet előzménye, hogy az év végén Varsóba látogató Carter elnök tolmácsa oly minősíthetetlen munkát végzett, hogy – Takács szavival élve – a helybeliek „bosszankodva röhögtek rajta”. Ferdítésébe állítólag soha el nem hangzott szexuális utalások is bekerültek. Ezután Vance külügyminiszternek semmi kedve nem volt az átadási ceremóniát hasonló baklövással nevetségessé tenni, ezért profi tolmács után nézett. Pozíciója miatt Takács volt az első számú jelölt, de mivel ő a VOA tudósítójaként egyébként is utazhatott (bár ekkor még tiltólistán volt), barátját, Tóth Csanádot ajánlotta. Némi kötéltűzés után (egyes források szerint Budapest nem örült a jelölésnek) Tóth felvételét gyorsított eljárással rendezték, Takács pedig vállalta, hogy az összes beszéd fordítását átnézi, és szükség esetén kéznél lesz. Ez megnyugtatta Vance-t. A két barát, a két 56-os menekült így

²³⁸ Parkhurst-interjú (1988), 93. „Szerettem volna, ha egy harmadik ember, Joe Kelleher is utazik, mert ő a korona szakértője volt. Ott volt Wiesbadenben, akkoriban [1977-78-ban] pedig professzor vagy múzeumi kurátor volt a Princetnonon. A külügyminiszter azonban csak két helyet tudott biztosítani, így ki kellett húznom Joe nevét, nem kis bosszúságára.”

együtt térhetett vissza Budapestre. A State Department a biztonság kedvéért odarendelte Bárdos Artúrt, a USIA diplomatáját is, de Tóth Csanád kiváló munkája mellett – melyet a Magyar Televízió nézői is láthattak és hallhattak – egyikükre sem volt szükség. Vance tolmácsának nem mindennapi élettörténetéről egyébként 1978. január 6-án a *Washington Post* külön cikket is közölt.²³⁹

Sajnálatos módon az átadási ceremóniára beutazott amerikai újságírók névsorát sem sikerült megszerezni, de egy-két ismeretebb név azért fel-felbukkant a visszaminősített magyar külügyi anyagban, az amerikai napilapokban és a jelen kötetben bemutatott anyagok kutatása során készített interjúkban. Budapesten járt többek között Eric Bourne, a *Christian Science Monitor* bécsi tudósítója, aki talán a legismertebb Kelet-Európa-szakértő volt az amerikai újságírók igen népes táborában. (1977 végén egyébként Bourne több ízben kért külön interjút a magyar külügytől, de minden alkalommal „lerázták”.) A *New York Times* Linda Charlton és a korábban már említett Paul Hofmann, a *Los Angeles Times* Murray Seeger, a *Washington Post* pedig Michael Getler, az *Associated Press* munkatársa tudósította a helyszínről. Bevett szokás szerint ezeket a tudósításokat vette át több amerikai napilap, így például a *Chicago Tribune* vagy a *San Francisco Chronicle*, mely 1977 októberében négyrészes sorozatot közölt a magyar gazdaság helyzetéről, problémáiról.

A legkényesebb sajtóügy a SZER és a VOA beengedése volt. A Szabad Európa Rádiót a rendszer legádázabb ellenségének tekintették, és számos közismert politikai viccben is szerepelt, természetesen nem negatív hősként. A SZER korábban már Romániából tudósított, Magyarországra viszont be sem engedték őket. A Kaiser és Puja közti levélváltás kapcsán már utaltunk arra, hogy a külföldi tudósítók beengedése jelentős amerikai követelés volt, s nyilvánvalóan

²³⁹ Takács József interjúm, 1997. A cikkről később még lesz szó.

ekkor állapotok meg abban is, hogy a rádió washingtoni irodavezetője, Tom Bodin is kaphat vízumot. Bodin a hivatalos és szakmai delegációt, valamint a Szent Koronát szállító amerikai különgéppel érkezett Budapestre. Borbándi Gyula szerint a SZER-nél a VOA-hoz hasonlóan sokat vitatkoztak az elnöki döntés helyességéről, de kifelé ők is Cartert támogatták.²⁴⁰

Hasonlóan kényes kérdés volt Takács József, a VOA tudósítójának beengedése, ő ugyanis 1970 óta szerepelt a tiltó névjegyzékben. 1976 februárjában egyszer ugyan adtak neki belépési engedélyt, majd 1977 januárjában is, de a tiltólistáról csak 1982-ben törölték végleg.²⁴¹

Bodin, Deák, Takács és Tóth Csanád esetében Budapest „lenyelte a békát”, mert megérte beengedni őket a Szent Koronáért cserébe. Deák és Bodin jelölése mögött Brzezinski állt, aki nem támadta a visszaszolgáltatás ügyét, hanem a lehető legtöbb kompromisszumot próbálta kisajtolni Kádárékból. Takács szerint abban, hogy ezeket az ügyeket sikerrel tudták rendezni, kulcsszerepe volt Esztergályosnak és Nagy Jánosnak. A négy kényes jelölés mellett Vance tervezett beszédének egyik mondatát is hevesen kifogásolta a magyar külügy. Ahogy látni fogjuk, ebben végül az amerikaiak engedtek.

²⁴⁰ Borbándi-interjúm, 1997.

²⁴¹ Takácsot és Tóth Csanádot az állambiztonság együtt figyelte. Ld. Objektum dosszié 2160: „Emigráns magyar diákok az Amerikai Egyesült Államokban” ÁBTL 3.2.5 O-8-072. Takács többször szerepel a Napi Operatív Információs Jelentésekben is (ld. ÁBTL 2.1.7 NOIJ: Takács kartonja). A tiltó névlistán való szerepléséről és törléséről ld. ÁBTL 1.11.13. 0002-519-7-TKv.

AZ AMERIKAI DELEGÁCIÓ MEGÉRKEZÉSE ÉS A MÁSODIK SZAKMAI ÁTVÉTEL

Az amerikai delegáció tagjait január 4-re hívták össze a fővárosba a Mayflower Szállodába. Elindulás előtt a külügyesek körbetelefonálták az utazókat, hogy van-e valamiféle speciális kívánságuk az útra. Erre az egyébként is remek humorú Deák azt válaszolta, hogy mivel a koronaőrök mindig arisztokraták voltak, szeretné, ha a State Department erre a néhány napra báróvá nevezné ki őt. Az igencsak zavart telefonos kisasszony erre csak annyit tudott mondani, hogy „erre nincs felhatalmazása”.²⁴²

Az akciót a State Department igyekezett titokban tartani. Gombosnak például még azt sem árulták el, hogy lesz-e más magyar a delegációban. A titkolózásnak konkrét biztonsági oka volt. 1977. december 23-án a budapesti holland nagykövetséget valaki azzal hívta fel, hogy ha a Szent Koronát visszaadják, a holland és az amerikai nagykövetség minden munkatársát meggyilkolják. A hollandok ezt 30-án jelentették a magyar kormánynak. Január 2-án amerikai és magyar szakemberek egyeztettek a delegáció (és különösen Cyrus Vance külügyminiszter) fokozott biztosításáról.²⁴³

Eközben január 4-én különgép ment Fort Knoxba, és átvitte a fővárosba a regáliákat. Január 5-én hajnali négykor volt ébresztő, és háromnegyed hatkor indultak el az Andrews katonai repülőtérről az *Air Force Two* nevű géppel. Ez az elnök kettes számú különgépe. Az amerikai filmekből jól ismert elsővel Carter, Vance és Brzezinski éppen egy 18 országot érintő világ körüli úton voltak (ennek során történt a korábban már említett varsói tolmácsolási malőr is). Helyi

²⁴² Deák István közlése.

²⁴³ Budapest 4543 (december 30.), Kaiser to Secretary of State (Warren Christopher helyettesítette Vance-t) és Christopher távirata a varsói nagykövetségnek, Budapestnek is elküldve (State Department 309168, december 30.): Declassified Documents Reference System adatbázis (elérve 2006. június 7.).

idő szerint délután fél hatkor szálltak le az angliai Mildenhallban található katonai repülőtéren, és másfél órás tankolás után továbbindultak Budapestre, ahová este tízkor (félórás késéssel) érkeztek meg. A repülőúton megszületett az első vicc is: „Hogyan osztják majd fel a koronaékszereket?” Erre a válasz: „A Koronát Losonczi, a jogart Kádár, a palástot Lázár, az almát a magyar nép kapja.” Ez elég gyenge vicc, de jelzi, hogy az út vidám hangulatban telt. Deák visszaemlékezése: „A gépen felváltva ültünk az elnök íróasztalánál, melyről bánatunkra hiányzott a fekete doboz. Néhányan fotózkodtunk a koronaékszereket tartalmazó öreg ládával is. Nagyon furcsa élmény volt az egész, a múlt századi láda, az alumíniumba szorított gyönyörű nagy palást és az, hogy a repülőgépről elvben el lehetett indítani a legközelebbi világháborút.”²⁴⁴ Ezen a gépen utazott haza Esztergályos Ferenc nagykövet és felesége is, akik szintén tagjai voltak a magyar delegációnak.

Az amerikai különgépet a budapesti repülőtéren (akkor még nem volt Ferihegy 2) népes magyar delegáció várta – valamint pokoli szél és hideg is. Az eredetileg odarendelt teherautóra nem fért fel a palástot tartalmazó láda (bár ennek pontos méreteit az első szakmai átvétel után Budapesten is pontosan ismerték), ezért másikat kellett hozatni. Amíg a Robur megérkezett, a teljesen összefagyott díszszázad ott állt vigyázzban, a zenekar pedig többször is eljátszotta a Rákóczi-indulót. A megérkezés időztéséhez csak annyit, hogy minden érdekelt fél azt állítja, hogy nem a magyar kormány kérte a késő esti időpontot. Ehhez az eseményhez is fűződik egy külügyi legenda, melyet Kaiser mondott el Nagy Jánosnak. Amikor Nagy János javaslatára az amerikai nagykövet személyesen megkereste Lékait, az esztergomi érsek megnyugtatta az amerikai nagykövetet, mondván, hogy természetesen támogatja a Szent Korona visszaszolgáltatását, és ha akar látni egy bíborosi könnycseppet, akkor

²⁴⁴ Deák István közlése. Gombos sajtó lapja számára tudósított az útról.

legyen ott a reptéren, amikor a Korona megérkezik. Lékai és Kaiser is ott volt, bár állítólag nem csak ők küszködtek a könnyeikkel.²⁴⁵

Megérkezés után a hivatalos delegáció a Duna Intercontinental szállóba, a szakmai delegáció pedig a regáliák kíséretében a Parlament épületébe ment. A hivatalos delegációt a magyar külügy vacsorával vendégelte meg, a szakmai delegáció pedig rögtön munkához látott: éjjel fél tizenegy és nulla óra tíz perc között került sor a Szent Korona második szakmai átvételére, ezúttal végre magyar földön. A regáliákat a Parlament Vadásztermébe vitték, ahol már a többi szakértő és fotósok egész hada várta azokat. A hirtelen reflektorfénybe került Tom Gerth alig tudta kinyitni a ládát, több mint két percig dolgozott a záron. A felnyitott koronaláda habszivaccsal volt kibélelve, miként az egyes regáliákat tartalmazó dobozok is. Természetesen az amerikai szakmai delegációt vezető Victor Covey először most is a Szent Koronát emelte ki, s azt a magyar szakmai delegáció vezetője, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Fülep Ferenc helyezte két fehér párnácskára. Ezután kibontották a többi, szintén igen gondosan becsomagolt koronaékszert is, majd aláírták az átvételi jegyzőkönyvet. Erről a ceremónián is részt vevő Kovács Éva 1997-ben azt mondta, hogy kísérteties dolog volt: 1 db Korona, 1 db jogar; összesen alig tucatnyi tétel. A koronaládát ezután átvitték a Gobelinterembe, és a Kaiser-Nagy megegyezés értelmében egy amerikai és egy magyar diplomata a Parlament épületében maradt reggelig.²⁴⁶ A Szent Korona 1945. március 27-e óta az első éjszakáját így töltötte magyar földön. Csaknem 33 évig volt távol.

²⁴⁵ Nagy- és Esztergályos-interjúim, 1997.

²⁴⁶ Kovács Éva interjúm, 1997.

AZ ÁTADÁSI ÜNNEPSÉG

Másnap reggel, az átadás napján a *Népszabadság* két különböző címlappal jelent meg. A tudósítás és a vezércikk („Nemzeti ereklyénk”) szövege teljesen megegyezik, viszont az egyik kiadáson két fotó is látható. A lap, a többi magyar napilappal egyetemben a delegáció magyar származású tagjait meg sem nevezte; Szent-Györgyi professzor neve után csak ennyi állt: „valamint az amerikai társadalom és a magyar származású amerikaiak több képviselője”. Jellemző módon az amerikai delegációról egyetlen csoportképet sem közölt a sajtó, és az MTI archívumában sincs ilyen fotó: Deák Istvánt még a Szent Korona hazahozatalában játszott szerepe sem tette „szalonképessé” a magyar kormány szemében. A Columbia professzora azt állítja, hogy egy ízben még a képét is törölték az egyik fotóról. Ugyanerről számolt be Schneier főrabbi is, egy 2006-os interjúnkban.²⁴⁷

Az előzetesen összeállított programnak megfelelően²⁴⁸ az amerikai delegáció a szállodában reggelizett, majd városnéző körútra ment. Délután egy óra előtt tíz perccel érkezett Budapestre Vance és neje. Az amerikai nagykövetnél elköltött ebédet csendespihenő követte, majd délután három óra húsz perckor elindultak a szállodából a Parlamentbe. Apró fél négykor fogadta Vance-t Kaiser és Esztergá-

²⁴⁷ Az kétségtelen, hogy a magyar sajtóban megjelent fotókon egyikük sem látszik. Szántó Miklós, akkoriban a Magyarok Világszövetségének elnöke később elismerte, hogy Deákot kiretusáltatta az általa szerkesztett *Magyar Hírek* címlapfotójáról, Ruttikai Éva mellől. Ld. Szántó Miklós: *Életutam hét rendszerváltáson át* (Bloomington, IN: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 2006), 549–50.

²⁴⁸ Ld. Deák kék dossziéját, Nimetz iratait a CEU-n, valamint a budapesti amerikai nagykövetség által erre az alkalomra összeállított kis kék könyvet: *Information for the Return of the Crown of St. Stephen, January 5–7, 1978, Budapest, Hungary*. Ez egy 54 oldalas gépelt és ragasztott kiadvány, melyhez mellékeltek a szintén a nagykövetség által erre az alkalomra nyomtatott 4 oldalas szórólapot: „The Hungarian Holy Crown of St. Stephen.” Ezeket az anyagokat a nagykövetség volt munkatársától, Lányi Évától kaptam.

lyos jelenlétében, majd négykor megkezdődött a ceremónia a Parlament Kupolacsarnokában. Az ünnepséget őrségváltás előzte meg, a koronaékszereket pedig egy gumikerekes kórházi asztalra szerelt, vörös bársonnyal letakart hatalmas falapon tolták be a terembe. A magyar és az amerikai himnusz elhangzása után került sor Cyrus Vance beszédére, melyben a tradicionális amerikai–magyar barátságot méltatta: kitért Fabriczy Kovács Mihályra, az amerikai függetlenségi háború magyar hőisére, az 1848–49. évi amerikai–magyar diplomáciai közjátéokra és Kossuth amerikai útjára is. Megemlítette, hogy a századfordulón a kivándorlási hullám „magyarok tízezreit sodorta” Amerikába. Ezután rátért a Szent Korona amerikai kalandjának történetére: 1945-ben a koronaőrség a regáliákat Ausztriába vitte, s ott megőrzésre átadta azokat az amerikai hadsereg egyik alakulatának. A következő évtizedek történetét azonban elegánsan kikerülte: „Mi ezt a felelősséget annak tudatában vállaltuk, hogy a korona a magyar nép tulajdona. Ennek a történelmi és egyházi kincsnek, amely csaknem ezer évig központi szerepet játszott a nemzet történelmében, Magyarországon a helye, ahol az ország népe tisztelettel adózhat neki.” Ezután idézett Carter Losonczyhoz intézett leveléből: „A büszkeség őszinte érzésével tölt el, hogy visszaadhatom Magyarország népének ezt a felbecsülhetetlen értékű kincset, amelyet megóvni a második világháború szörnyű pusztítása óta az Egyesült Államok számára megtiszteltetés volt. Ebben a tettekben a két nép barátságának megerősítését látom.” Ezután Vance leszögezte, hogy szerinte a Korona visszaadása a két nép közti kapcsolatok fejlődését tükrözi, majd utalt a Helsinki Záróokmányban foglaltakra is. Vance beszédét Tóth Csanád fordította magyarra.

A beszéd elhangzásakor csak néhány kiválasztott tudta, hogy a beszéd szövegét az amerikaiak az utolsó pillanatban megváltoztatták. A bevezető történelmi áttekintésben ugyanis szerepelt egy utalás Harry Hill Bandholtz tábornokra, aki 1919 folyamán családi pecsétgyűrűjével (más verzió szerint lovaglóostorával) védte meg a fosztogató román katonáktól a Nemzeti Múzeum kincseit,

s akinek tiszteletére ezért hálából Budapesten szobrot emeltek. Ezt azonban a kommunista időkben eltávolították (majd a rendszerváltás után ismét visszaállították). Aligha kell magyaráznunk, hogy a Szent Korona visszatérését egyébként is aggódva figyelő „szövetségesek” egyike, Románia ezt igencsak sérelmezte volna, különösen a korábban megjelent, megjelentethetett Illyés-cikk után. Az ominózus passzus magyar fordítása a következő (lett volna): „1919-ben, a háború utáni Budapesten a szövetséges hatalmak képviselője, Harry Bandholtz tábornok saját életét kockáztatva állta el a Nemzeti Múzeum bejáratát, és védte meg Magyarország nemzeti kincseit.”²⁴⁹ Az eltűnt Bandholtz-szobor történetére még Sziklay hívta fel a figyelmet 1972-es, korábban idézett jogi szakvéleményében (a 67. oldalon), amelyet azután 1977-ben újra elővettek.²⁵⁰

Vance beszédét követően átadta Apró Antalnak a regáliákat. A Szent Korona hivatalosan is hazatért. A klenódiumpok fölötti kézfogást követően Apró is beszédet mondott: először üdvözölte a megjelenteket, megköszönte az amerikai gesztust, és hozzátette, hogy rendkívüli megtiszteltetésnek tartja, hogy ő veheti át a regáliákat. Ezt követően egy rövid passzusban utalt a Szent Korona tanára is: „Az államforma, a társadalmi rendszer gyökeres megváltozása nem csökkentette népünk tiszteletét államiságunk ezen ezeréves jelképei iránt. Hazánk lakossága örömmel és meglelégedéssel fogadta a hírt, hogy a korona és a koronázási ékszerek végérvényesen visszakerülnek Magyarországra.” Ezután ismét kitért Carter és segítői szerepére a regáliák korántsem problémamentes visszaszolgáltatásában, összefoglalta a Magyar Népköztársaság 1945 óta megtett útját, majd méltatta a ceremónia által szimbolizált együttműködést a két ország

²⁴⁹ Ez a mondat még a Párizsból január 5-én Washingtonba és Budapestre megátviratozott változatban is szerepelt. ld. Declassified Documents Reference System adatbázis (elérve 2006. június 7.) Nagy igazat mondhatott, amikor azt állította, hogy az ominózus mondatot a repülön húzták ki a beszédből.

²⁵⁰ A Bandholtz-szobor történetét Póó János külön fejezetben dolgozta fel. ld. *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika* (Budapest: Osiris, 2003).

között. Ezután az amerikai nép iránti tiszteletének adott hangot: „Nagyon köszönöm az ön méltató szavait a magyar és az amerikai nép két évszázados barátságáról. A magyar nép tiszteli a szorgalmas amerikai népet, ismeri és becsüli kiemelkedő eredményeit, s értékeli mindazokat a becses hagyományokat, amelyek a két nép közötti baráti kapcsolatok fejlesztését, az emberi haladás és a béke ügyét szolgálják. Ismeri és értékeli az amerikai magyarság hozzájárulását új hazájuk eredményeihez. Népünk az óhaza nyelvén megbecsüléssel szól ahhoz a több százezer amerikai magyarhoz, akiket a történelem viszontagságai vándorútra kényszerítettek, akik az Egyesült Államok polgáraivá lettek, de az óhaza iránti tiszteletet és ragaszkodást mindig megőrizték.” Majd azzal folytatta, hogy a Korona visszaszolgáltatása az amerikai–magyar viszony rendezésének egyik kulcseleme, s Magyarország kész a további együttműködésre. Ezt azért tartja fontosnak, mert a kapcsolatok javítása nemcsak az amerikai és a magyar nép érdekeit szolgálja, hanem a „béke és a nemzetközi együttműködés egyetemes ügyét” is. Apró zárógondolata: „Egész népünk nevében e gondolatok jegyében veszem át öntől, az Egyesült Államok elnökének megbízottjától, az amerikai küldöttség vezetőjétől, az Amerikai Egyesült Államok népének képviselőitől becses nemzeti ereklyéinket, első királyunk koronáját és a koronázási ékszereket.”²⁵¹ Apró Antal roppant „diplomatikus” beszédét olvasva két évtizeddel később is az a kérdés merül fel az emberben, hogy mit is érezhettek a résztvevők: Illyés, Losonczi, Takács, Tóth, Ted Weiss, Deák és a többiek. Különösen azért, mert az ünnepséget (a megszokott szocialista rituálénak megfelelően) a Szózat dallamai zárták, melyben szerepel az a sor is, hogy: „A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely”. Ezután az addig fegyelmezetten álldogáló két delegáció tagjai és a fotósok

²⁵¹ A beszédek magyar változatát ld. OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10-0255/8 (1978: 22. doboz). Ugyanebben az anyagban találhatóak a tématervek a másnapi külügyminiszteri tárgyalásra is.

hada elkeveredett egymással, és kötetlen beszélgetések folytak. Fél hatkor Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke is fogadta az amerikai delegációt a Parlament Munkácsy-termében.

Este nyolckor Apró Antal és felesége a Parlament Vadásztermében díszvacsorát adott az amerikai delegáció tiszteletére. Itt is elhangzottak előre megírt és egyeztetett pohárköszöntők. Ezzel párhuzamosan a Várban dr. Kovács Ferenc, a külügy sajtófőosztályának vezetője fogadást adott a Magyarországra látogatott külföldi újságírók tiszteletére, melyen a magyar sajtó képviselői és a magyar szakmai delegációk tagjai is részt vettek. Ezzel a két fogadással zárult a január 6-i program.

Az átadási ünnepséget a Magyar Televízió két óra csúszással, este 6 órától adta. Ez nyilvánvalóan azt jelezte, hogy a pártvezetés tartott esetleges incidensektől, illetve nem akarta, hogy az ország népe élőben hallja a Bandholtzra vonatkozó amerikai utalást. A budapesti külügyi anyagokban a mai napig sem kutatható a szomszédos, „baráti szocialista országok” fővárosaiban szolgáló magyar diplomaták visszajelzése az esetleges Trianonnal kapcsolatos félelmekről. Két incidensről így is tudunk. Az egyik még a november 9-i kongresszusi meghallgatáson történt. Tomas J. Veteska, egy szlovák származású aktivista (a *Free Slovakia* mozgalom egyik tagja) felvetette, hogy a Szent Korona nem a magyaroké, hanem az egykori Magyarországon élt összes nemzetiségé, így Budapestnek visszaadni nem korrekt lépés. Külön hangsúlyozta, hogy a magyar uralkodók közül (szerinte) csak öt volt magyar, ráadásul az ötvenből tizennyolcat Bratislavában koronáztak meg.²⁵²

²⁵² Ezt a meghallgatás kapcsán említett Stephen Koczak (a Mindszenty-per kapcsán Chapin követtel együtt Magyarországról kiutasított) volt amerikai diplomata tanúvallomásához csatolták: Veteska Koczakhoz intézett levele, 1977. november 6. 1 old. Folder: Hungarian – St. Stephen’s Crown 11/77 -1/78, Carter Presidential Papers: Staff Offices, Ethnic Affairs, Mongiardo materials, 42. doboz, Carter Elnöki Könyvtár. Victoria Mongiardo a kisebbségi ügyekért felelt a Fehér Házban.

A másik incidens magyar–román vonalon történt. 1977 során az erdélyi magyarok otthon és külföldön több ízben szóvá tették a kisebbségek helyzetét. Ez pedig az 1975 óta érvényben lévő amerikai–román MFN-megállapodást is megkérdőjelezte, hiszen a Jackson–Vanik kiegészítés éppen ilyen esetekre (is) vonatkozott (volna). Erre román történészek egy angol nyelvű román történettel reagáltak, majd megindult a vita a korábban már említett, karácsonyi-újévi Illyés-cikk kapcsán. 1978 januárjában azután egész Románia Ceaușescu 60. születésnapját ünnepelte.²⁵³ Az erdélyi magyarok ügyét azonban már nem lehetett többé a szőnyeg alá söpörni. Áprilisi New York-i útja során a román pártvezetőt kétezer magyar tüntető fogadta, és záptojásokkal dobálta meg. Ceaușescu „tájékozott a dühtől”, és „a tüntetők irredenta kiáltásai között” menekült be a Waldorf Szállóba. A magyar kémelhárítás mindezt úgy értékelte, hogy az Egyesült Államok szándékosan „élezi a viszonyt” a két „baráti szocialista ország” között.²⁵⁴ Ettől kezdve az erdélyi magyar kisebbség ügye neuralgikus ponttá vált az amerikai–román viszonyban. A Hámos László vezetése alatt működő Magyar Emberi Jogi Alapítvány (*Hungarian Human Rights Foundation*: HHRF) évente összefoglalót tett le a román MFN-megállapodás meghosszabbításáról tárgyaló kongresszusi bizottság asztalára.²⁵⁵

²⁵³ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007), 223–39.

²⁵⁴ Információs jelentés Ceaușescu New York-i útjáról, 1978. április 27. 3 old. (valamint kézzel írt értékelés), „USA amerikai-magyar kapcsolatok 1978. I. köt.” ÁBTL 1.11.4. II: sorozat A-V/1978/1, 131–4.

²⁵⁵ Ez egy mai napig működő szervezet. A honlapja: <http://portal.hhrf.org/> (elérve 2017. október 24.). Hámosék tevékenységéről konferencián emlékeztünk meg: „Amerikai magyar érdekvénesítés: a Hungarian Human Rights Foundation 40 éves története” Budapest, MTA, 2016. december 6. Ld. még Herner-Kovács Eszter: „Válogatás a Committee for Human Rights in Rumania történetének első dokumentumaiból” *ArchívNET* Vol. 17, NO. 2 (2017): <http://archivnet.hu/valogatasa-committee-human-rights-rumania-tortenetenek-első-dokumentumaiból> (elérve 2017. október 24.).

ÜNNEPI EMLÉKEK

Természetesen egy ilyen szimbolikus jelentőségű, nagy érzelmi viharokat kavaró ünnepségről minden résztvevő másféle emlékeket őriz. Íme, néhány közülük.

Illyés Gyula naplójából egy részlet: „A kupola alá késve érkezünk, de engem az első sorba tessékelnék az írók-művészek csoportjából. De hátranézve Sárikát a tömegbe fojtva látom. Kézen fogva kell magam elé húznom. A miniszterek elénk sorakoznak. De őt, Kodálnét ezek közé is odatolom: legyen egy szép fiatal nő is annyi öreg miniszter között. Így Vance és felesége kezet nyújt Sárikának is, különösen vidám mosollyal, hogy ilyen üdítő mosolyú arcot is látnak. Jön Szentgyörgyi [sic] is az amerikaiak közt. Ahogy meglát, megáll, a fejek közt rázunk kezet. A beszédek. És újra és újra gratulációk a M.N.-cikkért [...]. A Korona Pestre hozatalakor (tegnap) a Parlamentben a miniszterek sorfalával szemben a fényképészeknek és filmeseknek a félvilágból idegyűlt csapata kapott helyet, kifeszített kötél mögött. Mindenki díszfeketében volt, ők viseltes pulóverban, farmerzubonyban, bőrmellényben, szülőhonukat idéző tarkaságban. Készülékeiket a bejárat felé szögezve, úgy várták az amerikaiakat – élükön Vance külügyminisztert és feleségét –, akár egy különleges kivégzőosztag. Az első sor guggolt, a második térdelt, a többi egymás fölé ágaskodva állt. Egyszerre arcukhoz kapták a masinákat, s egyik szemüket behunyva, pontosan úgy céloztak, akár a lővésre kész katonák.”²⁵⁶

²⁵⁶ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1977-1978* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992), 202-3.

Boldizsár Iván az *Élet és Irodalom* (ÉS) számára írt kétoldalas cikket *A Korona napja, percről percre* címmel: „A kupolacsarnokhoz vezető úton Nagy Lászlóval találkozunk. Ahogy a csarnokba érünk, a széles, pirosszőnyeges fölépcsőn éppen Garai Gábor érkezik Kovács Andrással, Sára Sándorral és Gyórfy Györggyel, a koronaszakértő történésszel. Illés Endre, még a csarnok előterében, éppen kifújja magát. Szabó Magdával beszélget, a lépcsőn éppen most jön fel Ruttikai Éva [...]. Meghökkenek és meg kell állnom, botomra támaszkodva, amikor a csarnok mértanilag kellős közepén váratlanul megpillantom a koronát. Félrefordítom a fejemet. Várok. Tudatosan akarom szemügyre venni. Késleltetem a percet, hiszen nem tér vissza [...]. Már tán egy perce nézem, a méltóságát és feudális eredetét megérdemlő három lépés távolságból [...]. Egyszerre érkezik Illyés Gyula, Juhász Ferenc, néhány lépéssel mögöttük Gyurkó László. Odaengedjük őket a koronához legközelebb eső sarokba. Vajon gondol-e Illyés is arra, ami az ő láttára eszembe jutott? Hogy találkozott már ő is [...] a koronával, vagy ahogyan akkor nevezték, a szent koronával, ha nem is aranyban, drágakőben, zománcképekben csillogó testi valóságával, hanem azzal a jelképpel, amelyet a mi ifjúkorunkban jelentett [...]. Ennek nevében ítélték el Illyést, Sárközit, Erdeit, Féját. Kovács Imrét 1938-ban, a Válasz szerkesztőinek »nemzetgyalázási« perében, a Márciusi Front kiáltványának leközlése miatt. Ugyanezzel a váddal álltam, huszonhat évesen, egy vidéki törvényszék előtt, mert a püspöki palota alatti völgy nyomortelepeinek lakóiról írtam. Aminek nevében akkor ítéletet hoztak, most itt pihen, vörös bársonyon, azok képviselői előtt, akiknek nevében ma mondanak ítéletet [...]. Még a kézfogások alatt visszahúzódtam a négyszögből, törte a gipsz a lábamat, le kellett ülnöm. Figyelmes kezek széket kerítettek, és ezt letették a keresztfolyosó északi végére. Innen egyszerre látom a koronát is, a két küldöttséget is [...]. Felcsendül a Szózat. Ritkán hallott dallamának szépsége még elmélyíti és érzelmesebbé teszi ezt a gondolatokkal és eseményekkel telített percet. Nem csodálkoznék, ha szomszédaim

észrevennék, hogy a szokottnál fényesebb a szemem, mert én itt is, ott is ezt látom.”²⁵⁷

Nagy János több élményét is felidézte interjúink során: „Illyés Gyulát akkor láttam könnyezni, amikor a *Szózat* megszólalt, s nem akkor, amikor a koronát meglátta a Kupola-csarnokban.” (A „szocialista” protokoll szerint az ünnepségeket az *Internacionálé* eléneklésével zárták. Nagy büszkén mesélte, hogy ez volt az első alkalom, amikor a *Szózattal* zártak, és hogy ez az ő ötlete volt.) Egy másik anekdota: „Például elhozták magukkal azt a háziasszonyt, egy magyar háziasszonyt [Marianne Sprague], aki elsőként írt támogató levelet Carternek. Amikor Losonczi Pál, akkor az Elnöki Tanács elnöke, fogadta a delegációt, ez a háziasszony jó magyar módra jól hátba verte az elnököt. Aztán leült a két társaság. Ilyenkor egy kicsit feszélyezett a légkör. Akkor Losonczi – tényleg nagyon szellemesen – elkezdte, hogy: »Előfordulhatott volna, hogy én ülök ott és én vezetem az amerikai delegációt, mert ha apám nem jön haza Amerikából, ahova kiment kenyeret keresni, akkor lehet, hogy most én lennék a külügyminiszter.« Föloldotta a hangulatot.” Egy harmadik emlék: „Be kell fejezni a ceremóniát. Azt nem lehet, hogy csak ácsorog mindenki, és még mindig ott van a korona meg a koronázási ékszerek [...]. Vegyék a hónuk alá? Nem lehet. Ezért kitalálták, hogy olyan – kórházban és másutt is használatos nagy gumikerekes asztalt hoznak, amire rászerelek egy nagy lapot, s arra ráhelyeztek mindent. Tettek rá négy fogantyút is. Kiválasztottak négy szép szál kormányőrt, akiknek a keze éppen ott volt, ha lenyúltak, a fogantyúnál. Az volt a vége, hogy amikor a *Szózat* elhangzott, a négy fiú megfogta a négy fogantyút, és méltóságtelje-

²⁵⁷ *ÉS* Vol. 22, No. 2 (1978. január 14.). Ugyanez a szöveg megjelent még *A korona napja* című kötetben (Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1983), valamint az általa szerkesztett *New Hungarian Quarterly*ben angolul: „The Crown’s Day” (Vol. XIX, No. 70., 65–76.).

sen, halk díszlépésben, egy függöny mögé gurította az asztalt. Be mentek, és utánuk összehúzták a függönyt [...]. És akkor én egy nagyot sóhajtottam. Azt már nem tudtam, hogy ott nem fért ki a következő ajtón, a lap túl széles volt.” Örömmel említette meg azt is, hogy a SZER „rettegett” riportere az egyik legtárgyilagosabb tudósítónak bizonyult.

Esztergályos Ferenc egy emlékmorzsája, szintén 1997-es interjúnkból: Vance az esti fogadáson látta, hogy Szent-Györgyi professzor, aki korábban odaért, már a magyar delegációban áll. Erre megjegyezte, hogy úgy látja, nem csak a Koronát hozták vissza Magyarországnak.

Faragó Ferenc, a külügy protokollfőnöke szintén Szent-Györgyi Alberthez kapcsolódó emlékeket őriz: Az a bizonyos túl keskeny ajtó a Vadászterembe nyílt, ahová a Koronát átvitték, és ahol az esti fogadás is zajlott. Oda már csak az őrség tagjai léphettek be, de külön kérésére a Nobel-díjas professzorral kivételt tettek.²⁵⁸

Marianne Sprague beszámolója ugyanerről az esetről: „Amikor az ünnepség lezajlott, a díszőrség elvitte a kincseket, anélkül, hogy mi valaha is megtekinthettük volna azokat. Rém dühös voltam, és odamentem ahhoz a teremhez, ahova bezárták. Az őr azt mondta, hogy nem lehet megnézni őket. Ebben a pillanatban jelent meg mellettem Szent-Györgyi professzor, ő is látni akarta a Koronát. Elmagyaráztam az őrnek, hogy ez az úr országunk büszkesége, Nobel-díjas tudós. Az őrnek nyilvánvalóan fogalma sem volt, hogy ez mit jelent, de meggondolta magát, és mi kettőnket beengedett.” Az esti fogadról így mesélt: „Az este bankett volt az Országházban. Velem szemben ült Szent-Györgyi és mellette Lékai bíboros.

²⁵⁸ „Fort Knoxtól az Országházig” *Népszabadság* 1995. augusztus 19.

Szent-Györgyi rám nézett és arra a sok valódi ékszerre, ami rajtam volt, és megkérdezte: »Asszonyom, a Maga férje gyémántbányász?« Erre így válaszoltam: »Nem, de apám sok pénzt keresett Magyarországon, anyám tőle kapta ezeket, én meg ötöle.« Haza akartam hozni a lányomnak emlékül egy kis herendi porcelán hamutartót az asztról. Ezért megkérdeztem Lékaitól, hogy ez bűn volna-e. Így válaszolt: »Ha ezt Magának kérdeznie kell, akkor nem tudatosan követne el bűnt, tehát ez nem bűn.« Elzsebeltem a hamutartót, lányomnak mind a mai napig megvan.”

Kovács Éva visszaemlékezése 1997-es interjúnk alapján: Vance nagyon fáradt volt, gyűrött volt a ruhája, a felesége pedig vörös ruhát és szőrmekucsmát viselt – nyilván nem volt ideje elmenni fodrászhoz. Azt is szóvá tette, hogy a magyar szakmai delegációk tagjait nem hívták meg az esti parlamenti fogadásra és vacsorára.

Victor Covey így számolt be Parkhurstnek a spontán magyar reakciókról: „Fogalmam nem volt arról, hogy mennyire szent volt számukra az a tárgy. Az emberek letérdeltek az út mentén, ahogy elhaladt mellettük. Rendkívül fontos volt számukra. Olyan volt, mintha fény vette volna körül. Hihetetlen volt! Sugárzott ezekre az emberekre. Síri csend honolt. Úgy vitték, mint egy gyermeket. Ahogyan Jézus Krisztus ment a Templomba galambok és édesanyja társaságában.”²⁵⁹

Gombos Zoltán Carter elnökhöz írt köszönőleveléből: „Budapesti bennfentes ismerőseim azt állították, hogy ha a magyar kormány nyilvánosságra hozta volna a Korona megérkezésének időpontját és bátorította volna az embereket arra, hogy fogadják, 2–3 millióan utaztak volna fel a fővárosba vidékről. Kétségtelenül minden idők

²⁵⁹ Parkhurst-interjú (1988), 93.

legnagyobb Amerika-barát – de nem feltétlenül kormányellenes – megmozdulása lett volna. Így azonban csak néhány száz meghívott fogadott bennünket a reptéren, és kisebb-nagyobb csoportok álltak az út mellett, amint hajtottunk be a városba. Forrásaim azt állították, hogy a magyarok nem akarták tovább bosszantani Moszkvát, miközben vagy 100 000 szovjet katona állomásozik az országban.”²⁶⁰

Theodore S. Weiss rövidített beszámolója az amerikai sajtóban: ellátogatott szülőfalujába, Hajdúbagosra, ahol már csak nyolc élő rokont talált. De vadidegenek is odamentek hozzá, és megköszönték a Szent Korona hazahozatalát. „Egy hetven év körüli néni jött oda hozzám és könnyes szemekkel ezt mondta: »Nem kellett megtenniük, de mi mind nagyon hálásak vagyunk, hogy megtették.«”²⁶¹

Philip Kaiser memoárjából: „Örömmel vettük tudomásul, hogy az amerikai delegációhoz hasonlóan a magyar delegáció is az ország népét reprezentálta. Magas rangú kormánytisztviselők, az országgyűlés tagjai és Budapest polgármestere mellett megjelent még 200 magyar meghívott [...]. Egy zsidó vallási vezető később megjegyezte, hogy ez volt az első alkalom, hogy a magyar vallási vezetők összegyűltek egy Koronával kapcsolatos ünnepségre, s hogy más alkalmakkor alig-alig találkoznak.” Egy későbbi *Népszabadság*-interjúban pedig elmondta, hogy a repülőtérről befelé jövet a kocsiban Vance ezt mondta neki: „Örülök, hogy itt vagyok. Nincs jobb érzés, mint amikor tudom, hogy olyan dologban veszek részt, ami erkölcsileg helyes.”²⁶²

²⁶⁰ Gombos köszönőlevele Carterhez, 1978. január 17. 1 old. Folder: FG1-2/CO67 1/20/77 - 1/20/81 Executive, White House Central File, Federal Government Organizations, FG-12. doboz, Carter Elnöki Könyvtár.

²⁶¹ „Notes on People” *New York Times* 1978. január 14.

²⁶² Kaiser: *Journeying Far and Wide*, 291.

Takács József hivatalos úti beszámolójából: „Szent István ezeréves Koronájának hazatérése különlegesen szimbolikus esemény volt. A Korona a magyar nemzeti identitás szimbóluma, és ahogy Lékai bíboros mondta Vance külügyminiszter úrnak, »azt szimbolizálja, hogy közel ezer éve Magyarország egyenlő jogú tagja az európai nemzetek családjának.« Egy magánbeszélgetés során Boldizsár Iván így fogalmazott: »A Korona hazatérésének nem volna különösebb jelentősége, ha nem az Egyesült Államok adta volna vissza.« Minden ünnepség hangsúlyozta az Egyesült Államok szerepét. Minden esemény hatékonyan volt megszervezve, izléses és méltóságteljes volt, és figyeltek az Egyesült Államok számára fontos részletekre. Vörös zászlót sehol sem láttunk, és ez volt az első alkalom, amikor egy vezető magyar politikus, Apró Antal, úgy szólt 1945-ről, hogy nem említette meg a Szovjetuniót.” Hivatkozik barátjára, Vance tolmácsára is. Tóth megkérdezte az egyik magyar külügyest, hogy miért nem hívták meg a diplomáciai testület tagjait, és erre ezt a választ kapta: „Mert túl sokan jöttek volna el.” Az esti sajtófogadáson hallotta az első koronás viccet: „Gromiko úr útban van Budapestre két repülőre való karórával, mert a szovjetek is vissza akarnak adni valamit, amit 1945-ben vittek el.”²⁶³

UTÓJÁTÉK MÁSNAPO, JANUÁR 7-ÉN

Január 7-én, szombaton reggel kilenckor Puja Frigyes hivatalában fogadta Cyrus Vance amerikai külügyminisztert, és megbeszéléseket folytattak az amerikai–magyar viszony és a nemzetközi kapcsolatok alakulásáról. A megbeszéléseken részt vett Philip Kaiser

²⁶³ Takács József: „Report on a Trip to Hungary” 1978. március 22. 7 old. Folder: POLITICAL US-Hungary Crown Follow-up 1978, RG 59 GRDS, Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729 Records Relating to the Hungarian Holy Crown (Crown of St. Stephen), 1. doboz, National Archives II.

és Esztergályos Ferenc is. Egy közös, Puja–Vance-sajtótájékoztatót követően az amerikai delegáció (többsége) taxikkal kiment Ferihegyre, majd rövid búcsúztatás után elutazott. Így ért véget a Szent Korona amerikai kalandja.²⁶⁴

A magyar és az angol nyelvű sajtó hűen tudósított az eseményekről. A beszámolók az együttműködésre és a továbblépés lehetőségeire helyezték a hangsúlyt. Január 6-án este az amerikai PBS televíziós csatorna *MacNeil/Lehrer Report* című műsorában külön foglalkoztak a Szent Korona hazatérésével. Az átadást követő napon jelent meg Art Harris tollából a *Washington Post* hasábjain egy hosszabb cikk Tóth Csanád kalandos életéről és hazatéréséről, „A Freedom Fighter’s Symbolic Return to Hungary” címmel.

SAJTÓVISSZHANG

A Szent Korona visszaszolgáltatásának látványos amerikai gesztusát az érintett magyar nagykövetek jelentései szerint a nemzetközi sajtó pozitívan értékelte. A vezető lapok Stockholmtól Rómáig Carter döntését dicsérték, s hozzájuk csatlakoztak a vezető amerikai napilapok is.²⁶⁵ Természetesen a szabadvilágbeli magyarok véleménye a ceremónia után is erősen megoszlott. Egyaránt jelentek meg szalonképtelen fröcsögések, intelligens tiltakozások, valamint beletörődő és egyetértő cikkek és tanulmányok is. Eközben a magyar sajtó továbbra is csak a Szent Korona történetével foglalkozhatott. Az országot kifelé angol nyelven képviselő *New Hungarian Quarterly* (melyet Boldizsár szerkesztett) szintén közölt néhány komolyabb írást a témában.

²⁶⁴ Erről 7-én és 8-án a magyar sajtó hűen beszámolt.

²⁶⁵ Ezeket ld. a magyar külügyi anyagban: OL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10-00255/2-6 (1978: 22. doboz).

Az akkori újságokat forgatva azt látjuk, hogy a magyar sajtó január 6-a után sem írhatott szabadon a Szent Koronáról. „Szent”-nek is csak a *Vigilia* nevezhette a márciusi számban megjelent kiváló vezércikkében. Így az átadási ünnepség után is leginkább a Korona története volt a téma, de az összes kényesebb kérdést elkerülték. Eközben a *New Hungarian Quarterly* leköszölte Boldizsár Iván korábban már idézett *ÉS*-cikkét angol nyelven, valamint két további írást a regáliák eredetéről és történetéről Dercsényi Dezső és Benda Kálmán tollából.²⁶⁶

A külföldi sajtóvisszhangot kezdjük egy érdekes amerikai híradással. A PBS csatornán futó *MacNeil/Lehrer Report* már az átadási ceremónia estéjén foglalkozott az üggyel. Egy rövid bevezető után részleteket vágtak be a forradalom 20. évfordulóján (tehát 1976-ban) készült BBC-műsorból. Michael Cockerell angol riporter keményen faggatta a néhány, számára kijelölt interjúalanyt, többek között Várkonyi Zoltán filmrendezőt, mások filmjeinek cenzúrázásáról. A stúdióban Király Béla a visszaszolgáltatás mellett, Nagy Julián református lelkész ellene érvelt. Király felhívta a figyelmet arra, hogy az átadás alkalmából a Parlamenten egyetlen vörös zászlót sem lehetett látni, és megismételte a kongresszusi vitában felhozott érveit azzal kapcsolatban, hogy a Szent Korona hazatérése beindítja majd a magyar történelemtől folyó vitákat, és ezáltal ellene hat a kommunista történelemhamisításnak. Nagy azzal érvelt, hogy Magyarország nem szabad, és a „néptől a népnek” formula pusztán retorikai fogás. A színvonalas vitát végül a műsorvezetők zárták le.²⁶⁷

Eddig adósak maradtunk az ügyben az egyik leginkább érintett politikus, Habsburg Ottó véleményének felidézésével. A Habsburg-trónörökös a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című lap (az amerikai

²⁶⁶ Az 1978. nyári és őszi számokban.

²⁶⁷ A program szövegválogátását ld. Deák István iratai között.

döntés egyik leghangosabb ellenzője) 1978. március 19-i számában fejtette ki nézeteit. „A Szent Korona és a magyar nép” című tanulmány fontosságát jelzi, hogy később különlenyomat formájában angolul és magyarul is terjesztették. A szerző azonnal közli álláspontját:

Nem árulok zsákbamacskát, és már most, eszmefuttatásom elején megmondom, milyen végkövetkeztetésre jutottam az ügy lényegét illetően. Két konklúzióm van. Az egyik: helytelen volt, hogy a Carter-kormány a jelenlegi időpontban kiszolgáltatta a koronát egy parancsuralmi rendszernek, s ezért helyes volt, hogy a világ magyarsága megmozdult időleges visszatartása érdekében. Másik meggyőződésem: a bekövetkezett, és immáron megmászhatatlan tény, a korona visszaadását pragmatikusan tudomásul kell vennünk, s keresnünk kell a módot, hogy ezt a vissza nem fordítható tényt hogyan fordíthatjuk előnyünkre, egy negatív lépést, az amerikai kormány lépését az összmagyarság érdekében hogyan változtathatjuk át pozitív fejleménnyé.

Azért tartja helytelennek Carter döntését, mert Magyarországon nincs alkotmányos szabadság, a tiltakozó akciókat pedig így értékeli:

És így a vita és küzdelem, az egész megmozdulás lényege több volt, mint a korona visszatartása vagy visszavitele: a lényegét tekintve a kérdés a magyar szuverenitás kérdésévé szélesült. A kérdés mélyén az állt és áll, hogy bele lehet-e nyugodni az idegen megszállásba, és abba, hogy Magyarországon a hatalmat olyan rendszer gyakorolja, amely a népet nem kérdezi meg, amely szabad választáson soha nem áll a nép elé? Arról volt és arról van szó, a szabad világ és a nyugati demokrácia vezető hatalma mintegy áldását adja-e egy olyan rezsimre, amely

a magyar népnek nem engedi meg akarata szabad kifejezését, amely a magyarságot megfosztja attól, hogy kormányformáját maga válassza meg.

Ezután azt boncolgatja, hogy a külföldi magyarság felszólalhat-e az otthoniak nevében, s igenlő válaszát Illyés *Magyar Nemzet*-beli cikkéből vett idézettel támasztja alá. Ezután az amerikai külpolitikát veszi górcső alá és a State Department korábban már idézett decemberi dokumentumát szedi darabokra: mondhat bármit a külügy, lehet számára szalonképes a Kádár-rezsim, Magyarországon akkor sem léteznek a polgári és politikai szabadságjogok. Tanulmánya végén reményeinek ad hangot:

Nem lehetetlen, hogy a Szent Koronával kapcsolatos kommunista számítások is meghiúsulnak, s a korona otthon többnek bizonyul, mint a rezsim szeretné, több lesz, mint – ahogy az egyik magyar funkcionárius mondta a bécsi televízióban – „muzeális darab”. Mert, például, két nappal a visszatérés után a budai Mátyás-templomot zsúfolásig megtöltötte a főváros népe, a kapukon kívül is szorongtak, hogy meghallgassák Liszt Ferenc koronázási miséjét, s mikor felhangzott a méltóságos oratórium, még a cinikusok is hangosan zokogtak. A diktatúra ma még nagy diadallal örvendezik, hogy hatalmas külpolitikai sikert aratott, s nem is tagadható, hogy a jelenlegi amerikai kurzus ezt a diadalt házhoz szállította ennek a diktatúrának. De, ahogy a „Mindszenty-ügy” más dimenziókat vett, mint rendezői szerették volna, úgy nincs kizárva, hogy a korona is önállósítja magát, fölébe nő a szovjet gyarmatbirodalom Duna-parti diplomáciájának, s a Szent Korona, magyar földön – benső, erős, tartós szövetségre lép a magyar néppel.

A témában aligha jelenhetett volna meg ennél fontosabb cikk az emigrációs magyar sajtóban. És ahogyan Nagy Ferencnek, úgy

Habsburg Ottónak is igaza lett: a Szent Korona hazatérése felkavarta az állóvizet, és beindított egy olyan történelmi diskurzust, amely nem volt összeegyeztethető az állampárt narratívájával.

A külföldi magyarság reakcióit Borbándi Gyula, az 1945 utáni emigráció legkiválóbb ismerője foglalta össze legendás müncheni folyóiratában, az *Új Látóhatár* 1978. évi első számában. „A korona és a köztársaság” című tanulmányában Borbándi leszögezi, hogy a Szent Korona „ott van, ahol a helye: Magyarország fővárosában és a magyar nemzet tulajdonában”. Ezután cáfolja a tiltakozó akciók során felhasznált mítoszokat, így például a Pajtásnak tett állítólagos amerikai ígéret tényét, megállapítja, hogy Carter elnök döntése jogi úton nem támadható, és hogy a regáliák visszaszolgáltatása nem legitimálhatja a Kádár-rezsimet, hiszen azt korábban a diplomáciai kapcsolatok felvételével a nyugat már megtette. Elemzi az amerikai külpolitikát, és megállapítja, hogy Brzezinski révén a korábbi globális egyensúlypolitikát a „politikai policentrizmus” váltotta fel. Ennek keretében az USA pontot tett az amerikai–magyar kapcsolatok igencsak viharos, 1948 és 1978 közti szakaszára, és a Korona visszaszolgáltatása és az MFN megadása egy új, barátságosabb korszak nyitánya a kétoldalú kapcsolatokban. Borbándi ezután összefoglalja a regáliák hazatérésének sajtóvisszhangját, majd azon medítál, hogy mi is lehet a Szent Korona új jelentése a magyarság számára.

Az amerikai magyarság köréből nézzük Pogány András, az Amerikai–Magyar Szabadságharcos Szövetség (1966–1973), majd a Magyar Szabadságharcos Világszövetség (1973–1979) elnökének cikkét. „Bevégeztetett” című írásában „bábszínháznak” és „szerencsétlen, az Egyesült Államok érdekeit is súlyosan sértő aktus”-nak nevezte a budapesti ünnepséget. Majd felteszi a kérdést, hogy a szabadföldi magyarok mindent megtettek-e ennek megakadályozására. Válasza egyértelmű, nem rajtuk múlt: „mindent megtettünk, ami emberileg lehetséges volt, hogy ezt megakadályozzuk”. Ez a tiltakozó akció két hónap alatt jobban összehozta a szabadvilágban élő magyarokat, mint 1956 óta bármilyen esemény, és ha ez így marad,

„a Szentkorona újra csodát tett”. Úgy érzi, hogy a tiltakozásokkal sikeresen hiteltelenítették el a korábban elemzett PR-kampányt Kádár és rendszere „szalonképessé” tételére, de olyan erők fogtak össze ellenük, amelyekkel nem tudták felvenni a harcot. Felelősnek tartja VI. Pál pápát (katolikusként) éppúgy, mint Carter elnököt, a „lengyel-katolikus” Brzezinskit, Nagy Ferencet és Király Bélát. Folytatni kell a harcot a magyar függetlenség visszaszerzéséig:

Ugocsa non coronat. Ugocsa ma a szabadföldi magyar emigráció, és mi nem vagyunk hajlandóak megkoronázni ezt a vérben és gyalázatban, árulásban és kétszínűségben született totalitáriánus diktátori rendszert, mely 1956 véres őszén, el-esett hőseink holttetemén taposva ült be a hatalom székébe, moszkvai utasítás és engedély alapján. Áll a harc közöttünk és köztük, a szovjet gyepőlön rángatott kommunista budapesti szovjet helytartótanács és a történelmi Magyarország gondolatának képviselői között. És ez az a harc, mely nem ismer kompromisszumot.

Ne féltsük a Szent Koronát, mondja, és bízzunk abban, hogy annak jelenléte „odahaza is előidézi azt a csodát, amit elért idekint: testvéri egységbe fűzi össze az otthoni magyarságot és leplezi azokat, akik saját magukat rekesztették ki sorainkból”. Várja a napot, amikor az újra egyesült magyarság Budapesten ad majd hálát az Úrnak, hogy „a Szentkorona hazaérkezése indította el azt a nemzetépítő folyamatot, mely Szent István Magyarországnak újjáépítéséhez vezetett”.²⁶⁸

²⁶⁸ A cikk először az *Amerikai Magyar Életben* jelent meg 1978. január 21-én, majd utánközlésben Pogány válogatott írásai között: *Október útján a szabad világban... Válogatott cikkek, előadások és tanulmányok az elmúlt negyedszázad emigrációs küzdelmeiből, 1960–1984* (München: HERP, 1985), 183–6. Ugyanitt olvasható következő írása, *Ha a Szent Koronát tényleg a magyar nép kapta volna vissza* címmel (1978. február 17.). A személyeskedő megjegyzéseket nem idéztem.

A Szent Korona visszaszerzése, majd az azt követő kereskedelmi egyezmény megkötése a szocialista magyar diplomácia legnagyobb sikere volt az egész hidegháború korszakában: gyakorlatilag komoly feltételek, ellenszolgáltatások nélkül elérték azt, amit az Egyesült Államoktól akartak, s tették mindezt egyúttal függetlenül a „nagy testvér”-től is – bár egy pillanatra se irigyeljük Marjai József volt moszkvai nagykövetünket, amikor be kellett jelentenie a Kremlben a magyar–amerikai kereskedelmi egyezmény megkötését. Ahogyan arra korábban többször is utaltunk, a Szent Koronával kapcsolatos korábbi (1951, 1973) amerikai álláspont megváltozása egyértelműen jelezte, az USA berendezkedett a szocialista táborral való együttélésre, meghatározatlan időtartamra.

A hidegháborús amerikai–magyar kapcsolatokat tizenegy évente felrázta egy-egy váratlan esemény. 1945-ben az ország keserűen volt kénytelen tudomásul venni, hogy a szovjet „felszabadítás” egyben katonai megszállást és *de facto* gyarmati státust is jelent. Tizenegy évvel később, 1956-ban a magyar nép fellázadt az elnyomás ellen, de forradalmát éppen a forradalom egyik árulója, Kádár fojtotta vérbe. 1967-ben még „spontán tüntetők” kövekkel dobálták az amerikai nagykövetség épületét, kis híján megvakítva egy amerikai diplomatát. Újabb tizenegy évvel később a kétoldalú viszony annyira „normális” volt, amennyire az adott körülmények között lehetett, és a Szent Korona is itthon volt már. 1978 után tizenegy évvel Magyarország elnyerte függetlenségét, és a szovjet megszállás véget ért.

Utójáték

A Szent Korona amerikai kalandját és hazatérését bemutató elemzésünket zárjuk két téma összefoglalásával. Elsőként megvizsgáljuk a kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok alakulását a visszaszolgáltatást követő 40 év során, majd áttekintjük a Szent Korona további sorsát és az évfordulós megemlékezéseket.

A Szent Korona hazahozatalát követően sor került a magyar–amerikai kereskedelmi egyezmény megkötésére is az MFN alapján. Az első körben három évre szóló szerződést 1978. március 17-én írták alá, július 9-re pedig az amerikai Kongresszus mindkét háza ratifikálta is azt. Az egyezmény megnyitotta az utat Magyarország számára az IMF (1981) és a Világbank (1982) felé. Április folyamán az Egyesült Államok hárommillió dolláros hitelt adott Magyarországnak, majd június 9-én Kádár János hosszabb interjút adott a *New York Times* munkatársának, John B. Oakesnak. 1978 augusztusában megkezdte működését az első magyarországi Levi Strauss farmergyár Marcaliban, 1979 szeptemberében pedig amerikai–magyar megállapodást kötöttek a kettős adózás megelőzésére. Egy hónappal később újabb tudományos-kulturális egyezményt írt alá a két kormány: ezáltal megnyílt az út az Újvilágba a magyar természettudósok előtt is. Szintén 1979-ben került sor Averell Harriman kormányzó magyarországi látogatására, miközben Apró Antal vezetésével magyar országgyűlési delegáció kapott meghívást az Egyesült Államokba.²⁶⁹

²⁶⁹ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 363–80.

1979 végén azután az iráni iszlám forradalom és Afganisztán szovjet megszállása beindította a második hidegháborút. Miközben az amerikai–szovjet viszony éleződött, Budapest tovább nyitott a nyugati pénzügyi világ felé, hogy a kádári kompromisszumot fenn tudja tartani. Ennek politikai következményeként 1984-re már Magyarországon működött Soros György Nyílt Társadalom Alapítványa, és ez volt az első év, amikor nem kellett Moszkvával jóváhagyatni minden megjelenésre szánt könyvet. Ugyanebben az évben, szovjet nyomásra az ország bojkottálta a Los Angeles-i olimpiát. 1986-ban megérkezett a Forma-1 a Hungaroringre, és Budapest és Eger közösen rendezte az Európai Amerikanisták Társaságának (*European Association of American Studies*: EAAS) konferenciáját. (Az első amerikanisztika tanszékeket csak 1990–91-ben hozhatták létre.) A végnapjait élő diktatúra fokozatosan veszítette el a kontrollt a belső diskurzusok felett (underground zene, szamizdat irodalom, a Soros által behozott fénymásoló gépek), miközben állandósult az 1980–81-ben kitört lengyel válság. Fekete János újabb és újabb valutaalapú kölcsönöket vett fel, majd 1988-ban Kádárt Grósz Károly váltotta az állampárt élén. 1989-ben az addig tabusított 1956 előbb „népfelkelés” lett (januárban), majd a rendszerváltás ünnepe, Nagy Imre és társai (újra)temetésével (június 16.) és a köztársaság kikiáltásával (október 23.). Ugyanebben az évben idősebb George Bush amerikai elnök Budapestre látogatott. Tizenegy évvel a Szent Korona hazatérése után Magyarország visszanyerte függetlenségét.²⁷⁰

1989 óta Magyarország szabadon választhatja meg katonai szövetségeseit és kereskedelmi partnereit. A Varsói Szerződés kényszerű kötelezettségét önkéntes NATO-csatlakozás (1999) váltotta ki, a KGST-t pedig az EU-csatlakozás (2004). Mindkét döntést népszavazás erősítette meg. Az amerikai–magyar viszony visszatért a szimbolikus gesztusok (például elnöki látogatások) és a kisebb-na-

²⁷⁰ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek*, 381–467.

gyobb konfliktusok medrébe. Szocialista-liberális kormányok idején jobb, jobboldali kormányok idején általában rosszabb a kétoldalú viszony. A rendszerváltás euforikus Amerika-imádatát fokozatosan egy új Amerika-ellenesség váltotta. Ezt részben a kommunista örökség, részben irigység táplálja, részben egyfajta európai intellektuális fintorgás. Az Egyesült Államok határozottan érvényesíti birodalmi érdekeit Közép-Európában is, ez pedig konfliktusokhoz vezet. Az amerikai gazdasági jelenlét és a 2008-ban megszüntetett vízumkényszer azonban egyértelműen az újvilági szuperhatalom jóindulatát bizonyítja. A Szent Korona hazatérésének évfordulói az együttműködés szimbólumai, bár közösen csak egyszer, 20 éve ünnepeltünk mindkét országban.

Kötetünk főszereplője, a Szent Korona teljesítette a hozzá fűzött amerikai várakozásokat, hiszen valóságos földrengést okozott itt-hon. A hazahozatallal gyakorlatilag egy időben jelent meg Györffy György könyve Szent Istvánról, s még ugyanabban az évben a polcokra került Lovag Zsuzsa szakmunkája a koronázási ékszerekről, valamint Bertényi Iván azóta további három kiadást megért kötete a Korona történetéről.²⁷¹ Nagy Ferenc és Király Béla jóslata valóra vált: a magyar értelmiség élénken reagált a regáliák hazatérésére, s ezzel párhuzamosan történelemtanárok és osztályfőnökök sora vitte diákjait tanulmányi kirándulásra a Nemzeti Múzeumba. Szélenyi Károly fekete háttér előtt „lebegő” Koronafotói kimondva-kimondatlanul a Szent Korona misztériumát erősítették. 1983-ban mutatták be az azóta nemzeti rockoperává vált *István, a királyt* a városligeti Királydombon.

Eközben létrehozták a ma is működő Koronabizottságot, melynek tagjai között több ismerős nevet is találhatunk: Kovács Éva, Lovag Zsuzsa, Fülep Ferenc, Györffy György, László Gyula, Szvetnik Joachim stb. A bizottság feladata a regáliák állagvédelme és felügye-

²⁷¹ A könyvészeti adatokat ld. a kötet végén, a bibliográfiában.

lete, valamint az azokkal kapcsolatos tudományos kutatások koordinálása. A modellt bevallottan az Ipolyi Arnold-féle 19. századi tudományos bizottság szolgáltatta. 1981 szeptemberében nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek a regáliákkal foglalkozó tudósok számára. Ekkor járt Magyarországon Kelleher professzor is. 1983-ban aranyművesek vizsgálták meg a Szent Koronát.²⁷² Szvetnik Joachim életének történetét helyi hagyományőrök tarták fel. Mélykúti emlékházát 1997-ben nyitották meg.²⁷³ A Pálffy Géza vezetésével működő Szent Korona Lendület-kutatócsoport azt jelzi, hogy időközben felnőtt egy új Koronakutató nemzedék. A munka folyik tovább.

A Kaiser és Nagy közötti megállapodásnak megfelelően a Szent Koronát és a többi hazatért klenódiomot 1978. január 31-ével nyilvánosan kiállították a Nemzeti Múzeumban. Az első két évben közel kétmillió látogató tekintette meg. A regáliák őrzését a belügy biztosította, ennek állambiztonsági anyagai ma már kutathatóak. A *Kincseskamra* című objektumdosszié számos érdekes történetet tartalmaz.²⁷⁴ Az őrzés intézkedési tervét 1978. január 5-én véglegesítették a BM III/III-5-b alosztályán. Január 25-én Bíró Sándor rendőr őrnagy arra panaszkodott, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nem veszi komolyan a védelmet, ezért javasolja, hogy „Fülep elvtársat megfelelő szintű állami vezető tájékoztassa s hívja fel a figyelmét a koronaékszerek őrzésének fontosságára, politikai súlyára”. Két hét után (február 14-én) készült az első beszámoló a látogatottságról. Eszerint napi 1000–1200 látogató tekinti meg a koronázási ékszereket, de incidens még nem volt. Folyamatosan figyelték a „megbízhatatlan” látogatókat is: Szálasi özvegye például örömmel nyugtázta, hogy a televízióban bemutatott egyik doku-

²⁷² Erről ld. Kovács Éva és Lovag Zsuzsa tanulmányait a *Művészettörténeti Értesítőben*, Vol. 35, Nos. 1–2 (1986), 25–34. és 35–48.

²⁷³ Erről ld. Molnár György és Rauzs József munkáit a bibliográfiában.

²⁷⁴ „Kincseskamra” Objektumdosszié: ÁBTL 3.2.5. O-8-20016.

mentumfilmben láthatta férje nemzetvezetői esküjét, a hazahozatal dátumát pedig amerikai gesztusként értékelte, hiszen az egybeesett férje születésnapjával. 1979-ben újra kellett szervezni az őrzés rendjét, mert két „koronaőr” disszidált Ausztrián keresztül.

A Szent Koronát Kelleher mellett több amerikai ismerős is meglátogatta: 1979-ben a palástot megmentő Kline, 1980-ban Pedersen nagykövet és felesége, 1988-ban William Seth Shepard, aki előbb Puhán alatt Budapesten szolgált, majd Gerth elődje volt a külügy magyar referenseként. 1989 után több ízben visszatért Magyarországra Billy Graham, és tiszteletét tette Carter elnök és Brzezinski is.

A visszaszolgáltatás huszadik évfordulóját itthon és az Egyesült Államokban is megünnepeltük. Az első eseményre 1998. január 6-án került sor a Nemzeti Múzeumban, ahol a koronázási ékszerek akkoriban ki voltak állítva. Beszédet mondott a frissen érkezett amerikai nagykövet, Peter Trufo és Magyar Bálint oktatási miniszter.²⁷⁵ A második eseményre az Egyesült Államokban került sor. 1998 márciusában Göncz Árpád köztársasági elnök vezetésével hivatalos magyar delegáció utazott Washingtonba, egy közös ünnepségre, majd Atlantába, a Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeumba. Március 18-án Göncz átadta Carternek a Szent Korona erre az alkalomra készítettett másolatát. Ez azóta is látható a múzeumban, az 1978-ban kiadott postai emlékbélyeggel együtt.²⁷⁶ A Magyar Posta 2001-ben és 2011-ben két újabb csodálatos emlékbélyeget adott ki a Szent Koronáról. Az MNB 2000-ben új, 2000 forintos emlékbankjegyet adott ki a Szent Korona képével. Kőszegen, Velemben, Mattseeben és a tóparton (az elásás pontos helyén) emléktáblák emlékeztetik a turistákat és zarándokokat a Szent Korona amerikai kalandjának első állomásaira.

²⁷⁵ Erről a korabeli magyar sajtó részletesen beszámolt.

²⁷⁶ Az erre az alkalomra összeállított PR-anyag másolatait a Carter Elnöki Könyvtár magyar származású könyvtárosától, Ceri McCarrontól kaptam meg. Ld. még Göncz Árpáddal készített interjúmat.

A Szent Koronával kapcsolatban gyakran jelennek meg írások a sajtóban. Ezek egy része a regáliák eredetével, mások a történetével foglalkoznak. Az egyes évfordulók alkalmából visszaemlékezések sora jelent meg a nyomtatott és online sajtóban. A koronaörseget újra felállították, történetét saját honlapja ismerteti. A Szent Korona valóban hazatért, és része lett mindennapi életünknek. 1997-ben még vitatkoznom kellett a kiadómmal azon, hogy nevét nagybetűvel írjuk, ma ez már természetes. 2013-ban Kondor Vilmos *A másik szárnysegéd* címmel kalandregényben dolgozta fel a Szent Korona kimenekítését Budapestről. A történetet egészen a mattseei tópartig vitte el. (Ez egy trilógia első kötete volt. A második az 1919-es történetet meséli el, a harmadik még nem jelent meg.) 2014-ben Robert McGrath, a Dartmouth College nyugdíjas művészettörténész professzora fiktív MFAA-ügynökként (nagyjából Kelleher története alapján) mesél a Szent Korona amerikai kézre kerüléséről és visszaszolgáltatásáról.²⁷⁷

1977-ben konkrét, a tárgyalások menetét alapvetően meghatározó amerikai követelés volt, hogy a Szent Koronát nyilvánosan, de ne a kommunista párthoz köthető helyszínen állítsák ki. Akkor a Magyar Nemzeti Múzeumra esett a választás. Az ezredfordulóra a helyzet azonban megváltozott. Ma már Magyarország szabadon dönt a sorsáról, „előkerült” Bandholtz szobra, a forint konvertibilis valuta lett, vízum nélkül utazunk az Egyesült Államokba, Budapesten két Reagan-szobrot is felállítottak, és a debreceni, volt szovjet reptérről heti öt járat indul Londonba. A 2000. évi I. törvény rendelkezéseinek megfelelően a Szent Koronát és az Amerikában is megfordult koronáláda teljes tartalmát átvitték a Parlament kupolatermébe, ahol bárki szabadon megtekintheti. A koronázási palást állagvédelmi megfontolásból a Nemzeti Múzeumban maradt. A 2011. április 25-én elfogadott új Alaptörvény preambuluma, a *Nemzeti hitvallás*

²⁷⁷ A könyvészeti adatokat ld. a bibliográfiában.

így szól a Koronáról: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” 2012-ben a két külügy együtt ünnepelte és értékelte a kétoldalú kapcsolatok történetének első 90 évét. A konferencián Matthew Nimetz (akkoriban a CEU felügyelőbizottsági tagja) is megosztotta emlékeit a Szent Korona hazatéréséről,²⁷⁸ iratainak vonatkozó részét pedig beadta a CEU könyvtárába. Reméljük, Nagy Jánosnak lesz igaza, és a Szent Korona soha többé nem hagyja el az országot.

²⁷⁸ „Ninety Years of U.S.-Hungarian Diplomatic Relations” CEU, Budapest, 2012. május 10.

A történet képekben

DUPress

2. kép. Pajtás ezredes a koronaládával Heidelbergben, 1945 augusztusában. A Pentagon engedélyével

3. kép. A Szent Korona első és egyetlen nyugati kiállítása: 1946. február, Wiesbaden. A képen Edith Standen és Joe Kelleher, mindketten az MFAA tagjai. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

4. kép. Gordon M. Kline, az amerikai szabadalmi hivatal vezető tisztviselője, a koronázási palást megmentője. Kline készítette azt a fatartót, amelyben a palástot Amerikába szállították és azt az alumíniumtokot, amelyben Fort Knoxban őrizték. Kovács Éva szerint a tok nélkül ma már nem lenne palást. A National Institute of Standards and Technology Digital Collections, Gaithersburg, MD 20899 engedélyével

5. kép. Kline palástfotója 1952-ből. A National Institute of Standards and Technology Digital Collections, Gaithersburg, MD 20899 engedélyével

6. kép. Nixon és csapata munkában, az Ovális irodában, 1973-ban. Balról jobbra: Henry Kissinger, Richard Nixon, Gerald Ford (ekkor még alelnök) és Alexander Haig kabinetfőnök. A Gerald R. Ford Elnöki Könyvtár engedélyével

7. kép. Carter és csapata az Air Force One fedélzetén, 1977-ben. Balról jobbra: Zbigniew Brzezinski, Michael Blumenthal pénzügyminiszter, Jimmy Carter és Cyrus Vance. A Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeum engedélyével

8. kép. A Ford–Szekér találkozó 1976-ban. A Gerald R. Ford Elnöki Könyvtár engedélyével

9. kép. Billy Graham a zsúfolásig megtelt (budapesti) Nap utcai baptista imaházban prédikál. Mellette tolmácsa, dr. Haraszi Sándor. A Baptista Levéltár engedélyével

10. kép. Billy Graham látogatása az Állami Egyházügyi Hivatalban. Grahammal szemben Miklós Imre, az ÁEH vezetője. A Baptista Levéltár engedélyével

11. kép. Kürti László, a Debreceni Református Kollégium főigazgatója köszönti Billy Grahamet a Kollégium tanácstermében, a gályarabok kiszabadulását ábrázoló festmény alatt. Graham balján dr. Haraszti Sándor, jobbán Palotay Sándor ül. A Baptista Levéltár engedélyével

12. kép. Billy Graham Debrecenben, a Szappanos utcai baptista imaházban is prédikált. Akik nem fértek be az épületbe, hangszóró segítségével hallgatták az igehirdetést az utcán. A Baptista Levéltár engedélyével

13. kép. Az 1977. november 9-i tüntetés a Kongresszus épülete előtt. Simontsits Attila engedélyével

14. kép. Az 1977. november 9-i tüntetés a Kongresszus épülete előtt. Simonsits Attila engedélyével

15. kép. Fogadás a Fehér Házban, 1977. november 9-én délután. Carter jobbán Walter Mondale alelnök, balján Lee Hamilton és Mary Rose Oakar képviselők, Oakar balján Gino Baroni atya; Mondale jobbán Clement Zablocki és Frank Horton képviselők. A könyvszekrény mellett jobbra Matthew Nimetz, a külügy főtanácsadója. A Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeum engedélyével

16. kép. Az amerikai állami pénzverde épülete Fort Knoxban. Itt őrizték a Szent Koronát és a koronázási ékszereket 1953. március 23. és 1978. január 4. között. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

17. kép. Fort Knox, KY, 1977. december 14. Tom Gerth, a State Department magyar referense kinyitja a koronázási ékszereket biztosító 31. sz. fülke ajtaját. Félig takarásban Esztergályos Ferenc nagykövet, a kép jobb oldalán Kovács Éva és Joe Kelleher. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

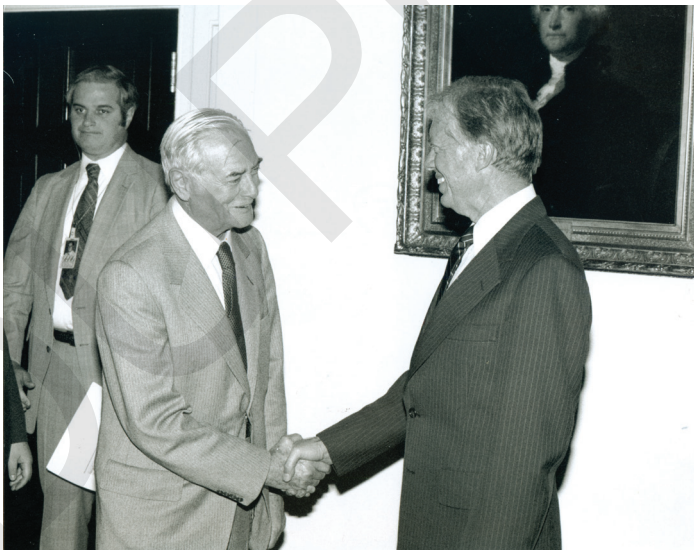
18. kép. William Sumits magyar származású amerikai fotós első színes felvétele a Szent Koronáról, 1977. december 14. Fort Knox. A kép ennyire sötétre sikerült. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

19. kép. Az első szakmai átvétel 1977. december 15-én. Balról jobbra, az asztalnál Szvetnik Joachim, Kovács Éva és Victor Covey, mögöttük dr. Kovács Károly követségi tanácsos. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

20. kép. Az első szakmai átvétel 1977. december 15-én. Balról jobbra Kovács Éva, Victor Covey, Joe Kelleher és Tom Gerth. A washingtoni National Gallery of Art engedélyével

21. kép. Carter elnök és Gombos Zoltán találkozója a Fehér Házban, 1978-ban. Gombos a demokraták régi támogatója volt, és szorgalmasan ápolta kapcsolatait Magyarországgal is. Tagja volt a Szent Koronát és a koronázási ékszereket hazahozó hivatalos amerikai delegációnak. A Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeum engedélyével

22. kép. Litkei Marianne Sprague elindul otthonról, hogy csatlakozzon a Szent Koronát hazahozó hivatalos amerikai delegációhoz. Litkei Marianne Sprague engedélyével

23. kép. Az Air Force Two fedélzetén: Deák István professzor az elnöki hálófülkében a koronázási ékszerekkel. Deák István engedélyével

24. kép. Az Air Force Two fedélzetén: az ablaknál Arthur Schneiier New York-i főrabbi és Gino Baroni atya ülve beszélgetnek, az ajtóban Gombos Zoltán áll, tőle jobbra Esztergályos Ferenc; az asztalnál William H. Luers külügyi csoportfőnök dolgozik. Esztergályos Ferenc engedélyével

25. kép. Az Air Force Two megérkezése Budapestre, 1978. január 5-én, este 10-kor. MTI Fotó: Papp Jenő

26. kép. Az amerikai delegáció megérkezése, 1978. január 5-én este 10 óra után néhány perccel. Elöl középen, fehér kabátban legifjabb Adlai E. Stevenson szenátor, mellette Péter János (az országgyűlés alelnöke) és (félíg takarásban) Esztergályos Ferenc washingtoni nagykövet; Stevenson mögött sorban Lee Hamilton, Fortney Stark és (takarásban) Ted Weiss képviselők, a sor legvégén Philip Kaiser amerikai nagykövet. MTI Fotó: Tóth István Csaba

27. kép. A második szakmai átvételi jegyzőkönyv aláírása 1978. január 5-én éjjel fél 11 előtt pár perccel. Balról jobbra az asztalnál: Victor Covey (NGA), Révész Miklós (a külügy amerikai referense), Tom Gerth (az amerikai külügy magyar referense) és Fülep Ferenc (a Nemzeti Múzeum főigazgatója); mögöttük Kovács Éva és Szvetnik Joachim áll. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

28. kép. Tom Gerth kinyitja a koronládát a Parlamentben, 1978. január 5-én éjjel fél 11 körül. Takarásban Kovács Éva, mellette Szvetnik Joachim és Fülep Ferenc, a Nemzeti Múzeum főigazgatója. MTI Fotó: Fényes Tamás

29. kép. Az első hazai színes fotó a Szent Koronáról: Victor Covey felnyitja a Szent Koronát tartalmazó dobozt. MTI Fotó: Fényes Tamás

30. kép. Covey kiemeli a Szent Koronát a dobozból: a második szakmai átvétel első lépése. A szakértők éjjel után néhány perccel fejezték be a munkát. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

31. kép. 1978. január 6. 12 óra 45 perc: Cyrus Vance külügyminiszter és felesége megérkezik Budapestre. Vance jobbán Puja Frigyes külügyminiszter, balján Philip Kaiser amerikai nagykövet. Esztergályos Ferenc engedélyével

32. kép. 1978. január 6.: az átadási ünnepség a Parlamentben. Vance beszédét Tóth Csanád tolmácsolja. MTI Fotó: Fényes Tamás

33. kép. Az amerikai delegáció az átadási ünnepségen. MTI Fotó: Soós Lajos

34. kép. Kézfogás a Szent Korona fölött: Apró Antal, az országgyűlés elnöke a magyar nép nevében hivatalosan átveszi a Szent Koronát Cyrus Vance amerikai külügyminisztertől. MTI/MTVA Sajtó- és Fotóarchívum: Szlukovényi Tamás. (Megjegyzés: Apró a kádári megtorlás egyik vezető alakja volt, Vance elismert polgárjogi ügyvéd. A kép a hidegháborús „normalizáció” iróniáját tükrözi, hiszen hivatalosan mindketten saját népüket képviselték az eseményen.)

35. kép. Az átadási ünnepség után Vance külügyminiszter Lékai László bíborossal beszélget. Lékai balján Vance, mellette (takarásban) Tóth Csánád, Lékai jobbján Philip Kaiser nagykövet, mellette Arthur Schneier New York-i főrabbi. MTI/MTVA Sajtó- és Fotóarchívum: Szlukovényi Tamás

36. kép. Fogadás a Külügyminisztériumban 1978. január 6-án délután: balról jobbra: Kaiser és Puja, Nimetz és Nagy, valamint Vance és Esztergályos. Esztergályos Ferenc engedélyével

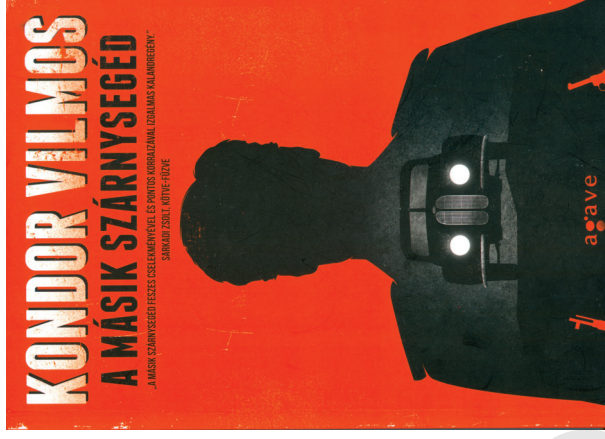
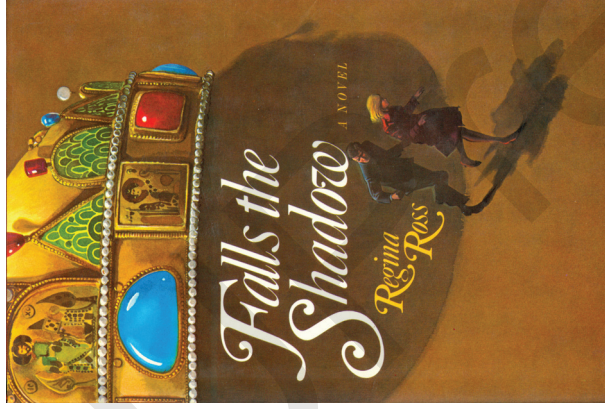
37. kép. 1978. január 6.: amerikai fotó az esti fogadásról. Magyar oldalon jobbról balra: Nagy János külügyminiszter-helyettes, Puja Frigyes külügyminiszter és Apró Antal. Amerikai oldalon jobbról balra: Tóth Csanád, Vance és a felesége, Kaiser nagykövet, a sor legvégén Deák István professor. Tóth Csanád hagyatékából, családja engedélyével

38. kép. A Szent Korona és a koronázási jelvények a Nemzeti Múzeumban. 1978. január 31-én nyílt meg az állandó kiállítás. MTI Fotó: Fényes Tamás

39. kép. Budapest, 2000. január 1. A Szent Korona hivatalosan a Parlament Kupolacsarnokába kerül. Balról jobbra Németh János (az Alkotmánybíróság elnöke) és felesége, Orbán Viktor (akkori és mai miniszterelnök) és felesége, Göncz Árpád (akkori köztársasági elnök) és felesége, Áder János (a Parlament akkori elnöke, ma köztársasági elnök) és felesége valamint Glatz Ferenc (az MTA elnöke) és felesége. MTI Fotó: Soós Lajos

40. kép. Kalandregények a Szent Korona amerikai kalandjáról

Bibliográfia

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

MAGYARORSZÁG

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest:

- 1.11.4. II: sorozat A-V/1977 „Amerikai-magyar kapcsolatok, 1977”
- 1.11.4. II: sorozat A-V/1978/1-2 „Amerikai-magyar kapcsolatok, 1978” 2 köt.
- 1.11.13. 0002-519-7-TKv. Tiltó névjegyzék
- 2.1.7 Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 3.1.5 O-17169/5 „Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták”
- 3.2.5 O-8-072 „Emigráns magyar diákok az Amerikai Egyesült Államokban”
- 3.2.5 O-8-2011-88/-162/-163/-163a/-192 „Szabadságharcosok” mellékletei
- 3.2.5 O-8-20016 „Kincseskamra”

Baptista Levéltár, Budapest:

- Billy Graham magyarországi látogatásainak anyagai

Közép-európai Egyetem/CEU, Budapest:

- Matthew Nimetz iratai

Magyar Országos Levéltár, Budapest:

- XIX J-1-j Külügyminisztérium, Szigorúan titkos (OL XIX J-1-j KÜM Sz.T.)
- XIX A-21-c Állami Egyházügyi Hivatal

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest:

- Bunda József: A magyar királyi Szentkorona és koronaörség történetéről. (1976) Analekta 11.329
- Sziklay Andor iratai

Vasváry-gyűjtemény, Szeged (Somogyi Könyvtár):

- Korona
- Gombos Zoltán

Magángyűjtemények:

- Esztergályos Ferenc, Kovács Éva és Puja Frigyes iratai

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK: AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Atlanta, GA
(Carter Elnöki Könyvtár):

- Carter Presidential Papers: Staff Offices: Ethnic Affairs
- Chief of Staff: Hamilton Jordan
- Donated Historical Materials: Walter F. Mondale
- Name Files
- National Security Affairs: Brzezinski material, 1-23
- Presidential Diary
- Vertical File
- White House Central File

Gerald R. Ford Presidential Library, Ann Arbor, MI
(Ford Elnöki Könyvtár):

- Arthur F. Burns Papers, 1969-78
- Melvin R. Laird Papers
- Myron Kuropas Files, 1976-1977 Special Assistant for Ethnic Affairs

- National Security Adviser Presidential Country Files for Europe and Canada
- National Security Adviser NSC Europe, Canada, and Oceanic Affairs Staff
- National Security Adviser Trip Briefing Books and cables for President Ford, 1974–1976
- National Security Adviser Trip Briefing Books and Cables for Henry Kissinger, 1974–1976
- National Security Adviser White House Situation Room. Evening Reports from the NSC Staff, 1976–77
- National Security Adviser White House Situation Room. Noon and Evening Notes, 1975–77
- National Security Adviser White House Situation Room. Presidential Daily Briefings, 1974–77
- White House Central File

Richard M. Nixon Presidential Library and Museum, Yorba Linda, CA

(Nixon Elnöki Könyvtár)

- National Security Council Files: Country Files
- White House Central File: Subject Files

National Archives and Records Administration, College Park, MD
(Archives II):

- Record Group 59: General Records of the Department of State (RG 59 GRDS)

National Gallery of Art, Washington, D.C.:

- RG 3 Records of the Office of the Deputy or Assistant Director, Charles Parkhurst
- RG 28 Collections of Donated Materials: Walter I. Farmer Papers
- RG 28 Collections of Donated Materials: Edward Adams Papers

Smithsonian Institution, Archives of American Art, Washington, D.C.:

- Walter Horne papers
- Thomas Carr Howe, Jr. papers
- James J. Rorimer papers

Yale Egyetem, Manuscripts and Archives, Sterling Memorial Library:

- MS 24: La Farge Family Papers
- MS 1664: Cyrus R. and Grace Sloane Vance Papers

Declassified Documents Reference System adatbázis

A Rutgers Egyetem könyvtárán keresztül elérve (2006): <https://www.libraries.rutgers.edu/indexes/ddrs>

Magángyűjtemények:

- Deák István, Nagy Károly és Tóth Csanád iratai

INTERJÚK

Alexander-interjú, 1988: Hans Tuch interjúja Edward Alexanderrel, 1988. július 26. Bethesda, MD, 34 old. (The Association for Diplomatic Studies and Training: Foreign Affairs Oral History Project: Information Series) www.adst.org/OH%20TOCs/Alexander,%20Edward.toc.pdf (elérve 2017. október 19.)

Howe-interjú, 1976: Paul J. Karlstrom interjúja ifj. Thomas Carr Howe-val, 1976. június 2. Archives of American Art, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Kline-interjú, 1987: Jeffrey L. Meikle interjúja Gordon M. Kline-nal, 1987. május 15–16. National Institute of Standards and Technology Digital Archives, Gaithersburg, MD 20899. Az eredeti: Philadelphia: Chemical Heritage Foundation Oral History Transcript #0070.

Parkhurst-interjú, 1988: A. C. Viebranz interjúja Charles Parkhursttel, 1988. november 10. és december 6. Oral History Program, National Gallery of Art, Washington, D.C.

Saját interjúk (1997):

Borbándi Gyula; Zbigniew Brzezinski; Deák István; Esztergályos Ferenc; Philip M. Kaiser; Kovács Éva; Nagy János; Nagy Károly; Margaret Farmer és Stan Planton; Puja Frigyes; Marianne Sprague; Takács József; Várdy Béla

További saját interjúk:

Deák István, 1998; Gereben István, 1998; Göncz Árpád, 1998; Járai Zsigmond, 2012; Király Béla, 1996; Philip M. Kaiser, 2001; Arthur Schneier, 2006; William Seth Shepard, 1998

DOKUMENTUMFILMEK

1968: The Year That Everything Changed, with Tom Brokaw (History Channel, 2008)

A korona hazakerülése (MTV, 1978)

A korona kálváriája (Bokor Péter: „Századunk” MTV, 1977)

The Story of the Holy Crown of St. Stephen (of Hungary) (Cincinnati Community Video és American Hungarian Assoc. of Cincinnati, d.n.)

A Szent Korona (MTV, 1996)

A Szent Korona és koronázási kincseink nyomában (Bárány Krisztián és Dániel, 2016)

A Szentkorona pokoljárása (MTV, 1999)

Tűlvilági beszélő (Gulyás Gyula és János, 1992)

SAJTÓ

NB. A sajtóanyagot a kötet szövegében minden alkalommal pontosan idéztem, így ezeket az információkat itt nem ismétlem meg.

DUPress

Felhasznált irodalom

- Alford, Kenneth D.: *The Spoils of World War II. The American Military's Role in Stealing Europe's Treasures*. New York: Birch Lane Press, 1994.
- Allen, Gary: *Jimmy Carter/Jimmy Carter*. Seal Beach, CA: '76 Press, 1976.
- Almási Mihály, Dr.: *Ezredfordulók. Millenniumi album. Tanulmányok három ezredforduló kapcsán Jézus Krisztusról, Szent Istvánról, a baptistákról és napjaink eseményeiről*. Budapest: KIT Képzőművészeti Kiadó és Nyomda, 2001.
- Avar János: *Carter útja a Fehér Házba*. Budapest: Kossuth, 1976.
- Balogh Margit: „Az 1971. szeptember 9-ei magyar-szentszéki megáldás. Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról.” *Századok* Vol. 147, No. 4 (2014), 875–930.
- Balogh Margit: *Mindszenty József (1892-1975)* 2 köt. Budapest: MTA BTK, 2015.
- Balogh Máté Gergely: „The American Economy and Hungarian State Security” (kiadatlan konferencia-előadás: Hungarian Society for the Study of English XIII. konferencia, Eger, 2017. január).
- Balogh Máté Gergely: „From ‘the Bastion of Imperialism’ to ‘the Greatest Capitalist Economy’: How Détente Changed the Hungarian State Security’s Perception of the United States” (kiadatlan konferencia-előadás: Organization of American Historians Annual Meeting, Atlanta, GA, 2014. április)
- Balogh Máté Gergely: *The Road to the Hungarian-American Claims Settlement – Hungarian-American Relations after 1956 and the Claims Settlement of 1973 between Hungary and the United States*

- of America*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co., 2009.
- Balogh Máté Gergely: „The Rotting Imperialist System Influences the Moral Views of the Americans’ – Americans Through the Eyes of the Hungarian State Security” (kiadatlan konferencia-előadás: Hungarian Association of American Studies XI. konferencia, Pécs, 2016. május).
- Balogh Máté Gergely: „Killing the Canard: Saint Stephen’s Crown, Nixon, Budapest, and the Hungarian Lobby.” *Hungarian Journal of English and American Studies* Vol. 24, No. 1 (2018 tavasz), 165–89.
- Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája, 1945–1950*. Budapest: Kossuth, 1988.
- Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Budapest: Osiris, 2002.
- Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. 2. kiad. Budapest: Kossuth, 1981.
- Berkesi András: *Októberi vihar*. Budapest: Zrínyi, 1958.
- Berkesi András: *Vihar után*. Budapest: Zrínyi, 1959.
- Békés Csaba: „Magyar külpolitika a bipoláris világban, 1945–1991.” *Külgügyi Szemle* Vol. 11, No. 4 (2011 tél), 95–127.
- Békés Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában, 1953–1991*. MTA: nagydoktori disszertáció, 2012.
- Benda Kálmán és Fügedi Erik: *A magyar korona regénye*. Budapest: Magvető, 1979.
- Bertényi Iván: *A magyar korona története*. Budapest: Kossuth, 1978.
A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja. 4. jav. kiad. Budapest: Kossuth, 1996.
- Bokor Péter: *Zsákutca. A Századunk sorozat interjúi*. Budapest: RTV-Minerva, 1985.
- Boldizsár Iván: „The Crown’s Day” *New Hungarian Quarterly* Vol. XIX, No. 70. (1978), 65–76.

- Boldizsár Iván: *A korona napja*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983.
- Boldizsár Iván: *New York percről percre*. Budapest: Magvető, 1971.
- Borbándi Gyula: *Két világban. Életem és pályám*. Budapest: Európa, 2003.
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985-1995*. Basel és Budapest: Európai Protesztáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945-1985*. 2 köt. Budapest: Európa, 1989.
- Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Budapest: Európa, 1996.
- Borhi László szerk.: *Magyar-amerikai kapcsolatok, 1945-1989. Források*. Budapest: MTA TTI, 2009.
- Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban: a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956*. Budapest: Corvina, 2005.
- Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Osiris és MTA BTK-TTI, 2015.
- Brinkley, Douglas: *The Unfinished Presidency: Jimmy Carter's Journey Beyond the White House*. New York: Viking, 1998.
- Brzezinski, Zbigniew: *Power and Principle. Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981*. átdolg. kiad. New York: Farrar, Straus, Giroux, 1985.
- Carter, Jimmy: *Keeping Faith. Memoirs of a President*. 3. kiad. Fayetteville, AR: University of Arkansas Press, 1995.
- Carter, Jimmy: *Teljes élet. Visszatekintés 90 évesen*. Budapest: Partvonal, 2016.
- Carter, Jimmy: *White House Diary*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010.
- Carter, Rosalynn: *First Lady from Plains*. Boston: Houghton-Mifflin, 1984.
- Casaroli, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989)*. Budapest: Szent István Társulat, 2001.

- Cseh Gergő Bendegúz et. al. szerk.: *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. Dokumentumok*. Budapest: Osiris, 2004.
- Csehi Zoltán: „Dole v. Carter – Szent Korona és Heidelberg: a nemzetközi magánjog mint humanista tudomány. A Szent Korona szellemtörténetéhez.” *Acta Facultatis Politico-iuridice Universitas Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* Vol. 41 (2004), 45–72.
- Csomor Lajos et al.: „A magyar korona aranyműves vizsgálata.” *Fizikai Szemle* Vol. XXXIV, No. 1 (1984), 36–42.
- Csonka Emil: *A száműzött bíboros*. München: Új Európa, 1976.
- Deák Ágnes: *A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2010.
- Deák István: „Scandal in Budapest” *The New York Review of Books* Vol. 55, No. 16 (2006. október 19.) <http://www.nybooks.com/articles/archives/2006/oct/19/scandal-in-budapest/?pagination=false>
- Deér, Josef: *Die Heilige Krone Ungarns*. Bécs: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1966. Magyarul: *A magyarok Szent Koronája*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor, 2005.
- Dobrynin, Anatoly: *In Confidence. Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York: Crown, 1995.
- Edsel, Robert M.: *The Monuments Men. Allied Heroes, Nazi Thieves, and the Greatest Treasure Hunt in History*. New York: Center Street, 2009.
- Endrey, Anthony: *The Holy Crown of Hungary*. Melbourne: Hungarian Institute, 1977.
- Erdélyi István: „A Szent Korona XX. századi kálváriája.” *Északi Vártán* 80–81 (1978), 1–40.
- Ez történt. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról*. Budapest: Népszabadság-Kossuth, 1981.
- Farmer, Walter I.: *The Safekeepers. A Memoir of the Arts at the End of World War II*. Berlin és New York: deGruyter, 2000.

- Fawcett, Harrison [Fonyódi Tibor]: *A Korona hatalma*. 2. jav. kiad. Budapest: Tuan, 2000.
- Fazakas László, Hegedűs Ernő és Hennel Sándor: *A Szent Korona őrzése. A koronaörök, a koronaörség*. Budapest: Heraldika, 2002.
- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. Budapest: Magvető és Párizs: Magyar Füzetek, 1991.
- Flanner, Janet: *Men and Monuments*. London: Hamish Hamilton, 1957.
- Földes György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest: Maecenas, 1995.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.
- Fülöp Mihály és Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest: Aula, 1998.
- Gaddis, John Lewis: *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*. New York és Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Gardner, Lloyd C.: *The Great Nixon Turnaround: America's New Foreign Policy in the Post-Liberal Era*. New York: New Viewpoints, 1973.
- Garthoff, Raymond L.: *Detente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. 3. átdolg. kiad. Washington: Brookings Institution, 2011.
- Gati, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Budapest: Századvég, 1990.
- Gati, Charles: *Vesztett illúziók: Moszva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest: Osiris, 2006.
- Gazdag Ferenc és Kiss J. László szerk.: *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok*. Budapest: Zrínyi, 2004.
- Gereben István szerk.: *Defiant Voices. Hungary 1956–1986*. Philadelphia: Alpha Publications, 1986.
- Gibbs, Nancy és Michael Duffy: *A lelkész és az elnökök. Billy Graham a Fehér Házban*. Budapest: Új Spirit Könyvek, 2008.

- Givens, Seth A.: „Liberating the Germans: The US Army and Looting in Germany during the Second World War.” *War in History* Vol. 21, No. 1 (2013), 33–54.
- Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.
- Glant Tibor: „Bob Dole, Jimmy Carter és a Szent Korona hazahozatala” *Debreceni Szemle Új folyam*, Vol. IV, No. 3 (1996. szeptember), 369–78.
- Glant Tibor: *Emlékezzünk Magyarországra 1956. Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről.* Budapest: Kiss József könyvkiadó, 2008.
- Glant Tibor: „A Ford-kormány és a Szent Korona, 1974–1977.” *Századok* Vol. 148, No.1 (2014/1), 151–81.
- Glant Tibor: „Ninety Years of United States-Hungarian Relations.” *Eger Journal of American Studies* Vol. XIII (2012), 163–83.
- Glant Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.
- Glant Tibor: „US-Hungarian Relations Ten Years After 1956.” *Hungarian Cultural Studies* Vol. 9 DOI: <http://dx.doi.org/10.5195/ahea.2016.262>
- Glad, Betty: *An Outsider in the White House: Jimmy Carter, His Advisors, and the Making of American Foreign Policy.* Ithaca és London: Cornell University Press, 2009.
- Gyetvai János: *Ezt láttam Amerikában...* Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1952.
- Györffy György: *István király és műve.* Budapest: Gondolat, 1977.
- Habsburg Ottó: *A Szent Korona és a magyar nép.* Youngstown, OH, 1978. (különlenyomat a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1978. március 19-i számából).
- Hahn Sándor: *A Szent Korona útja és sorsa a királyi vártól Fort Knox-ig, 1944–1978.* New York: magánkiadás, 1984.

- Hallai István: *A „Magyar Szent Korona” körüli tévedések és félreértések tisztázása*. Toronto: Magyar Könyvbarátok Köre, 1982.
- Haranghy Miklós: *Országos koronaőrök és a koronaőrség: életrajzok*. Budapest: Magyar Koronaőrök Egyesülete, 2012.
- Haranghy Miklós: *A Szent Korona viszontagságai 1944–45-ben*. Budapest: Magyar Koronaőrök Egyesülete, 2013.
- Haraszti Sándor: „Billy Graham Magyarországon.” *Új Látóhatár* Vol. XXVIII, No. 6 (1977), 496–505.
- Haraszti Sándor: *Nem voltam engedetlen. Tanulmányok, prédikációk*. Szigetszentmiklós: Sunshine Publishing House, 1997.
- Hegedűs András szerk.: *Ius Coronandi. Koronázási emlékek az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményéből*. Esztergom: k. n., 2012.
- Herner-Kovács Eszter: „Válogatás a Committee for Human Rights in Rumania történetének első dokumentumaiból” *ArchívNET* Vol. 17, No. 2 (2017): <http://archivnet.hu/valogat-as-a-committee-human-rights-rumania-tortenetenek-első-dokumentumaiból>
- Hillenbrand, Martin J. *Fragments of Our Time. Memoirs of a Diplomat*. Athens, GA és London: University of Georgia Press, 1998.
- Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*. New York: St. Marks Printning Corp., 1958.
- Hoff-Wilson, Joan: „Nixingerism, NATO, and Detente.” *Diplomatic History* Vol. 13, No. 4 (1989. október), 501–25.
- Hollós Ervin és Lajtai Vera: *Hidegháború Magyarország ellen, 1956*. Budapest: Kossuth, 1982.
- Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest: Kossuth, 1967.
- Honvári János: *Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig*. Budapest: Aula, 2005.
- Honvári János: „Pénzügyi és vagyoni tárgyalások és egyezmények Magyarország és az Egyesült Államok között, 1945–1978.” *Századok* Vol. 143, No. 1 (2009), 37–82.

- Howe, Thomas Carr, Jr.: *Salt Mines and Castles: The Discovery and Restitution of Looted European Art*. (Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1946. Reprint 2014.
- IBUSZ Társasutazás az Amerikai Egyesült Államokba. Budapest. IBUSZ, 1977.
- Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1977-1978*. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.
- Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest: Magvető, 1978
- Information for the Return of the Crown of St. Stephen, January 5-7, 1978, Budapest, Hungary* (a budapesti amerikai nagykövetség kiadványa, 1978).
- Ipolyi Arnold: *A Magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*. Budapest: MTA, 1886. Reprint: Históriaantik Könyvesház, 2013.
- Kaiser, Philip M.: *Journeying Far and Wide. A Political and Diplomatic Memoir*. New York: Charles Scribner's Sons, 1992.
- Kardos József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*. Budapest: Gondolat, 2012.
- Katona Tamás szerk.: *A korona kilenc évszázada*. Budapest: Magyar Helikon, 1979.
- Kádár Gábor és Vági Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagon történetéből*. Budapest: Osiris, 2001.
- Kádár Lynn, Katalin: „The Return of the Crown of St. Stephen and Its Subsequent Impact on the Carter Administration.” *East European Quarterly* Vol. XXXIV, No. 2 (2000. június), 181–215.
- Kelleher, Patrick J.: *The Holy Crown of Hungary*. Papers and Monographs of the American Academy in Rome Vol. XIII. Róma: American Academy, 1951.
- Kiss Réka, Soós Viktor Attila és Tabajdi Gábor szerk.: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*. Budapest: L'Harmattan, 2012.
- Kissinger, Henry: *The White House Years*. London: Weidenfeld and Nicholson and Michael Joseph, 1979.

- Kline, Gordon M. „Now It Can Be Told.” *NBS Standard* Vol. 23, No. 2 (1978. január 25.) 4-5.
- Kocsis István: *A Szent Korona tana. Múltja, jelene, jövője*. Budapest: Püski, 1995.
- Kondor Vilmos: *A másik szárnysegéd*. Budapest: Agave, 2013.
- Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*. Nyíregyháza: Bibliotéka, 1989.
- Kornai János: *A szocialista rendszer*. Budapest: HVG, 1993. Reprint: Kalligram, 2012.
- Kovács Ágnes: *A hajlított kalap: Magyar műkincsek a müncheni Central Collecting Pointban, 1945-1947*. Budapest: Noran Libro, 2018.
- Kovács Éva: „A magyar koronázási jelvényegyüttes kutatásának hat éve.” *Művészettörténeti Értesítő* Vol. 35, Nos. 1-2 (1986), 25-34.
- Kovács Éva és Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási ékszerek*. Budapest: Corvina, 1980.
- Kovács Géza: „Az önkényuralom árnyékában (1949-1989).” *Bereczki Lajos szerk.: „Krisztusért járva követségben” Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéről*. (Budapest: Baptista kiadó, 1996), 217-65.
- Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Budapest: Rejtjel, 2005.
- M. Szebeni Géza: „A Radványi-ügy” *GROTIUS* 2011/5. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE>
- LaFeber, Walter: *The American Age. United States Foreign Policy at Home and Abroad, 1750 to the Present*. 2. kiad. New York és London: W. W. Norton, 1993.
- Lovag Zsuzsa: „A korona-kutatás vadhajításai.” *Művészettörténeti Értesítő* Vol. 35, Nos. 1-2 (1986), 35-48.
- McGrath, Robert: *Reflections on the Holy Crown of Hungary. A fictional memoir*. Hanover, NH: RLM Publishing, 2014.
- Maczó Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916 végén*. Budapest: MTA BTK TTI, 2016.

- Madarász Imre: *Antiretró. Portrék és problémák a pártállami korszak irodalmi és tudományos életéből*. Budapest: Hungarovox, 2007.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2014.
- Major, Mark Imre: *American-Hungarian Relations, 1918-1945*. Astor, FL: Danubian Press, 1974.
- Medalis, Christopher: *American Cultural Diplomacy, the Fulbright Program, and US-Hungarian Higher Education Relations in the Twentieth Century*. PhD disszertáció, Columbia University, 2009.
- Mevius, Martin: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941-1953*. Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Mevius, Martin: „Koronát Rákosinak! A Vogeler-ügy, a Szent Korona és a magyar szocialista rendszer nemzet(köz)ji legitimációja, 1945-1978.” *Múltunk* 2011/2. 145-74.
- Meyer, Ruth: „The Roberts Commission” Farmer: *Safekeepers*, 123-43.
- Mészáros István: *Mindszenty és az „Ostpolitik.” Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957-1971*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2001.
- Mindszenty bűnügy okmányai*, A. Budapest: k.n., 1949.
- Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto: Vörösváry István kiadása, 1974.
- Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Budapest, Amerikai Nagykövetség, 1956-1971*. Vaduz: Mindszenty Alapítvány, 1979.
- Molnár György: *A magyar Cellini. Szvetnik Joachim élettörténete*. Szeged: Bába Kiadó, 2004.
- Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956-1990*. Budapest: Libri, 2012.
- Nagy János: „A Szent Korona hazatérése.” *Zempléni Múzsza* Vol. 3, No. 2 (2003. május), 40-4.

- Németh Zsolt: *A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája*. Budapest: Püski, 2010.
- Nicholas, Lynn H.: *The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*. London: Macmillan, 1994.
- Niesel, John: *Howitzers, Grasshoppers, and the Holy Right Hand. The Wartime Experiences of Captain Harold E. Brown, United States Army Artillery, World War II*. Fort Collins, CO: Framing History, 2008.
- Nixon, Richard M.: *U.S. Foreign Policy for the 1970's. A New Strategy for Peace*. Washington: Government Printing Office, 1970.
- Orgoványi István: „A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből.” *Betekintő* 2013/2: http://www.betekinto.hu/2013_2_organovanyi
- Ország László: „Az amerikanisztika feladatai Magyarországon.” *Hungarian Studies in English II* (1965), 121–6.
- Ország László: *Bevezetés az amerikanisztikába*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1972.
- Ólmosi Zoltán szerk.: *Mindszenty és a hatalom*. Budapest: Lux, 1991.
- Összefoglaló jelentés: *Szabadvilági magyarok világkongresszusa, Toronto, 1975. augusztus 21–24.* (kiadási információk nélkül)
- Pálffy Géza szerk.: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest: MTA BTK TTI, 2018.
- Pete György és Ratkai Ida: „'Helyi idő szerint 14 óra volt, amikor kiemeltük a koronát...' Beszélgetés Kovács Éva művészettörténésszel.” *Életünk* Vol. 16, No. 1 (1978), 73–81.
- Peterecz Zoltán: *Jeremiah Smith, Jr. and Hungary, 1924–1926: the United States, the League of Nations, and the Financial Reconstruction of Hungary*. London: Versita, 2013.
- Péter László: „The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible.” *The Slavonic and East European Review* Vol. 81, No. 3 (2003. július), 421–510.

- Pogány András: *Október útján a szabad világban... Válogatott cikkek, előadások és tanulmányok az elmúlt negyedszázad emigrációs küzdelmeiből, 1960–1984.* München: HERP, 1985.
- Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest: Osiris, 2003.
- Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter, 1977–1981.* 8 köt. Washington: Government Printing Office, 1977–1982.
- Puhan, Alfred: *The Cardinal in the Chancery and Other Recollections.* New York és Los Angeles: Vantage Press, 1990.
- Puja Frigyes: *Az enyhülési folyamat jellemzői és perspektívái.* Budapest: Kossuth, 1980.
- Radnóti Sándor: *Az üvegalmárium.* Budapest: Noran Libro, 2011.
- Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom.* Budapest: Osiris, 2016.
- Rajki Zoltán: „Billy Graham 1977. évi magyarországi látogatásának politikai háttere.” *Egyháztörténeti Szemle* Vol. XIV, No. 1 (2013), 98–107.
- Rajki Zoltán és Szigeti Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig.* Budapest: Gondolat, 2012.
- Rajokvá, Marta: „A Szent Korona Amerikában.” *Jogtörténeti Szemle* Vol. 15, Nos. 3–4 (2013), 61–71.
- Rauzs József, dr.: *Szvetnik Joachim ötvös-restaurátor élete és munkássága.* Mélykút: Mélykút Közművelődéséért Közalapítvány, 2008.
- Rácz János: „A Szent Korona 1978-as hazatérése, rendőrségi biztosítása és védelme.” *Magyar Rendészet* Vol. 15, No.1 (2015), 47–58.
- Rászlai Tibor: „A Szent Korona hazatérése.” *Valóság* Vol. 47, No. 4 (2004. április), 64–70.
- Report of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas.* Washington: Government Printing Office, 1946.
- Révész Sándor: *Aczél és korunk* 2. kiad. Budapest: Sík, 1997.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest: Osiris, 2006.

- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 3. kiad. Budapest: Osiris, 2005.
- Rorimer, James J.: *Survival. The Salvage and Protection of Art in War*. New York: Abelard Press, 1950. (Gilbert Rabin közreműködésével)
- Rosenzweig, Roy et. al.: *Who Built America? Working People and the Nation's History. Vol. 2: 1877 to the Present*. 3. kiad. Boston és New York: Bedford/St. Martin's Press, 2008.
- Ross, Regina: *Falls the Shadow*. New York: Delacorte Press, 1974.
- Schulzinger, Robert D.: *A Time for War: The United States and Vietnam, 1941-1975*. New York és Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Shepard, William S.: *Diplomatic Tales. Your Invitation to the Embassy*. New York, Lincoln, NE és Shanghai: iUniverse, Inc., 2006.
- Simontsits, Attila L. (Simontsits Attila) szerk.: *The Last Battle for St. Stephen's Crown. A Chronological Documentation*. Toronto: Weller Publishing Co., 1983.
- Simontsits Attila: *A Szent Korona története, 1945-1983. Egy texasi hadnagy szerepe a korona megmentésében a második világháború végén*. Budapest: Püski nyomda, 2001.
- Sipos Anna Magdolna: „Az államszocialista *ancien regime* hatalmi attribútuma, avagy kik olvashattak rendszerellenes könyveket?” *Valóság* Vol. LVIII, No. 3 (2015. március), 16–39.
- Smith, Martin (Cruz): *Canto for a Gypsy*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1972.
- Snapp, Frank: *Decent Interval: An Insider's Account of Saigon's Indecent End Told by the CIA's Chief Strategy Analyst in Vietnam*. New York: Random House, 1977.
- Somorjai Ádám szerk.: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956-1971/Letters to the Presidents: Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States*. Budapest: METEM, 2011.

- Sós Viktor Attila, Szabó Csaba és Szgeti László szerk.: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest: Luther Kiadó, 2010.
- Sz. Kovács Éva: „Néhány gondolat az egykori magyar állambiztonság működéséről (Elvek, eszközök, akciók).” *Levéltári Szemle* Vol. 61, No. 1 (2011), 3–12.
- Szabó Csaba szerk.: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest: Szent István Társulat és Magyar Országos Levéltár, 2005.
- Szántó Miklós: *Életutam hét rendszerváltáson át*. Bloomington, IN: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 2006.
- Száz Zoltán: *Erdély védelmében*. Budapest és Washington: Bíró family Kft, 1996.
- Szekér Gyula: „A korona hazatérésének előkészítése” *História* Vol. XXVI, No. 8 (2004), 28–31.
- Szemjonov, J. N.: *A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában*. Budapest: Szikra, 1953.
- Sziklay Andor (Andor C. Klay): *Kanyargós utakon: Amerikai kormányszolgálatban. Államtitkok között*. Budapest: AD kiadó, 1993.
- Sziklay Andor: *Körkép Washingtonból: Magyar lábnyomok*. Cleveland: Liberty Media, Inc., 1988.
- Sziklay Andor: *Vakmerő diplomácia. Amerikai ultimátum egy magyar szabadságharcosért*. Budapest: Argumentum, 1997.
- Szóke Zoltán: „Magyar békefenntartók Vietnamban.” *Külpolitika* Vol. 5, Nos. 3–4 (1995), 149–75.
- Szóke Zoltán: „Magyarország és a vietnami háború, 1962–1975.” *Századok* Vol. 144, No. 1 (2010), 47–97.
- Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 2 köt. Budapest: Noran Könyvesház, 2012.
- Szvetnik Joachim: „A magyar koronázási jelvények azonosítása és vizsgálata restaurátor szemmel az Egyesült Államokban.” *Múzeumi Műtárgyvédelem* Vol. 13 (1984), 191–201.

- Szvitek Róbert József és Tóth Endre szerk.: *A koronázási jelvények okmányai*. Bibliotheca Humanitatis Historica XVIII. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2003.
- Takács Róbert: „A nyugati film és közönsége Magyarországon Sztálin halálától Helsinkiig (1953–1975).” *Korall* 65. (2016), 149–75.
- Tóth Endre és Szelényi Károly: *A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások*. Budapest: Kossuth, 2005.
- Teszelszky, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2009.
- Tóth Zoltán József szerk.: *A magyar Szent Korona és a szentkoronatan az ezredfordulón*. Budapest: Szent István Társulat, 1999.
- Vance, Cyrus R.: *Hard Choices. Critical Years in America's Foreign Policy*. New York: Simon and Schuster, 1983.
- Vance, Louis Joseph: *The Dead Ride Hard*. Philadelphia: J. B. Lippincott Co., 1926.
- Varga Ágota: *Aczél-történetek. Beszélgetések tiltott, túrt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár-korszakról*. Pécs: Alexandra, 2013.
- Várdy, Steven Béla: *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne, 1985.
- Várkonyi Péter: *Magyar-amerikai kapcsolatok, 1945–1948*. Budapest: Kossuth, 1971.
- Világosság* 1989-es különszám: Filozófus-per 1973 (Budapest, 1989).
- Vitray Tamás: *Amerikai mozaik. Útikalandok* 115. Budapest: Tánccsics, 1972.
- Vogeler, Robert A.: *I Was Stalin's Prisoner*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1952. (Leigh White közreműködésével)

Névmutató

- Aczél György: 121, 159, 161, 201, 202, 219, 222
- Alexander, Edward (Ed): 88, 89, 123, 158, 159
- Allen, Richard R.: 225, 226
- Andrews, Worth B.: 37, 38, 39
- Apor Vilmos: 31
- Apró Antal: 209, 222, 236-240, 248, 257
- Armitage, John A.: 114
- Balogh László: 139
- Balogh Margit: 160
- Balogh Máté Gergely: 14, 125
- Balunek Adalbert: 182
- Bandholtz, Harry Hill: 77, 237, 238, 240, 262
- Baranski Tibor: 182
- Barbour, Walworth J.: 57-60
- Baroni, Gino: 224, 226
- Bartha János: 166, 167, 199, 204, 213
- Bartha Tibor: 222
- Berkesi András: 85
- Bertényi Iván: 259
- Béky Zoltán: 176, 182
- Biden, Joseph (Joe): 180, 198, 225
- Binder, David: 129-131
- Bodin, Thomas C.: 224, 232
- Boeckler, Alfred: 55
- Boldizsár Iván: 82, 90-91, 99, 122, 131-132, 223, 243-244, 248-250
- Borbándi Gyula: 232, 253
- Borbély János: 29, 33, 35, 37
- Borhi László: 13, 24, 110, 132, 163, 169, 173
- Bourne, Eric: 137, 231
- Bódi Tibor: 178
- Brandt, Willy: 105
- Brezsnyev, Leonyid Iljics: 108
- Brzezinski, Zbigniew: 124, 163, 164, 166, 169-170, 174, 187-190, 198, 203, 204, 209, 212, 224, 228, 229, 232, 233, 252, 254, 261
- Bunda József: 33, 35, 39
- Burger, Warren E.: 185
- Burns, Arthur F.: 118-119
- Bush, George Herbert Walker: 77, 147, 226, 258

- Carter, James Earl (Jimmy): 227-229, 232, 233-234, 236, 239
- 11, 17, 18, 25, 90, 108, 120, 125, 126, 146, 150, 152-156, 159, 163-192, 197, 201, 204-205, 207, 210, 212, 218, 224-227, 230, 232-233, 237, 238, 244, 246, 249, 251, 253-254, 261
- Carter, Rosalynn: 165, 218
- Ceausescu, Nicolae: 110, 240
- Chapin, Selden: 78-79, 182, 240
- Cherne, Leo: 154
- Christopher, Warren: 206, 233
- Clay, Lucius D.: 52
- Clift, A. Denis: 151
- Clinton, William J. (Bill): 77
- Clooney, George: 48
- Columbus, Joseph (Joe): 215-217, 230
- Covey, Victor (Vic): 215-217, 230, 235, 246
- Cronkite, Walter: 104
- Curtis, Carl T.: 185
- Csontos István: 33, 35
- Dachy, Stephen (Décsi): 198
- Darling, Martha: 214
- Davies, Richard T.: 112, 114
- Deák István: 12, 14, 102, 115-116, 118, 128, 136, 166, 187-189, 197, 211, 225,
- Deér József: 53, 160
- Dole, Robert (Bob): 11, 175, 179, 182, 184-185
- Eisenhower, Dwight David (Ike): 36, 37, 46, 50, 60, 83, 103, 224
- Elson, Edward E.: 225, 227
- Endrey, Anthony: 185
- Erdei Lászlóné: 222
- Esterházy Móric, gróf: 29
- Eszenyi László: 149
- Esztergályos Ferenc: 102, 116, 143, 145, 161, 170-171, 172, 173, 177, 196-198, 203-204, 212, 214-215, 222, 224, 232, 234-235, 245, 249
- Faluvégi Lajos: 118
- Farmer, Walter Ings: 21, 41, 48, 51-52, 63, 64, 98, 160
- Fekete János: 258
- Ferenc József: 23, 217
- Finley, David: 56-57
- Ford, Gerald R.: 11, 102, 116-120, 126, 127, 144-160, 164, 167, 171, 172, 174, 190, 226
- Földvári Aladár: 222
- Frenzel, Bill: 172, 181

- Fulbright, William J.: 124
 Fülep Ferenc: 235, 259, 260
 Fülöp Péter: 113, 142
 Füzér Julián: 177, 182
- Gaddis, John Lewis: 106
 Gardner, Lloyd C.: 105
 Gates, Robert (Bob): 151, 156,
 167
 Gati, Charles: 229
 Gereben István: 20, 114, 134
 Gerth, Tom: 201, 203-204,
 214-215, 229, 235, 261
 Giddens, Kenneth: 113
 Glenn, John: 227-228
 Gombos Zoltán: 111, 114, 189,
 225, 227-228, 233, 234,
 246-247
 Gorondi Novák Sándor: 31
 Gromiko, Andrej: 113, 248
 Gömbös Ernő: 32, 35, 37
 Gömbös Gyula: 32
 Göncz Árpád: 25, 38, 261
 Göring, Hermann: 47, 49
 Graham, Billy: 13, 189, 201-
 202, 204, 261
 Granville, George: 37, 39, 63,
 64
 Green, George: 225, 227
 Grósz Károly: 258
 Gyetvai János: 82-83, 122
 Győrffy György: 243, 259
- Habsburg József főherceg: 63,
 64
 Habsburg Ottó főherceg: 31,
 250-253
 Hahn Sándor: 24, 42, 54-55,
 59, 68-69, 91, 99, 130, 213
 Hajdú-Németh Lajos: 114
 Hall, Ardelia R.: 48
 Hamilton, Lee H.: 180, 182-
 183, 224, 226
 Haraszi Sándor: 189, 201-202
 Harkin, Victor: 214
 Harriman, Averell: 124, 205,
 228, 257
 Hartman, Arthur: 199
 Hayden, Tom: 105
 Hámos László: 241
 Héber Imre: 222-223
 Higgins, George: 225, 226
 Hillenbrand, Martin J.: 89,
 129
 Himler Márton: 91-92
 Hitler, Adolf: 27, 47, 66, 83
 Hoff, Joan: 109
 Hoffman, Abbie: 105
 Hofmann, Paul: 150, 199, 218,
 231
 Hogan, Lawrence J. (Larry):
 132
 Homoki Erzsébet: 138-139
 Horthy Miklós: 21, 22-24,
 27-28, 40, 70, 76, 84, 93,
 183

- Horton, Frank: 154, 179, 180, 184
- Horváth Kálmán: 29, 33, 35
- Howe, Thomas Carr, Jr.: 51, 64-65
- Howison, Philip W.: 60
- Hrabak Ferenc: 182
- Humphrey, Hubert H., Jr.: 173, 225
- Illyés Gyula: 204, 219-220, 223, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 252
- Inokai János: 222
- Ipolyi Arnold: 20, 71, 93, 260
- Jackson, Henry (Scoop): 118, 148, 169-170, 172, 173, 204, 225, 241
- Jeszenszky Imre: 33-34
- Johnson, Lyndon B.: 103, 104, 118, 173
- Jordan, Hamilton: 190, 227
- Kaiser, Philip M. (Phil): 148, 169, 173, 174, 183, 184, 195, 204, 205-212, 222, 224, 226, 227, 231, 234, 235, 236, 247, 248-249, 260
- Kapéter József: 29
- Kassof, Alan: 115
- Kádár János: 18, 45, 76, 84, 85, 86, 88, 89, 113, 122, 128, 130, 135, 142, 145, 155, 156-161, 167, 174, 175, 187, 196, 199, 204, 205, 207, 209-210, 220, 221, 232, 234, 252-255, 257, 258
- Káldy Zoltán: 200, 222
- Kállai Gyula: 222
- Károly Elemér (Elmer Charles): 225, 227, 228
- Kelemen Krizosztom: 30-31
- Kelleher, Patrick Joseph (Joe): 33, 41, 48, 51, 53, 99, 160, 207, 213, 215-216, 230, 260, 261, 262
- Kemp, Jack: 182
- Kennedy, John F. (JFK): 86, 103
- Kennedy, Robert F. (Bobby): 103
- Kerekes József: 111
- Kessler, Herman E.: 60
- King, Martin Luther, Jr.: 103, 104
- King, Robert: 214, 224
- Király Béla: 84, 144, 181, 182-184, 186-188, 190, 212, 250, 254, 259
- Kis Csaba: 123, 125
- Kissinger, Henry A.: 105, 106, 110, 114, 119, 124, 127, 132, 133, 143, 147, 148, 153, 168

- Kline, Gordon M.: 43, 57-59,
61, 63-65, 215, 261
- Kluss, Walter: 51
- Koczak, Stephen: 182, 240
- Kocsis József: 33, 35, 39
- Kodály Zoltán: 88, 157, 242
- Koltai Gábor: 17
- Kondor Vilmos: 262
- Kopácsi Sándor: 187, 220
- Kornai János: 85-86
- Korom Mihály: 223
- Kossuth Lajos: 23, 35, 77, 81,
93, 102, 115, 179, 237
- Kovács Éva: 13, 20, 21, 55,
61-62, 63, 160, 191,
212-218, 235, 246, 259-260
- Kovács Károly: 214, 217
- Kóvágó József: 114, 177, 190
- Kubala, Paul: 36-38, 40
- Kuhn, Charles: 52
- Kulcsár István: 125
- Kun Béla: 34
- La Farge, Bancel: 12, 52, 53
- Lakatos Géza: 27, 29
- Langui, Emil: 63-64, 92, 98
- László Andor: 118
- Lázár György: 145, 147, 222,
234
- Lékai László: 146, 200, 208,
222, 234-235, 245-246,
248
- Losonczy Pál: 234, 237, 239-
240, 244
- Lote, Louis L.: 182
- Lovag Zsuzsa: 19-20, 259-260
- Lucz Gizella: 36, 260-261
- Luers, William H.: 224, 226
- Lukacs, John: 188-189
- Máriássy László: 22, 28
- McAuliffe, Eugene V.: 127,
143, 145-148, 156
- McCarthy, Joseph: 43, 83, 103
- McFarlane, Robert (Bud): 151,
156
- McKisson, Robert M.: 61
- Medalis, Christopher: 158
- Mevius, Martin: 156
- Miklós Imre: 200, 202, 222,
226
- Mindszenty József: 30, 68-70,
72, 79, 84, 87, 88, 89, 90,
92-93, 95, 97, 102, 111-113,
128-129, 131-132, 134, 137,
138, 139, 160, 182, 196,
199, 200, 208, 240, 252
- Mizik László: 223
- Molnár Erik: 78
- Mondale, Walter: 177, 190,
199, 205, 227
- Mudd, Robert C.: 166-167,
174, 197, 198-199
- Munsing, Stefan P.: 98

- Nagy Ferenc: 67, 69, 97,
182-184, 186, 188, 190,
226, 252, 254, 259
- Nagy Imre: 85, 174, 258
- Nagy János: 14, 111, 119, 142,
143, 161, 172, 183, 195,
199, 205-212, 218,
222-223, 225-226, 232,
234-235, 244-245, 260,
263
- Nagy Julián: 250
- Nagy Károly: 13, 115, 187
- Nendtvich Károly: 48-49
- Németh Zsolt: 25, 65
- Nimetz, Matthew: 182, 183,
191-192, 196, 207, 210,
214, 215, 224, 226, 236,
263
- Nixon, Richard M.: 12, 73, 84,
89, 90, 101, 103-118, 127,
130-137, 146, 147, 154,
160, 168, 198
- Noszlopi Péter: 223
- O'Shaughnessy, Elim: 89
- Oakar, Mary Rose: 173, 175,
177-180, 183, 184, 191,
192, 203, 207
- Orbán Viktor: 20, 262
- Orem, Adam E.: 59
- Oroszlán Zoltán: 55, 99
- Országgh László: 121, 122
- Paizs János: 33
- Pajtás Ernő: 22, 28-40, 68, 69,
134, 253
- Palotay Sándor: 200, 226
- Parker, Chauncey G.: 42, 56,
57
- Parkhurst, Charles P.: 53-54,
64-65, 215, 230, 246
- Pálffy Géza: 14, 25, 260
- Pásztor László: 114, 182
- Pedersen, Richard F.: 127, 147,
261
- Perényi Zsigmond, báró: 22,
29, 30
- Petrás István: 20, 65, 213, 216
- Péter János: 95, 99, 111, 222
- Pogány András: 114, 177-178,
182, 253-254
- Porter, Charles O.: 172
- Puhan, Alfred: 110, 112, 113,
123, 127, 129, 131, 132,
135, 142, 182, 183, 189,
261
- Puja Frigyes: 94, 98, 99, 119,
143, 170-171, 172, 184,
205, 208, 210, 222, 231,
248-249
- Püski Sándor: 25, 115
- Radvánszky Albert, báró:
28-31
- Radványi János: 88, 89, 98,
204

- Raffai Sarolta: 222
 Rattley, Jessie M.: 225, 227
 Rákosi Mátyás: 27, 66, 67,
 156, 157, 160
 Reagan, Ronald: 77, 103, 108,
 164, 168, 176, 262
 Reber, Samuel (Sam): 42-43,
 56-60, 63
 Recknagel, Thomas M.: 61
 Richardson, Elliot: 151
 Riesman, David: 121
 Roberts, Owen J.: 47, 48, 62
 Rockefeller, Nelson A.: 103,
 117
 Rogers, William P.: 90-91, 99,
 111, 113, 120, 131-132, 134
 Roosevelt, Franklin Delano:
 31, 47, 167, 168
 Roosevelt, Theodore: 77, 168
 Rorimer, James Joseph (Jim):
 41, 48, 49, 51, 53-54, 62,
 68
 Rosenberg, Alfred: 47
 Ross, Regina: 140-141
 Rosta Endre: 115
 Rubin, Jerry: 105
 Rumsfeld, Donald: 147-148
 Salinger, J. D.: 158
 Sanders, Edgar: 79-80
 Sági Pál: 23-24, 136
 Scheel, Daniel H.: 37
 Scherle, William: 133
 Schlafly, Eleanor: 182
 Schneier, Arthur: 202, 225,
 226, 236
 Scott, Paul: 132-133
 Scowcroft, Brent: 148,
 151-152, 154, 160, 167
 Seale, Bobby: 104-105
 Serédi Jusztinián: 30
 Shea, James W.: 39-40
 Shepard, William Seth: 118,
 184, 261
 Sherer, Albert W., Jr.: 60-62,
 224, 226
 Siklósi János: 33
 Simon, William E.: 144
 Simontsits Attila: 13, 24, 38,
 175
 Sík Endre: 99
 Smith, Jeremiah: 23-24, 136
 Smith, Martin (Martin Cruz
 Smith): 140-141
 Somogyi Lél: 178, 182
 Sonnenfeldt, Helmut: 132, 153
 Spellman, Francis J.: 70, 92,
 93, 97
 Sprague, Marianne (Litkei):
 225, 227, 228, 244,
 245-246
 Standen, Edith: 51
 Stark, Fortney H. (Pete):
 224-225
 Stern, Sir Isaac: 88

- Stevenson, Adlai E.: 224-225, 226
- Stillman, William James: 12
- Stirling György: 138
- Stone, Harlan F.: 47
- Stout, George L.: 48
- Strasser, Anton: 34-36, 94, 98
- Sumits, William: 65, 215-216
- Swank, Emory K.: 111, 112
- Szathmári Lajos: 176
- Szálasi Ferenc: 27-36, 40, 63, 79, 84, 175, 260
- Szekér Gyula: 120, 143-144, 150, 199
- Szelényi Károly: 19, 65, 259
- Szemere Bertalan: 23, 33
- Szent-Györgyi Albert: 115, 225, 227, 236, 245-246
- Szentágothai János: 222
- Sziklay Andor (Andor C. Klay): 23, 40, 69, 71-73, 81, 93, 134-135, 139, 160, 215, 238
- Szilágyi Béla: 96, 131
- Szöllösi Jenő: 30-35
- Sztójay Döme: 27, 29
- Szuhay-Havas Ervin: 212
- Szvetnik Joachim: 13, 20, 55, 61-62, 212-218, 259, 260
- Szvitek Róbert József: 25
- Taggart, Samuel J.: 43, 56, 58, 60
- Takács József: 14, 113, 142, 207, 212, 230-231, 232, 239, 248
- Takács Róbert: 124
- Tarnoff, Peter: 189-190
- Teleki Tibor, gróf: 22, 28
- Tihany, Leslie C.: 215
- Tollas Tibor (Kecskési): 219
- Toth, Robert C.: 130-131
- Tóth Csanád: 14, 215, 230-231, 232, 237, 239, 248, 249
- Tóth Endre: 25
- Trattner, John H.: 190
- Trauttmann Rezső: 222
- Truman, Harry S: 36, 40, 52, 78, 114, 227
- Trufo, Peter: 261
- Valland, Rose: 49
- Valuchek, Andrew: 225, 227
- Van Horne, Russell J.: 61
- Vance, Cyrus R.: 12, 17, 73, 108, 163, 165-166, 168, 170, 172, 178, 189, 206, 218, 221, 223, 224, 226, 230-231, 232, 233, 236-238, 242, 245, 246, 247, 248, 249
- Vance, Louis Joseph: 140
- Vanik, Charles: 118, 148, 169, 170, 172, 173, 241
- Varga Béla: 190
- Vasváry Ödön: 12, 93, 139, 141, 228

Vály István: 28, 29, 33
Vályi Péter: 114, 120, 136
Várdy, Ágnes Huszár: 187
Várdy, Steven Béla: 13, 187,
228
Várkonyi Péter: 223
Veesenmayer, Edmund: 27, 34
Veteska, Tomas J.: 240
Vitray Tamás: 122-123
Vogeler, Robert A.: 68, 70-72,
79, 80-81, 91-93, 95, 98,
99, 113, 119

Vonnegut, Kurt: 46
Weiss, Ted: 180, 224, 239, 247
White, Byron R.: 185
Yeater, Robert G.: 214
Zablocki, Clement: 183
Zolnay László: 98-99